

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.772>

<https://orcid.org/0009-0002-4675-2788>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Karolis Čižauskas

Kilmingumo ir valdžios raiška Lietuvos
Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pab.–
XVII a. pr.: diskursas ir socialiniai
santykiai

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorijos ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2019–2025 metais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Nariai:

dr. Darius Baronas (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

dr. Jonas Drungilas (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

dr. Marius Sirutavičius (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. birželio mėn. 17 d. 15 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 7, Vilnius, tel. +3702687280, el. paštas: if@if.vu.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.772>

<https://orcid.org/0009-0002-4675-2788>

VILNIUS UNIVERSITY

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Karolis Čižauskas

Nobility and Lordship in the Grand Duchy of Lithuania from the Late 15th to Early 17th Centuries: Discourse and Social Relations

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,

History and Archeology (H 005)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared between 2019 and 2025 at the Faculty of History of Vilnius University.

Academic supervisor – Prof. Dr. Rimvydas Petrauskas (Vilnius University, Humanities, History and Archeology, H 005).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Rita Regina Trimonienė (Vilnius University, Humanities, History and Archeology, H 005).

Members:

Dr. Darius Baronas (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archeology, H 005),

Dr. Jonas Drungilas (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archeology, H 005),

Assoc. Prof. Dr. Eugenijus Saviščevas (Vilnius University, Humanities, History and Archeology, H 005),

Dr. Marius Sirutavičius (Vytautas Magnus University, Humanities, History and Archeology, H 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 3 P. M. on 17th June 2025 in Room 211 of the Faculty of History, Vilnius University.

Address: Universiteto g. 7, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 2687280; e-mail: if@if.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University and Lithuanian Institute of History, as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

IVADAS.....	7
Problemos link.....	7
Problema, objektas, hipotezė.....	11
Istoriografiniai tyrimo kontekstai.....	22
Darbo tikslas, uždaviniai, struktūra, metodas ir chronologija.....	38
Šaltiniai.....	41
1. KILNUOMENĖ: NARYSTĖ GRUPĖJE.....	48
Įžanga: dalys ir visumos.....	48
1.1 „Iš seno“, „iš amžių“, „iš gimimo“: kilmingumo genealogika.....	54
1.2 Šaunumo sėklos: prokreacija, prigimtis ir kilmingumas.....	76
1.3 Sampratos trajektorijos: dorybė, kilnumas ir kilmingumas.....	97
2. ŠUNYS: TAPATYBĖS TAKOSKYROS.....	116
Įžanga: žmonės ir žvėrys.....	116
2.1 Šuns vieta.....	123
2.2 <i>Ratio</i>	130
2.3 <i>Instrumentum animatum</i>	134
2.4 Netikėlis.....	144
2.5 Išdavikiškas ir ištikimas.....	151
2.6 Lojimas.....	156
2.7 Šuns kraujas.....	162
2.8 <i>Mundus inversus</i>	165
3. PRADŽIOS: VALDŽIOS ISTORIZACIJA.....	172
Įžanga: laiko dimensijos.....	172
3.1 Bychovco Kronika (XVI a. 3/4 deš.).....	178
3.2 Vaclovo Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) traktatas (~1550 m.).....	188
3.3 Motiejaus Strijkowskio „Apie pradžias“ (1577 m.).....	197
IŠVADOS.....	212
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	219

Šaltiniai.....	219
Nepublikuoti šaltiniai	219
Publikuoti šaltiniai.....	219
Literatūra	226
SUMMARY	248
CURRICULUM VITAE	258
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	259

IVADAS

Problemos link

„[...] ir ėmė kunigaikštis Čartoriskis jam visus jo blogus darbus vardinti, ką visai Didžiosios Kunigaikštystės kilnuomenei jis padarė ir kad dar galiausiai tame seime, be to, buvo sumanęs visus kunigaikščius ir ponus, ir visą kilmingųjų padermę su šaknimis išrauti ir jų kraują pralieti, o šunišką prasčiokų kraują pakelti, ir pasakęs tuos žodžius galop sušuko: „ką esi kunigaikščiams ir ponams, ir mums visiems išviręs, pats dabar tu tai ir gerk“, – ir metėsi jo link norėdamas jį užmušti, o, mat nebuvo kuo, tas Skabeika stvėrė šakes, kuriomis ugnis židinyje tvarkoma, ir smogė tomis šakėmis jam tuo metu, kuomet kapelionas pakėlė Kristaus Kūną, ir ištiško iš galvos ant sienos kraujas, kuris gi didžiosios Trakų pilies bokšte jo miegamajame ant sienos ir iki šios dienos yra [...] (vertė K.Č.)“¹

– šitaip 1440 m. galą gavo „prakeiktasis“ Žygimantas Kęstutaitis, ar bent jau šitaip kulminacinė Lietuvos didžiojo kunigaikščio nužudymo scena pavaizduota vad. Bychovco Kronikoje, t.y. vienoje iš labiausiai išplėtotų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikos versijų, dar alternatyviai vadinamu ir Plačiuoju Lietuvos metraščių sąvadu². Net ir turint omenyje vargiai vos vieną taikų sosto perėmimą XIV a. pab. – XV a. pirmos pusės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, valdovo žmogžudystė (angl. *regicide*) bet kuriuo atveju – išskirtinis politinės kultūros kazusas, o ypač krikščioniškajame karaliavimo kontekste³. Vienas aktualių tokio veiksmo

¹ [...] *y poczał kniaź Czartoryki wymowiaty iemu wsi ieho zlyie uczynki, szto on czynił nad wseju szlachtoiu welikaho kniastwa, a k tomu szto ieszcze wymyslił był na ostanok na tom seymie wsich kniazey y panow, y weś rożay szlachecki wykorenity i krow ich rozlity, a psiu krow chłopskuu podnesty, y tyi słowa wymowiwszy rekl naostatok: szto iesi był nahowotwał kniazem y panom, y wsim nam pity, toie ty teper piy odyń, y kinulisia k nemu chotiaczty ieho ubity, poneże ne bylo czym, y tot Skobeyko uchopił wiły w kominie szto ohoń poprawuiut, y tymi wilami wdarył ieho w tot czas kak Bożyie Telo podnosił kapłan, y krow skoczyła z holowy na stenu, katoraiaż y do dnes iest na stene w łóżnicy ieho na weży u bolszom zamku Trockom [...] – Полное собрание русских летописей (toliau – ПСРЛ), т. 17, Западнорусскія летописи. С. Петербургъ, 1907, p. 534. Lietuviškas R. Jaso leidimas ir vertimas: Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika, parengė Rimantas Jasas. Vilnius, 1971, p. 125–126.*

² Paskutiniai svarstymai tinkamiausio pavadinimo šiam istoriografiniam kūriniiui tema: Saviščevas, Eugenijus. „Palemonidai, Gediminaičiai ir žemaičiai: kelios pastabos apie lituanistiką „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikoje““, Lietuvos istorijos studijos, t. 48. Vilnius, 2021, p. 9.

³ Davis, Adam Jeffrey. „Tyrants and Tyrannicide“, *Dictionary of the Middle Ages*, Supplement 1, ed. William Chester Jordan. New York – Detroit – San Diego etc., 2004, p. 616.

elementų išryškėja Žygimanto Kęstutaičio nugalabijimo aprašymą palyginus su Kęstučio nužudymo siužetu toje pačioje kronikoje. Nors esą Kęstutis Krėvos pilyje ir buvo pasmaugtas kambarinių tarnų, jie – Jogailos, o įvykdyta tai tam tikra prasme lygiaverčio konkurentui dėdei paliepiamu. Susidorojimą atlikę tarnai pakluso savo pono valiai, tuo tarpu Žygimanto Kęstutaičio atveju – atlikta bei sumanyta tai pavaldinių valia ir rankomis, didžiojo kunigaikščio atžvilgiu egzistavusią subordinaciją nutraukus ir savo poną nužudžius. Taigi, turimas reikalas su kiek konkretesniu – *ius resistendi* – klausimu⁴. Visas – ilgesnis – kronikos siužetas, paskirtas Žygimanto Kęstutaičio žiaurumui ir sąmokslui prieš jį įgyvendinimui, abejonių didžiojo kunigaikščio baigties pelnytumu nepalieka. Nors Bychovco Kronikoje „tirono“ sąvoka nepasirodo, Kęstutaičio būdo ir valdymo pristatymas tačiau atliktas sinonimiškai (plg [...] *silnyie okrutenstwa czynił poddanym swoim* [...])⁵, o istorinė šio didžiojo kunigaikščio tironizavimo tradicija ar jos užuomazgos randasi ir tęsiasi nuo pat XV a. vidurio ir Jono Dlugošo⁶. Nekaltųjų daigojimas, kankinimas ir kalinimas, net kuomet šie – kilmingieji ar prigimti artimieji, vien to pakako palyginimui su Erodu ar Traideniu.

Kita vertus, nepaisant to, „[...] [v]isi tie jo valdiniai, visi bajorai kentėjo kaip ištikimi savo pono vergai [rusėn. *raby*] ir nieko pikto prieš jį nei darė, nei galvojo daryti [...]“⁷. Tokia pasyvi pavaldinių laikysena neteisingai besielgiančio valdovo atžvilgiu reikalauja tam tikrų paaiškinimų. Viena vertus, atkreiptinas dėmesys į, numanu, neatsitiktinai pasitelktą „vergo“ apibūdinimą. Antra vertus, dera ieškoti transformacijos paskatų. Kodėl lietuvių kilmingieji atsisakė šv. Tomo Akviniečio pamokymų kantriai kęsti tironą Dievo prieglobstyje ir ėmėsi Jono Solberiečio svarstymų

⁴ Zakrzewski, Andrzej. „Prawo oporu w Wielkim Księstwie Litewskim od wieku XIV do XVIII”, *Król a prawo stanów do oporu*, pod redakcją Mariusza Markiewicza, Edwarda Opalińskiego i Ryszarda Skowrona. Kraków, 2010, p. 27–28.

⁵ 1532 m. Baltramiejaus iš Bydgoščiaus lotynų-lenkų kalbos žodyne „tironas“ apibūdinamas kaip „okrutnik“ (Brzeziński, Szymon. „Tyran i tyrania w staropolskim języku politycznym (XVI–XVII w.)”, *Společenstvo a polityka. Společenstvo staropolskie. Seria nowa*, t. 1, red. Andrzej Karpiński. Warszawa, 2008, p. 295). Šio polonizmo vediniai pasitelkti ir analizuotame kronikos fragmente apie Žygimantą Kęstutaitį (plg. [...] *silnyie okrutenstwa czynił poddanym swoim* [...] ir [...] *był tomu rożaiu szlacheckomu welmi okrutny* [...]), žr: *ПЦПЛ*, т. 17, p. 532.

⁶ Chodyncki, Kazimierz. „Geneza ir rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza“, *Ateneum Wileńskie*, Rok V, Zeszyt 15. Wilno, 1928, p. 80–81; Rowell, Stephen C., „Bears and Traitors, or: Political Tensions in the Grand Duchy, ca. 1440–1481”, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 2. Vilnius, 1997, p. 46, 50.

⁷ *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p.124. *ПЦПЛ*, т. 17, p. 532: [...] y tyi poddanyi ieho wsia szlachta tomu terpeli, iak wiernyi raby panu swoiemu, y niczoho zloho iemu ne czynili ani myslili [...].

įgyvendinimo?⁸ Virsmo iš tiesiog blogo valdovo į tironą, iš vergų į tikrus kilminguosius akstinas ir motyvacija – visame kronikos siužete triskart, o paskutinį jų – prieš pat mirtiną Skabeikos smūgį – nuskambėjęs kaltinimas Žygimanių Kęstutaitį sumanius didžiajame seime visus kilminguosius išgalabyti, o vietoje jų iškelti prasčiokus, „šuns kraują“. Būtent pastaroji užmačia, gimusi lyg pamokius velniui (rusėn. *po Diawolu nauczeniu*), pasiekusi ponų ausis, paskatino veikimą ir pagrindė teisę priešintis. Šitoks valdovo sumanymas tai – pasikėsinimas į tuometę socialinių santykių ir valdžios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dinamiką. Didžiojo kunigaikščio nužudymo pelnytumą taliono principu (akis už akį) nuostabiai iliustruoja ir finalinės scenos detalių simbolizmas, savo politinei teologijai pasitelkęs kūno metaforą⁹. Į kilminguosius lyg į savo kūno narius pasikėsinęs valdovas nugalabijamas smūgiu į galvą (!), iš kurios ištiškęs kraujas atlygina siekį pralieti kilmingųjų kraują, užmačia „iškelti“ prasčių kraują nekilmingo valdovo tarno Slavkos asmenyje įsidėmėtinu defenestracijos aktu išmesta žemyn pro langą, o tironžudystės aktas įvyko kaip tik kapelionui aukštyne keliant švč. Sakramentą, t.y. „Kristaus kūną“ (rusėn. *Božyie Telo*).

Tiesa, tironžudystės aspektas pasakojime kvalifikuotinas kaip jau iki tol užsimezgiusios istoriografinės tradicijos plėtotė, tačiau naujas šios plėtotės esminis akcentas (kilmingųjų išžudymo ir prasčių iškėlimo motyvas) – originali ir autentiška Bychovco Kronikos gija. Net jeigu sumanymas apie kilmingųjų išžudymą ir gali būti įvertintas kaip tam tikra J. Dluogošo pasakojimo „amplifikacija“, tai prasčių iškėlimo motyvas – ne¹⁰. Net triskart pasirodančio kaltinimo ir kaltės įrodymo kilmės ieškotina, tad, ten pat, kur ir visos Bychovco kronikos – XVI a. 3/4 deš. Lietuvos Didžiosios

⁸ ~1265/1266 m. parašytame veikle *De regno ad regem Cypri* Tomas Avinietis tirono nužudymo galimybę vertino neigiamai, be kita ko, ir dėl tokio veiksmo nedermsės su „apaštališkuoju mokslu“ (žr. „Apie valdžią Kipro karaliui“ (*De regno ad regem Cypri*), in: Tomas Akvinietis, *Filosofijos traktatų rinktinė*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis. Vilnius, 2009, p. 68–71). Tuo tarpu, Jono Solsberiečio veikle *Policraticus* (apie 1159 m.) tirono nužudymas pateisinamas ir traktuojamas kaip logiškas (žr. Rouse, Richard H.; Rouse, Mary A., „The Doctrine of Tyrannicide“, *Speculum*, Oct. 1967, Vol. 42, No. 4, p. 695–697).

⁹ Apie teisingo valdymo ir valdovo kūno sąsają: Petrauskas, Rimvydas. „Vienas karalius ir du bandymai: karalystės projektas Viduramžių Lietuvoje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 144–145. Apie kūno (taip pat ir valdovo) kategoriją taip pat žr.: Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 169–190.

¹⁰ Plg.: Chodynicki, Kazimierz. „Geneza i rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza“, p. 94.

Kunigaikštystės politinio ir kultūrinio elito (pirmiausia, Alberto Goštauto aplinkos) terpėse¹¹. Lygiai taip visa kompozicija, paskiri jos elementai ir akivaizdi didaktinė politinės kultūros žinutė tokiame akiplotyje yra galimi priimti lyg retrospektyvi XVI a. pirmos dalies valdovžudystės dilemos interpretacija ir istoriografinė tokio klausimo variacija Žygimanto Kęstutaičio nužudymo tema. Žinoma, toks požiūris yra grįstas prielaida apie istoriografinio teksto subordinaciją dabarčiai, galimą charakterizuoti anachronistiškumo, didaktiškumo ir kitais bruožais, tačiau, kaip jau ne kartą patvirtinta, validu tai tiek bendrai epochinių istorijos rašymo tendencijų, tiek ir konkrečiai Bychovco kronikos atžvilgiu¹². Taip, be to, atsiribojama nuo šįkart (šiam tyrimui) neaktualios pasakojimo istoriškumo problemos¹³. Mąga tokioje perspektyvoje tuomet ir visą pasakojimą apie Kęstutaičio valdymą interpretuoti kaip anuomečių realijų projekciją, kurioje Žygimantas Kęstutaitis tai – Žygimantas Senasis, „iškelti“ norimi prasčiokai – ponų antagonizuojami vidutiniai ir smulkūs kilmingieji, o to imtis monarchui pakuždėjęs velnias – ... Bona¹⁴. Visgi, tokį kraštutinį ir, dera pripažinti, vargiai

¹¹ Istoriografiniai pasvarstymai apie kai kurias datavimo galimybes, autorystę ir pan. apžvelgti: Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytnie wyobrażenia o początkach Litwy. Część I. W kręgu latopisów litewskich*. Poznań, 2013, p. 79–83. Pagrindinė pozicija, siejanti kroniką su A. Goštautu ir XVI a. 3 deš.: [Jasas, Rimantas. „Bychovco kronika ir jos kilmė“], *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p. 8–38.

¹² Apie bendrus istoriografinius polinkius, pavyzdžiui, anachronizmo reiškinių ir jo funkcijas: Pollmann, Judith. *Memory in Early Modern Europe, 1500–1800*, Oxford, 2017, p. 59–61, 75–79. Szymański Joseph, „Fetyszyzm początków w średniowiecznej historiografii“, *Opera minora selecta Josephi Szymański*, redakcja i opracowanie Tomisław Giergiel i Barbara Trelńska. Warszawa, 2009, p. 83. Kempshall, Matthew. *Rhetoric and the Writing of History, 400–1500*. Manchester and New York, 2013, p. 263–264, 296–297 ir kitur. Norkus, Zenonas. *Istorika. Istorinis įvadas*. Vilnius, 1996, p. 19–20. Keli tokio tipo įtakų Lietuvos metraščių (ir Bychovco Kronikos) atveju apie Bonos Sforzos palydą ir jos svarbą kuriant metraščio prototipus, taip pat apie Žygimanto Augusto prefigūraciją metraščiuose: Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „Romėnai“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 knyga. Vilnius, 2004, p. 11–133, 135–136. Apie kai kurias A. Goštauto įtakas kronikai: Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 97.

¹³ Turima omeny klausimus, kurie savo pobūdžiu klausytų: „ar kronikos segmente įvykiai atvaizduoti istoriškai?“, „ar Žygimantas Kęstutaitis išties buvo žiaurus?“ ir pan. Apie pastarąjį šiek tiek: Rowell, Stephen C., „Bears and Traitors“, p. 46–47.

¹⁴ Plg. 1541 m. žinutę apie tai, jog Palenkės vaivada Jonas Sapiega prikišęs Stanislovui Davainai, jog pastarasis karalienei Bonai prisiekė išgalabti visus Lietuvos didikus (*Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sudarė Raimonda Ragauskienė. Vilnius, 2006, p. 290). Bonos šalininkų ir nešalininkų klausimo kontekste: Leonavičiūtė-Gecevičienė, Rasa. *Bona Sforca ir*

metodologiškai pagrindžiamą magėjimą šįkart tenka palikti nuošalyje, nors bendresnes nuostatas dėl kronikos tendencingumo galima laikyti tiesa. Nors likusi potekstėje, siužeto žinutė byloja tą patį kaip 1564 m. „Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ frazė: „[...] tokio [tirono] ir lietuviai nepakęstų, nors iš jų kraujo būtų gimęs [...]“¹⁵. Taigi, jeigu tironas apibūdinamas kaip besikėsinas į bendrąjį gerį, tuomet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *res publica* tai – kilmingųjų bendruomenės ir šios išskirtinių prerogatyvų valdžiai išlaikymas, o pasikėsinimas į ją pelno brutalią ir iš esmės netgi neorią (žarstekliu dvarionio rankomis) mirtį.

Problema, objektas, hipotezė

Konstatavus kronikininko siekį įteigti pamatinę kilmingųjų viršenybės nekilmingiesiems principo svarbą valdovo ir lietuviškojo *communitas regni* santykiams¹⁶, metas, mat verta, įsižiūrėti į kalbą. „[...] kaip visą kilmingųjų padermę pradanginti ir jų kraują pralieti, o prasčiokų padermę – šuns kraują – pakelti [...]“; „[...] „visą kilnuomenę išnaikinti ir su šaknimis išrauti, o prasčiokų padermę pakelti [...]“; „[...] visus kunigaikščius ir ponus, ir visą kilmingųjų padermę su šaknimis išrauti ir jų kraują pralieti, o prasčiokišką šuns kraują pakelti [...]“ (vertė K.Č.)¹⁷ – šitaip verbalizuoti kaltinimai Žygimantui Kęstutaičiui. Nors kai kurios formuluočių detalės, pleonastiškai praturtindamos čia aktualią leksinę dalį, varijuoja, tačiau savo

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2021, p. 56–63.

¹⁵ [...] *Toż iuż nie będzie Krol ani Książę ani Monarcha, ale Tyrannus, kto praw nie dzierży, wierzmi y thagowegoć by Lithwa nie cierpiała, choćby się z ich krwie urodził* [...]: „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, 5. Vilnius, 2000, p. 184, 262.

¹⁶ Viena vertus, šie gali būti apibūdinti, pavyzdžiui, valdovo ir jo tarybos požiūriu (apie tarybos svarbą didžiojo kunigaikščio valdžios kompetencijoms, jų riboms, sprendimų priėmimui, vykdymui etc.: Korczak, Lidia. *Litewska rada wielkoksiążęca w XV wieku*. Kraków, 1998, p. 52–56, 58–59 ir kt.). Kita vertus, galima pasitelkti ir „politinės tautos“ sąvoką, nurodančią valstybės gyvenime ir valdyme dalyvaujančių (ne dinastų) asmenų grupę, susietą su luomo, valdovo tarybos ir parlamentinių institucijų plėtra: Kiaupienė, Jūratė; Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos Istorija*, t. IV. *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.* Vilnius, 2009, p. 159–162, 276–282. Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius. XV a. antroji pusė – XVII a. pirmoji pusė*. Vilnius, 2016, p. 15–20.

¹⁷ [...] *kakoby weś rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity, a podnesty rożay chłopski psiu krow* [...]; [...] *wsiu szlachtu wystynaty y wykorenity, a chłopski rożay podnesty* [...]; [...] *wsich kniazey y panow, y weś rożay szlachecki wykorenity i krow ich rozlity, a psiu krow chłopskuii podnesty* [...] (*ИСПЛ*, т. 17, p. 532, 533, 534).

konstrukcija visos trys ištarnos yra kone identiškos (kilmingųjų išgalabijimas, o po to prasčiokų iškėlimas). Jeigu kilmingųjų galabijimo dalį galima laikyti nelyg paveldėtą iš ankstesnių istoriografinių kūrinių, tai antrosios dalies – prasčiokų iškėlimo – genezės dera ieškoti kitur.

Motyvus kone be abejonės suformuluotas pagal pirmąkart 1492 m. Aleksandro Jogailaičio šalies privilegijoje įrašytą nuostatą *Plebei nobilibus non praeferendi: Item plebeos super nobiles non demebus extollere, sed totam nobilitatem conservare in sua honestate*¹⁸. Ta pati nuostata pakartota 1529 m. Žygimanto Senojo ir 1547 m. Žygimanto Augusto privilegijoje bei Lietuvos Statutuose ir, panašu, tapo kliše komponuojant kronikos segmentą apie Žygimanto Kęstutaičio valdymą ir nužudymą¹⁹. Šitaip iki XV a. pab. nefiksuota (ir negaliojusi?) nuostata panaudota anachronistiškam valdovo ir pavaldinių santykių modeliavimui, o ją sulaužyti planuojantį valdovą charakterizuoti kaip tironą taip pat ir tokiu būdu (ne tik dėl nepagrįstų įkalinimų ar žudymų, tačiau ir dėl teisės nesilaikymo). Pakėlimo veiksmui nurodyti kronikoje pasitelkiamas rusėniškas veiksmazodis *поднести* yra tiesioginis lotyniškojo iš 1492 m. privilegijos *extollere* atitikmuo, suponuojantis santykių vertikalumą. „Pakėlimą“ susiejus su pareigybių suteikimu²⁰, vaizdas esmingai nesikeistų, reikalas vis tiek būtų turimas su kilmingųjų ir nekilmingųjų santykių hierarchiškumu, taigi, valdžia. Šią sąlygoja priklausymas kažkuriai iš dviejų opozicija pateikiamų grupių, taigi,

¹⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašų knyga 25 (toliau – LM), parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. Vilnius, 1998, nr. 2.1, p. 42, §29. Atkreiptinas dėmesys, jog, pavyzdžiui., M. Liubavskio publikuotoje privilegijos versijoje ta pati nuostata išskirta kaip §25 (žr. Любавский, Матвей Кузьмич. *Очеркъ исторіи литовско-русскаго государства до Люблинской уніи включительно*. Москва, 1915, p. 333)

¹⁹ 1529 m. Privilegija (kiek papildyta nuostata): Любавский, Матвей Кузьмич. *Очеркъ исторіи*, p. 346, §17: *Item promittimus, quod plebeios super nobiles non extollemus, sed conseruabimus nobilitatem in sua honestate. His autem libertatibus, gratiis et exemptionibus tantummodo illi barones et nobiles terrae Lithuaniae vti et gaudere debent, qui sunt ex parentibus suis vere et ex antiquo nobiles*. Tas pats pakartota 1547 m.: Любавский, Матвей Кузьмич. *Очеркъ исторіи*, p. 356, §18. Pirmasis Lietuvos Statutas (III, 10), žr.: *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. II, 1 d. (tekstai senąja baltarusių, lotynų ir lenkų kalbomis) (toliau – PLS, t. II), Vilnius, 1991, p. 114–115.

²⁰ Plg. Bychovco Kronikos siužetą apie Lydos seniūnystės suteikimo Andriui Droždžai, „paprastam žmogui“, atėmus ją iš Jurgio Iljiničiaus, kontraversiją, mat „[...] nevalia atimti iš kieno nors garbę ir pareiginę vietą, nebent drauge su herbu“ (*Lietuvos Metraštis*. Bychovco kronika, p. 167). Apie dvejopą privilegijos paragrafo interpretaciją: Pietkiewicz, Krzysztof. *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*. *Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*. Oświęcim, 2014, p. 84.

luomiškumas. Jeigu minėtasis privilegijų paragrafas *Plebei nobilibus non praeferendi* pasitarnavo kaip pirmavaizdis analizuotai formuluotei Bychovco Kronikoje, tuomet luomiškumo aspektą dar labiau sustiprina antrasis paragrafo dėmuo: [...] *sed totam nobilitatem conservare in sua honestate*. Garbę (lot. *honestas*), kurioje „išlaikomi“ turi likti kilmingieji, galima tiesiogiai susieti su socialine būkle – pačiu priklausymo luomui faktui²¹. Vieną iš kronikoje tarpusavyje kontrastuojamų grupių sudaro „visi kunigaikščiai ir ponai, ir visa kilmingųjų padermė“, kitą – „prasčiokai (chlopai)“. Pastaroji sąvoka kiek problemiška, mat galima sieti tiek su kaimo gyventojais, tiek su valstiečiais, tiek bendrai su „paprastais žmonėmis“ ar pavaldiniais²². Šioje analizėje ji priimsima kaip, kad ir konkreti, bet sinomiška, kad ir per neiginį suprantamai, bet platesnei – nekilmingųjų – kategorijai²³. Galima ją taip pat pavadinti „prastuomene“, „prasčiokais“ ar „plebėjais“ ir pan., kuriems priskirtini tuomet ir skirtingų kategorijų valstiečiai ar įvairūs nelaisvieji, ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečiai, ir kurių santykis su kilmingaisiais nusakomas valdžios ir pavaldumo vertikale.

Kitas tyrimo problemizavimui itin svarbus analizės elementas susijęs su tuo, kaip apibūdinamos abi šios (kilmingųjų ir nekilmingųjų/prasčiokų/plebėjų) grupės ir narystė jose. Geriausiu išeities tašku yra terminas, kurį R. Jasas pasirinko išversti kaip „luomas“ (plg.: „[...] galvojo slapčia, kaip visą bajorų luomą išnaikinti ir jų kraujyje paskandinti, o muzikų luomą – šuns kraują – išaukštinti [...]“) – *рожай* (kronikoje *rodzaj*)²⁴. Nors toks pasirinkimas nėra absoliučiai negalimas, jis nuslepia dalį problemos masto. Savo pirminėmis ir tiesioginėmis reikšmėmis *рожай* yra nutolęs nuo sociopolitinę reiškinių pusę atspindinčio „luomo“ termino, o veikiau sietinas su prigimties, giminystės ar net laukinės gamtos prasminiais klodais. „Giminė“ (kuopine prasme), „kilmė“, „rūšis“, „lytis“ – tokios keturios pagrindinės šio žodžio reikšmės, lenkiškojo *rodzaj* atveju dar pasipildančios keliomis niuansuotesnėmis, tačiau tos pačios prigimties sąvokomis: pirmtakų,

²¹ Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania*. A dissertation in History. Budapest and Vienna, 2022, p. 176.

²² Жр. „Хлопъ“ ir „Холопъ“: *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* (toliau – *ГСБМ*), t. 36. Мінск, 2016, p. 90–91, 124. Omeny turėtiną ir tuometės lenkų kalbos kontekstą (жр. „chłop“): *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. III. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1968, p. 240–242.

²³ Plg. Pirmajame Lietuvos Statute rusėn. *хлон* lotyniškai verstas kaip *plebeus* (PLS, t. II, p. 421), o ten pat atsidūrusi nuostata dėl nekilmingųjų viršenybės naudoja terminus *Простые люди* arba *не шляхта* bei *plebei* arba *ignobilitas*. (PLS, t. II, p. 114–115).

²⁴ Lietuvos Metraštis. *Bychovco kronika*, p. 124.

dauginimosi, gimties, pradžios²⁵. Galima atkreipti dėmesį ir į tai, koku būdu šis terminas pasitelktas kai kuriuose kituose Bychovco Kronikos epizoduose: aprašant Žemaitijos giriose atrastų gyvūnų įvairovę ([...] *bielok, hornostajew, i innych rozmaitych rożajew* [...]) arba apibūdinant 1506 m. Klecko mūšyje nugalėtus totorius ([...] *krowoprolitye rożaiu Alkorańskomu* [...])²⁶. Bene tikra tokį išsireiškimą buvus pasirinktą neatsitiktinai – tereikia dirstelėti į kitus kilmingųjų ir plebėjų grupių tarpusavio atskirumą ir narystę nusakančius apibūdinimus ir šių reikšminį koherentiškumą. Žygimanto Kęstutaičio sumanymas dėl kilmingųjų luomo pragaišinimo yra, be kita ko, užmačia „[kilminguosius] su šaknimis išrauti ir jų kraują pralieti“. Pirmasis kėslas – *wykorenty*. Galimai lotyniškojo *exstirpare* kalke esantis ir neabejotinai biblinės kilmės, visišką kažkieno išnaikinimą turintis reikšti veiksmazodis operuoja augalo (ar medžio) metafora²⁷. Šio šaknys ir kamienas (į ką ir nurodo lot. *stirps* arba rusėn. *корень*) taip pat esti ir dar viena giminystės grupė – giminė ar net gentį – nusakanti metafora²⁸. Nepamirštant giminės ir giminystės medžių svarbos genealoginei Europos kultūrai svarbos²⁹, šitokia kronikos siužeto terminijos interpretacija drastiška pasirodyti neturėtų.

Toliau – kraujo praliejimo motyvas. Nuo to, jog kraujo kategorija kronikoje pasitelkiama itin gausiai, kone klišiška, jos svarba nemąžta (veikiau

²⁵ *ГСБМ*, t. 30, p. 150–151. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. XXXV. Warszawa, 2011, p. 310–320. Rodzaj kaip giminės signifikantas XVII a. pr. lenkiškoje Bilevičių giminės kronikoje, žr.: Drungilas, Jonas. „Bilevičių genealoginė kronika (XV–XVII a. pirmoji pusė)“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 7, sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2021, p. 171.

²⁶ *ПСПЛ*, т. 17, p. 475, 572.

²⁷ Plg. veiksmazodžio vartosenos dažnumą bibliniuose tekstuose: *ГСБМ*, t. 5, p. 233–234.

²⁸ Plg. kad ir dinastijos (taigi, giminystės grupės) apibūdinimą kaip *stirps regia* (Petrauskas, Rimvydas. „Gedimainaičiai, Algirdaičiai, Jogailaičiai – *stirps regia* Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 179–180, 184–187.). XV a. pr. kontekste: Petrauskas, Rimvydas. „Giminystė“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 184. Taip pat pavyzdžiu galima pateikti PLS nuostatas dėl kilmingumo įrodymo (III, 11) ir atvejį, „jeigu giminė būtų išnykusi“ (lot.: [...] *et si stirps eius exoluerit* [...]; rusėn: [...] *А на к ли ся будеть род звел* [...]; lenk.: [...] *A iesłibi się rod zwiold* [...]) (PLS, t. II, p. 114–115). Rusėniškasis *корень*: *ГСБМ*, t. 15, p. 307–309.

²⁹ Vizualinė medžio metaforos pusė: Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2020, p. 75–81. Bendras koncepto ir jo raidos aptarimas: Klapisch-Zuber, Christiane. „The Genesis of the Family Tree“, *I Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 4, 1991, p. 105–129, p. 113–114 (konkrečiai apie „vegetacinius“ terminus giminystės nusakyti).

priešingai!)³⁰. Kaip ir „iššakninimo“ atveju, kraujo praliejimas nurodo ne tik į tam tikrą pažeidimo ar sunaikinimo būdą, tačiau pasirinktu kraujo įvaizdžiu referuoja į grupių vidinį bendrumą ir atskirumą nuo kitų. Taigi, kraujas susijęs su individualumo problema, o itin tai išryškėja abiejų grupių priešpastatymo atveju: juk vienas kraujas (praliesimas) – kilmingųjų, o kitas (iškelsimas, „šuniškas“) – prasčiokų. Tad ir tarpgrupinė skirtis, ir narystė kurioje iš grupių yra nusakoma viena iš kertinių giminystės kategorijų – krauju³¹. Dera, taigi, įsidėmėti kaltinime Žygimantui Kęstutaičiui tarpstantį kone primygtinį antagonizuojamų kilmingųjų ir nekilmingųjų nusakymą lyg atskirų giminystės grupių – su savomis (atskiromis) šaknimis ir nuosavu krauju. Teigiant šį aspektą esant neatsitiktinį ir didžiulės svarbos, nutarta rusėniškąją *рожаи* išversti kaip „padermė“, tokiu būdu tarsi nutaikant vidurį ir nepasimetant tarp aktualių „giminės“, „rūšies“ ar ne „rasės“ prasmų, tačiau išlaikant socialinėms grupėms ir narystei jose priskirtą svarbų giminiškumo, genealoginių grupių aspektą.

Liko šuo. Kaltinime paminėtas du iš trijų kartų ir nedvejotinai lygiasvarbis. Lygiai nedvejotinas ir įžeidus tokio motyvo pobūdis³². Nekilmingųjų atžvilgiu kronikoje sviestas įžeidimas šunimi („šuninimas“) esti keliariopų užmačių. Išvesti jas ypač nesunku apibūdinimą įsidėmėjus tik ką

³⁰ Kai kurie idiomos pasitelkimo kronikoje atvejai: *ПСПЛ*, t. 17, p. 540, 561, 566, 565, 567, 572. Svarbu, jog tuo pačiu laikotarpiu kraujo (o ypač krikščionių) praliejimo motyvas tampa ir tam tikru topu diplomatinėje komunikacijoje su Maskva (1513 m. Ponų tarybos pasiuntinybė Maskvos valdovo tarybai: [...] *невинне между их милостью з obu сторон кров ся христианская проливает* [...]), pagal: *LM: Užrašų knyga 7 (1506–1539)*, nr. 157, p. 298). Taip pat: Sirutavičius Marius. „LDK ponų taryba ir Maskvos bajorai: formalieji paralelinės diplomatijos aspektai 1492–1569 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2. Vilnius, 2011, p. 11, nurodo nr. 19.

³¹ Keletas iš daugybės galimų pozicijų: [Cultural Representations of the Body. (Samantha Riches and Bettina Bildhauer)], *Cultural History of the Human Body in the Medieval Age*, edited by Linda Kalof, London–New Delhi–New York–Sydney, 2014, p. 200 – 202. Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius, 2004, p. 134–137. Tą patį byloja vienalaikė šaltinių giminystės terminija, tiesioginę giminę nurodant per kraujo motyvą (plg. rusėn. *кровный*, lot. *consanguineus*, lenk. *krewny*).

³² Plg. R. Ragauskienės konstatavimą dėl kultūrinio šuns įvaizdžio Lietuvos Didžiojoje Kunigakštystėje. Geriausiai atveju jis – neutralus, o iš tiesų bene neturintis pozityvaus aspekto ir (juoba nagrinėjamame kontekste) daugiausiai neigiamas (Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo Lietuvos Didžiojoje Kunigakštystėje XVI a.“, *Istorija*, 2010, Nr. 80, p. 40–41). Apie bendrą šuns simbolizmą: Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, p. 266–268. Užsigėdus motyvo įžeidimo įrodymo šiuolaikybėje: „Lukašenka užsipoilė Britaniją dėl sankcijų: jūs esate JAV šunys, pasprinkite jomis“ (2021.08.10, <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1466020/lukaskenka-uzsipoile-britanija-del-sankciju-jus-esate-jav-sunys-pasprinkite-jomis>).

aptartuose narstomo motyvo kontekstuose – valdžios ir kilmės. Pirmajame jų šuo – vargiai tinkamesnis sumanyti galimas pavaldumo įvaizdis, kone subordinatyvumo įsikūnijimas. Argumentui pritinkančių pavyzdžių turbūt arti begalės, o per daug plėstis dar anksti, bet bent vienu jų pasidalinti kirba. Lietuvos metraščių Viduriniojo sąvado Račinskio nuoraše išlikusiame pasakojime, tarp mitinio Lietuvos valdovo Šventaragio kartu liepsnoms atiduoto turto, greta žirgo ir mylimo vergo – taip pat ir šuo³³. O kaip gi dėl šuniško kraujo? Tai – kilme ir filiacija grįstos, sakytina, „vertikalios“, giminystės ženklas (plg. angl. *lineage*)³⁴. Nors bendrame laikotarpio simbole tai, žinoma, nėra vienintelė galima šios substancijos reikšmė (arba istorinių veikėjų subjektyviai teikiama ir numanoma svarba), prieš tai aptartas Bychovco Kronikos socialinių grupių „padermiškumas“ bent jau kol kas suponuoja kaip tik tokį kelią. Vienas šuns kraujo pėdsakas numanomas, pavyzdžiui, Pirmajame Lietuvos Statute aptartame kazuse „[kas] ką apšmeižtų ir išvadintų jį, kad nesąs iš doro sangulio“ (III, 12). Straipsnyje šmeižėjui numatyta sankcija savo teiginių išsižadėti tokiais žodžiais: „[k]ą esu tvirtinęs apie tave, lyg tu būtumei nedoro sangulio sūnus, esu tai apie tave tvirtinęs kaip šuo“³⁵. Šuo tad – ne tik nekilmingumas, o jau kone ir visa nekilmė. Mat kraujo funkcija suprasta metonimiškai, tad (ne)kilme dalinamasi, o „šuniško kraujo“ prasčiokai Bychovco Kronikoje ištaroje – jie patys, jų pirmtakai ir jų palikuonys. Šuns įvaizdis, taigi, savo ruožtu sutalpino ir reprezentavo abu čia rūpimus problemos aspektus – valdžią ir kilmę – vienoje vietoje.

Taigi, Bychovco Kronikoje pateikto Žygimanto Kęstutaičio tironiško valdymo ir nužudymo siužeto pagrindinė ašis – kilmingųjų viršenybės

³³ Naujausia Račinskių nuorašo publikacija ir vertimas į lietuvių kalbą: *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, parengė Kęstutis Gudmantas. Vilnius, 2024, p. 170 (rusėn.), p. 303 (liet.). Taip pat šį fragmentą R. Jasas vienoje iš neišlikusių vietų įkomponavo ir į lietuviškąją Bychovco kronikos publikaciją: *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p. 60, 213 (paaiškinimai).

³⁴ Tokios vartosenos aktualiaame kontekste pavyzdys: 1522 m. Vilniaus seime suformuluota kilmingumo įrodymo („išvedimo“) procedūra buvo grįsta kitų kilmingųjų paliudijimu, kad kas, apšmeižtas nesąs kilmingas, yra „iš vieno gimimo nuo prosenelio, nuo senelio, iš vieno kraujo yra jiems brolis“ ([...] *съ одного роду от прадеда, от деда, съ одное крови имъ есть братъ* [...] – *Русская историческая библиотека*, т. 20, *Литовская метрика*, т. 1. Петербург, 1903, nr. 388, p. 1114). Kiek plačiau taip pat: [Guerreau-Jalabert, Anita. „Chapter 3, Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship“, *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, edited by Christopher H. Johnson et al. New York – Oxford, 2013, p. 75 ir kt.

³⁵ Lietuviškas vertimas: *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius. Vilnius, 2001, p. 152. Taip pat: PLS, t. II p. 114–115.

nekilmingiesiems principo tvirtinimas – taip pat pasirodo ir kaip nusakantis, kas ir koku pagrindu šias dvi grupes sudaro. Siužetu ir jame pasirodančia formuluote „prasčioškai – šuns kraujas“ teigiama koncepcija, kurią būtų galima nusakyti formuluote „valdžia per kilmingumą, apspręstą kilmės“. Šitaip šio darbo objektą galima nusakyti kaip tarpstantį dviejose ryškiose – valdžios ir kilmės – terpėse. Pirmoji apibūdintina kaip įvairias formas įgauti galinčių valdžios (superordinacijos) ir pavaldumo (subordinacijos) ryšių visuma ir abstrakcija. Tokie dvipusiai ryšiai socialinėje praeities realybėje nuolat įgaudavo ir veikdavo konkrečiomis išraiškomis (santykiais) – tarnybos, prievolių, duoklių, teismo paklusnumo ir t.t.³⁶ Negana to, valdžios ir pavaldumo santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – bent jau analitiškai tai tikrai – gali būti diferencijuojami, kad ir dažnai blankiu ir pilku, tačiau viešumo principu. Viešajai (pvz., numanomo pono akimis) valdžiai būtų galima priskirti valdovo suteiktų pareigybių ir deleguotų funkcijų (vaivados, seniūno, etmono, teisėjo etc.) sąlygotas kompetencijas ir valdžią kitiems individams ar jų grupėms (nesvarbu, kilmingi jie ar ne)³⁷. Šiame tyrime, kiek pavyks, telksimasi ties tokia, kurią būtų galima sprausiti į privačios valdžios idėją³⁸, nors kai kuriais atvejais nuo viešosios valdžios (ypač pareigybių suteikimo klausimo šviesoje) pasprukti tiesiog neįmanoma. Kilmė, tuo tarpu, šiame darbe suprantama kaip konkretaus individo (ar grupės) atžvilgiu egzistuojanti giminystės santykių visuma, nurodanti pirmtakus ir apibrėžta tiesioginės giminystės. Kaip tiesiogiai įtakojanti kitas, tam tikrų išlygų reikalinga yra ir pati giminystės sąvoka. Galimą nusakyti „tiesioginės

³⁶ Šiuo atveju pasitelkiama valdžios samprata gali būti palyginama su laisvės, kuri taip pat socialiniuose ar politiniuose santykiuose visada konkreti („kam“ ar „nuo ko“) – Petrauskas, Rimvydas. „Laisvi valstiečiai, laisvi bajorai, laisvas valdovas: laisvės sąvoka ankstyvuosiuose LDK šaltiniuose“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 105–107.

³⁷ Tokią skirtį galima sieti su vykstančia valdovo ir bendrai valstybės valdžios institucionalizacija, vietos ir dvaro pareigybių kūrimu ir t.t., be to, ypač ryškiai su XVI a. pasirodančia respublikos sąvoka (Gudavičius, Edvardas. „Valdovas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 746–748). Plg. „viešumo“ sąvoka kiek kitaip pasitelkiama: Kiaupienė, Jūratė. „Mes, Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*. Vilnius, 2003, p. 17–18.

³⁸ Žinoma, kai kuriais atvejais egzistavo savotiškos „pilkosios zonos“, kuriose persidengdavo abi išskirtos numanomo didiko valdžios, pavyzdžiui, asmeninių namų valdymo struktūrų ir jų personalo pasitelkimas kitose sferose (Saviščevas, Eugenijus. „Tarnybininkai XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bajorų (didikų) dvaro socialinėje organizacijoje“, *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai. Konferencijos "Esminiai Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai", įvykusios 2008 m. spalio 3 d. Plungėje, medžiaga*. Vilnius, 2010. (Skaitmeninė knyga, ISBN 978-9955-9468-8-5, prieiga internetu: http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show9af9.html))

(kraujo)“, „svaininės (vedybų arba gentystės)“ ir „dvasinės“ predikatais, – itin svarbu – taip pat yra galimà ir nuslèpti arba suklastoti³⁹. Nagrinèjant luomiškumo, prestižo ar kitus panašius individui, priklausomai nuo jo kilmės, dividendų atnešti galinčius reiškinius, svarbu pripažinti realų fiktyvios giminystės poveikį ir šį tirti⁴⁰. Taigi, iš esmės turimas reikalas su tuo, kas taip pat gali būti priskirta genealogijos tyrimų laukui.

Būtent toks abiejų išskirtų (valdžios ir kilmės) reiškinių tarpusavio komponavimasis ir to raiška XV a. pab. – XVII a. pr. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje yra plačiai suprastas šio tyrimo objektas. Siekiant nepaleisti to iš akių ir akcentuoti valdžios ir genealogijos laukų (tiek tyrimo, tiek ir objekto prasme) susidūrimą, platesne prasme patį objektą ir jo terpę, kas tirama, ir patį tyrimo aktą bei lauką, teikiamasi konceptualizuoti kaip „valdžios genealogiką“⁴¹. Šitaip, kaip jau minėta, konstatuojamas ir pats abiejų polių (valdžios ir kilmės (taigi, giminystės/genealogijos)) ryšys, ir imamasi to istorinio tyrimo, o taip pat stengiamasi sujungti kelis istorinio tyrimo laukus – socialinės istorijos ir genealogijos, neapsirobojančios vien giminystės ryšių rekonstrukcija. Tokiu būdu tyrimo siekių ir klausimyno pamatas – pagrindinės problematizuojamos kategorijos (kilmė, kilmingumas ir vadžia) ir jų sąveikos. Galima imtis dviejų pagrindinių šių kategorijų konsteliacijų: 1) kilmė ir kilmingumas; 2) kilmingumas ir valdžia.

³⁹ Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii (wydanie szóste)*. Warszawa, 2012, p. 73–74. Dvasinė („išrastoji“) giminystė: Lynch, Katherine A. *Individuals, Families, and Communities in Europe, 1200–1800*. Cambridge, 2003, p. 70–73. Dėl gentystės termino: Buivydienė, Rūta. „Bendroji lietuvių kalbos vedybų giminystės leksikos charakteristika“, *Baltistica*, XXIX (1). Vilnius, 1994, p. 20.

⁴⁰ Plg. „genealoginio parazitizmo“ reiškinį, būdingą taip pat net ir islamiškos Viduramžių arabų visuomenėms: Szombathy, Zoltán. „Genealogy in Medieval Muslim Societies“, *Studia Islamica*, 2002, Nr. 95. 2002, p. 5–7. Šitoks reiškinys aptinkamas ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (plg. Pacų ir Florencijos Pazzi istoriją).

⁴¹ Neologizmu „genealogika“ siekiama nusakyti plačiai (kaip savarankiško reiškinio) suprastos genealogijos tyrimus ir patį reiškinį, neapsiribojant klasikine istorine giminystės ryšių rekonstrukcija ar jau taip pat išryškėjusiu disciplinos polinkiu tirti ir fikciją, o reiškinį apibūdinant kaip tam tikrą tipišką mąstymo matricą, kuria, pasitelkiant giminystės analogiją (pvz., filiacijos procesą), teikiamasi aiškinti įvairiausių reiškinų radimąsi, plitimą ir užsibaigimą, individų bendrystę ir tarpusavio (ne)panašumą, proceso tapsmą laike ir kt. Plg. genealogijos kaip tam tikro (istoriografinio) pasakojimo būdo ir suvokimo klišės (angl. „perceptual grid“, „conceptual metaphor“) konceptualizaciją: Spiegel, Gabrielle M. „Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative“, *History and Theory*, vol. 22, Nr. 1 (Feb., 1983). 1983, p. 46–51 ir kt. Tęsiant pasiūlytos sąvokos aptarimą, nurodytina, jog „valdžios [genealogikos]“ sandas apibrėžia, kuris iš daugelio galimų tokio fenomeno raiškos laukų pasirinktas šiame tyrimui.

Kilmingumas (suprastinas kaip šlėktystės ar bajorystės sinonimas, nurodąs priklausomybę privilegijuotajam luomui) savo ruožtu kilmės ir valdžios komponentus sujungia bei yra vienas iš jų tarpusavio sąveikos rezultatų⁴².

Neišvengiamai gali kilti dvejonų dėl bandomo apibrėžti ir nurodyti objekto – valdžios genealogikos – ontologinio statuso. Kitaip tariant, koks šio buvinio statusas ir kas turima omenyje gal kiek negrabiomis frazėmis apie kilmės ir valdžios sąveikas ir pan.? Atsakymą galimą sieti su darbo pavadinime pasirodančiais „socialinių santykių“ ir „diskurso“ priedėliais. Tai du tyrimui numatomi laukai, kuriuose ir ieškosima valdžios ir kilmės kategorijų sąveikų (valdžios genealogikos) ir tos sąveikos raiškų. „Diskursu“ numatoma veikiau idėjinė, su ideologija ir savivaizdžiu sietina klausimo pusė, apimanti tekstų, kalbos ir kalbėjimo, sąvokų valdas. Tokia tyrimo gija, viliamasi, atskleis intelektualinį ir kultūrinį objekto metmenis. „Socialinių santykių“ plotmė tuotarp reikalinga tyrimui ištrūkti iš kartais galbūt hermetišku arba neaišku kiek realiu galinčio pasirodyti diskurso tyrinėjimo. Juoba kas iš to, kas ir kaip įsivaizduota kažin kokioje, dargi neužbaigtoje, kronikoje? Tam gi kilmė, kilmingumas ir valdžia, kaip pačių amžininkų pripažintos ir pasitelktos (eminės) kategorijos, kai kuriais siužetais paseksimos realiose valdžios ar socialinių santykių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje situacijose: kaip tarpusavyje šios susisiejo iš tiesų ir veikė socialinę realybę?⁴³ Tadgi tenka kalbėti apie dveją tyrimo ambiciją, siejamą to paties objekto: išvysti ir intelektualinę, kultūrinę, ir sociopolitinę reiškinių puses, taip, be to, konstatuojant ir nagrinėjant šių dviejų dimensijų (kalbos, kalbėjimo ir socialinės realybės) tarpusavio ryšį Vėlyvųjų Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Nurodžius ir apibūdinus tyrimo objektą, nuspręsta žengti dar vieną žingsnį ir to pagrindu iškelti (hipo)tezę, nelyg ašį, aplink kurią keroja likęs teksto klausimynas. Kaip pademonstruota, priklausymas privilegijuotai ir neprivilegijuotai grupei kronikoje nusakytas „padermiškai“, ir tą akivaizdybę reikia priimti. Kilmės skirtis tarp abiejų grupių visiškai radikalizuota,

⁴² Kilmingumo (angl. *nobility*) samprata neatsiejama nuo giminystės: Petrauskas, Rimvydas. „Luomai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 322–323. Be to, antropologinėje perspektyvoje nelygybės, išskirtinio statuso (nobiliteto) ir paveldimumo (giminystės) problemos susijusios tiesiogiai, žr.: Flannery, Kent; Marcus, Joyce. *The Creation of Inequality. How Our Prehistoric Ancestors Set the Stage for Monarchy, Slavery and Empire*. Cambridge – London, 2012, p. 84–89.

⁴³ Tokio veiksmo poreikį suponuotų ir pats diskurso tyrimas, grįstas prielaida apie aktyvų ir keliakryptį kalbos santykį su realybe (ją formuojant ir šiai formuojant kalbą) ir veikimu, o tokį buvinį kaip kilmingumas pagrįstai traktuojant kaip socialinį konstruktą (Jorgensen, Marianne; Phillips, Louise J. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London – Thousand Oaks – New Delhi, 2002, p. 1–6, 8–10, 12).

absoliutų luominės narystės perskyros neįveikiamumą įprasmina šuo: kokia dar giminystė tarp žmonių ir gyvulių? Šitaip ir priklausymo privilegijuotajam luomui numatoma valdžia (ir iš kitos pusės – pavaldumas) perduosimas iš kartos į kartą: iš kilmingųjų kraujo – kilmingi, iš šunų – tik kiti šunys. Nekilmingojo sugretinimas ar prilyginimas gyvuliui turi ir kitų implikacijų – prasčioko, pavyzdžiui, valstiečio animalizacija kartu reiškia ir jo dehumanizaciją⁴⁴. Abu aspektai numato ištisą spektrą įžeidimo adresatui aplikuoti galimų kultūrinių priešpriešų ar stereotipų, ne tik palengvinančių vieno žmogaus viešpatystės kitam arba vienos grupės pavaldumo kitai apologiją, bet ir tarsi apskritai nusakančių, kas kam galima, leistina ar net įmanoma⁴⁵.

Tokias kultūrines, socialines ar kitokias individui numatomas determinacijas susiejus su primygtinai kronikos siužete suponuojamais kilmės ir paveldimumo (krauju ne tik statusas, tačiau ir šuniškumas) motyvais, neišvengiamas tampa prigimties (lot. *natura*, rusėn. *прирождение*, lenk. *przyrodzenie*) tematinis laukas⁴⁶. Slidi ir turbūt net pavojinga kategorija yra dviejų briaunų, viena kurių nurodo į įgimtas, nuo išorinių veiksnių (plg. nuo individo lavinimo(si)) nepriklausomas objekto savybes, jų visumą, savotišką daikto (gyvo ar ne) esmę, o kita – tokiam objektui priklausančią vietą bendroje kultūrinėje, visuomeninėje ir gamtos tvarkoje. Reikalo dvejopumas gali būti apibūdintas ir iš kiek kito kampo: viena vertus, esą egzistuoja kone gamtos dėsniais ar biologija grįsta deterministinė reiškinių pusė, tačiau, kita vertus, konstatuotinas kultūrinis sampratos aspektas – prigimtis kartu funkcionuoja kaip elgesio imperatyvas (juk todėl ir „įmanoma“ prigimčiai nusidėti, jos

⁴⁴ Animalizacija ir žmogiškumo nusakymas per santykį su gyvūnu – Steel, Karl. *How to make a Human: Animals and Violence in the Middle Ages*. Columbus, 2011.

⁴⁵ Kasdienybę suvokiant ne kaip tam tikrą materialinės kultūros tyrimų porūšį (kas ką avėjo, kur snaudė ar kuo užsigėrė), o kaip tam tikrų elgesio normų ir veiklos „trafaretų“ visumą, įmanu išryškinti įvairius individo priklausymo specifinei grupei padiktuojamus ir vienos grupės požiūrio į kitą veikiamus lūkesčius (arba angl. *stereotyped juxtapositions*) – Jaritz, Gerhard. „Daily life“, *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Condition of the European Middle Ages*, edited by Albrecht, vol. 1. Classen Berlin – Boston, 2015, p. 302–303, 308–309.

⁴⁶ Sąvoka neretai įv. pavidalais pasitelkiama vienalaikiuose LDK šaltiniuose; pavyzdžiui, lietuvių figūros lūpomis apie nusižengimą prigimčiai (kontekstas: svetimšalių preferavimas vietoje savųjų): [...] „vadinasi, kas labiau svetimą, negu savą myli, tas nesielgia pagal prigimtį [...]“; [...] *kto więcej cudzego niż swego miłuje / ten thego nie czyni wedle przyrodzenia* [...] („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 179–180, 258–259). Rusėniškasis terminas, be to, apimęs ir kilmės prasmę: *ГЦБМ*, t. 28, 436–437.

nepaisyti etc.)⁴⁷. Abejas sampratos skirtis sieja teleologiskumo principas⁴⁸. Tad iš šunų – šunys ir todėl, kad „taip yra“, ir todėl, kaip „taip pridera“. Ypač aštrosios iš ką tik aptartų prigimties sąvokos skirčių, iš principo besisiejančios su plačiai supраста kultūrine problematika ir numatančios socialinės ar politinės tvarkos refleksiją, numato prigimties klausimo diskursyvumą. Vargiai būtų pagrindo tikėtis istoriką galint imtis (žmogaus) prigimties mįslės: kokia ši, ar išvis egzistuojanti ir t.t., – kultūrinė gi fenomeno percepcijos pusė ir jos istorinė analizė tačiau galima.

Šitaip grįžtama ten, kur pradėta – ties Bychovco kronikos siužetu apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą, o tiksliau ir siauriau, – to, kaip jame suformuluoti kilmingųjų ir nekilmingųjų grupių-luomų tarpusavio santykiai (valdžia), jų prielaidos (kilmė ir kilmingumas) ir implikacijos (prigimtis). Remiantis šiuo XVI a. pirmosios dalies šaltiniu ir tik ką atlikta keliapuse jo analize, nuspręsta suformuluoti tyrimo hipotezę – XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susiformuoja tai, ką šiame tekste sumanyta pavadinti „prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursu“. Kas turima omenyje tokiu apibūdinimu ir pačia hipoteze? Konceptualizacijos (apibūdinimo) turinys-objektas – besirandęs įsitikinimas visokeriopu nekilmingųjų atžvilgiu egzistuojančiu kilmingųjų pranašumu, nulemiamu skirtingos kilmės ir nulemiančiu ir pateisinančiu antrųjų valdžią pirmiesiems. Be to, tokia įteigti siekiama padėčių konsteliacija pasižymi temporaliniu (laiko) aspektu – abi būklės paveldimos, šitaip išsitiesdamos iš praeities ateitin. Tai užtikrinama giminystės ir luominių struktūrų sąveikos, suartėjimo ir sutapatėjimo – luomai panašėja į uždaras ir tarpusavyje vargiai susisiekančias genealogines grupes, o tai, tad, apsprendžia jų atskirumą bei narystę jose (besirandančiu diskursu tai siekiama pagrįsti ir įtvirtinti). Tokiame kontekste prieš tai aptartas R. Jaso sprendimas rusėniškąjį *пожалу* išversti kaip „luomas“ rodo intuityviai bedantis pirštu į savotišką aplinkybių simptomiškumą – teisiškai reguliuojamo sociopolitinio statuso (priklausymo luomui) ir giminystės struktūrų sąveiką, arba konvergenciją. Procesą įvaizdinantis ir paaiškinantis kraujas tokiame kontekste – daugiau nei retorika, simbolis ar metafora. Nūnai bandomame

⁴⁷ Geltner, Guy. „Nature“, *Dictionary of the Middle Ages*, Supplement 1, p. 420–422. Viena iš anokių elgesio imperatyvų, susietų su prigimties klausimu, išraiškų – prigimtinių teisės idėja (bandymas pasitelkti konceptą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimų kontekste: Baronas, Darius; Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė; Zujienė, Gitana; Stankevič, Adam; Kiaupienė, Jūratė; Sliesoriūnas, Gintautas. *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinktys*. Vilnius, 2022, p. 104–109).

⁴⁸ Strauss, Leo. *Prigimtinė teisė ir istorija*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė. Vilnius, 2017 (orig. *Natural Right and History*, 1953), p. 20.

nužymėti diskurse ši substancija interpretuotina tiriamojo laikotarpio mokslo (gamtos filosofijos) ir medicinos paradigmos⁴⁹. Tuo metu dominavusioje humoralinėje medicinoje kraujas – vienas kertinių fiziologinių elementų, susijęs su paveldimumu, lemias palikuonio prigimtį etc.⁵⁰. Kraštutinė tokio diskurso versija kraujo skiriamas grupes sietų kone su skirtingomis rūšimis bei artėtų (proto)rasizmo link⁵¹. Tuo postuluojamoms tvarkoms pažeidimas bei to pasekmės ir yra vaizduojamos Bychovco kronikos siužete apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą: prigimtį nepaisęs tironas turi būti nugalabytas, o ardoma tvarka (ar intencija ją pažeisti) atstatyta į prigimtį deramą padėtį⁵².

Istoriografiniai tyrimo kontekstai

Nužymėjus tyrimo objektą ir jo pagrindu postulavus „prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso“ hipotezę, suformuotas aiškus probleminis tyrimo atskaitos taškas istoriografiniam darbo kontekstualizavimui. Šiuo veiksmu tuopatmet siekiama nurodyti tyrimo aktualumą bei santykį su jau egzistuojančiais tekstais, skirtais tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, tiek ir kitų kraštų tyrinėjimui. Darbo objektas, užmačios ir pats tyrimas – sudėtiniai ir tarpsta ne viename teminiame tyrimų lauke. Bet kuriuo atveju šios literatūros ir tyrimų būklės apžvalgos organizacija paremta bandymu pradėti

⁴⁹ Apie poreikį tokiais klausimais neapsiriboti Viduramžiams tipišku religiniu ar liaudies prietarų, o atsižvelgti ir į mokslinį diskursą: Biller, Peter. „Proto-racial thought in medieval science“, *The Origins of Racism in the West*, edited by Miriam Eliav-Feldon, Benjamin Isaac, and Joseph Ziegler. Cambridge, 2009, p. 158.

⁵⁰ [Delille, Gérard. Chapter 6, *The Shed Blood of Christ. From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity*], *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, p. 126. Hartnell, Jack. *Medieval Bodies: Life, Death and Art in the Middle Ages*. London, 2019, p. 159. Crouch, David. *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900–1300*. London and New York, 2005, p. 127.

⁵¹ Rasizmą charakterizuoja natūralistinių (prigimties), o ne kultūrinių, argumentų pasitelkimas apibūdinant grupes ir paskirus jų narius. Apibūdinamųjų bruožai – tiek fiziniai, tiek mentaliniai, tiek ir moraliniai – tiesiogiai siejami su kolektyvo prigimtimi, kaip kažkuo, nepaveikiu laisvai valiai, nulemtu paveldimumo ar kitų išorinių faktorių. Svarbu, kad peršami skirtumai ar bruožai, kurių pagrindu siekiama racionalizuoti vienos grupės viršenybės kitai, neprivalo būti tikri, o gali būti įsivaizduoti (žr. svarstymus dėl rasizmo apibrėžimo: [Introduction. Benjamin Isaac, Joseph Ziegler and Miriam Eliav-Feldon], *The Origins of Racism in the West*, p. 10–12, 31).

⁵² Rouse, Richard H.; Rouse, Mary A., „The Doctrine of Tyrannicide“, p. 695–696. Apie santykį tarp žmogaus prigimties ir politinės bendruomenės formos klasikinės prigimtinės teisės kontekste ir tokio santykio pažeidimą: Strauss, Leo. *Prigimtinė teisė ir istorija*, p. 162.

iš kuo arčiau objekto ir hipotezės, pamažu nuo to vis tolstant ir pereinant prie bendresnių, tačiau šiam darbui vienaip ar kitaip vis tiek aktualių, tyrimų. Žinoma, visos galimos (ir net darbe pasitelksimos) pozicijos aptartos nebus, o tik esminės darbo struktūrai, klausimynui ar keliama idėjai.

Imtis reikalo tenka nuo visai neseno ir, tiesa, bendrame kontekste gana netikėto Dariaus Barono pastebėjimo. Aptardamas idėjinį-ideologinį valdovo santykį su savo valdomu kraštu ir valdiniais, kaip galimą tokio santykio išraišką istorikas išskyrė legendines kilmės teorijas. Jeigu Viduramžių Rusiją, Vengriją ar Bohemiją valdžiusios vietinės dinastijos tokio tipo pasakojimuose kai kada kildintos iš vietinių ir dargi žemakilmių žmonių, tai lietuviškoji (romėniškoji) kilmės teorija kitokia: valdantieji ateiviai nuo valdomųjų autochtonų ja radikaliai atskirti, o „[...] „rasinės“ kilmės išvedimas pagal luominę priklausomybę lietuviškajai kilmės legendai suteikia ypatingo, nors ir ne unikalaus, šarmo“⁵³. Nors šiam siužetui istoriko skirta visai ne daug dėmesio ir jis liko neišplėtotas, nūnam tyrimui pasažas aktualus. Viena vertus, lietuvių kilmės iš romėnų teorija kvalifikuota kaip „rasinė“, turint omenyje skirtingos kilmės priskyrimą skirtingoms grupėms (luomams). Šiuo požiūriu teiginys artėja prie šiame įvade jau identifikuotos luomų, kaip padermių, sampratos⁵⁴. Antra vertus, aktualu tokio teiginio prieita iš kitų kontekstų, o būtent, tarsi apibendrinant lietuvių kilmės iš romėnų teoriją. Toks posūkis aktualus kaip nusakantis ir dar vieną šiuo tyrimu eksploduosimą (ir atitinkamai istoriografiniu požiūriu aptarsimą) lauką – ankstyvosios (vienalaikės tiriamam objektui) istoriografijos bendriau ir joje figūruojančių etnogenetinių (*origo gentis*) pasakojimų konkrečiau. Tuopatomat iš principo gera linkme nukeliavusiam D. Barono tvirtinimui dera atlikti vieną išlygą: ar iš tiesų visi romėniškąją kilmės teoriją reprezentuojantys tekstai homogeniški skirtingų luomų kilmių klausimu?; ar visi jie „rasiniai“?

Tebūna tik ką minėta istoriografinė pozicija nelyg tramplinas atsispirti šuoliui prie kitų tekstų D. Barono pasufleruota tema. Bendra problema yra tokia: jeigu valdžia tapo grįsta skirtinga kilme, įgavusia istoriškumo ir senaties dėmenis, regėtusi laukinas to atgarsis amžininkų

⁵³ Baronas, Darius [et al.]. *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 29.

⁵⁴ Šiuo atveju įsidėmėtina, jog termino „rasė“ kalbant apie XVI a. realijas pasitelkimas – komplikotas. Nors sąvokos ištakos susijusios su šiuo laikotarpiu, tačiau LDK kontekste termino pasitelkimas veikia būty etinio (išorinio stebėtojo ir tyrėjo taikymo) pobūdžio. Todėl ir nuspręsta pasitelkti kiek neutralesnį „padermės“ žodį (dėl rasės sąvokos gimimo: de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood: the invention of the concept of race in the late Middle Ages“, *Origins of Racism in the West*, p. 200–203).

istorinėje raštijoje ir istoriniuose svarstymuose. Ar bent jau ieškotina aptarto diskurso atšvaitų joje. Juo labiau, kad sąsajos tarp rašytinės kultūros, kilmingumo įrodymų, genealoginės savimonės ir istorijos rašymo – gerai žinomas reiškinys⁵⁵. Su šiais elementais taip pat siejasi ir bendros laikmečio historiografinės tendencijos dėmesį skirti jau ne tik konkrečių giminių, tačiau ir bendriau – tautos, arba genties, ar krašto, valstybės istorijai ir kilmei. Taigi, galima kalbėti apie genealoginio mąstymo išsiplėtimą į naujus vandenis, kalbėtina apie savotiškas „tautų genealogijos“⁵⁶ paieškas, neretai įglaudavusias *origo gentis* pasakojimų formą. Kertinė paieškumo erdvė yra grupės (tautos, genties ar bet kokios bendruomenės, nesvarbu) pradžia ir kilmė⁵⁷. Jos atžvilgiu užduotinas klausimas: ar bandyta valdančiųjų ir pavaldžių santykį grįsti vien skirtinga kilme, kuri jau traktuota kaip prigimta, kaip duotybė, kaip jau buvusi, o ne sankcionuota kokio konkretaus istorinio įvykio, ypač kai kalbama apie tarsi ir tos pačios kilmės (lietuvių kilmingųjų ir lietuvių valstiečių) žmonių grupę (kaip rašė Mykolas Lietuvis: [...] „mūsų pačių tautos ir tikėjimo žmonės [...]“⁵⁸)? Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Vakarų Europos istorijoje ir jos tyrinėjimuose apie tokios kilminės skirties tarp valdančiųjų ir valdomųjų postulavimus žinoma. Nors polinkis teigti tokią skirtį (pavyzdžiui, Prancūzijos kilmingieji – frankai, o valstiečiai – užkariautieji galai) veikiau

⁵⁵ Asadauskienė, Nelė. „LDK diduomenės genealoginės sampratos atsiradimas“, *Istorija*, XXXV. Vilnius, 1997, p. 78–87. Petrauskas, Rimvydas. „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos ir užuomazgos Lietuvoje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 49–77.

⁵⁶ Toks terminas (angl. *genealogy of nations*), tiesa, veikiau sporadiškai ir gal net atsitiktinai pasitelkiamas: Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge, New York, Melbourne, New Delhi, Singapore, 2012, p. 112. Visai kitokia nei šiame tyrime prasme sąvoka pasitelkiama: Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Malden – Oxford – Victoria, 1988, p. 209–226, p. 214 – nacionalizmo tyrėjas sąvoką pasitelkia kaip keliasluoksnią metaforą – viena vertus, skyriaus tikslui nusakyti (tautos, kaip reiškinio, kilmei aptarti), antra vertus, nurodyti reiškinio istorinį išsisknijimą. Sąvoką „tautų genealogijos“ taip pat pasitelkė ir Darius Kuolys, aptardamas Žano Bodeno (1530–1596) mintį, kad labiausiai žmones masina tautų kilmės tyrimai (Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje (renesansas ir barokas)*. Vilnius, 1992, p. 71).

⁵⁷ Gudmantas, Kęstutis. „Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos“, *Saeculo primo. Romos imperijos pasaulis peržengus „Naujosios eros“ slenkstį*, sudarė ir parengė Darius Alekna. Vilnius, 2008, p. 374. Szymański Joseph, „Fetyszym początków w średniowiecznej historiografii“, p. 81–82. Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności a kształtowanie się pojęć autochtonizmu a allochtonizmu“, *Wędrownia i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, pod redakcją M. Salamona i J. Strzelczyka. Kraków, 2004, p. 25.

⁵⁸ Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė I. Jonynas. Vilnius, 1966, p. 52, faksimilės p. 27 ([...] *nostrae gentis et religionis* [...]).

dažnesnis po Viduramžių, tokie motyvai būdingi ir pastarajai epochai⁵⁹. Galbūt plačiausiai tokio tipo valdžios racionalizaciją valstiečio įvaizdžiams Viduriniais amžiais skirtame darbe 1999 m. nagrinėjo Paul Freedman. Jeigu visi – tiek ponai, tiek jų tarnai – yra tų pačių žmonijos pirmtakų Adomo ir Ievos atžalos ir visi savo prigimtini esą lygūs, kodėl gi vieni jų nelaisvi, kuomet kiti kilmingi ir valdantieji? – tokiu klausimu būtų galima nurodyti pagrindinį įtampos tašką. Istorikas pateikė kelis pagrindinius egzistavusius nelygybę racionalizavusius pasakojimus: sūnui Chamui skirtas Nojaus prakeiksmas; bailumu ar išdavyste užsitraukta nelaisvė; užkariavimo teisė. Pirmasis ir paskutinis siužetai susiję su skirties per kilmę idėja⁶⁰. Taigi, ir lietuviškieji etnogenetiniai arba kilmės teorijų pasakojimai yra įsižiūrėjimo vertas informacinis laukas.

Jau vien tik romėniškajam pasakojimui skirta istoriografija, kaip ne taip ir seniai pastebėjo Eugenijus Saviščevas, jau seniai tapo „nuomonių, interpretacijų ir diskusijų klampyne, kuri be vargo gali paskandinti į ją netyčia užsukusį tyrėją“⁶¹. Yra pagrindo tokį įvertinimą suvokti kaip teigiamybę – tai turbūt vienas iš nedaugelio taip kiekybiškai ir kokybiškai prisodrintų LDK tyrimų laukų. Gausių tyrinėjimų akiratyje dažniausiai atsiduria pasakojimo genezės klausimas, teksto konstravimo ir komponavimo ypatumai, literatūrinių bei istoriografinių įtakų ir skolinių paieškos, platesnė mito recepcija ir, galiausiai, įvairios simbolinės, politinės ir socialinės tokių naracijų dimensijų implikacijos⁶². Būtent pastarasis – socialinis – tekstų aspektas, operuojant prielaida apie neperkardomą istorinių pasakojimų ryšį su dabarties ir ateities konstravimu arba įtvirtinimu per tradicijos ir senaties sukūrimą, yra tas gausios istoriografijos polaukis, kuriame tarpsta vienas iš šio tyrimo dėmenų. Neretai pasakojimai analizuoti savotiškų išorinių

⁵⁹ Reynolds, Susan. „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm”, *History*, t. 68, nr. 224 (1983), 1983, p. 380, 390. Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*. Oxford, 1997, p. lxi. Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999, p. 75.

⁶⁰ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*. Stanford, 1999, p. 86–130.

⁶¹ Saviščevas, Eugenijus. „Palemonidai, Gediminaičiai ir žemaičiai“, p. 9.

⁶² Nurodysimi tik kai kurios tyrimo pasitelksimos, tačiau su konkrečiai aptariamu klausimu tiesiogiai nesąveikaujančios pozicijos. Vienas naujausių tematinio lauko tyrimų, skirtas kilmės teorijomis užsiiminėjusių XV–XVI a. autorių „metodologijai“: Rudenko, Oleksii. Rudenko, Oleksii. „Don’t Look Back in Anger“. *The Classics, Early Modern Authors, and Making Polish-Lithuanian Origin Accounts*, *Genealogisches Wissen in Mittelalter und Früher Neuzeit. Konstruktion – Darstellend – Rezeption*, Herausgegeben von Giuseppe Cusa und Thomas Dorfner (*Cultures and Practices of Knowledge in History*, vol. 16). De Gruyter, 2023, p. 159–182. „Palemono mitas“, kaip politinės tautos savimonės ir ideologijos reikalas: Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos*, p. 93–121.

perskyrų, pavyzdžiui, lietuviai-lenkai arba lietuviai-maskvėnai, kontekste⁶³. Galimas, tuo tarpu, ir vidinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės socialinių perskyrų ieškojimas. O būtent: ar ir kokiomis formomis įvairiuose *origo gentis* siužetuose aptinkamas XVI a. aktualizavęsis kilmės, kaip pamatinės perskyros tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų grupių, aiškinimas ir istorizavimas?

Išskirtinai šiuo klausimu, kaip centriniu, ir tokia jo formuluote bemaž nerašyta. Visgi, įmanu išskirti istoriografinių pozicijų, kad ir specialiai tam neskirtų, tačiau bent kiek atkreipusių dėmesį į galimai skirtingos kilmingųjų ir nekilmingųjų kilmės aspektą. R. Petrauskas teigė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kronikoje (kitaip, Lietuvos Metraščiuose) pateiktas pasakojimas nėra etnogenetinis, o veikiau susijęs su kilmingųjų luomo genezės aiškinimu, taip pat akcentavo veikiau didikišką šio perspektyvą, kad ir lyginant su vėlesniu Motiejumi Strijkowskio⁶⁴. Tad iš to išvestina nujaučiama kilmingų ir nekilmingų lietuvių prieštata. Susitelkdamas į tuos pačius šaltinius, Janas Jurkiewiczus apčiuopė identifikacijos, kas būtent tapo atsikėlusiu romėnų pavaldiniais, problemą: ar šie skyrėsi nuo neabejotinai romėnų kunigaikščių, ponų ir šlėktos⁶⁵? Narpliodamas tuos pačius tekstus, Mečislovas Jučas dar 1968 m. pažymėjo legendos „socialinį pagrindą“ ir lakoniškai viena eilute pridūrė: romėnai ateiviai – kunigaikščiai, bajorai ir valdovai, o liaudis – senieji vietiniai gyventojai, valdiniai⁶⁶. Iš bendresnės – visos romėniškosios teorijos –, o ne pavienių konkrečių šaltinių, perspektyvos legendą ir jos santykį su sarmatizmu svarstė Artūras Vasiliauskas. Jis teigė, jog ilgainiui anos sąveikos rezultatu tapo požiūris į „bajoriškąją lietuvių tautą“, kaip kilmingo romėniško ir prasčiokiško autochtoninio gotiškojo elementų junginį⁶⁷. Kiek naujesniame, Lietuvos metraščių lauką peržengiančiame tekste ties M. Strijkowskio kūryba susitelkė tik ką jau minėtas J. Jurkiewiczus. Viena vertus, istorikas įrodinėjo, jog kilmės teorijose pasirodžiusio gotiškojo siužeto nederėtų besąlygiškai priskirti sarmatizmui; antra vertus (ir konkrečiau nūnam tyrimui), atkreipė dėmesį į kintančią M. Strijkowskio poziciją traktuojant LDK kilmingųjų ir lietuvių valstiečių kilmės

⁶³ Kritiška pozicija šiuo klausimu: Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos, arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, *Seminarai*, red. A. Jokubaitis ir A. Kulakauskas, Vilnius, 1998, p. 8.

⁶⁴ Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 92 ir kitur.

⁶⁵ Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina*, p. 225, 234–235.

⁶⁶ Jučas, Mečislovas. *Lietuvos metraščiai*. Vilnius, 1968, p. 56–57.

⁶⁷ Vasiliauskas, Artūras. „Antika ir Sarmatizmas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 23, 30 (apie A. Gvaninį).

kaip visiškai atskiras⁶⁸. Savo ruožtu didelėje tiek lenkų, tiek lietuvių kultūrinei atminčiai Ankstyvaisiais Naujaisiais Laikais skirtoje monografijoje Joanna Orzeł keletą kartų stabteli ir nurodo, jog, sekant nukariavimo teoriją, kiltų klausimų, ką rado kilmingieji ateiviai italai, o taip pat, jog lietuvių valstiečių kilmę kaip gotišką teigė taip pat Aleksandras Gvaninis⁶⁹. Palyginimui sarmatiškojo Lenkijos Karūnos istorinio etnogenetinio pasakojimo atveju kurį laiką historiografijoje vyravo nežinia kuo pagrįstas įsitikinimas apie neva naracijos teigtą idėją, jog kilmingieji tai – ateivių sarmatų, o nekilmingieji – nukariautųjų autochtonų ainiai (taigi, analogiškai apčiuoptoms romėniškosios-lietuviškosios teorijos apraiškoms). Tai, jog paskutiniu metu ši „nukariavimo teorija“ Lenkijos istorikės Justyno Kruk-Siwiecos buvo nugincyta, svarbu tuo, kad tokiu būdu pademonstruota lietuviškojo atvejo specifika; negana to, (proto)rasinė lenkiškoji-sarmatiškoji luomų atskirumo pasakojimo teorija nemaža dalimi gyvavo M. Strijkowskio pateiktos romėniškosios lietuvių kilmės teorijos pagrindu...⁷⁰

Taigi, viena vertus, reikia pripažinti, jog tam tikri šiame tekste formuluojamos problemos elementai tyrėjų akiratin pateko; tiesa, iš kitokių perspektyvų ir, be to, vis tiek gana sporadiškai. Antra vertus, konstatuotina tam tikra su siekiu apibendrinti susijusi metodologinė problema. Dažniausiai apibendrinimai tyrėjų daromi arba kuriuo nors vienos šaltinio (daugiausiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kronikos) pagrindu, arba kalbant apie romėniškąjį pasakojimą kaip apie vientisą teoriją, kartu per generalizaciją galimai nustojant dėmesio paskirų pasakojimų detalių variantiškumui. Šitaip gali kilti pagunda apibendrinti vieno atvejo pagrindu ir nustoti skirtybių matymo. Kitaip tariant, galima pakartoti jau kiek anksčiau užduotą klausimą: ar iš tiesų visi romėniškąją kilmės teoriją reprezentuojantys tekstai homogeniškai skirtingų luomų kilmių klausimu? Ar tikrai visi pasakojimai teigė kilmingųjų ir plebėjų grupes buvus skirtingos kilmės? Trečia vertus, tokio besiformuojančių istorinių pasakojimų tyrimo akiratin turėtų pakliūti ir gretutiniai nagrinėjamos problemos aspektai – kilmingumo, kaip instituto, ir

⁶⁸ Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie w koncepcji litewskich prądziejów Macieja Strykowskiego“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojai Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša. Vilnius, 2016, p. 112–129.

⁶⁹ Orzeł, Joanna. *Historia – tradycja – mit w pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Warszawa, 2016, p. 73, 78, 79.

⁷⁰ Kruk-Siwiec, Justyna. „Czy chłopci zostali skolonizowani przez Sarmatów? O genezie i uporczywym trwaniu pewnego mitu historiograficznego“, *Wielogłos*, 3 (51). Kraków, 2022, p. 1–28.

rūpimųjų socialinių grupių valdžios dinamikos istorizacija XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Tik ką nužymėtas ankstyvosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos rašymo laukas tėra tačiau, sakytina, antrinis reiškinys. Jeigu ten aptikti galingos prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso ar luomų padermiškumo („rasiškumo“) apraiškos priimamos kaip viena laikės socialinės realybės interpoliacija, tuomet tenka gręžtis į to šaltinį. To ištakas ir veiksnius paprasčiausia būtų sieti su tokiomis viena laikėmis realijomis kaip kilmingųjų luomo formavimasis, kilmingumo samprata ir kilmingųjų santykiai su nekilmingaisiais (valdžia ir numanomas tarpusavio antagonizmas). Neišvengiamai pagrindiniu žiūros tašku tiek tyrime, tiek šioje historiografijos apžvalgos atkarpoje tampa būtent kilmingieji ir jų perspektyva. Nulemta tai, žinoma, tiek tyrimų, tiek ir šaltinių būklės, o galiausiai ir paprasto visapusiško kilmingųjų dominavimo fakto.

Naudingų dalykų tokia linkme apčiuopė dar XIX a. pab. – XX a. pr. veikęs Władysławas Smoleńskis. Istorikas nusprendė nutolti nuo tuo metu kilmingųjų tyrimuose įprastų narplioti luomo formavimosi, paskirų giminių genealogijų ar teisinių privilegijų klausimų. Tiesa, ne Lietuva konkrečiai, o, jo akimis, Lenkija plačiąja prasme (tad – Abiejų Tautų Respublika) susidomėjęs tyrėjas nutarė pažvelgti į kilmingųjų protus, arba, kaip formulavo jis pats, – „šlėktiją savo nuomonių šviesoje“⁷¹. Taigi, turimas reikalas su luominio savivaizdžio ir ideologijos klausimais. Esminė ir sociologijos įtakoje suformuota gana glausto teksto prielaida – elito siekis pagrįsti savo padėtį ir valdžią. W. Smoleńskis rėmėsi įvairiais, tačiau daugiausia literatūriniais (heraldiniais, poetiniais, poleminiais) XV–XVIII a. šaltiniais ir pateikė įvairių aktualių ir sektinų pastebėjimų. Tyrimo problemos kontekste galima išskirti šiuos: kilmingumo paveldimumo (ne paveldėjimo!) ir prigimties idėjų tarpusavio sąryšio konstatavimas, viena laikų kilmingumo ir medicininio diskursų susiejimas ir tokios mąstymo matricos (su išlygomis) tvarumo iki Respublikos galo tvirtinimas. W. Smoleńskio darbą galima laikyti savotišku idėjinio šios disertacijos protoplastu. Iš esmės tapačiu keliu ir paskui tapačius šaltinius, tiesa, kiek kitokiame (būtent, kūno) tyrimų lauke ir jau šiame šimtmetyje nupėdino Dariusz Śnieżko⁷². Tarsi pratęsdamas ir net toliau plėtodamas kai kurias pamatines W. Smoleńskio išvalgas (amžininkų medicinos ir mokslo svarbą, kilmingumo, kaip paveldimo bruožo, ir kt.),

⁷¹ Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, *Wybór pism*, red. Celina Bobińska. Warszawa, 1954, p. 1–26.

⁷² Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, *Spoleczeństwo Staropolskie. Seria nowa, Tom V. Spoleczeństwo a elity*. Warszawa, 2018, p. 117–126.

istorikas suformulavo keletą iki tol buvusiems tyrimams ir tarpusavyje konsekventiškų minčių: kilmingojo kūnas (žinoma, veikiau vaizduotėje) tapo jo luominio išskirtinumo liudijimu, turinčiu besiskirti (ir skirti) nuo nekilmingojo (pirmiausia, valstiečio), o tokio pobūdžio šių grupių antagonizavime glūdi idėja apie luominių skirtumų „rūšiškumą“ ir, žinoma, su tuo susijusį kilmingųjų pranašumą.

Tiek D. Śniezko, tiek ir W. Smoleńskio tekstų atžvilgiu tenka pritaikyti bent jau keletą išlygų. Viena iš jų tarsi akivaizdi ir aktuali ne vienam kitam jau aptartam tyrimui: o kaip su mūsų?; ar ir kiek anokios išvados transponuotinos Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei? W. Smoleńskis, tiesa, vienoje vietoje referuoja į tuometinei Lietuvos valstybei XVII a. būdingą teisinį kilmingojo statuso ir miestietiško veiklo sąveikos reguliavimą, tačiau tai kone viskas, jeigu kalbėtume apie sociopolitinių realių refleksiją. Tiesa, pavienės tikras ir kitas numanomas jungtis su Lietuva galima išvesti atsižvelgiant į šaltiniais pasitelkiamą amžininkų literatūrą. Kai kuriais (M. Strijkowskio ar Andriaus Volano) citavimo atvejais santykis akivaizdus, o kai kuriais (e.g. Luko Gurnickio „Dvariškio“) – ne toks tiesmukas. Tiesa, nemažai pasitelktų tekstų (e.g. Bartošas Paprockis) – lektūra, numanu, žinota ir skaityta visoje Abiejų Tautų Respublikoje, tačiau problema lieka atvira ir įrodytina, net jeigu struktūrinės prielaidos reiškinių panašumui abiejuose kraštuose palankios. Be to, chronologinė šios disertacijos žiūra kiek ankstesnė nei tik ką aptartų tekstų, gausiausiai apsisistojusių ties XVII a.

Kiek platesniame tematiname lauke kilmingųjų savimonę ir postuluojamą idealaus šlėktos modelį narstė Urszula Świdarska-Włodarczyk (2017 m.). Operuodama gausia XVI a. pab. ir XVII a. literatūra (daugiausiai „veidrodžio“ tipo), tyrėja jų medžiagą išpreparavo į keletą teminių blokų, kurių visuma turėtų rekonstruoti „pilnaverčio ir puikaus nežinomo XVI ir XVII a. kilmingojo portretą“ (taigi, siekiamybę). Be to, jog aptarė kilmingajam priderančius užsiėmimus (ūkininko, kareivio, diplomato etc.) ar pageidautinas asmenines savybes, istorikė kiek užčiuopė kai ką pirminės svarbos – įsivaizdavimą apie kilmingųjų luomą, kaip Dievo sumanytos tvarkos, išraišką, kuris prigimtas valdyti, *ergo* pasižymi išskirtiniais iš kartos į kartą perduodamais bruožais⁷³. Visgi, siužetas liko neišplėtotas. Pagrindiniu knygos trūkumu (ne tyrimo ir, be to, aišku, reliatyviu) tenka nurodyti savotišką dėstymo ir analizės hermetiškumą, kuris, savaime suprantama, nulemtas tyrimo objekto pobūdžio – kilmingumo idėjos plėtotės ir refleksijų amžininkų literatūroje. Taigi, nors tokiau atveju priekaištas lyg ir ne iki galo sąžiningas,

⁷³ Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku*. Warszawa, 2017, p. 51–56.

tačiau nurodo į kai ką bendresnio – tokio pobūdžio literatūros topikos arba diskurso ir socialinės istorijos tyrimų sąveikos poreikį. Tai leistų išbristi iš dažnai repetityvaus ir mechaniško paskirų tekstų analizavimo (o kartais nieko daugiau nei atpasakojimo), šitaip ne tik ieškant vienalaikių autorių apie kilmingumą (ar ką kitą) išsakytų teiginių patvirtinimo, tačiau ir jų reliatyvizacijos realių sociopolitinių santykių kontekste. Nors istorikė tarsi ir bandė tarp diskurso ir veiksmo žiojėjusią prarają peržengti savo „metodologine“ dalimi, iš tiesų tyrimas vis tiek liko įvairių XVI ir XVII a. literatūrinių ir publicistinių (poleminių) kūrinių kilmingumo tematika perpasakojimu ir surūšiavimu⁷⁴. Kita vertus, toks trūkumas yra sąlyginis – šio, o taip pat kitų tokio pobūdžio darbuose tyrėjų surinktą ir apibendrintą „žaliavą“ galima produktyviai pasitelkti savo problemos analizei.

Iš metodologinės pusės ne kaip kitaip tenka komentuoti ir 2009 m. pasirodžią monografiją, kurios autorius – Sławomiras Baczewski⁷⁵. Objektu pasirinkęs kilmingumo (šlėktystės) idėją XVI a. antros pusės – XVII a. lenkiškoje raštijoje, tyrėjas iš eilės vieną po kito aptarinėjo skirtingus laikotarpio autorius ir paskirus šių tekstus (pavyzdžiui, Andrzeją Fryczą Modrzewską, Stanisławą Orzechowską, Andrių Volaną, Simoną Starowolską ir aibę kitų). Taigi, S. Baczewskio tyrimas konkretesnis sąlyginis objekto siaurumu ir nušviečia kartinę nūnam tyrimui kategoriją – juk per kilmingumo apibūdinimą pažįstamas ir šio neiginys. Darbe išskirtini keli pirminės svarbos, diskusijos bei pasitelkimo verti elementai. Nagrinėto periodo diskursą autorius padalina tematiškai, o kartu iš dalies ir chronologiškai į dvi dalis. Pirmosios jų svorio centras – valstybė, kaip kilmingųjų visuma, respublika ir to diktuojamos narystės joje (pilietybės), luominės lygybės, kilmingojo įsipareigojimų jai ir laisvės temos. Galutinė šio „podiskursio“ bujojimo laikotarpio pabaiga teigiama XVII a. viduriu – antrąją amžiaus pusę. Kitą raštijoje nagrinėto kilmingumo diskurso raišką teapibūdina viena iš paties autoriaus parinktų antraščių – „Uždaros visuomenės link“. Tokį posūkį charakterizuoja vis atkaklesni bandymai kilmingojo statusą ir apibrėžimą sieti išskirtinai su paveldėjimu ir šį įpavyzdinančiu kraujo „grynumo“ kriterijumi, o idealus tokių sampratų susikirtimo taškas – heraldika. Tad iš esmės atsiduriama ties tuo, apie ką rašė jau minėtas W. Smoleńskis ar kiek vėliau (2018 m.) bus parašęs D. Śniežko, tik kiekibiškai plačiau. Nors XVII a. nėra

⁷⁴ Plačiau apie tai žr.: Čižauskas, Karolis. „*In speculo*. Respublikos šlėkta ir jos idealas. Rec.: Urszula Świdarska-Włodarczyk, *Homo nobilis. Wzorzec szlachecka w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2017“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42. Vilnius, 2018, p. 134.

⁷⁵ Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei w piśmiennictwie polskim. Druga połowa XVI wieku – XVII wiek*. Lublin, 2009.

šios disertacijos tiesioginio susitelkimo erdvė, kilmingumą, kilmę, kraują ir prigimtį siejančio diskurso įsigalėjimas nepamestinas iš akių, mat tai nurodo dabar apčiuopti bandomo reiškinių (prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso) istorinę perspektyvą, plėtrą ir tam tikra prasme pačio postulavimo pagrįstumą. S. Baczewskis šitokios mintijimo ir kilmingųjų savimonės srovės pradžią (bent jau raštijoje!) datuoja XVI a. pab. Tai nurodo tiesioginį mokslinės diskusijos su šiuo darbu objektą: ar ir kaip tuomet galima, tad, apie kažką panašaus Didžiojoje Kunigaikštystėje kalbėti dar anksčiau?

Tokiu diskursu reikštas uždarumo siekis veda reiškinių tapsmui svarbių prielaidų ieškoti pačioje luomo formavimosi problematikoje. Taip prieinama prie nelyg požeminė struktūra stūksančio klausimo: kas tie kilmingieji, kas tas kilmingųjų luomas? *Lituanistikos* atveju istoriografinis temos laukas tikrai nėra pristigęs dėmesio; dargi kaip tik pasižymi itin didele tekstų ir diskusijų gausa. Todėl didelės svarbos yra ribos tarp to, kas dalykinėje gausoje čia ir dabar problemizuojamiems klausimams aktualu, o kas – ne, nubrėžimas. Selekcijos kriterijų suponuojama suformuluota problema: nagrinėtu XVI a. pr. Bychovco Kronikos siužetu apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą įteiginėjama tiesioginė kraujo ir kilmingųjų korporacijos sąsaja. Jeigu viena iš formuluojamos problemos/objekto grandžių byloja „kilmingumas, apspręstas kilmės“⁷⁶, tuomet pagrindinis istoriografijos lavinai adresuotinas klausimas yra priklausymo luomui kriterijai (narystės pobūdis). Pakartotinai veltis į ar atpasakoti dar XIX a. (o iš tiesų net XV a.!) siekiančią diskusiją dėl lietuvių bajorijos (ir atitinkamai diduomenės) genezės ir kontūrų tikslo nėra, tačiau kai kurias besisiejančias konstatacijas rekonstatuoti verta. Ginčiuose išryškėjo keli kilmingųjų apibūdinimui esą esminiai aspektai: bajorų išskirtinumas šių privilegijuotumo ir bajorų atskirumo korporacijos (luomo) uždarumo požiūriu⁷⁷. Jeigu nėra šių, vadinasi, nėra ir kilmingųjų; vadinasi, be XIV a. pab. (1387 m. Jogailos privilegijos) ar XV a. pr. (1413 m. Horodlės) apie jokių bajorus nėra ir ką kalbėti.

Visgi, jau priimta, jog socialinė bajoro kategorija nusistovėjo dar iki 1387 m. privilegijos (E. Gudavičius)⁷⁸. O kas iki tol? E. Saviščevas, pasitelkdamas kone antropologinę perspektyvą, gvildeno „genčių aristokratijos“ transformaciją XIII–XIV a. periodu. Nors galiausiai konstatuota profesinė socialinės stratifikacijos kilmingieji-nekilmingieji prigimtis, tačiau reikšmingas buvo ir kilmės faktorius. Jo, tiesa, nebūtų galima

⁷⁶ Dėl formuluotės žr. dalį „Problema, objektas, hipotezė“ (p. 11).

⁷⁷ Diskusijos apžvalga: Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius, 2003, p. 10–11, 28–29.

⁷⁸ Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija, t. I, Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 346.

apibūdinti kaip luomiškumo kriterijaus, t.y. pagrindinės narystės kitų *nobilių* tarpe prielaidos, bet būtų galima laikyti tam tikra paspirtimi ar (pavyzdžiui, dėl svarbaus tėvo) svertu įtakai⁷⁹. Tokią probleminę liniją galima pratęsti R. Petrausko darbais, ne tik struktūriškai, tačiau ir propozografiškai susiejusiais XIV a. antrosios pusės ir XV a. (ir vėlesnius) didikus ir jų gimines⁸⁰. Tokiu būdu galima konstatuoti giminystės, kilmės ir išskirtinio kilmingojo statuso tarpusavio ryšio stiprėjimą. Žinoma, turbūt kone visą XV a. dar galima kalbėti apie bajorystę-kilmingojo statusą kaip su tarnyba susietą būklę. Tokiu būdu, jeigu kilmingųjų viršūnėms – kunigaikščiams ir ponams didikams – dėl savo statuso nerimauti neteko⁸¹, tai visai kitaip buvo menkiausiai ekonomiškai įgalių bajorų atveju. Apie tokį individų balansavimą tarp privilegijuotųjų ir neprivilegijuotųjų, pavyzdžiui, rašė tiek Motiejus Liubavskis, tiek ir jau vėliau E. Gudavičius. Galima pradėti nuo pastarojo. Dvejuose savo tekstuose istorikas nubrėžė įtikinančius luomo raidos vektorius. Pasak istoriko, XV a. antrojoje pusėje priklausymą privilegijuotajam socialiniam sluoksniui, virstančiam uždara struktūra – luomu, ėmė apspręsti jau ne tiek išgalėjimas atlikti karo prievolę, kiek kitų – valstietišku – prievolių neatlikimas iš kartos į kartą. Glaustai ir įtikinančiai procesą aptarus, apibendrinta, jog ilgainiui priklausymas besiformuojančiam luomui tapo apspręstas tinkamos kilmės, kitaip tariant, bajorystė (arba kilmingumas) tapo paveldima. Pats istorikas net pasitelkia „kilminės bajorystės“ ir „kilminio bajorystės principo“ apibūdinimus⁸². Amžiumi anksčiau rašęs M. Liubavskis kilmingųjų „sluoksnio“ organizaciją iki XVI a. vid. nagrinėjo platesniame – seimo institucijos formavimosi ir veiklos – kontekste ir daugiausiai tai atliko perpasakodamas pavienes XV ir XVI a. teismų dėl bajorystės bylas. Istoriko išvada: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „vadovybė“ (rus.

⁷⁹ Saviščevas, Eugenijus. „Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a.–XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos*, p. 112–129.

⁸⁰ Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė*; Petrauskas, Rimvydas. „Valdovo svainiai ir *satrapų* palikuonys: Lietuvos diduomenė krikšto išvakarėse“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos*, p. 132–141.

⁸¹ Didikų ir kunigaikščių kilmė ir kilmingumas – paprasčiausiai nekvestionuojamas. Kad kai kurios iš kunigaikščių giminių ilgainiui patyrė socioekonominę degradaciją – jau kitas klausimas (plg. Jankauskas, Vytas. *Kunigaikščiai Svirskiai XIV–XVI a.: nuo gentinės aristokratijos iki LDK politinės tautos*. Kaunas, 2016).

⁸² Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, *Lietuvos Europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2002, p. 150, 151. Taip pat susijęs tekstas: Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, *Lietuvos Europėjimo keliais*, p. 155–167.

правительство) buvo linkusi bajoro statusą pripažinti tiems, kurie tokiais vadinti dar pirmųjų luominių privilegijų suteikimo laikotarpiu⁸³. Kaip turėtų rodytis iš šių dviejų aptartų istoriografinių pozicijų, nors gal ir kiek kitokia verbalizacija, tačiau sutariama dėl įvykusių pokyčių: XV a. pab. ir ypač XVI a. pr. luomas ima užsidarinėti, o pagrindiniu narystės kriterijumi tampa bajoriška senatis, t.y. individo priklausymas jau iki tol kilminga kažkada pripažintai giminei. Dėl tokio apibendrinimo kontraversijų kilti neturėtų.

Taigi, galima užfiksuoti iki tol aktualizuotą kilmingumo ir giminystės/kilmės konvergenciją. Svarbi tokio virsmo dedamoji – giminystė ir giminės struktūros bei jų pokyčiai, kuriuos diduomenės tarpe tyrė R. Petrauskas. Turbūt joks atsitiktinumas, jog šie vyko tolydžiai konstatuotai kilmingumo kriterijų mutacijai. Šiuo atveju istoriko tirta diduomenė – dalis kilmingųjų visumos, kuri, pasitelkus E. Gudavičiaus pasiūlytą kortų kaladės metaforą, yra šios viršūnė, pasislenkanti ir signalizuojanti apie beprasidedančius pasikeitimus, juos recipojanti pirmiau nei kiti. Trumpai pakitimo esmę galima būtų nusakyti taip: iki tol dominavusią horizontalią giminės ir giminystės sampratą papildė (bet neišstūmė) vertikalioji. Kitaip tariant, išoriškai ir vidujai giminė imta suvokti kaip išsitiesianti laike – priklausymas konkrečioms „namams“ (lot. *domus*) apspręstas paveldėjimo, vyko iš kartos į kartą⁸⁴. Tokiu būdu uždaro kilmingųjų luomo formavimasis, kilme grįsta narystė jame ir giminystės struktūrų sąveika XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje struktūriškai būtų tapati Vakarų Europos Brandžiais Viduramžiais patirtam virsmui. Analogiškas Šiaurės Vakarų Europos (taigi, daugiausiai Anglijos ir Prancūzijos plačiąja prasme) situacijas aprašęs David Crouch, be to, patį klausimą susiejo su viena laikėmis ir to išprovokuotomis diskusijomis apie kilmingumą, jo prigimtį ir prigimties svarbą kilmingumo apibrėžimui (taigi, socialinių ir giminystės struktūrų klausimą sėkmingai sunėrė su viena laiko diskurso narplionėmis). Kilmingojo būklę (lot. *nobilitas*) ėmus išskirtinai sieti ir net tapatinti su gimimu jau kilmingoje šeimoje ir siekiant tokią išskirtinę padėtį pagrįsti, natūralu, pasirodė ir terminų homonimiškumu grįsta idėja: kilmingumas implikuoja prigimtą kilnumą, pagrindžiantį kilmingųjų dominavimą nekilmingųjų atžvilgiu (taigi, randasi tai, ko pasirodymas XVI a. postuluojamas šiame darbe formuluojama hipoteze). Nepasitenkinimas būtent tokio pobūdžio ekskliuzyvizmu iššaukia reakciją ir ginčus dėl paties kilmingumo

⁸³ Любавский, Матвей Кузьмич. *Литовско-русский сеймъ. Опыт по исторіи учрежденія въ связи с внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*. Москва, 1900, p. 436–444, 439.

⁸⁴ Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė*, p. 103–117.

apibrėžimo⁸⁵. Tokia šių dviejų aptartų procesų (kilmingumo sampratos, narysės kriterijų bei giminės struktūrų virsmo) sąveika ir raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje beveik nenagrinėta, o šiame įvade suformuluota tik mechaniškai. Kiek anksčiau aptarti W. Smoleńskio, D. Śniezko ar S. Baczewskio tyrimai, kurių akiratin pakliuvo kilmingumo definicijos problematika, prasišlenkia laike ir – nemaža dalimi – erdvėje. Išimtis – Povilo Dikavičiaus disertacija, vienas kurios poskyrių pašvęstas A. Volano požiūriui į kilmingumą ir atskleidžiantis reiškinių kompleksiskumą, o būtent, jog kilmingumas – tai ne tik kilmė⁸⁶. Bet kuriuo atveju, šie darbai apsisotja ties intelektualine, diskurso, puse, tuo tarpu svarstymus išprovokavę platesni socialiniai pokyčiai ir grupiniai santykiai į svarstymus liko neįjungti.

Kita vertus, kalbant apie XVI a. Lietuvoje susiformavusią pritinkama kilme grįstą kilmingųjų korporaciją, nereikėtų iš akių išleisti kai kurių išlikusių probleminių mazgų. Vienas fundamentalesnių kilmingųjų sluoksniu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pažinimo aspektų – luomo vidiniai tarpusavio santykiai ir vienalytiškumas. Tokias problemas svarstęs Andrzejus Zakrzewskis išskyrė dvi vienalaikes XVI–XVIII a. su tuo susijusias tendencijas. XVI a. (ypač antrojoje jo pusėje) teisminių egzemptų panaikinimas, vieningos teisimosi sistemos sukūrimas, vėliavinių ponų kategorijų nykimas ar kilmingųjų laisvės ir vienybės sampratų plitimas liudijo įvairių vidinių luomo perskyrų mažėjimą ar to tendencijas. Visgi, lietuviškųjų *nobilių* tarpe dar iki tol egzistavęs vidinis/leninis pavaldumas (kaip rašė Juozas Jurginis, „bajorų bajorai“⁸⁷) ne tik niekur neprapuolė, tačiau XVII a. dar ir grįžo su nauja jėga – smulkūs kilmingieji dažniau ėmė duotis magnatų globon⁸⁸. Šiuo atveju tokios istoriko užčiuoptos tendencijos ir nevienakryptis luomo tapsmo procesas svarbus todėl, kad taip susikūrė (ar išliko) galimybė įtampai luomo viduje, gimstančiai iš hierarchinių santykių tarp formaliai tokio paties statuso narių. Dėmesį į šį aspektą, be kitų, yra atkreipęs, pavyzdžiui, ir Eugenijus Saviščevas⁸⁹. Apie kai kuriuos vidinius pavaldumo ryšius kai kuriais aspektais yra rašę ir kiti istorikai, pavyzdžiui, dar XX a. pr. Ignacas

⁸⁵ Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 124–135, p. 148–155. Taip pat žr. ir kitą šio istoriko darbą: Crouch, David. *The Chivalric Turn. Conduct and Hegemony in Europe before 1300*. Oxford, 2019, p. 225–251.

⁸⁶ Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles*, p. 129–133.

⁸⁷ Jurginis, Juozas. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1962, p. 278–279.

⁸⁸ Zakrzewski, Andrzej B. „Przemiany szlachectwa litewskiego, XVI–XVIII wiek. Prawo a praktyka“, *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках = Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*. Vilnius, 2015, p. 28–29.

⁸⁹ Turimas reikalas su grėsme socialiniam statusui: Saviščevas, Eugenijus. „Tarnybininkai XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“.

Tadeuszas Baranowskis, nagrinėjęs didikų plėtojama valdžią Palenkėje, ar R. Petrauskas, aptaręs tam tikra prasme iki galo nerealizuotą kunigaikštystės sociumo viziją, pasižymėjusią aiškia kilmingųjų diferenciacija ir vieno pavaldumu kitiems⁹⁰. Toks *ordo rerum* yra svarbus, mat nors iš pažiūros, atskleisdamas kilmingųjų sluoksnio fragmentiškumą ir detališkumą, šiam tyrimui atveria dar vieną galimai vaisingą žiūros lauką. Jeigu kilmingųjų ir nekilmingųjų santykiai yra charakterizuoti valdžios ir pavaldumo atributų, kartu pakartotinai patvirtinančių individo priklausomybę kažkuriai iš dviejų grupių, kaip tokios konotacijos funkcionuoja tarp dviejų kilmingų asmenų susidarančiuose valdžios santykiuose?

Tokiu būdu galima prieiti prie kitos darbai esmingos temos ir besisiejiančio istoriografinio lauko. Vienas kertinių postuluoto prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso elementų – kilmingumo suponuojama valdžia nekilmingajam (ir jos apologija). Turbūt sunku būtų įsivaizduoti, jog grupių santykiams įtakos padaryti negalėjo viena iš svarbiausių XV–XVI a. socioekonominių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystės transformacijų – baudžiavos įsigalėjimas. Kad ir tarsi marksistiškai, geriausiai reiškiny aptartas dar 1962 m. išleistoje J. Jurginio monografijoje. Istorinės J. Jurginio darbo sukūrimo aplinkybės tyrėjo išvadų ir įžvalgų (nu)vertinimui svarbos turėti neturėtų – toli gražu marksistinėmis klišėmis nesupančiotas, darbas buvo metodologiškai gerokai turtingesnis (vien ko vertos istorinių terminų analizės). Veldamų dalijimu XV a. pr. įsibėgėjęs ir Valakų reforma XVI a. antrojoje pusėje besibaigęs procesas ne tik suformavo valstiečių luomą, tačiau atvirkščia puse nužymėjo ir kilmingųjų. Tarp pono ir pavaldinių susidarę valdžios ryšiai įgavo charakteringų ir jų pačių savivokai svarių bruožų, eventualiai numanomai svarbių ir pačiam (ne)kilmingumo diskursui. Nors valstiečio priklausomybės ponui pobūdis – diskusijų objektas, tačiau neabejotina, jog valstiečio, kaip nuosavybės, traktuotei (taigi, tam tikrai jo komodifikacijai) erdvės atsivėrė pakankamai. Nepaisant to, jog ryšys bet kuriuo atveju nemaža dalimi buvo grįstas žemėvaldos ryšiais, tokie valstiečių ir jų savininko-valdytojo santykių aspektai kaip priklausymas pono teisminei jurisdikcijai (vad. dominijos teismui), galimybė rinkti ir skirti įvairaus lygio bausmes, judėjimo suvaržymas ir t.t. buvo neabejotinos reikšmės tarpusavio santykių dinamikai. Žinoma, nereikėtų manyti, jog visa tai iki tol neegzistavo,

⁹⁰ Kai kurie jų: Baranowski, Ignacy Tadeusz. „Z dziejów feudalizmu na Podlasiu. Rajgrodzko-Goniądzkie „państwo“ Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku“, *Przegląd historyczny*, t. IV. Warszawa, 1907, p. 62–74; 158–169. Petrauskas, Rimvydas. „Jei bajoras iš pono dvarą išsitarnautų“: feodalinės teisės apraiškos LDK“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 381–400.

tačiau baudžiosios įsigalėjimo procesas reiškini XVI a. antroje pusėje pavertė kone visuotiniu⁹¹.

Paskutiniu metu valstiečių tema į istorines diskusijas su tam tikru pagreičiu grįžo Lenkijoje. Vienas tokio posūkio pavyzdžių – istorinė-antropologinė Kacper Pobłocki studija „Chamstwo“. Ne iki galo apsibrėžtos Lenkijos, kaip objekto, valstietiją ir jos būklę ikimoderniuoju periodu (iki XIX a. imtinai) nagrinėjęs tyrėjas labai sąmoningai visą savo dėmesį, pasakojimą ir analizę sutelkė į tokius valdančiojo ir pavaldžiojo santykių aspektus, kuriuos būtų galima apibendrinti kaip antagonistinius, ir – bendresne prasme – baudžiosios padiktuoto išnaudojimo poveikį individo būčiai. Konkretesni siužetai apėmė valstiečio atžvilgiu taikytas fizines bausmes, jo žeminimą, prilyginimą gyvuliui, ponų savivalę, darbą palivarke ir kita. Nebūtų galima teigti, jog K. Pobłocki analizė nėra pagrįsta (jis pasitelkia gausius tyrinėjimus bei įvairaus pobūdžio šaltinius (nuo XV a. poezijos iki XIX a. prisiminimų)), o antropologinė perspektyva prideda neabejotinos vertės), tačiau tyrimas ir ypač šio pateikimas, papasakojimas, – neabejotinai tendencingas, o kartais rodosi lyg elementarus siekis demonizuoti stipriąją pusę⁹². Bet kuriuo atveju kilmingųjų valdžios padiktuota ir kartais tiesiog apgailėtina pavaldžių kondicija nepaneigiama ir įsidėmėtina, o kažko atitinkamo galima tikėtis ir turbūt identiškos būklės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Nemaža dalimi būtent apie tai ir byloja dar 1976 m. pasirodęs Ingės Lukšaitės darbas „Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI–XVII a.“⁹³. Nors pirmiausia leidinys tarsi esti vienos A. Volano kalbos ir Vilniaus akademijos profesoriaus Jono Chondzinskio (1600–1660) veikalo vertimas ir publikacija, tačiau daugiau nei 100 puslapių apimties autorinė dalis verta atskiros dėmesio ir tebūna vertinama kaip savarankiška istoriografinė pozicija. Žymioji kultūros istorikė to paties (valstiečių ir jų padėties baudžiavinėje sistemoje) klausimo ėmėsi ne tik publikuotų tekstų pagrindu, tačiau svarstymus išplėtė, be kitų, Petro Skargos, Aleksandro Olizarovijaus darbais ir – itin svarbu – kai kurių „Lietuvos gyvenimo realybės“ aspektų analize. Nors didžioji dalis nagrinėtų pozicijų chronologiškai išslysta iš šiuo darbu nusižymėto periodo, tačiau įsidėmėtinas ašiniu laikytino klausimo formulavimas ir gajumas: ar kilmingųjų atžvilgiu pavaldžiojo būklė – vergija, ar ne? Pono *absolutum dominium*, teisinis nekilmingojo nesubjektiškumas,

⁹¹ Jurginis, Juozas. *Baudžiosios įsigalėjimas Lietuvoje*, p. 195–200, 203–214, 229–240, 275–288 ir kitur.

⁹² Plg. kad ir, numanu, nepamatuotus ir lengva ranka daromus kaltinimus pedofilija: Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*. Wołowiec, 2021, p. 123–125.

⁹³ *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a.–XVII a.*, spaudai parengė Ingė Lukšaitė (*Acta historica lituanica*, XII). Vilnius, 1976, p. 5–108.

negalimybė pasitraukti ir kiti valstietiškos kondicijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje elementai kone primygtinai spyrė prie tokios problemos svarstymo tiek istorikus, tiek ir amžininkus.

Kaip minėta, Bychovco Kronikos siužete apie didžiojo kunigaikščio neva planuotą kilmingųjų iššudymą ir prasčiokų iškėlimą pastarieji sugretinti su šunimi. Tokia nekilmingųjų sąsaja interpretuota pavaldumo ir nekilmės plotmėse ir kvalifikuota kaip išsakanti ir formuojanti dehumanizuojantį požiūrį. Jeigu pastarasis abiejų, kaip pastebėta, kone per neiginį viena kitos atžvilgiu konstruotų grupių⁹⁴, antagonizmas jau tik ką kiek aptartas istoriografiniuose kontekstuose, tai pats „šuniškumas“ – ne itin. Taip, valstiečių kondicijai skirtuose darbuose išskirtas jų nužmoginimas ir prilyginimas gyvuliui, tačiau klaustina toliau ir daugiau. Tiesioginis šio gyvūno, kaip plebėjo pakaitalo, priešpastatymas kilmingajam suponuoja ir reikalingos žiūros kryptį – šuns įvaizdį susieti su kilmingojo ir nekilmingojo vaizdiniais. Tokia opozicija (ir tokiu objektu) istoriografijoje nenagrinėta, tačiau tam tikrų parankių indikacijų, medžiagos ir apibendrinimų galima ieškoti. Juk jeigu kas gretinamas su šunimi, dera išsiaiškinti apie tai, su kuo gretinama. Šiuo atveju Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografija gal ne be galo, tačiau netikėtai dosni. Tik ką pasirodė kolektyvinė Giedrės Piličiauskienės, Povilo Blaževičiaus ir Tomos Zarankaitės-Margienės monografija, skirta šunims Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje. Tarpdisciplininio (istorinio, archeologinio ir zooarcheologinio) tyrimo objektas – pats šuo ir jo buitis bei būtis (morfologija, veislės, mityba, funkcijos etc.). Nepaisant to, jog mokslininkų atliktas darbas savo pobūdžiu yra „neantropocentrinis“, žmogaus ir šuns ryšys neišvengiamai vienaip ar kitaip prasibrauna akiratin, pavyzdžiui, išskirtais elgesio su gyvūnu modeliais (dresūra, smurtas ir kt.)⁹⁵. Aktualūs ir 2010 m. bei 2011 m. pasirodę R. Ragauskienės straipsniai, skirti šuniui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Pasirinkusi šunį ir santykį su juo istorikė apčiuopė išties plačią teminę įvairovę: nuo šuns vertės ir veislės iki santykių su augintiniu ar vaizdinio paplitimo heraldikoje ir posakiuose, o taip pat vietos valdovo ūkyje plačiąja prasme⁹⁶. Taigi, darbai turtingi savo informacine verte ir, kiek įmanoma, atskleidžia vaizdinį to, su kuo lygintas nekilmingasis. Visgi, ieškant plebėjo ir šuns paralelių dera įsidėmėti epochos

⁹⁴ Kiaupienė, Jūratė; Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos istorija*, t. IV. *Nauji horizontai*, p. 241.

⁹⁵ Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2023.

⁹⁶ Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 21–41. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare (XIII a. vidurys–pirmoji XVII a. pusė)“, *Lietuvos pilys*, 6 (2010). Vilnius, 2011, p. 164–181.

specifiką – palyginimas su bet kuriuo gyvūnu turi du dagnus. Viena vertus, prasmės ir reikšmės galima ieškoti tiesiogiai, kita vertus, Viduramžiai – išsikerojusio simbolizmo metas. Dailėje ar literatūroje pasitelkiami gyvūnai neretai ne tiek daug ir bendro turėjo su realybe, o funkcionavo kaip tam tikros kultūrinės (pavyzdžiui, biblinės) nuorodos ar ezopiškos žmonių satyros: dramblis ištikimas ir dorybingas, vilkas bauginantis, o neretas filosofo bičiulis asilas, žinoma, užsispyręs⁹⁷.

Turbūt nebūtų nepamatuota teigti, jog jau kiek anksčiau šiame įvade suformuluoto objekto ir problemos vertinimo požiūriu, joks analogiškas historiografinis darbas kaip to visuma neegzistuoja ar bent jau nepavyko ką tokio aptikti. Konceptualiai panašiausias turbūt atrodo porą kartų šiame įvade jau spėtas pasitelkti P. Freedman darbas, skirtas valstiečio įvaizdžiui Viduramžiais⁹⁸. Skiriasi, tiesa, laikas, erdvė ir kai kurie akcentai, esminis kurių – pirmiausia susitelkimas į valstietį, kaip išeities tašką. Šioje disertacijoje, savo ruožtu, žvilgsnis pirmiausia, visgi, krypsta į kilmingąjį. Galiausiai, prilygti tokiam darbui erudicijos ir gylio požiūriu turbūt niekad ir nepavyktų. Bet kuriuo atveju, kaip turėjo paaiškėti, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jai artimų tyrinėjimų atveju egzistuoja kai kurie fragmentiškesni, o kai kurie labiau išplėtoti tyrimai, kurie šiame darbe tesudarytų jo dalį (kilmingųjų savivaizdis, luomo raida ir pan.). Panašiai esti ir ne mūsams skirtų Europos Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų tyrinėjimų lauke; tik ar verta šiuos vardinti, nežinia – pasitelksimi jie esant reikalui *ad hoc*.

Darbo tikslas, uždaviniai, struktūra, metodas ir chronologija

Suformulavus darbo problemą ir nurodžius objektą, apžvelgus historiografiją ir joje kontekstualizavus savąjį sumanymą, metas konkretizuoti tyrimo vyksmą ir išdėstymą. Bendrai darbo tikslas nusakytinas kaip valdžios genealogikos⁹⁹ raiškos analizė. Esant reikalui, galima tai paaiškinti ir kiek kitais žodžiais: bus telkiamasi į valdžios ir kilmės (*ergo*, genealogija – genealogika), iš kurios išauga (ne)kilmingumas, sąveikas. Galimas ir

⁹⁷ Fossier, Robert. *The Axe and the Oath. Ordinary Life in the Middle Ages*, translated by Lydia G. Cochrane. Princeton, 2010 (orig. *Ces gens du Moyen Âge*, 2007), p. 188–189. Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*, edited by Albrecht Classen, Vol. 1. Berlin – Boston, 2015, p. 19.

⁹⁸ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*. Stanford, 1999.

⁹⁹ Žr. darbo dalį „Problema, objektas, hipotezė“ (p. 12 – 13).

numanomas tokio sąveikavimo spektras platus, o šiuo darbu bus stengiamasi išryškinti ir analizuoti tik kai kurias iš tokių raiškų, kurių manifestacijos „erdvės“ – diskursas ir socialiniai santykiai. Pagrindinis orientyras – iškelta prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso susiformavimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. hipotezė. Ji padiktuoja ir atitinkamus darbo uždavinius, *in corpore* turinčius suformuoti bendrą reiškinių analizę ir vaizdinį.

Nuspręsta imtis trijų didesnių pamatinių probleminių blokų. Pirmasis jų skirtas kilmingumo, kaip priklausymo luomui, ir kilmės (genealogine prasme) sąsajoms. Jų paieškas galima konkretizuoti siauresniais klausimais, tokiais kaip: kokia kilmės įtaka įgyjant ar išlaikant kilmingojo statusą?; ką byloja išimtys tokiai benusistovinėčiai sąsajai (nobilitacijų klausimas)?; kaip randasi kilmingumo ir prigimtės sąsaja ir kaip ši susijusi su giminystės sampratomis bei medicininio diskursu?; ar galima ką pasakyti apie taip formuluojamos kilmingumo sampratos recepciją (apie diskursą)? ir pan. Antrasis blokas susijęs su įžeidimo šunimi analize. Sieksima atskleisti galimas kultūrinės ir socialinės tokio pažeminimo konotacijas bendrai, kilmingumo-nekilmingumo ir šių dviejų grupių tarpusavio santykių plotmėse. Kitaip tariant: kodėl būtent šuo?; kas iš to, jog šuo?; ar toks sulyginimas perskaitytinas tik kaip ekstremalizuojantis minėtą padermiškumą (kone rasistiškai), ar ne tik? Bendra analizės ašis – šuo, kaip kilmingojo antitezė. Greta to pridėtini keli pagalbiniai klausimai: mat nagrinėjamu laikotarpiu kilmingojo valdžia nekilmingajam nebuvo problemiška, priimtas sprendimas įsižiūrėti kiek kitų kilmingumo ir valdžios konsteliacijų, o būtent – kilmingojo valdžios kilmingajam (kaip galimai tam tikrą sociopolitinę įtampą keliantį veiksnį) ir nekilmingojo valdžios kilmingajam (kaip sąlyginę neįmanomybę). Viena bendra šios dalies gija būtų galima įvardinti *habitus*, kaip ne(priimtinos) grupinės elgsenos relguliuojimo ir formavimosi, klausimą. Trečiasis didysis tyrimo blokas susijęs su analizuojamiems reiškiniams paraleliai laike besivysčiusia istoriografinė tradicija ir istoriniu mąstymu. Vienalaikiai Lietuvos istorinei raštijai bus adresuoti kritiniai klausimai, padiktuoti ligtolinių darbo dalių ir skirti jose atliksiantiems tarpiniams apibendrinimams patikrinti, kontekstualizuoti ar susieti. Tokių klausimų pavyzdžiai: ar kilmingieji ir plebėjai pasakojimuose pristatyti kaip skirtingos kilmės?; ar kilmingumo institutas kaip nors istoriškai aiškintas, ar traktuotas kaip amžinas?; kaip į istorinius pasakojimus ar argumentus besileidę laikmečio mąstytojai svarstė kilmingųjų ir nekilmingųjų valdžios ryšių radimąsi? Šis tyrimo segmentas ir jo reikalingumas remiasi prielaida, jog analizuojamas valdžios genealogikos reiškinys savo prigimtimi yra neišvengiamai istoriškas, susijęs su laiku bei tradicija, todėl prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo

diskurso ar kilmingųjų valdžios nekilmingiesiems klausimų bendrai pateikimas į istorijos rašymo laiką yra lauktinas ir galimas panaudoti pakartotiniam kilmingųjų išskirtinumo įtvirtinimui. Tai reiškia, jog ankstyvoji historiografija nūname tyrime nėra traktuojama tik kaip dar viena diskurso dalis, o funkcionuoja kaip savarankiška jo raiškos plotmė. Visi trys tik ką anonsuoti pamatiniai tyrimo segmentai darbo struktūroje pasireiškė savarankiškomis ir atskiromis dalimis. Kiekvienas iš skyrių prasidės probleminiu poskyriu-įvadu, skirtu pakloti pamatus tolimesniems svarstymams ir nusakyti tos konkrečios dalies užmačias. Tuo tarpu šiame įvade visam iškelta hipotezė ir visam tyrimui aktuali hipotezė dėl prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso, savo ruožtu, turėtų pamažu atsiskleisti kiekvienoje iš pagrindinių šio darbo dalių.

Apibrėžtam objektui analizuoti, iškeltam tyrimo tikslui ir jo uždaviniams įgyvendinti bus pasitelkiamas analitinis, aprašymo ir sintetinis metodai. Galbūt kiek išsamesnio komentaro reikėtų paskutiniojo atveju. Kaip jau galėjo paaiškėti iš historiografinių darbo kontekstų aptarimo (dargi tikrai ne visų, o tik kertinių tekstų), kai kuriais izoliuotais poklausimiais jau esti apčiuopiamas ir platesnės panaudos laukiantis istorikų įdirbis; todėl kai kuriais atvejais nėra reikalo viską pradėti „ant žalios šaknies“, o pakanka jau rastas skiautes sudėti visumon.

Komentaro, numanu, prireiktų ir dėl darbo chronologijos. Tyrimui pasirinkti laiko apmatai pirmiausia yra instrumentalūs ir nusako žiūros ir paieškų akiplotį, atitinkantį pasitelktos empirinės medžiagos pasiskirstymą laike. Tokiu būdu ribiniais pasirinktus XV a. pab. ir XVII a. pr. laikotarpius galima įpavyzdinti jau ne kartą minėta 1492 m. Aleksandro privilegija iš vienos pusės ir, pavyzdžiui, XVII a. 3 deš. sukurtu Saliamono Risinskio „Veikalu apie Radvilų giminės kilmę“ (lot. *De origine gentis Radviliae syntagma*)¹⁰⁰ iš kitos. Žinoma, kartas nuo karto iliustratyvumo ar argumento sumetimais iš tokių chronologinių ribų išsprūsima. Kažin kokių didelių ontologinių aspiracijų, t.y. teigti, jog tokia chronologija sutampa su nagrinėjamo objekto lako parametrais ir nusako jo ribas ar kontūrus, neturėta. Ir, visgi, kalbant apie tyrimo problemą, objektą ir net hipotezę, „išdistiliuotus“ iš XVI a. 3/4 deš. historiografinio teksto, chronologiškai sutapusio su

¹⁰⁰ Risinskis, Saliamonas. „Veikalas apie Radvilų giminės kilmę“ = „De origine gentis Radviliae syntagma“, in: Risinskis, Saliamonas. *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus ir pratarmę parašė Sigitas Narbutas. Vilnius, 2000, p. 127–180, 197–233.

įsibėgėjančia kilmingųjų luomo konsolidacija¹⁰¹, tam tikros implikacijos, susijusios su to, kas bandoma apčiuopti, laikiškumu – neabejotinos. Jeigu dėl socio kultūrai ir formai kartinio *plebei nobilibus non praeferendi* paragrafo numanomas, dalines ir sąlygines fenomeno ištakas galima bandyti lokuoti ties 1492 m. data, tai su perspektyva – sudėtingiau. Chronologiniu punktyru pasirinktas XVII a. pr. laikotarpis neturėtų būti suprantamas kaip skelbias reiškinių pabaigą, o veikiau kaip tik nurodantis, jog dulkės jau nusėdo, t.y. valdžios genealogika įgavo stabilią ir veikiausią iki pat valstybės galo nebekitusią formą¹⁰² (galiausiai, viso to fone glūdi ir XVI a. pab. (pirmiausia, 1588 m. Lietuvo Statutu) datuoti galutiniai dviejų svarbių procesų – kilmingųjų luomo susiformavimo ir baudžiavos – akordai).

Šaltiniai

Gana plačiai besidriekianti tyrimo problematika suponuoja kuo įvairesnės šaltinių imties poreikį. Norint sujungti iš pažiūros tarpusavyje nutolusius klausimus, vilties išsiversti su vieno ar dviejų tipų liudijimais nėra. Tyrimui atlikti reikalingi šaltiniai bus aptariami keliais aspektais. Pirmiausia, jų grupavimas bus atliekamas formos / žanro požiūriu (o ne pagal publikacijų priklausomybę serijai ar rinkiniui, saugojimo vietą etc.); antra, aptariant atitinkamas pozicijas, kiek įmanoma, bus pasistengta neapsiriboti vieno ar kito teksto pasitelkimo konstatavimu, tačiau ir pakomentuoti pontecialią jo naudą (ar trūkumus) atliekamam tyrimui. Kaip ir visada, paliestos bus tik esmingiausios šaltinių grupės, tuo tarpu *varia*, kad ir naudingą, paliekant konkrečiam pasitelkimui dėstyto dalyje.

Tebus pradėta nuo to, nuo ko prasidėjo ir visas tyrimas – Bychovco Kronikos, o bendriau – ankstyvosios (ar senosios) istoriografijos. Šio tipo tekstų pasitelkimą galima nusakyti dvejais pagrindiniais jiems adresuotais lūkesčiais: 1) fiksuoti aktualias kalbines išraiškas ar konkrečiais siužetais konstruojamus kilmingųjų-nekilmingųjų elgesio ar santykių modelius (taigi, kalba apie diskursą); 2) analizuoti tokio tipo šaltiniuose konstruojamus praeities vaizdinius, juose ieškoti galimo aktualių socialinių grupių perskyros ar pavaldumo senaties kūrimo. Kaip matyti, iš kronikų ir istorinę pretenziją

¹⁰¹ Kiaupienė, Jūratė; Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija*, t. V. *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Vilnius, 2013, p. 286 – 289. Petrauskas, Rimvydas. „Luomai“, p. 321. Gudavičius Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, *Lietuvos Europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2002, p. 151– 153.

¹⁰² Žr. S. Baczewskio tyrimo aptarimą poskyryje „Istoriografiniai tyrimo kontekstai“.

turinčių tekstų nesitikima pasitarnauti įvykių ar įvykio prasme suprastų faktų rekonstravimui (tačiau, jeigu pasitarnautų, esant poreikiui, gerai). Pirmojo atvejo pavyzdžiui tebūna pasakojimas apie XIV a. pab. Jogailos šalininką ir svainį Vaidilą. Nors manoma, jog kronikoje jo apibūdinimas kaip nekilmingo (net „vergo“) nėra istoriškas¹⁰³, šio tyrimo atveju tai nėra svarbu – esminga, kaip tekste vertinamas tokio statuso asmens iškėlimas ir Jogailos sprendimas kaip nuotaką atiduoti savo seserį (smerkiančiai)¹⁰⁴. Tokiu būdu anachronizmas – jokie ne spąstai, o dargi lauktinas ir savo verte godotinas. Kalbant apie antrąjį tipą, pirmiausia turima omenyje tai, apie ką rašyta, aptariant romėniškai lietuvų kilmės teorijai (ar bendriau, „tautų genealogijos“ tematikai) skirtus istorinius tyrinėjimus¹⁰⁵. Kaip pagrindinius nuspręsta pasirinkti pirmiausia su lietuviškąja (plačiąja prasme) aplinka susietus kūrinius – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ar jos intelektualinėje aplinkoje gimusius tekstus. Neneigiant ne kartą konstatuoto vienalaikių istorinių veikalų intertekstualumo ir recepcijos svarbos¹⁰⁶, analizei pasirinkti „čiabuviai“ šaltiniai, mat pats tyrimo objektas – „vidaus“ reikalas. Svarbiausieji: XVI a. sukomponuoti ir suredaguoti Lietuvos metraščiai (pirmiausia Platusis sąvadas)¹⁰⁷, Augustino Rotundo laiškas Steponui Batorui 1576 m.¹⁰⁸ ir M. Strijkowskio kūriniai (pirmiausia 1577 m. „Apie pradžias“)¹⁰⁹.

¹⁰³ Petrauskas, Rimvydas. „Valdovo svainiai ir *satrapų* palikuonys“, p. 135. Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė*, p. 171.

¹⁰⁴ *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 82; *IICPJ*, t. 17, p. 502–503.

¹⁰⁵ Žr. šios istoriografinio segmento aptarimą poskyryje „Istoriografiniai tyrimo kontekstai“.

¹⁰⁶ Rudenko, Oleksii. „Don't Look Back in Anger“, p. 159–182. Apie Motiejaus Miechoviečio 1519 m. ir 1521 m. kronikos svarbą: Chodynicki, Kazimierz. „Geneza i rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza“, p. 84–85. [Jasas, Rimantas. „Bychovco kronika ir jos kilmė“], *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 19–20. Arba Erazmo Stello poveikį M. Strijkowskiui: Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 345–351.

¹⁰⁷ Viduriniojo sąvado nuorašai: *IICPJ*, t. 17, p. 227–468; Platusis (Bychovco kronika); *IICPJ*, t. 17, p. 472–572.

¹⁰⁸ Lotyniškai šaltinis prieinamas kartu su Antrojo Lietuvos Statuto publikacija: [„Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano Dei gratia Poloniae Regi, Magno Duci Litvaniae, Russiae, Prussiae, Samagitiae, Masouiae, Liuaniae, Volhiniae, Podlachiae etc. Transilvaniae Principo, Domino clementissimo“], *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7. Kraków, 1900, p. XV–XXII; lietuviškas Rasos Jurgelėnaitės vertimas paskelbtas: Rotundas, Augustinas. „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 276–285.

¹⁰⁹ Strykowski Maciej. *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemajdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a*

Toks iš pažiūros kuklus tekstų aruodas neturėtų skubinti kelti įtarimų. Nors formos ir apimties požiūriu šie tekstai išbaigtesni, jie nėra vieninteliai „istorizuojantys“ ir galintys teikti anokios naudos. Smulkesni istoriniai siužetai ir ekskursai ar kronikose funkcionuojantys *origo gentis* pasakojimai dažnai išnyra visai kitų žanrų šaltiniuose. Ypač pastarieji (*origo gentis*) – apskritai retai kada esti savarankiški kūriniai, daug dažniau – kitų dalys (politinių traktatų ar net laidotuvių kalbų). Kodėl? Istorinis precedentas, kilmės senumas ir genealogija suvokti kaip svarūs argumentai įvairiuose kontekstuose, o pradžia ar ištakos (lot. *origo*) – svari kategorija. Todėl pasažą apie lietuvių kilmę galima atrasti, pavyzdžiui, Jono Radvilos (†1551) laidotuvių kalboje ar politiniame Vaclovo Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) ~1550 m. parašytame trakate „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“¹¹⁰. Be to, turint omenyje laidotuvių kalbas, pirmiausias skirtas kilmingojo atminimui, net ir gražbylus jų pobūdis gali būti nešinas nauda – juose ne tik pasinaudojama proga pasipuikuoti giminės senumu ar išskirtinumu, tačiau kartu išryškėja ir kilmingojo gyvenimo siekiamybė¹¹¹. Tad tyrimui reikalingų šaltinių diapazonas plečiasi.

Nors ir pasižymintys istorinio pobūdžio turiniu, papildomos ir kitokios naudos visai teikia politiniai traktatai. Žymusis *De Moribus* jau

uprzejmie pilnego doświadczenia, opracowała Julia Radziszewska. Warszawa, 1978. Kontekstui (o taip pat dėl to, jog tame pačiame leidinyje esti ir 1574 m. kūrinys *Goniec Cnoty*): Strykowski, Maciej. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszyskiej Rusi Macieja Strykowskiego*, wydanie nowe przez Mikołaja Malinowskiego oraz Daniłowicza, t. I-II. Warszawa, 1846. Tik ką pasirodęs lietuviškas (dalies teksto) vertimas: Strijkovskis, Motiejus. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika. Pirmas tomas (I – XI knygos)*, iš lenkų, lotynų, rusėnų kalbų vertė ir parengė Eglė Patiejūnienė, bendradarbiaujant Kęstučiui Gudmantui ir kitiem. Vilnius, 2024.

¹¹⁰ „Venclovo Agripas lietuvių laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“ (publikacija, parengė ir išvertė Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė), *Literatūra*, 2009, 51 (3). Vilnius, p. 124–136. Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, p. 49–51, p. 23–24 (faksimilės).

¹¹¹ Plg. planuojamą pasitelkti A. Volano kalbas, skirtas Mikalojaus Radvilos Rudojo (†1584) ir Smolensko vaivados Jono Abramavičiaus (†1602) laidotuvėms: Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Mikalojų Radvilą“ / „Oratio funebris in laudem illustrissimi Principis Nicolai Radivili Ducis in Dubinki ac Birze, Palatini Vilmensis et exercituum Magni Ducatus Lituaniae supremi Praefecti, Vilnae defuncti 27 die Aprilis, anno 1584“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 276–291; Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii, Palatini Smolenscensis, Capitanei Lidensis, ac Vendensis“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 292–308. Apie laidotuvių kalbas: Kicińska, Urszula. „Oracja pogrzebowa jako upamiętnienie zmarłego“, *Nie wszystek umrę. Pamięć o zmarłych w kulturze staropolskiej*, studia pod redakcją Aleksandra Jankowskiego i Andrzeja Klondera. Bydgoszcz, 2015, p. 189–199.

minėtas *origo gentis* kontekste, tačiau, be to, pavyzdžiui, gali būti naudingas ir kaip tiesiogiai, nors ir probėkšmais, svarstantis tuomečių Lietuvos socialinių santykių ypatybes ar, nors ir neprikišamai, nusakantis, kas priderėtų kilmingajam¹¹². Štai, nepaisant to, jog tai nėra pagrindinė tema, Petro Roizijaus „Lietuvos sprendimai“ (1563)¹¹³, galimai A. Rotundo autorystės „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ (1564)¹¹⁴ ar A. Volano „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ (1572)¹¹⁵ kur ne kur imasi betarpiško kilmingumo klausimo svarstymo. Šiam tyrimui tai turi neišpasakytos vertės, mat tokiu būdu įmanu socialinių santykių liudijimų ar teisinio pobūdžio dokumentų pagalba rekonstruoti kilmingumo sampratą ir priklausymo luomui veiksnius lyg kaktomuša sugretinti su eruduotų stebėtojų mintimis. Tai atliekant, vienok, pravartu turėti omenyje, jog traktatų autoriai nebuvo eiliniai savosios socialinės realybės dokumentuotojai ar stebėtojai, tačiau aktyviai ją permąstė ir kartu bandė įtakoti, įteigti savas pažiūras (t.y. ne tik nusakyti, kaip tuo metu suprantama, kas yra kilmingumas, tačiau galimai ir teigti, kaip jis turėtų būti suprantama). Tai, aišku, taip pat lygiai naudinga, siekiant suprasti reiškinių atžvilgiu egzistavus nuomonių bei vertinimų įvairovę. Galiausiai, net ir be to, šie traktatai parankūs kaip tiesiogiai besvarstą savąjį laikmetį ir paliečią kitus čia aktualius klausimus: „Lietuvos sprendimai“ – kraują, giminystę, veiksnumą, mediciną ir dar gausybę kitų; „Pasikalbėjimas“ – prigimtį, tarnystę, lygybę etc.; „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ – socialinę stratifikaciją, tėvų svarbą auklėjant, laisvę ir kt. Traktuojant tokio pobūdžio šaltinių (kaip išties turbūt ir daugelio kitų) teikiamas įžvalgas, nepamirštinas tam tikras saikas – su pavieniais individais ir jų pasaulio vaizdiniu susijusių ištarų beatodairiškai negeneralizuoti.

Jurisprudencinis P. Roizijaus kūrinys veda prie kitos šaltinių grupės – Lietuvos Statutų. Nagrinėjamąjį laikotarpį ženklina visos trys jo

¹¹² Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė I. Jonynas. Vilnius, 1966.

¹¹³ Vertimas į lietuvių kalbą: Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, sudarytojas Vytautas Andriulis, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė. Vilnius, 2007. Originalas lotynų kalba: *Decisiones Petri Royzii Mavrei Alcagnicen(sis) Regii Ivreconsvlti de rebvs in sacro avditorio Litvanico ex appellatione idicatis ad Sigismvndvm Avgustum Poloniae Regem Pricipem optimum maximum etc.* Cracoviae, [1563].

¹¹⁴ Originalas lenkų kalba ir Albino Jovaišo vertimas į lietuvių kalbą: „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 115–275.

¹¹⁵ Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, in: Volanas, Andrius. *Rinkiniai raštai*, p. 50–181.

redakcijos (1529 m.¹¹⁶, 1566 m.¹¹⁷ ir 1588 m.¹¹⁸). Šių teisinių kodeksų pasitelkimas neišvengiamas dėl keletos priežasčių. Viena iš jų, savaime suprantama, yra ta, jog kilmingumas – taip pat ir teisinis faktas, teisiškai nusakoma ir apibrėžiama būklė. Pirmiausia 1522 m. Vilniaus seimo nuostatais, o vėliau ir visais trimis statutais buvo numatyta kilmingumo įrodinėjimo, arba „išvedimo“ (rusėn. *выводъ шляхецтва*), procedūra. Tačiau, nors ir svarbus, tai tik vienas iš daugelio šiuose teisiniuose rinkiniuose esančių kazusų – tiek kilmingumo suvokimui, tiek jo ir valdžios santykio raiškai apčiuopti dar galima surankioti ir kitų straipsnių. Galbūt pakaks nurodyti dar keletą, šįkart Pirmojo Lietuvos Statuto pagrindu: jau minėtu III, 10 straipsniu numatoma kilmingųjų viršenybė; VII, 9 – kilmingojo kūno apsauga; VII, 25 – kilmingajam tarnaujančiojo atsakomybė sužalojimo ar žmogžudystės atveju (ginantis); XI, 12 aptariama nelaisvės būklė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir t.t.¹¹⁹ Be viso to, statutai parankūs kaip viena laikės kalbos ir leksikos, dažnai ne tik rusėnų, lobynas. Jų turinys, žinoma, taip pat tampriai susijęs su visuotinėse privilegijose atsidūrusiomis nuostatomis.

Vis tik, kaip ir bet kokie normatyvinio pobūdžio dokumentai, šie šaltiniai negali būti priimami *prima facie*. Egzistuojantis teisinių normų įgyvendinimo ir gyvumo netapatumas, numato reikalą žvalgytis į teisinės sistemos, teismų darbą ir priimamus sprendimus, jų pagrindimą¹²⁰. Galimybę tam suteikia, laime, gausiai išlikusios Lietuvos Metrikos knygos¹²¹. Ne tik sąlyginai pavadintose kaip Teismų bylų, tačiau ir kitose šio komplekso dariniuose apstu paties didžiojo kunigaikščio ar jo deleguotų asmenų (iv. formomis ir formatais) spęstų ginčų, kurių tarpe pirminės svarbos – bylos dėl bajorystės. Akstinai tokiems kazusams būdavo skirtingi: nuo kilmingųjų

¹¹⁶ Vertimas su komentarais: *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius. Vilnius, 2001 (toliau – PLS, liet.). Kritinis leidimas: *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. II, 1 d. (tekstai senąja baltarusių, lotynų ir lenkų kalbomis), Vilnius, 1991.

¹¹⁷ Rusėnų kalba: *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, аўтары Т. І. Дойнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо. Мінск, 2003 (toliau – ALS, rusėn.). Lotynų (ir lenkų) kalba: [Antrasis Lietuvos Statutas], *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7. Kraków, 1900 (toliau – ALS, lot.).

¹¹⁸ *1588 metų Lietuvos Statutas, t. II – tekstas* (J. Lappo) = *Литовский Статутъ 1588 года, Т. II – текстъ* (И. И. Лаппо). Kaunas, 1938 (toliau – TLS, rusėn.). Trečiojo Statuto vertimas į lietuvių kalbą: *Trečiasis Lietuvos Statutas*, iš rusėnų kalbos vertė Ričardas Jaramičius, Jevgenij Machovenko. Vilnius, 2023 (toliau – TLS, liet.).

¹¹⁹ PLS, t. II, p. 114–115, 200–201, 212–213, 276–277.

¹²⁰ Plg.: Valikonytė, Irena. *Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.* Vilnius, 2023, p. 13.

¹²¹ Visos konkrečios pasitelktos knygos – šaltinių sąrašas.

pastangų atsispirti vietinio seniūno siekiamis juos apkrauti neprideramomis duoklėmis ar prievolėmis iki elementaraus, tačiau skirtingai motyvuoto, šmeižto (pavyzdžiui, galvapinigių mokėjimo atvejais)¹²². Tokie šaltiniai, istorikui esantys keliariopos naudos, ko gero, svarbiausi dėl juose atsiskleidžiančių kilmingumo nusakymo ir įrodymo kriterijų: jų validumo teisės šaltinio požiūriu ir to, kas pačių istorinių veikėjų suprasta kaip svarbu. Galiausiai ir kitokio pobūdžio skirtingų bylininkų dėl skirtingų objektų vykusiuose ginčiuose galima, kartais netikėtai, atrasti vertės. Galbūt atskiros paminėjimo vertos bylos, kuriose nagrinėti ginčai tarp (iki tol) pavaldumo ryšiais susietų individų ar jų grupių, pavyzdžiui, pono ir nuo jo esą neteisėtai pasitraukusių tarnybininkų¹²³. Tokie šaltiniai prieartėja prie aktualaus pono ir tarno, valdančiojo ir pavaldinio (kilmingas jis ar ne) ryšio. Šitaip valdžią susiejus su jurisdikcija, deja, tenka susitaikyti su ne valdovui priklausomų valstiečių atžvilgiu egzistavusio dominijos teismo medžiagos nebuvimu. Tačiau valdžios ryšį ar bent jau tam tikras jo raiškas galima užčiuopti išlikusių dovanojimų tarnams/pavaldiniams pagrindu¹²⁴. Iš jų sužinoma apie galimus pavaldumo laidus ar motyvacias apdovanoti, taigi, bendrai detales apie besiklostantį tarpusavio ryšį.

Labai svarbu bylų dėl bajorystės medžiago ir priimtų sprendimų nesutapatinti su kai kuo kitu – nobilitacijos aktu ir jį patvirtinančiu dokumentu. Tai visai atskira šaltinių grupė – valdovo valia atliktas kilmingojo statuso suteikimas iki tol jo neturėjusiam, o ne jau anksčiau turėto, tačiau kažkieno užginčyto, patvirtinimas¹²⁵. Tokie šaltiniai svarbūs dėl to, kad nurodo tam tikras išimtis šiuo darbu numatomai atskleisti kilmės ir

¹²² Plg. tokios ir gretimos problematikos (pavyzdžiui, dėl bajoriškos garbės) bylų gana gausu: *LM Knyga nr. 24 (1540 – 1544)*, nr. 75, 110, 111, 114, 115, 120, 126, 209, 210, 216. Taip pat plg.: *LM: Knyga Nr. 12 (1522–1529)*, nr. 264, 328, 448. Tai, žinoma, tik fragmentas *LM* knygose rasti galimos aktualios informacijos.

¹²³ Pavyzdžiui, 1528 m. byla tarp ponios Onos Bakalaurienės su jos vyrui tarnavusiu bajoru Andriejumi Pacovičiumi (*LM: 6-oji Teismų bylų knyga (1528–1547)*, nr. 23, p. 38).

¹²⁴ Plg. Mindaugo Klovo sudarytą tokio tipo dokumentų sąrašą („Suteiktys“, „Kita“, tiek rusėnų, tiek lotynų kalbomis), kuriame nemažai tokių dokumentų: Klovas, Mindaugas. *Ad perpetuam rei memoriam*. Privatūs dokumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Vilnius, 2021, p. 387–412, 436–442, 491–495, 496. Taip pat žr.: Čižauskas, Karolis. „Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskui“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6. Vilnius, 2018, p. 143–171.

¹²⁵ Be to, išskirtinos dviejų tipų nobilitacijos: atliekamos vien valdovo valia ir malone arba valdovo suteikiamos kitų asmenų atliktos adoptacijos pagrindu. Vienas iš pastarojo tipo pavyzdžių: Dubonis, Artūras. „Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus: bajorystės atsisakymas, gavimas ir gynimas (XV–XVI a. pirma pusė)“, *Lietuvos Istorijos Metraštis*, 1998. Vilnius, 1999, nr. 5, p. 185–186.

kilmingumo, kilmingumo ir valdžios konsteliacijai; taip pat ir dėl to, jog atskleidžiama, kokie motyvai pasitelkiami individą nobilituojant (taip sužinoma apie su kilmingumu siejamus predikatus, tam tikras siekiamybes, elgesio imperatyvus). Galiausiai, jau nesiplečiant, o tik bendrais bruožais anotuojant galima pridėti, jog naudingos, tik, žinoma, smulkios, informacijos aptikti įmanoma grožinėje laikotarpio literatūroje ar pavieniuose išlikusiuose laiškuose. Kita vertus, vienas itin svarbus tekstų rinkinys – jau jį apibūdinant ne formos, o asmeninės sąsajos principu – A. Goštauto aplinkos tekstai¹²⁶. Tiesiogiai su šio tyrimo išeities tašku – Bychovco Kronika – besisiejanti asmenybė paliko ne vieną spalvingą, įtaigią kalbą prisodrintą tekstą, kuriame skleidžiasi didiko (ar jo intelektualinės komandos) požiūris į eilę ir šiam darbui įdomių dalykų. Per daug nesiplečiant, už šių tekstų aktualumą tepasisako viena nedidelė jų ištrauka, skirta nusakyti Konstantino Ostrogiškio rusėnišką prigimį: „[...] [jis] išdrįso už akių man įkasti šuns dantimis [...]“¹²⁷.

Apibendrinti šio darbo užmačių būtų galima klausimu: kodėl XVI a. pr. *nobilių* akimis „muzikai – šuns kraujas“? Tam tikra prasme šis tyrimas tėra vieno nedidelio Bychovco Kronikos segmento dekonstrukcija ir interpretacija platesniame istoriniame kontekste, nelyg komentuojanti išnaša šaltinio tekste. Tebūna tai omažas pačiai kronikai ir R. Jaso atliktam jos vertimui, jei ne kuris, šio tyrimo tikrai nebūtų.

¹²⁶ Čia pirmiausia turima omenyje tekstų korpusėlis, publikuotas *Šešioliktojo amžiaus raštijos* tome: memorialas karalienei Bonai, argumentai dėl teisėjų skyrimo tvarkos, Žygimanto Senojo pagyrimas (karūnacinį projektą galbūt verta traktuoti kiek rezervuočiau), žr.: [Poleminiai ir panegiriniai Alberto Goštauto bei jo aplinkos raštai], *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5. Vilnius, 2000, p. 25–74. Prie jų galima pridėti ir Deodato Septenijaus pagyrimą: Lazutka, Stasys; Gudavičius, Edvardas. „Deodato Septenijaus Goštautų „panegirika“, *Lietuvos Istorijos Metraštis, 1976 metai*. Vilnius, 1977, p. 81–89.

¹²⁷ Lietuviškas E. Ulčinaitės vertimas: „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5. Vilnius, p. 31–54. Lotyiškasis tekstas vad. XVI a. vid. Jogailaičių kodekse: [...] *canino dente corrodere* [...] (Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 151). Prieiga: <https://polona.pl/item/acta-tomiciana-t-7,MTMwMjU1NTg1>

1. KILNUOMENĖ: NARYSTĖ GRUPĖJE

Ižanga: dalys ir visumos

Kilmingumas, kaip specifinė individo būklė, neatsietinas nuo savo socialinės terpės. Kaip būdinga ikimodernioms (Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų laikų) Europos visuomenėms, asmens rangą, teises, statusą, laisves, prievoles ir kitokius bendruomeninius individo būties predikatus dažniausiai laidavo narystė grupėje. Tokią dalykų padėtį galima nusakyti korporatyvumo principu. Tiriamojo laikotarpio ir erdvės atveju egzistavo itin platus tokių darinių spektras: nuo vienuolinių riterių ordinų iki profesinių stiklių ar aludarių cechų. Įvairavo ir tokių bendruomeninių „kūnų“ savybės: šie galėjo būti religiniai ir sekuliarūs, grįsti praktikuojamu amatu ar specifiniu pamaldumu, būti lokalūs ar translokalūs, skaitlingesni ar išvis negausūs¹²⁸. Dažna tokių grupių pasižymėjo savitu teisiniu statusu, vidine savivalda, o kai kuriais išplėtotais atvejais net ir išoriniais priklausomybę nurodančiais atributais kaip specifiniai apdarai ar net savitomis komunikacijos formomis (plg. Kliuni vienuolių ženklų kalba)¹²⁹. Išskyrus dvasines (ir daugiausia vienuolines) bendruomenes, priklausymas kurioms turėjo lemti ligtolinių sekuliarių ryšių ir pasaulietinio gyvenimo pabaigą¹³⁰, didžiosios dalies likusių korporacijų atveju individas galėjo priklausyti daugiau nei vienai jų tuopatmet (pvz., būti ir miestiečiu, ir cecho nariu, ir religinės brolijos dalimi). Taigi, tokios bendrabūvio formos varijavo savo dydžiu bei, itin svarbu, galėjo persidengti ar net būti viena kitoje (plg. konkretus vienuolių ordinas, besivadovaujantis sava regula, tačiau vis tiek priskirtinas bendresniam *ordo monachorum*, savo ruožtu tesančiam *gradus spiritualis* dalimi).

Išskirtinio dėmesio reikalingi atvejai, kuomet narystė galima tik vienoje iš kelių tarpusavyje ekskliuzyvių bendruomenių. Tokią sankirtą galėtų iliustruoti priklausymo miesto arba „žemės“ (taigi, kilmingųjų) teisei ir bendruomenėms priešstata arba viso tyrimo problemos išeities tašku tapusi kilmingųjų ir nekilmingųjų (plebėjų) perskyra¹³¹. Būtent tokias tarpusavyje

¹²⁸ Gurevičius, Aronas. *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų k. vertė Vanda Nekrašienė. Vilnius, 1989 (orig. *Категории средневековой культуры*, 1972), p. 166–169. Taip pat apie bendruomeninio principo ir veikimo visuotinumą žr.: Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300* (second edition). Oxford, 2002.

¹²⁹ Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 195–196.

¹³⁰ Lynch, Katherine A. *Individuals, Families, and Communities in Europe*, p. 76.

¹³¹ Plg. Antrojo Lietuvos Statuto nuostatas dėl nobilitacijos (III, 21), kuriose (ir kuriomis) aiškiai išskiriamos ir priešspastatomos kilmingojo ir praeiokio būklės: [...] *постерегаючи всякого обелжения стану шляхецкого отъ людей простого стану*

nesuderinamas socialines būklės derėtų sieti su istoriografijoje gal be reikalo susikomplicavusia luomo sąvoka¹³². Kaip bebūtų pavadinamas, kalbėti apie tokį ekskliuzyvų kilmingųjų darinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju XVI a. tai jau tikrai galima¹³³. Šaltiniuose tokia korporacinė visuma nusakyta rusėniškais *станъ*, netgi *родъ и народъ*¹³⁴ ar, prisiminus Bychovco kronikos fragmentą, *рожаи* terminais. Atitinkamai šiems pasitelkti lotyniškieji *status* arba *ordo* bei lenkiškasis *stan*¹³⁵. Tokia nestandartizuota terminija užgalanda metodologinę konstruktyvizmo dilemą. Laviruojant šioje situacijoje, būtina atsižvelgti į trilypės tokiais klausimais istorikui būtinos refleksijos postulatą: atsižvelgti tiek į tyrinėjamos visuomenės socialinę tikrovę, tyrinėtojo pateikiamą jos interpretaciją, tačiau ir pačių amžininkų pateiktą refleksiją¹³⁶. Tiesa, net ir šią – paskutinę iš minėtų dedamųjų – taip pat dera kiek reliatyvizuoti.

Viena vertus, net ir tam tikrų pastovių bendruomeninių darinių atveju, tenka pripažinti ir priimti neišvengiamai būdingą žodyno neapibrėžtumą ir nepastovumą¹³⁷. Kita ir antra vertus, įvairių normatyvinių dokumentų atveju susiduriama su trafaretizuota ir socialines (ypač lokalias) realijas adekvačiai perteikti ne visada gebančia nomenklatūra, kuri savo ruožtu nebūtinai puikiai

[...] (ALS, rusėn., p. 87). Taip pat įdomus atvejis aptinkamas Žemaičių katedros kapituloje, kuomet konstitucijose nebuvo reikalavimo įrodyti bajorystę, šis vis tiek veikė: Jovaiša, Liudas. „Žemaičių katedros kapitulos konstitucijos: raidė, dvasia, gyvenimas“, *Moteris prie istorijos šaltinio*, p. 321.

¹³² Plg. Kiaupienė, Jūratė. „Mes, Lietuva“, p. 69.

¹³³ Nuomonė, jog apie „faktiškai vieno“ luomo egzistavimą, nors ir su tam tikromis išlygomis, jau galima kalbėti XV a. pab. (po 1447 ir 1492 m. privilegijų): Błaszczyk, Grzegorz. *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*. Poznań, 2002, p. 200–201. Tiesa, dera neišleisti iš akių šio darinio nevienalytiškumo: Zakrzewski, Andrzej. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*. Warszawa, 2013, p. 61–63.

¹³⁴ Žr. Žygimanto Augusto privilegijų statutui (ALS, rusėn., p. 49).

¹³⁵ PLS, t. II, (I), p. 63: [...] *incolis cuiuscunque status et condicionis* [...]. Tuo tarpu, pavyzdžiui, A. Volanas ištisai pasitelkia *ordo* sąvoką, plg.: *Itaque in obscuris istis pagis potius quam oppidis, egregii isti cives commorantes, communi rusticorum nomine censentur, et ab equestri ordine pro servis ac mancipiis reputantur* (Volanas, Andrius. „Panegirika šviesiausiam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olukos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 255).

¹³⁶ Plg. „diduomenės“ sąvokos kontekste: Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė*, p. 48.

¹³⁷ *Recordkeepers and academics do not control language used outside their records and treatises or the meanings which people in changed circumstances will find in what they have said* – Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities*, p. 65. Taip dėl socialinių darinių, jų vardų ir savivardžių problematikos žr. ten pat, p. 7–8).

perprasta ir dokumentą sudariusiojo¹³⁸. Trečia vertus, pačių istorinių veikėjų paliktos visuomenės refleksijos neretu atveju taip pat būdavo redukcionistinės ar/ir veikiau reprezentuodavo idealizuotas visuomenės sanklodos siekiamybes (plg. garsiąją XI a. *tres ordines* arba bendresnę valstybės kaip kūno teorijas)¹³⁹. Kiekviena tokia ar kitokia visuomenės taksonomija neišvengiamai operuoja vienu ar vos keletu „rūšiavimo“ kriterijų, todėl kaskart gali būti perkonstruojama kitu pagrindu ir todėl niekada nėra lygi ontologijai. Jeigu manomasi pakliuvus į galvosopį lyg situaciją, kuomet apvalaus dugno baseiną tektų sausai išsemti kūbo formos kibiru, taip nėra. Mat, nors ir galima simuliuoti, narystė kilmingųjų luome yra (ir) teisinis faktas. To priežastis ir pasekmė – kilmingojo būklės implikuojama galimybė naudotis grupei (ar jos dalims) priderančiomis teisėmis, laisvėmis ir privilegijomis, o galiausiai ir paklusimas atskirai – „žemės“ – teisei, t.y. Lietuvos Statutui, etc. Tokia klotis suteikia galimybę gana patikimai apčiuopti grupę ir narystę joje.

Kiek kiti, nors ir susiję, yra šios grupės ribų, sudėties ir vienalytiškumo klausimai. Pirmiausia, tokio darinio pogrupių įvairovė (kunigaikščiai, ponai, šlėktos, bajorai etc.) kaip ir išsireiškimas „kilmingųjų tautos luomai“¹⁴⁰ neturėtų kaskart versti dvejoti grupės integralumo ar vienumo faktų¹⁴¹. XVI a. sudygusi ir taip pat Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pasiekusi lenkiška „egalitarinė“ vidutinių ir smulkesnių kilmingųjų politinė programa ir ambicijos tėra vienas iš galimų grupės savivaizdžio aspektų ar luomo problematikos nagrinėjimo takų. Susiformavęs didžiosios ir visapusės XV–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės transformacijos metu kilmingųjų luomas (visai kaip ir Lenkijoje)¹⁴² tiesiog susidėjo iš įvairių ir

¹³⁸ Klimecka, Grażyna. „Model społeczeństwa w retorykach uniwersyteckich”, *Spółczeństwo Polski średniowiecznej*, t. VIII, pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego. Warszawa, 1999, p. 256, 268.

¹³⁹ Apie trilypės visuomenės idėją: Le Goff, Jacques. *The Birth of Europe: 400–1500*. Malden – Oxford – Victoria, 2007, p. 12. Valstybės, kaip kūno, metafora gana išplėtotą Jono Mączyńskiego 1564 m. lotynų-lenkų žodyno dedikacijoje, skirtoje Žygimantui Augustui: Mączyński, Jan. „Do króla Zygmunta Augusta”, in: *Leksykon łaciński polski Jana Mączyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie*. Lublin, 1996, p. 136–152.

¹⁴⁰ ALS (III, 33 – dėl laisvo disponavimo dvarais): *всімъ станомъ шляхецкого народа* (ALS, rusėn., p. 93).

¹⁴¹ Žemaitijai ir Polockui skirtų privilegijų analizė teikia pagrindo manyti, jog jose per trumpą laiko tarpą vis besikeitę minimi dokumento gavėjai ir prašytojai liudija ne neįtikėtinai greitus vietinės visuomenės struktūros, o tiesiog leksinius pokyčius (Bierastavy, Hlieb. „Rytuał a przywileje dla stanów i grup terytorialnych w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XV do połowy XVI wieku“, *Czasopismo prawnohistoryczne*, t. LXXVI – 2024 – Zeszyt 1. Poznań, 2024, p. 15–16).

¹⁴² Wiesiołowski, Jacek. „Kultura szlachecka“, *Kultura polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka. Warszawa, 1997, p. 170, 173, 176–177.

skirtingų visuomeninių sluoksnių, galimų grupuoti rango, pareigybinio, valdžios ir tarnavimo, regioninio, jurisdikcinio, teisių ar, žinoma, turto cenzais. Visai kaip vardų daugybė ar skirtingos politinės nuostatos, luomo nevienalytiškumas nebūtinai reiškė šio neintegralumą.

Žinoma, mažiausia dvejonių kelia hierarchiškai viršutinė grupės dalis – didikai (ponai, arba magnaterija) ir kunigaikščiai. Visgi tai vis tiek kilmingieji, kurių kilme tiesiog neabejota ir kurie, be to, išsiskyrė turtu ar užimamomis pareigybėmis. Nepaisant to, šių bendrystė su, sakytina, hierarchiškai žemesniais bendragerupiais vis tiek egzistavo. Vienas įdomesnių tiesioginio to įvardijimo pavyzdžių – 1502 m. Aleksandro Jogailaičio suteiktis kunigaikščiui Mykolui Teodoraičiui Kozečiniui. Kunigaikštiškos kilmės recipientas dokumente apibūdintas kaip *иляхотне [s] вроженого дворанина нашего, князя Михаила Федоровича Козечына* (kilmininko linksnis)¹⁴³. Nepaisant to, jog tai – akivaizdi lotyniškojo *nobilis generosus* kalkė, nekinta faktas, jog šitaip apibūdintas kunigaikštis laikytas tos pačios vienos privilegijuotos grupės nariu. Kiek sudėtingiau su hierarchiškai „žemiau“ esančiais bendraluomiais, pasižyminčiais dar didesne apibūdinimų gausa. Kalbant jau apie XVI a. pr. ir kiek vėlesnę situaciją, daugelio, ypač rusėniškai, surašytų šaltinių atveju, terminas *бояр* vis dar pasitelktas sinonimiškai sąvokai *иляхта*. 1532 m. Žygimantui Senajam patvirtinant kai kurių žemaičių kilmingumą, šie apie save sakėsi [...] *деи здавна есть бояре иляхта* [...]. Tokia formuluotė palikta ir kanceliarijos sudarytame dokumente¹⁴⁴. Tokiu pačiu būdu abi sąvokos pasitelktos ir rytiniame valstybės pakraštyje: 1534 m. byloje dėl šlėktystės užgynimo Polocko „bajorai“ Biriboldičiai įrodė nesą nei kelio, nei pilies tarnais, o monarchas patvirtino, jog „[...] mes jų tėvus ties bajoryste ir šlėktyste palikome ir laikėme juos bajorais šlėkta [...]“ (taigi, tokie patys ir apšmeižtieji Biroboldičiai)¹⁴⁵. Jeigu „bajoro“ atveju taip tvirtinti gal ir kiek keblu, tai „žemionio“ atveju tiesiog turimas reikalas su tam tikra regionine sąvokyno variacija (Palenkėje ir iš dalies Voluinėje) ar siekiu pabrėžti priklausymą vietos bendruomenei¹⁴⁶. Tad kai kuriais atvejais terminų

¹⁴³ Aleksandro privilegija Mykolui Teodoraičiui Kozečikui Mokreco dvaro Vladimiro paviete suteikimo amžiams. 1502.06.14, Liubinas (LM: *Knyga Nr. 15 (1528–1538)*, nr. 127.1, p. 157–158).

¹⁴⁴ Žygimanto Senojo raštas Žemaitijos bajorams Paškai Dausiui ir Jurgiui Mačaičiui, kuriuo pripažįstami bajorais. 1532.07.08, Krokuva (LM: *Knyga Nr. 17 (1530–1536)*, nr. 233, p. 243–244).

¹⁴⁵ Žygimanto Senojo ir tarėjų sprendimas, kuriuo Polocko bajorams Biroboldičiams patvirtinamos bajorų teisės ir garbė. 1534.03.31, Vilnius. (LM: *Knyga Nr. 17 (1530–1536)*, nr. 444, p. 422–423).

¹⁴⁶ Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija*, t. 1, p. 348; Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir

gausa kiek apgaulinga, o luomo vienumo įspūdį pratęsia ir sustiprina lietuviška Konstantino Sirvydo trijų kalbų žodyno terminologija. Nors iš pažiūros neišplėtota ir atsiliekanti nuo vienalaikių socialinių realijų, „bajorų“ žodyne apibūdinami įvairiausių būklių kilmingieji¹⁴⁷.

Tik ką minėtas Biriboldičių, išsigynusių nesant kelio ar pilies tarnais atvejais, beje, nurodo į kitą grupės sudėtingumo klausimą – jos ribų. Šis aspektas itin aktualus luomo atsiribojimo ir užsidarymo kontekste. Iš Biroboldičių ir kitų atitinkamų gausių kolizijų atvejų pavyksta čiuopti ribą tarp dvejų ekskliuzyvių būklių – kilmingojo ir nekilmingojo (sinonimiškai: prasčioko, plebėjo). Nors socialinis mobilumas kilmingųjų grupėje tarpe taip pat komplikotas įvairių faktorių, luomo pogrupių perskyra visai kitokios „prigimties“ nei tarpluominė (kilmingųjų-nekilmingųjų etc.). „Tarpiniam sluoksniui“ priskirtina tarnybinė neprivilegiuotoji bajorija (karo, kelio, šarviniai ir kiti tarnai) – lietuviškieji ministerialai ir riterija – ilgainiui galutinai liko už privilegiuotosios grupės ribų. Tiesa, jog kai kurių šių grupių atveju net ir vėliau (pavyzdžiui, XVII a.) vis atsinaujindavo jų statuso ir apeliacijos į *nobilitas* klausimas, tačiau amžiaus tėkmėje anokie tarnybiniai bajorai galutinai liko priskirti „prastam luomui“¹⁴⁸. Savotiškas to indikatorius – galvapinigiai. Jeigu jau PLS net ir kunigaikščio galvos vertė buvo prilyginta bet kurio kito kilmingojo, tai TLS (XII, 3) anokie tarnybiniai bajorai galutinai priskirti „prastam luomui“¹⁴⁹. Taigi, nors ir sudurstytas iš nevienodo dydžio bei faktūros rėžių, mezgėsi vienas darinys. XVI a. pab. net ir atskirai *ordo senatorius* paminėjęs A. Volanas vis tiek kalbėjo apie vieną kilmingųjų visumą – *nobilitas*¹⁵⁰.

Nusakius kontūrus grupės, kurios savimonės ir narystės kurioje problema svarstysima, galima tai susieti su įvade pasiūlyta „valdžios genealogikos“ konceptualizacija. Vieni kertinių jos elementų – genealoginė kilmė ir kilmingumas. Būtent į šias dvi kategorijas ir jų tarpusavio santykį bei

„neprivilegiuotųjų“ bajorų“, p. 157. Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas*, p. 63.

¹⁴⁷ „Bajorais“ K. Sirvydo vadinami *Terrigena, Nobilis priuatus, Nobilis inferioris ordinis, Szlachcié vrodzony, equestris ordinis* (<http://www.thesaurus.flf.vu.lt> žr. žodžius „nobilitas“ ir „nobilis“), taigi, įvairiausi kilmingųjų pogrupiai.

¹⁴⁸ Zakrzewski, Andrzej. „Przemiany szlachestwa litewskiego“, p. 29–31.

¹⁴⁹ Dėl luomo užsidarymo, taip pat pastebėjimas dėl kunigaikščio galvapinigių: Błaszczyk, Grzegorz. *Litwa na przełomie*, p. 202, 204–205, 208–209. TLS, XII, 3: „Apie galvapinigių ir atlygių už paprasto luomo žmones“, p. 412.

¹⁵⁰ Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“. [...] *Nam Nicolaus Christophorus maior natu filius, in iuvenili aetate a prudentissimo Rege in ordinem Senatorium cooptatus* [...] (p. 52) [...] *Sunt autem aut Nobiles, aut Oppidani, Aut Agricola* [...] (p. 65).

sąveiką šioje darbo dalyje bus sutelktas visas dėmesys, viešpatystės ir pavaldumo (valdžios) aspektus kol kas paliekant nuošalyje. Nusakyti šio skyriaus užmačias būtų galima siekiu pademonstruoti, kaip privilegijuotoji kilmingojo būklė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje imta suvokti, reglamentuoti ir apibrėžti pirmiausia ir daugiausia būtent kilmės faktoriumi (*ex genere*). Būtų galima kalbėti apie taisyklę, kuri, savaime suprantama, turėjo savų išimčių. Tokio kilmingumo ir kilmės kategorijų sąryšio virsmas ar nusistovėjimas – tik per žingsnį nuo kone savaimingo prigimties aspekto inkorporavimo. Kiek bendriau būtų galima nurodyti, jog, be kita ko, skyrius turėtų nusakyti kelis svarbius iškeltosios prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso susiformavimo hipotezės aspektus, o būtent: atskleisti struktūrinės diskurso susiformavimo prielaidas, apskritai apčiuopti jo radimąsi ir egzistavimą bei kartu fiksuoti tokio kalbėjimo ir mąstymo recepciją ir to sukeltą reakciją. Pastaroji tai – amžininkų siekis persvarstyti, išplėsti ir papildyti tuo metu benusistovinę kilmingumo (lot. *nobilitas*) sampratą, jog tai esą ne tik siaurai kilme, tačiau ir dorybe (būdu, elgesiu ir etosu) nusakomas fenomenas. Taigi, šia darbo dalimi¹⁵¹ siekiama nušviesti keletą šios įvairialypės socialinės grupės transformacijos XV–XVI a. elementų: narystės grupėje pobūdžio ir to įtakotos savimonės (ideologijos)¹⁵². Trumpiau tariant, nagrinėjant kilmės ir kilmingumo kategorijų sąveikas, stengiamasi pademonstruoti, kaip kilmingieji tapo kilmingaisiais.

Tokį atvaizduoti siekiamą dalykų nusistovėjimą (t.y. tam tikra savivoka bei pageidaujamu etosu pasižyminčią grupę, narystės kurioje pagrindinis kriterijus – kilmė) pasirinkta apibūdinti „kilnuomenės“ sąvoka¹⁵³.

¹⁵¹ Kai kurie šio skyriaus aspektai (daugiausiai dalių 1.1 ir 1.3 pagrindu) aptarti: Čižauskas, Karolis. „Kilmingumo sampratos trajektorijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kilmė ir dorybė“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 54. Vilnius, 2024, p. 8–24.

¹⁵² Be to, kas aktualu šiam tyrimui, kilmingųjų transformacija charakterizuotina virsmu iš karių į žemdirbius bei žemvaldžius, rusėnų ir lietuvių tarpusavio integracija, giminės struktūros pokyčiais etc. – gerai ir glaustai tai apžvelgta: Frost, Robert. *The Oxford History of Poland-Lithuania. Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569*. Oxford, 2015, p. 291–308.

¹⁵³ Regis, vienintelis tokio neologizmo vartosenos lietuvių kalboje atvejis, tiesa, neišplėtotas: „Socialiai metropoliją „įkūnijo“ ir valstybingumo ašį sudarė lietuvių kilnuomenė, ilgainiui tapusi bajorų politinės tautos branduoliu [...]“ (Dzermantas, Aliaksejus. „Kaip galima būti lietuviu Baltarusijoje?“, *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 3, p. 51). Neologizmą pasitelkė vertėjas Dainius Razauskas, juo veikiausiai išversdamas pranešime baltarusių kalba originaliai vartotą sąvoką „набілітэт“ (2010 m. konferencijoje skaityti pranešimai išleisti buvo vėliau: Дзермант, Аляксей. „Як можна быць літвінам у Беларусі?“, *Беларусь в еўрапейскім контексте: актуальныя дыскусіі о нацыястроітэлісцтве = Беларусь у еўрапейскім*

Ji bet kuriuo atveju reikalinga atskiro komentaro ir pagrindimo¹⁵⁴. Šiuo sąvokos „kilmingieji“ pagrindu išaustu terminu siekiama konceptualizuoti minėtą kilmingųjų sudaromą bei, labai svarbu, savikonstruojamą visumą. Sprendimo motyvacija yra keliariopa. Pirmiausia, laikomasi nuomonės, jog apskritai egzistuoja poreikis tokiam „skėtiniam“ terminui, kurio semantinė apimtis būtų platesnė nei istoriografijoje pasitelkiamų apibūdinimų, kaip „diduomenė“, „bajorija“, „šlėktija“ ir pan. Juk pastarieji referuoja į grupes, kurios turėtų būti traktuojamos tik kaip viena iš bandomos apibrėžti visumos dalių; kilnuomenei todėl priskirtini tiek kunigaikščiai, tiek diduomenė ir magnaterija (ponai), tiek smulkesni kilmingieji (šlėktos ir bajorai). Toks kai kurių jau minėtų terminų detališkumas (plg. „bajorija“) veda kitos tokio naujadaro motyvacijos link – jau gerai žinomos savotiškos tokių istorinių sąvokų kaip „bajoras“ ir net „ponas“ devalvacijos¹⁵⁵, neišvengiamai lemiančios pastarųjų neadekvatumą nusakyti visumai, o dargi išsitiesiančiai laike. Tokia diachroniniu požiūriu neadekvati situacija suponuoja poreikį nuolatinėms išlygoms dėl vieno ar kito kuopinio termino pasitelkimo. Trečiasis argumentas, nors ir etimologinio pobūdžio, tačiau ne tik toks, ir itin tampriai siejasi ir su šio skyriaus siekiniu – kilmingumo ir kilmingųjų virsmo XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje konceptualizavimu. Šiame darbe pasitelksima „kilnuomenės“ kategorija sėkmingai sutalpina abu šiame skyriuje išryškėsiančių požiūrių į klausimą, kas yra kilmingumas, polius: (tik) kilmė tai ar (tik) kilnumas?¹⁵⁶

1.1 „Iš seno“, „iš amžių“, „iš gimimo“: kilmingumo genealogika

Kad ir kiek punktyriškai, tik ką buvo nurodyta grupė, priklausymas kuriai siejamas su kilmingojo būkle. Tokiu būdu tenka aptarti priklausymo tokiai grupei sąlygas, patekimo į ją galimybes. Tiesa, šių suredukavimas tik į

кантэксте: актуальныя дыскусіі пра нацыябудаўніцтва. Вільнюс, 2014, p. 139). Už nuorodą į tekstą baltarusių kalba dėkoju Dominykui Avižiniui

¹⁵⁴ Plg. nuomonę, jog „[...] žodis *kilmingasis* atrodo perdėm griozdiškas bei sunkiai suprantamas [...]“ (Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010, p. 54).

¹⁵⁵ Jablonskis, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė Vytautas Merkys. Vilnius, 1979, p. 19. Jurginis, Juozas. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, p. 109, 240. Kontekstui taip pat plg. sąvokos *nobilis* degradaciją Lenkijoje, kuomet XVIII a. ši jau taikyta net ir gyvenimu mieste priverstiems besiversti nuskurdusiems kilmingiesiems ar karališkųjų miestų elitui: Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii*, p. 79.

¹⁵⁶ Tokių žodžių kaip „kilmė“, „kilnumas“, „kilmingumas“ sąsaja net ir lietuvių kalboje, matyt, neatsitiktina, žr.: Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego = Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*. Wilno, 2007, p. 286.

kilmės faktorių nebūtų visiškai intelektualiai sąžiningas. Kooptacija nuolat atsinaujinimo reikalingon grupėn vyko ir nobilitavimu, o įgytą statusą išlaikyti vien geros gimties taip pat nepakako¹⁵⁷. Kita vertus, šia teksto dalimi dėmesys, visgi, bus kreipiamas būtent į kilmės ir kilmingumo jungtį, siekiant pademonstruoti, kaip pirmoji iš jų tapo pagrindiniu narystės kilmingųjų korporacijoje kriterijumi. Tiesa, būtų galima teigti, jog istoriografijoje jau konstatuotas įvykęs „kilminės bajorystės“ ir „kilminio bajorystės principo“ įsigalėjimas¹⁵⁸, tad gali kilti klausimų šio segmento reikalingumu ir kuo šis skirsis nuo akademinų pirmtakų darbų. Pirmiausia ir svarbiausia – toks kilmingojo būklės grindimo kilme eksplikavimas – aiškos krypties ir tikslingumo, o būtent: genealoginės kilmės faktoriaus dominavimas tiesiogiai susijęs su kilmingumo, kaip paveldimo individo predikato, traktavimo susiformavimu ir esti laikytinas pamatine postuluoto prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso susiformavimo premisa. Antra, dėl to reikalingas ir bent kiek intensyvesnis giminystės ir kilmingųjų giminės struktūros pokyčių įtraukimas į bendrą svarstymą. Trečia, verta detalai išnagrinėti teisinius priklausymo kilnuomenei aspektus ir šių santykių su genealogine kilme, neapsiribojant tik kilmingumo įrodinėjimo procedūra.

Pradėsima nuo kertine laikytinos dviejų paralelių procesų tarpusavio sąsajos – kilmingumo sampratos ir giminės struktūros kismo XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – konstatavimo. Atitinkamai tai ir tam tikra dviejų istorikų – E. Gudavičiaus ir R. Petrausko – išvadų šiomis temomis sintezė, kuri toliau čia bus plėtojama ir savaip pildoma. Pirmasis atvejis – bajorystės (ar apskritai kilmingųjų instituto) mutacija, kuri glaustai apibendrintina šitaip: priklausymą šiam socialiniam sluoksniui, virstančiam uždara struktūra – luomu –, ėmė apspręsti ne tik išgalėjimas atlikti karo prievolę, o taip pat ir sugebėjimas iš kartos į kartą nusikratyti valstietiškų prievolių; toks socialinės būklės perdavimo mechanizmas kūrė bajorystės

¹⁵⁷ Apie struktūrinį giminių išmirimo veiksnį, suponuojantį nuolatinio atnaujinimo ir kooperacijos poreikį: Dewald, Jonathan. *The European Nobility 1400–1800*. Cambridge, 2004, p. 17–18. Diskusija dėl to Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste, žr.: Ragauskienė, Raimonda. „Naujoji LDK didikų vedybinė politika ar paprasčiausias išnykimas?“, *Naujasis Židinys – Aidai*, 2016, 7. Vilnius, 2016, p. 35–39. Dėl priklausymo luomui ir gyvenimo „formų“: [Guerreau-Jalabert, Anita. „Chapter 3. Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship“], *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 74.

¹⁵⁸ Pasiūlyta formuluotė: Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, p. 151. Istorikas, beje, teigė, jog toks kriterijus „viršutinės“ kilmingųjų dalies imtas įsisavinti jau XV a. vid., o XVI a. pr. įsigali kaip pagrindinis. Žemaitijoje kilmė, kaip susigiminiavimas su valdovo beneficija disponuojančiu bajoru, aktuali jau XV a. antroje pusėje, nors absoliuti, visgi, nebuvo: Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitai*, p. 90.

senatį, dėl ko priklausymas besiformuojančiam luomui ilgainiui tapo apspręstas tinkamos kilmės, kitaip tariant, bajorystė (arba kilmingumas) tapo paveldima. Aptartas reiškinytis turėjo ir kitą pusę – ne visi norėję įstengė įrodyti tinkamą kilmę, o to nesugebėjusiems grėsė tarnybinio bajoro arba, dar blogiau, – valstietiškas – statusas¹⁵⁹. Bendrą virsmą kiek schematiškai būtų galima apibūdinti būklės kitimu iš grįstos tarnyba į grįstą privilegiją, o tokį pokytį laidavo luomų ir luominės monarchijos susidarymo procesai. Vis aštrėjančią takoskyrą ir savotišką įtampos tašką galima datuoti jau ir įvade sučiuoptu XVI a. pirmosios dalies metu, kurio nuotaikas Bychovco kronikos absorbavo. ~1528 m. datuotiname valdovo sprendime dėl įžeistinės vienu atveju suformuluota šitaip: [...] *итожь великий князь Жыгмонтъ предку его велел боярскою службою служитьти, а шляхетства ему на дал*¹⁶⁰.

Bendrai giminės ir bajorystės ryšys kaip toks konstatuotas¹⁶¹. Tačiau koks jis ir ar jis nekito? Abiejose kilmingumo sampratos transformacijos taškuose (nuo tarnybos iki privilegijos) pavyksta apčiuopti statuso ir giminystės ryšį: bajorystės, kaip tarnybos, atveju kaip ir daugelis kitų prievolių ji susieta ne su specifiniu individu, o su platesniu prievoliiniu vienetu (namų ūkiu ar žemės valda), vis tiek besisiekusiu su gimine¹⁶². Tam tikromis formomis toks ryšys tvėrė ir po kilmingumo sampratos transformacijos, pavyzdžiui, karinės prievolės atlikimo ir ją atlikti turinčiojo pakeitimo kitu asmeniu forma¹⁶³. Kitoje amplitudės pusėje kilmingumas siejosi su luomine naryste, kurios kriterijus – priklausymas giminei, luomui priklausiusiai dar iki tol. Taigi, nors ryšys tarp būklės ir priklausymo giminei išliko, tačiau kartu ir kiek pasikeitė ir tam tikra prasme net susvarbėjo. Tokiu būdu pokyčiai viename iš šių dviejų (kilmingumo ir giminės) polių, manytina, turėjo įtakoti ir antrąjį.

Paraleliai ir, turbūt galima teigti, vienalaikiškai kilmingumo sampratos kismui plėtojosi kol kas ryškiausiai diduomenės tarpe apčiuoptas

¹⁵⁹ Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, p. 149–150, 152–153. Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, p. 161, 163.

¹⁶⁰ Žygimanto II Senojo ir Ponų tarybos sprendimas dėl baudos dydžio Ašmenos žmogui, kuris pažeidė bajoro garbę ir orumą. Vilnius, tarp 1528 m. dokumentų (Dubonis, Artūras. „Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus“, nr. 1, p. 176).

¹⁶¹ Petrauskas, Rimvydas. „Luomai“, p. 322–323.

¹⁶² XV a. pab. – XVI a. pr. jau galima apčiuopti šių dviejų elementų ryšio aižėjimą: Dubonis, Artūras. „Giminė ir tarnyba Lietuvoje XVI a. pradžioje“, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*. Vilnius, 2001, p. 228–236.

¹⁶³ Turimos omeny PLS II, 5 nuostatos dėl prievolinko pakeitimo sūnumi, pavyzdžiui, senam tėvui nebeišgalint (PLS, liet. p. 143).

procesas – pakitusi (ar išsiplėtojusi) giminės samprata ir struktūra. Trumpai pokyčių esmę galima būtų nusakyti taip: iki tol dominavusią horizontalią giminės ir giminystės sampratą papildė vertikalioji, angliškai nusakoma *lineage* terminu¹⁶⁴. Kitaip tariant, išoriškai ir vidujai giminė imta suvokti kaip išsitiesianti laike – priklausymas konkrečioms „namams“ (lot. *domus*) tapo apspręstas paveldėjimo, vyko iš kartos į kartą. Tokio struktūrinio pokyčio rezultatai: besidaręs paveldimas giminės vardas (pavardė); susiformavę tipiškai giminėms vardynai (plg. Mikalojaus vardas tarp Radvilų), įvairūs pavardžiai, referavę į atminimo vertus pirmtakus; imti išsirūpinti ir tiesiogine (agnatine) linija perduodami titulai ar heraldiniai ženklai, tam tikru mastu stiprėjęs pirmagimystės reiškinyss etc. etc.¹⁶⁵ Kokiu konkrečiai priežastiniu ryšiu abu aptartieji procesai tarpusavyje susiję, atskiras klausimas, kurio šįkart imamasi nebus. Kol kas pakanka konstatuoti jų gretimumą ir struktūrinį panašumą: lygiai kaip priklausymas konkrečiai giminei, taip ir kilmingųjų luomui apskritai, tapo determinuoti vertikalių giminystės ryšių, kitaip tariant, filiacijos, arba genealoginės kilmės kategorijos. Tokį giminystės ir kilmingumo institutų persipynimą ir sąveikas būtų galima pakrikštyti kaip „kilmingumo genealogiką“.

Vienas svarbiausių su tokiu klausimynu pasidairyti reikalingų laukų yra kilmingumo „išvedimo“, arba įrodymo, procedūros (rusėn. *выводъ шляхецтва*). Aptikti šios galimos daugiau nei vienu pavidalu ir keliu. Viena vertus, nuo 1522 m. Vilniaus seimo nutarimų egzistavo procedūros kodifikacija, pakliuvusi į visus tris Lietuvos Statutus (1529, 1566 ir 1588 m.) ir, beje, savo detalėmis kiek pakisdavusi. Antra vertus, su tokių kasų sprendimu didžiojo kunigaikščio ir jo teismų dienotvarkėje susidurta dar gerokai iki 1522 m. nuostatų. Kaip ir analogiška medžiaga iš laikotarpio, kuomet procedūra jau buvo kodifikuota, tokios bylos sudaro atskirą šaltinių bloką ir, be kita ko, liudija apie įstatymo taikymo praktikas (*law in action*). Su poreikiu įrodyti, arba „apvalyti“ (rusėn. *очистити*), savo kilmę ir kilmingumą dažniausiai susidurta įvairių konfrontacijų atvejais, mat poreikį išsiginėti pirmiausia sukeldavo išorinis tokio skundžiamąjo statuso atmetimas. Šis galėjo varijuoti nuo siekio mokėti mažesnius galvapišius nudaigotojo

¹⁶⁴ [Gaunt, David. „Kinship: Thin Red Lines or Thick Blue Blood“, *The History of the European Family*, vol 1.: *Family Life in Early Modern Times, 1500–1789*, edited by David I. Kertzer and Marzio Barbagli. New Haven and London, 2001, p. 261–263. Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 124–135, p. 148–155.

¹⁶⁵ Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvos diduomenė“, p. 105–117. Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 186–188. Drungilas, Jonas. *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*. Vilnius, 2019, p. 161–189.

artimiesiems ar diskvalifikuoti bylos eigai neparankų liudytoją iki primesti kam nors savo valdžią lyg nekilmingam ir dar eilės kitų gyvenimiškų situacijų.

Pradėsima nuo kodifikuotos kilmingumo įrodymo, arba „išvedimo“, procedūros. Pirmąkart ši paskelbta 1522 m. ir įrašyta tarp birželio 5 ir 6 d. dokumentų¹⁶⁶. Egzistuoja pagrindo spėti, jog šios radimosi ir dar būtent šiuo metu stimulus – prasidėję teisminiai procesai tarp Mikalojaus II Radvilos (1470–1522) įpėdinių ir didikai buvusių pavaldžių Palenkės kilmingųjų¹⁶⁷. Tiek ši, tiek vėlesnės procedūros modifikacijos savo esme bene tapačios lenkiškosioms, kurių pagrindinė užduotis – įrodyti priklausymą luomui priklausiusiai giminei¹⁶⁸. Nuostatuose numatyti du pagrindiniai narystę kilnuomenėje patvirtinę įrodymai. Pirmasis jų – kitų kilmingų giminaičių paliudijimas prisiekiant, jog apšmeižtasis „[...] iš vienos giminės nuo prosenelio, nuo senelio, iš vieno kraujo jiems yra brolis“. Tą turėjo padaryti du ar mažiausiai vienas liudytojas. Stokojus kilmingumą prisiekti galėjusių „brolių“, numatytas antrasis kriterijus ir įrodymo būdas – rašytinis liudijimas. Pagal nuostatus, tai turėjo būti „senas“ Vytauto, Žygimanto Kęstutaičio, Kazimiero (praleistas Aleksandras!) arba kieno nors iš ponų tarėjų raštas, kuriame apšmeižtasis kieno nors kito vardu „[...] būtų rašomas bajoru [...]“¹⁶⁹. Ką dera konstatuoti? Nesvarbu, ar tai atliekama gyvų kraujo liudytojų ar rašto, pirmiausia kilmingumas turėjo būti įrodomas... kilmingumu. Nepaisant to, jog liudyti galėjo ir šoninių linijų giminaičiai, kilmingumo prielaida buvo būtent vertikali giminystės dimensija – kilmė, nuostatose dargi ištęsta iki trečios kartos ir įpavyzdinta krauju. Kita vertus, įsidėmėtina, jog šiuo momentu nespécifikuota, kokia – agnatinė ar kognatinė (kalavijo ar verpstės, t.y. tėvo

¹⁶⁶ *Русская историческая библиотека*, т. 20, *Литовская метрика*, т. 1. Петербург, 1903, nr. 388, p. 1114.

¹⁶⁷ Apie tai: Pociecha, Władysław. *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 3. Poznań, 1958, p. 75–76. Čižauskas, Karolis. „Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas“, p. 154–156.

¹⁶⁸ Wroniszewski, Jan. „Wywody szlachectwa w Małopolsce XIV i XV wieku. Kwestia autentyczności najstarszego wyvodu z 1335 r.“, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniowi Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Poznań, 1997, p. 227–228.

¹⁶⁹ [...] *и жъ тотъ, кому приганено, съ одного роду от прадеда, от деда, съ одное крови имъ есть братъ, а на томъ бы присягнули, таковъи маеть таковою братьею родъ свой и шляхотский очистити [...] [...] мель листъ у себе старый, великого князя Витольта и Жикгимонъта, або отца нашего Казимера короля его милости, або некоторыхъ пановъ радъ высокихъ, а въ томъ бы листе писано его бояриномъ, не подле его поведанья, ни жили або у праве съ кимъ будеть стояль, або от кого до него листъ будеть, писанъ и шляхтичомъ, - тымъ онъ листомъ маеть и шляхетство свое вывести* (*Русская историческая библиотека*, т. 20, *Литовская метрика*, т. 1. Петербург, 1903, nr. 388).

ar motinos pusės) – giminystė turėjo sieti bendrakraujus. Ši aplinkybė įsidėmėtina turint omeny tolesnę kilmingumo ir kilmės sąsajos plėtotę. Paskutinis dėmesio vertas elementas, išsakytinas klausimu: kodėl individo statuso liudyti neleista kitiems, kad ir bendra kilme nesietiems, kilmingiesiems? Kol kas į tai atsakyti sudėtinga.

1529 m. įsigaliojus Pirmajam Lietuvos Statutui, šiame atsidūrė ir šlėktystės įrodymo procedūros aprašymas (III, 11). Nors savo esme nuo pirmtako ji nesiskyrė, t.y. kilmingumą grindė ankstesnis, pirmtakų, kilmingumas, kai kurie elementai, visgi, patyrė pokyčių. Pirma, tąkart jau specifikuota liudyti galinčių giminaičių priklausomybė ir iš tėvo, ir iš motinos pusės. Taigi, kilmės kriterijus detalėjo ir „siaurėjo“. Kita ir antra vertus, „jeigu giminė būtų išnykusi [...]“, radosi galimybė individo statusą paliudyti apylinkės bajorams, „[...] kurie žino jį esant kilmingą“. Tokiu būdu, tiesa, tik kaip alternatyva ir dar ribotu mastu, tačiau pasirodė reiškingas luomo savireguliacijos mechanizmas – narystė grindžiama ir lygiavėrių, bendraluomių, pripažinimu. Nepaisant to, pripažinimo turinys – savo statusą įrodinėjantis asmuo „gimęs šlėkta“ (rusėn. *з роду шляхтич*, lot. *nobilis est ipse ex genere*). Šitaip darsk patvirtinamas pagrindinis kilmingumo kriterijus. Apylinkės bajorų liudijimas pakeitė 1522 m. nuostatuose egzistavusį rašytinio dokumento kriterijų ir šio pasitelkimą paliko svetimšalių kilmingųjų kazusų atveju. Atskiroy paminėjimo verta šioje (ir kitose Lietuvos Statuto redakcijose) kilmingumo įrodinėjimo procedūroje prapuolusi kraujo kategorija. Žinoma, pats statuso pagrindimo principas nuo to iš esmės niekuo nepasikeitė¹⁷⁰.

1566 m. įsigaliojusiam Antrajame Lietuvos Statute procedūra reglamentuota identiskai Pirmajam, bet atsidūrė naujoje vietoje (III, 16) ir pasipildė nauju paragrafu. Pastarojo premisa: „[...]eigu taip pat kuris nors kilmingasis turėtų nekilmingą žmoną [...]“. Taigi, imtasi to, kas dvejose ligtolinėse „išvedimo“ versijose liko veikiau numanoma, o problema anticipuojama, t.y. liudyti galinčiųjų kvalifikacija kaip tų, kurie turi būti ir giminės, ir kilmingi, ir iš motinos, ir iš tėvo pusės. Reglamentuota šitaip: „[...] tuomet žmoną ir vaikus savo su ja sau subrandintus savo kilmingumu sukilnina [...]“ (rusėn. *шляхецтвом своим ошляхтитъ*)¹⁷¹. Bent jau įstatymo kodifikacijos požiūriu lieka neaišku: ar šis naujas pokytis reiškia, jog

¹⁷⁰ PLS, liet. p. 151–152. PLS, t. II, p. 114–115.

¹⁷¹ *Пакли бы тежъ который шляхтичъ нешляхтянку жону свою мель, тогда жону и дети свои зъ нею спложные собою и шляхецтвом своим ошляхтитъ [...] (ALS, rusėn., p. 85). Si quis nobilis ignobilem ducat vxorem, sibi statu inaequalem, nihilominus tam vxor, qua liber ex ea suscepti, nobiles censendi sunt [...] (ALS, lot., p. 52).*

iki tol kilmingojo statusas sietas tik su abiejų tėvų tinkama kilme?; ar iki tol kilmingojo statusui galbūt pakako tik kilmingos motinos, o nekilmingas tėvas kilmės „negadino“?; ar šis naujas straipsnio įskiepis tiesiog skirtas klarifikuoti ligtolinę niekaip juo nepakeistą situaciją? Tvirtu atsakymo į šiuos klausimus vien Lietuvos Statuto analizė bent jau kol kas nepateikia ir idealiu atveju šių derėtų ieškoti būtų dėl kilmingumo ir genealoginių tyrimų sąveikoje. Bet kuriuo atveju šikart pakanka konstatacijos, jog, nepaisant kilmingųjų genealoginėje savimonėje motinos ar žmonos kilmei teiktos svarbos, kilmingumas pirmiausia sietas su agnatine giminyste¹⁷². Tokią išvadą sustiprina likusi to paties naujo paragrafo dalis: jeigu tokia vedybomis sukilninta moteris liktų našle ir išeitų už nekilmingojo, savo kilmingosios statusą bei garbę (rusėn. *почтубоцтв*) ji praranda, o palikuonys, tuo tarpu, – ne, jie „tikrais kilmingaisiais“ išliko¹⁷³.

Iš to galima padaryti dar keletą įsidėmėtinų pastabų apie kilmingumo genealogiką XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Pirmą jų išvestina iš tik ką nustatytos agnatinės giminystės pirmenybės kilmingumui, o būtent: tokios sutuoktinės kilmingumas yra laikinas ir, priešingai nei palikuonių, nėra prigimtas (lot. *ex genere*, rusėn. *зъ роду*). Šitaip, nors Statutuose ir prapuolusi, kraujo, kaip tiesoginės giminystės kategorija, vis tiek veikė, nes būtent tokio tipo giminystė laidavo kilmingumą. Tad, nepaisant iš pažiūros nuolankaus paragrafo pobūdžio, išties kilmingumo ir kilmės sąsaja tuo tik dar labiau sutvirtinta, o abi kategorijos bene sutapatintos.

Antra, sekant atliktomis tarpinėmis išvadomis dėl kilmingumo, įgimto ar įgauto vedybomis, veriasi galimybė svarstymams dėl priešingos situacijos (kilminga žmona ir nekilmingas vyras), kuri nei vienoje kilmingumo „išvedimo“ procedūros redakcijoje tiesiogiai aptarta nebuvo. Ar tai teikia galimybę *ex silentio* spręsti, jog moteris sukilninti vyro negalėjo? Turbūt taip.

¹⁷² Apie žmonos ir motinos svarbą genealoginėje giminės savimonėje ir savirepresentacijoje: Drungilas, Jonas. „Sutuoktinės giminės *fama* vyro heraldikoje: Mykolo Juozapo Gorskio ir Marijonos Reginos Vainaitės vedybų atvejis (XVIII amžiaus antra pusė)“, *Moteris prie istorijos šaltinio*, p. 396–424. Taip pat žr. įdomų XVII a. vid. atvejį, kuomet net trys iš keturių jungtinio Jurgio Vaitiekaičio Bilevičiaus herbo laukų liudija kognatinę (iš motinos arba senelės pusių) kilmę: Jasiūnienė, Gabrielė. „Genealoginiai ryšiai Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniuose XVI a. antroje pusėje – XVIII a.“, *Bibliotheca Litwana*, t. VI: *Genealogija ir lokalinė istorija*. Vilnius, 2019, p. 159–161. Tačiau visa tai jau nekvėstionuotinai kilmingų asmenų savirepresentacijos (arba *fama*) konstravimo niuansai.

¹⁷³ Kitas ALS III, 16 naujai pasirodęs punktas dėl vertimosi amatu ir kilmingumo santykio bus aptartas kiek vėliau. Tuo tarpu, ALS III, 11: ALS, rusėn., p. 85. ALS, lot., p. 52: [...] *verum si marito defuncto ignobili nupserit, rusus in pristinam ignobilitatem recedit et mariti sui statum sortitur, liber tamen priris mariti nobilitati non efficiet* [...].

Juo labiau, jog tokiai pozicijai įtikinamumo suteikia PLS nefigūravęs, o ALS pasirodęs straipsnis dėl kilmingų merginų ir našlių santuokų su „prastais žmonėmis“ (V, 11)¹⁷⁴. Juo nurodyta, jog tokios nuotakos turi būti atskirtos nuo joms priklausančių tėvoninių ir motininių valdų. Straipsniu neteigiama, jog tokia kilminga nuotaka sukilnintų savo vyrą ar judviejų palikuonis. Kita vertus, nors ir nesukilminusi nekilmingo vyro, tokia nuotaka nekilmingojo nėra sunekilminama, t.y., panašu, jog savo „tikros kilmingosios“ statusą moteris išlaikė¹⁷⁵. Vadinasi, to, kas apspręsta kilme ir įgimta (plg. kategoriją *иляхчичъ врожоныи*¹⁷⁶) – neatimsi, o tokio individo kilmingumas kitokio pobūdžio nei III, 16 aptartas „sukilnintos“ nuotakos atveju.

Bent jau kalbant apie įrodymo procedūrą, detalaus žvilgsnio Trečiojo Lietuvos Statuto situacija nėra verta, mat niekas nepakito. Pats straipsnis bendroje skyriaus tvarkoje pasislinko (III, 19) ir taip pat pasipildė sankcija, skirta be pagrindo užgynusiajam kieno kilmingumą (kalėjimas arba dvigubas atlygis). Be to, ALS straipsnį papildęs kilmingojo ir nekilmingosios santuokos kazusas buvo perkeltas į atskirai jam TLS suformuotą straipsnį (III, 20) ir liko nepakitęs¹⁷⁷. Tokiu būdu teisiniame rinkinyje numatytoji procedūra tvėrė iki pat valstybės galo XVIII a. pab.

Statutuose kodifikuota kilmingumo įrodymų procedūra byloja apie keliariopą šikart rūpimą narystės luome ir kilmės ryšį. Pirmiausia, nepaisant to, jog pakliuvimas luoman buvo taip pat galimas ir nobilitacijos keliu, nei vienoje kilmingumo „išvedimo“ procedūros redakcijoje tai nėra minima; paskirais atvejais nurodant galimybę pasinaudoti koku nors raštišku tinkamą kilmę pademonstruoti galinčiu įrodymu (1522 m. nuostatuose vietiniams ar vėliau užsieniečiams kilmingiesiems), nobilitacinės privilegijos net nepaminimos. Įmanu, tad, tai traktuoti kaip kilmingumo suvokimo pirmų

¹⁷⁴ ALS V, 11: „Apie merginas ir našles, kurios už prastų žmonių tekėtų“: [...] *таковая отъ всихъ именейъ своихъ якъ отчизныхъ такъ материстыхъ вечности отпадываетъ* [...]. Kita vertus, atimtos galimybės paveldėti jaunajai turėjo būti kompensuotos pinigais (ALS, rusėn., p. 139; ALS, lot., p. 138).

¹⁷⁵ Regis, taip pat interpretuojama ir: Wołoszyn, Adam Jan. „Sprawa pewnego meżaliansu w Wielkim Księstwie Litewskim. Rzecz o sporze Jana Kazimierza Kaczanowskiego z Krzysztofem Zawiszą w latach 1701–1702 i jego kreacji w pamiętnikarskiej narracji wojewody mięnskigo“, *Komunikacja w epoce staropolskiej*, pod redakcją Aleksandry Ziober. Łódź, 2018, p. 157–158 (už nuorodą ačiū Andželikai Ščemeliovai).

¹⁷⁶ Žr. nuorodą nr. 229.

¹⁷⁷ TLS III, 19: „Apie šlęktystės įrodymą dėl šmeižto“: pristatyti du tikrus „tikrus“ šlęktas nuo tėvo ir nuo motinos, du giminaičius nuo tėvo ir du nuo motinos. Šie turi prisiekti, *иждь ихъ есть природный а правдивый иляхъчичъ* (TLS, rusėn., p. 134; TLS, liet., p. 101). Dėl nelygiavertės santuokos: TLS, rusėn., p. 134; TLS, liet., p. 102).

pirmiausiai ir pirma genealoginės kilmės kategorija įrodymą. Nobilitacija, tuo tarpu, – viso labo išimtis, apibūdinta atskiru straipsniu¹⁷⁸. Fiksuotina kilmės faktoriaus tvermė, beje, įgavusi stiprų agnatinį atspalvį (būtent vyro kilmingumas lemia sutuoktinės ir palikuonių kilmingumą), kurį veikiausiai galima susieti su paraleliai vykusiais procesais giminės struktūroje ir bendru vyrų dominavimu (pirmiausia, viešajame gyvenime)¹⁷⁹. Tokį filiacininio pobūdžio narystės principo gajumą įpavyzdina ne tik nekilmingosios sukilminimas, tačiau ir prieš tai detaliau nepaminėtas kilmingojo būklės ir vertimosi amatais santykis. Jo aptarimas pasirodė ALS (III, 20) ir TLS (III, 20, 24 ir 25) straipsniuose¹⁸⁰. Nors pirmiausia jie susiję su kilmingajam pritinkančių ir nepritinkančių elgsenų tematika, o straipsniuose aptartas ir galimas kilmingumo suspendavimas, galbūt kiek paradoksaliai, tačiau tai tik darskart išryškina genealoginį ir kone prigimtinį šios būklės aspektą – luominės teisės ir laisvės individui apribojamos tik laikinai, t.y. tol, kol verčiamasi nepriderama veikla. O jeigu „[...] po to šinkavimu ar miesto amatu verstis nenorėtų ir uolektimi nematuotų, o sektų riteriškais savo protėvių darbais, tokie turi būti laikomi tikrais kilmingaisiais“ (ALS, III, 20)¹⁸¹. Taigi, panašiai kaip meزالjanse su plebėju atsidūrusi kilmingoji, taip ir čia: *ex genere* įgautas kilmingumas kone lyg prigimtis, prie kurios, deramos, gālįma grįžti. Tokiu požiūriu ne tik vyro kilmingumas pergalėjo moters prasčiokiškumą, tačiau net ir tvėrė neprideramus užsiėmimus¹⁸². Kita vertus, tokia kilme grįsta

¹⁷⁸ ALS III, 21; TLS III, 26. Apie tokį išimtinumą gali byloti ir nobilitacijų skaičius: visoje Abiejų Tautų Respublikoje nuo 1569 m. iki 1795 m. suskaičiuota „ne daugiau 1400“ tokių aktų (Wisner, Henryk. *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku*. Warszawa, 1978, p. 135–136).

¹⁷⁹ Apie patriarchalinę laikotarpio šeimą: Bogucka, Maria. *Lost world of “Sarmatians”: Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times*. Warsaw, 1996, p. 52–57. Le Goff, Jacques; Truong, Nicolas. *Historia ciała w średniowieczu*, przeł. Ireneusz Kania. Warszawa, 2018 (orig. *Une histoire de corps au Moyen Âge*, Paris, 2006), p. 56–57. Kaip tokios padėties išraišką galima traktuoti taip pat ir sąlyginai labai retą moterų, net ir didikų, pasirodymą šaltiniuose: Petrauskas, Rimvydas. „Žmonos, dukterys ir seserys: kilmingos moterys Viduramžių Lietuvoje (XIII–XV amžiai)“, *Moteris prie istorijos šaltinio*, p. 48–63.

¹⁸⁰ ALS, rusėn., p. 86. ALS, lot., p. 55. TLS, liet., p. 102, 104. TLS, rusėn., p. 134, 136–137.

¹⁸¹ ALS, rusėn., p. 86: [...] *кгда бы потомъ шыномъ и ремесломъ местскимъ обходится не хотели и локтемъ не мерили, и наследовали поступковъ рыцерскихъ предковъ своихъ, таковыя мають быти за правую шляхту почитаны*.

¹⁸² Bendriau apie kilmingųjų požiūrį į rankų darbą, prekybą ir t.t.: Bogucka, Maria. *Lost world of “Sarmatians”*, p. 126–134.

kilmingojo būklė egzistuoti tik iki tam tikros ribos, viena kurių – santuoka su nelaisvojo statuso individu¹⁸³.

Kita kilmingumo įrodinėjimo klausimo pusė susijusi ne su teisinio proceso ir, tad, kilmingumo kriterijų, kodifikacija, o su tokių nuostatų realizacija. Tai aptikti galima šaltiniuose, kurie plačiai apibūdintinti kaip bylos dėl bajorystės (kilmingumo). Jau kiek anksčiau paminėjus šių įvairovę (ar teisminių ginčų priežastis), to ir pakaks, juo labiau šis darbas nėra skirtas šaltinių tipologizacijos klausimams. Net didesnės svarbos nei tokios medžiagos atskleidžiamas teisės raidės (ne)gyvumas yra bylose dažnai protokoluoti ginčo pusių pasisakymai. Parafrazuoti ar išreikšti tiesiogine kalba, jie nušviečia bylos šalių pasitelktus argumentus, lūkesčius ar įsivaizdavimus dėl kilmingumo (tiek siekiant šį kam atmesti, tiek „apvalyti“ savąjį).

Distinkcija, kita vertus, reikalinga tarp to, kas įrodo kilmingumą (tarnyba, giminystė žemėvalda etc.), ir to, kuo įrodymas buvo atliekamas (rašytinis dokumentas, gyvas liudininko žodis ir kt.). Abiejų perskyrų atveju galima teigti, jog kažkuri iš argumento formų ar turinio variacijų nebuvo specifiška kuriai nors iš nagrinėjamo laikotarpio atkarpų. Galima išimtis yra 1528 m. „žemės“ (kariuomenės) surašymo iššauktas specifinis įrodymo būdas – nuoroda į buvimą jame registruotą bajoru. Tačiau tai tik vienas atvejis iš platesnės įrodinėjimo kategorijos rašytiniu dokumentu¹⁸⁴. Ar pasitelktas įrašas kokio nors pareigūno knygoje, ar disponuota valdovo dovanojimo dokumentu – reiškinių jau galima atsekti bent iki XV a. vid. ar net toliau¹⁸⁵. Todėl viena didžiausių skirtubių tarp įrodinėjimo formų Statute ir aktualios teisenos – gajus rašytinio dokumento pasitelkimas ir po 1529 m. (PLS) įrodinėjant taip pat ir čiabuvių kilmingųjų statusą¹⁸⁶. Paraleliai šiam reiškiniui, kartu su kilmingumu tvarų tarpusavio įtakos tinklą kūrė rašytinės kultūros, privataus

¹⁸³ PLS IX, 12 dėl nelaisvąją vedusio laisvojo prarandamos laisvės (PLS, liet. p. 240. PLS, t. II, p. 276–277); taip pat ir ALS XII, 13 (ALS, rusėn., p. 196. ALS, lot., p. 224). Tuo tarpu, TLS (XII, 21), nelaisvųjų statusą palikus tik karo belaisviams, tokios nuostatos nebeliko (TLS, liet., p. 427. TLS, rusėn., p. 461).

¹⁸⁴ Valikonytė, Irena. *Rex Iustissimus*, p. 182, 189–201.

¹⁸⁵ Raštas Pienionių bajorams, patvirtinantis jiems bajorystę ir karo tarnybą. Vilnius, 1541.05.23 / Vilnius, [iki 1539].06.23: [...] *ж они в реистрах первых гетманов наших и в теперешнего пана виленского сун описаны [...]* (LM: knyga nr. 24 (1540–1544), nr. 120, p. 146–147). Plg.: Žygimanto Senojo raštas, kuriuo nurodoma Gardino pavieta bajorams eiti karo tarnybą, nes jie nuo baudžiavos ir duoklės atleisti dar Vytauto raštu. 1525.05.21, Petrakavas (LM: Knyga nr. 12 (1522–1529), nr. 448, p. 360–361).

¹⁸⁶ Tai konstatuota jau: Любавский, Матвей Кузьмич. *Литовско-русский сеймъ*, p. 441–442. Taip pat ir daugelyje šiam tyrimui pasitelktų bylų dėl bajorystės įrodymas rašytiniu dokumentu viena ar kita forma pasitelkinėtas.

dokumento plėtros, genealoginio mąstymo ir istorinės savimonės formavimosi procesai¹⁸⁷. Rašytinės kultūros svarbos pripažinimas tačiau neturėtų užgožti sakytinės tradicijos gyvybingumo ir funkcionalumo, galų gale, apstaus istorikų pasitelkiamuose rašytiniuose dokumentuose. Bajorystės bylose veikę liudytojų ir priesaikos institutai tarpo būtent šiame kultūrinės atminties krašte. Šį ir tuoj aptarsimą kitą kilmingumą rodyti galinti „ženklą“ darniai susieja 1534 m. Žygimanto Senojo spęsta byla dėl septynių Kauno pavieto kilmingųjų statuso. Prievaizdo valkinėn tarnybon genamųjų naudai „sąžiningai“ pasisakė jų „broliai“ valdovo bajorai, teigę besą apkaltintųjų „herbo broliais“ (rusėn. *братья гербовныи*)¹⁸⁸. Dėl savo vizualaus pobūdžio herbas prie dokumento prikabintu antspaudo ar ant piršto nešiojamu signetu savaime buvo individo ir jo giminės naudojamas kilmingumo ženklas¹⁸⁹. Tiesa, šįkart patys išsiginti turėję bajorai savo heraldikos kilmingumui pagrįsti nepasitelkė, o visuotinesnė luomo heraldizacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sietina veikiau su XVI a. antrąja puse¹⁹⁰. Tačiau tai nereiškia, jog, pavyzdžiui, priklausymo luomui įrodinėjimo herbu iki tol neaptinkama¹⁹¹. Minėtos distinkcijos tarp įrodymo ir įrodinėjimo būdo atveju heraldika užėmė įdomią vietą. Iš tiesų jos atveju tokia distinkcija beveik tik analitinė, mat herbas – ne tik įrodymo būdas, tačiau ir pats įrodymas¹⁹². Tiesa, jis sąlygotas savo nuorodiškumo į klaną ir giminystę.

¹⁸⁷ Petrauskas, Rimvydas. „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos“, p. 49–77. Asadauskienė, Nelė. „LDK diduomenės genealoginės sampratos atsiradimas“, p. 78. Skiepjian, Anastasija; Skiepjian, Nina. „Drogi kszstałowania pamięci historycznej rodów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku – początkach XVII wieku“, *Tradycja – metody przekazywania i formy upamiętnienia w państwie polsko-litewskim, XV – pierwsza połowa XIX wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak. Warszawa, 2011, p. 49. Valikonytė, Irena. *Rex Iustissimus*, p. 196. Apie privataus dokumento naudoseną: Klovas, Mindaugas. *Ad perpetuum rei memoriam*, p. 74–77.

¹⁸⁸ Žygimantas Senasis patvirtina septynių Kauno pavieto bajorų statusą. 1534.03.13, Vilnius: [...] *котории поведели под сумньеньемъ своимъ, ижъ имъ суть братья гербовныи, шляхта* [...] (LM: Knyga Nr. 17 (1530–1536), nr. 434, p. 414–415).

¹⁸⁹ Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 191–200.

¹⁹⁰ Jablonskis, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*, p. 177.

¹⁹¹ Plg. buvusių Radviloms pavaldžių Palenkės kilmingųjų statuso patvirtinimą, kai kuriems iš jų pasirėmus ir pademonstravus herbus: Privilegija Goniondzo kilmingiesiems dėl šių atleidimo nuo ponų Radvilų jurisdikcijos, prievolių etc. Vilnius, 1529.10.17: [...] *alij per testium nobelium iuramenti prestitutionem, alij per literarum exhibitionem et perductionem famillias et suum genus nobilitatis ab aone et predecessoribus suis per armorum seu insigniorum declarationem probauerunt* [...] (LM: 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530), nr. 460, p. 371–373).

¹⁹² Sipavičiūtė, Justina. „Herbai Lietuvos Metrikoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 53. Vilnius, 2024, p. 14–15.

Kas konstatuota nagrinėtų kilmingumo įrodymų reglamentavimo Statutuose pagrindu, pritinka ir kilmingumo „išvedimo“ byloje aptinkamiems argumentams: esminis faktorius, laidavęs kilmingojo statusą, buvo tokios būklės paveldėjimas. Tokiu būdu kilmingumo įrodymas sutapo su giminystės ar kilmės įrodymu, kuris savo ruožtu atlikinėtas tiek rašytiniu dokumentu, tiek gyvų bendrakraujų paliudijimu. 1519 m., siekiant už nužudytą brolių Steponą prisiteisti kilmingojo galvos vertę, Teodoraikių pristatyti kilmingi giminaičiai patvirtinto savo bendrystę: [...] *в роду им близкии, кровныи* [...]. Jog šių kraujo kilmingumu dvejoti nėra nė kruopelytės pagrindo, pabrėžti turėjo ir pasitelktas giminaičių skaičius – Teodoraikių paskirtu terminu „[...]“ pastatė keliasdešimt savo kilmingųjų brolių [...]“¹⁹³. Šioje ir daugelyje kitų bylų pasirodanti „brolių“, arba kuopinės „broliavos“ (rusėn. *братья*), sąvoka, žinoma, apėmė platesnę žmonių grupę nei (tik) vieno tėvo ar motinos atžalos ir aprėpė taip pat toliau nei pirmos kartos ar eilės pusbroliai¹⁹⁴. Plačią termino ir kartu kilmingumo bei kilmės sąsają sutalpino 1520 m. Drohičino žemionių ginčas dėl valdų ribų: „[...] mes taip pat bajorai kaip ir jūs esate, esame jums broliai [...]“, – kol tuotarp kitos pusės atsakytą: „[...] mes jums ne broliai, mes – žemionys, o jūs valkiniai žmonės [...]“¹⁹⁵. Tokie atvejai byloja apie horizontalių giminystės ryšių gajumą ir teiktą socialinę naudą, tačiau kartu jie vis tiek buvo grįsti kilme iš bendro protėvio – brolystės per kartas ir eiles garanto, bendro kraujo šaltinio.

Be herbo ar tinkamos kilmės, kitas validus ir įvairiai pasiektnas įrodymas – tarnybos ar prievolių senatis. Visgi, įrodymo pagrindu pasirinkus net ir nurodymą į kitados vykdytą bajorišką, karo tarnybą arba valstietišką

¹⁹³ Jono Mikalojaičio Radvilos sprendimas byloje dėl galvapinių. 1519.06.26, Vilnius (LM: Knyga Nr. 223 (mikrofilmas), l. 51–51v. – už transkripciją ačiū Andrejui Ryčkovui).

¹⁹⁴ Be šių reikšmių, tyrinėjamu laikotarpiu „brolio“ sąvoka galėjo būti kone sinonimiška bet kokiam „bendrakraujui“ ar nurodyti bet ką lygaus statuso (Koczerska, Maria. „Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych“, *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, pod redakcją Jacka Hertla. Toruń, 1982, p. 40–41). Lenkijos giminystės terminijos situacija „brolio“ sąvokos atveju atrodo panaši viena laikam Lietuvos atvejui. Apie tai, jog brolystė Viduramžiais buvo ir *affectus* rūšis: Pieniādz, Anna. *Fraternal Bonds in the Early Middle Ages*, translated by Anna Kijak. Leeds, 2023, p. 39–40.

¹⁹⁵ Byla tarp kai kurių Drohičino žemionių dėl valdų ribų. Slanimas, 1520.03.23: [...] *а они сут люди тяглыи, а мы земляне з давна, а в том ся нам кривда великая от них деет. И тыи деи Мишове мовили перед нами: мы так же бояре, как и вы ести, есмо вам братя* [...] [...] *И тыи земляне Сабневе мовили перед нами: вы нам не братя, мы – земляне, а вы люди тяглыи* (LM: Knyga Nr. 223 (mikrofilmas), l. 81v–82v už transkripciją ačiū Andrejui Ryčkovui).

prievolių nevykdymą, valdytą žemę, šlėktystės principas per daug nekinta, tarnybos vis tiek susietos su naryste giminėje ir įrodinėjamos pirmtakų istorijomis¹⁹⁶. Plg. 1566 m. valakinio matavimo išprovokuotą Eišiškių bajorų bylą ir joje pasitelktus argumentus: „[...] juk gi mes kaip mūsų protėviai seneliai, tėvai mūsų ir mes patys valdovui, jo mylistai karaliui, kartu su kitais savo broliais bajorais–šlėktomis žemės tarnybą tarnavome, į karą jojome [...]“¹⁹⁷.

Tiek žodinis, tiek rašytinis paliudijimai, lygiai kaip ir demonstruojami herbai, įrodantys prideramą kilmę ar iš kartos į kartą atliekamą tarnybą, galiausiai, bylojo vieną ir tą patį – tradiciją ir senatį. Kai kuriais atvejais, tiesa, tos senaties įrodymo pagrindu tapdavo patys ilgai trukę ginčai dėl bajorystės. Neretai šiuos išprovokuodavo vietos valdžios (pavyzdžiui, seniūnų) siekiai. Vienos Rodūnios bajorų giminės atveju tai truko jau kone pusę amžiaus (bent jau nuo 1496 m. iki 1541 m.)¹⁹⁸, o gerai žinomi iš ten pat kilusių bajorų Krupaičių (Krupavičių) vargai – kone pusantro šimtmečio (nuo XV a. 5 deš. iki 1560 m.)¹⁹⁹. Tad nenuostabu, jog ir pačių savo kilmingumą įrodyti siekusių

¹⁹⁶ 1) Raštas Kauno bajorams, kad nebūtų verčiami eiti valkinę tarnybą, ir dėl nepriklausančių dėklų. 1524.02.15, Krokuva: šeši bajorai (veikiausiai pusbroliai), sėdėję vienoje žemėje, tvirtino bent jau senelį siekiančią (ir vėliau Grigaliaus Stanislovaičio Astiko patvirtintą) bajorišką tarnybą ir neprievolę valkomis ir dėklai (LM: 4-oji Teismų bylų knyga (1522 – 1530), nr. 87, p. 98–99); 2) Valdovo raštas dėl žemaičių bajorų palikimo „prie šlėktystės“. 1541.06.17, Vilnius: Viešvėnų valsčiaus „bajorai–šlėktos“ savo statusą grindė kilmės (rusėn. *c поды своего*) ir žemės karo tarnybos sąsaja (LM: Knyga nr. 24 (1540–1544), nr. 110, p. 138).

¹⁹⁷ Žygimantas Augustas patvirtina bajorystę kai kuriems Eišiškių bajorams. 1566.12.25, Gardinas: tiek 1566 m., tiek ir pasitelktame Žygimanto Senojo laikų sprendime dėl kilmingųjų statuso, pasitelkta nepertrauktos tarnybos tradicijos ir kilmės sąsaja. Cituotas pasažas iš dokumente pacituoto ankstyvesnio sprendimo: [...] *одно ж мы, яко наши продкове деды, отцы наши и мы сами господару, королю его милости, поспол з ыншою братею своею, бояры шляхтою, службою земскую служили, на воину ездили [...]* (Dubonis, Artūras. „Idomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus“, nr. 3, p. 179–184).

¹⁹⁸ Raštas, patvirtinantis kai kurių asmenų kilmingumą, remiantis karaliaus Aleksandro sprendimu. Vilnius, 1541.06.17 / Merkinė, 1496.03.23: dokumente minimas dar 1496 m. precedentas, kuomet jau kartą buvo patvirtinta šiuos esant [...] *з роду бояре шляхта [...]* (LM: Knyga Nr. 24 (1540–1544), nr. 111, p. 138–139).

¹⁹⁹ Vienas iš dokumentų, liudijančių ilgą Krupaičių ginčų tradiciją: Valdovo raštas Rodūnios bajorams Krupaičiams dėl jų bajorystės. Vilnius, 1541.06.30: kilmingųjų įrodinėjimui pasitelktame Jono Manvydaičio, kaip Trakų vaivados (1443–1458 m.), rašte nurodoma jų pirmtako tarnyba, siekusi Vytauto Didžiojo laikus, kuomet jis „į vokiečius žygiavo“. Už tai giminės pirmtakas buvo atleistas nuo duoklės, valkinės tarnybos ir taip pat „tada gi tam seneliui Krupui žmones kaimynus padovanojo“ (LM: knyga Nr. 24 (1540–1544), nr. 115, p. 141–143). Taip pat dėl Krupaičių žr.: Petrauskas, Rimvydas. „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos“, p.

individų ir tokių grupių lūpose įprastai pasirodydavo motyvas, jog šie – kilmingieji „iš seno“ (rusėn. *здавна*) ar net „iš amžių“ (rusėn. *звечный*)²⁰⁰. Šitaip, žinoma, ir šių atžvilgiu vykdyti bandymai juos išbajorinti, apkraunant neprideramomis prievolėmis ar tarnybos, buvo pristatomi ne kas kita kaip „naujovė“ (rusėn. *новина*)²⁰¹. Ši kategorija jau kone savaime turėjo diskredituoti visus panašius bandymus keisti socialinius santykius kažkuriai iš pusių nepalankia kryptimi, tuo tarpu, „senovė“, turėjusi svarbos ir platesniuose politinės kultūros kontekstuose, pasižymėjo pozityvia konotacija²⁰². Taigi, siekis rasti kuo toliau laike nutolusį protoplastą buvo svarbus ne tik genealoginės savimonės „estetikai“, tačiau ir socialinio statuso legitimizacijos prasme.

Tolesnis betarpiškas kilmės ir kilmingumo sąlytis atsisleidžia nesantuokinių palikuonių, arba pavainikių, statuso problemoje²⁰³. Tai galima laikyti savotiška išvirkštine klausimo puse. Net ir tiesioginė „neteisėto guolio“, „benkartų“, „paklydėlių“ ir kitaip žeminančiai vadintų individų filiacija iš kilmingų tėvų toli gražu negarantavo priklausymo kilnuomenei;

73–75. Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, p. 159–160.

²⁰⁰ 1) Kai kurių Pienionių bajorų atleidimas nuo valkinių tarnybų ir duoklių, [1528.05.14, Vilnius]: bajorų naudai paliudijęs vietos kilmingasis Steckus Jonaitis teigė: [...] *они суть здавна бояре, а службы з волостью и дякла, и дачки николи не даывали* [...] (LM: 4-oji Teismų bylų knyga (1522 – 1530), nr. 263, p. 226). 2) Drohičino žemionims patvirtinami kai kurie dokumentai, deklaruojantys šių statusą, teises ir pareigas, Slanimas, 1520.03.23: amžių tradicija susieta su dar Kazimiero laikus siekusiais dokumentais ir Drohičiną laikiusio Jokūbo Davainaičio raštu, kuriuo remiantis padaryta išvada: [...] *они звечныйи земляне* [...]. (LM: Knyga Nr. 223 (mikrofilmas), l. 76v. – už transkripciją ačiū Andrejui Ryčkovui).

²⁰¹ Raštas, kai kuriems Perlojos bajorams paliekantis jų bajorišką tarnybą, [1528.07.21, Vilnius]: [...] *а они, дей, перед тым тяглое службы николи за предков наших и за нас не служывали и дякол и подачок не даывали, а то, дей, им новина* [...] (LM: 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530), nr. 288 (286), p. 244–245).

²⁰² Кром, Михаил. „«Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV–начала XVII вв.“, *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*, t. III. Київ, 1994, p. 72–76. Rzewuski, Paweł. *Monarchia mixta czyli poszukiwanie suwerena. Studium koncepcji władzy w I Rzeczypospolitej w latach 1505–1609*. Warszawa, 2022, p. 52–54.

²⁰³ Paskutiniu metu aktyviausiai šią problematiką nagrinėja Ugnė Jonaitytė, žr.: Jonaitytė, Ugnė. „Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė“, *XVIII amžiau studijos*, t. 7. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Gruputė, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, 2021, p. 225–245; Jonaitytė, Ugnė. „*Adopterunt et levarunt: nesantuokinių vaikų krikštavėliai XVIII amžiaus Vilniaus dekanato parapijose*“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 53. Vilnius, 2024, p. 19–37.

netgi priešingai – šis jiems buvo užkardytas *a priori*. Neteisėtoje santuokoje, iki jos ar apskritai iš nesantuokinių seksualinių ryšių gimę vaikai atsidūrė įtampoje tarp luominės narystės ir bažnyčios siekio reguliuoti santuokos institutą²⁰⁴. Net ir įsivaizdavus bei kodifikavus vyro primatą suteikiant („sukilninant“) porą ir jos palikuonis (plg. ir aptartus Statutų straipsnius), pavainikiams tai negaliojo. Nuodėmingas ir neteisėtas lytinis aktas „gadino“ kraują, o apie tai bylojo ir „suteršto guolio“ (rusėn. *нечыстова ложа сын*) metafora²⁰⁵. Tad neatsitiktinė ir pavainikius aptarusių straipsnių vieta Lietuvos Statutuose – III skyrius, skirtas kilmingųjų laisvėms teisėms. Tiek PLS (III, 12), tiek ALS (III, 23), tiek ir TLS (III, 28) straipsnių kazusai buvo susiję su kilmingojo atžvilgiu mestomis dvejonėmis šio kilmės teisėtumu. Pirma, atkreiptinas dėmesys, jog visais atvejais pavainikio būseną susieta su motina, šitaip kelintąkart įtvirtinant sąsają tarp kilmingumo ir agnatinės giminystės²⁰⁶. Antra, straipsniai turėtų būti interpretuojami tame pačiame skyriuje buvusių kilmingumo įrodymų, arba „išvedimo“, procedūrų šviesoje. Prikista paleistuviška kilmė grasė ne tik bloga reputacija, išveldinimu, tačiau ir plebėjiška būkle.

1526 m. Lietuvoje lankęsis popiežiaus legatas Jonas Pranciškus suteikė dispensą dviems broliams iš Vosyliškių – Bonaventūrai ir Andriejui. Dokumentu ištaisyta ne santuokoje gimusiųjų „gimimo yda“ (lot. *defectum natalium*): broliai paskelbti lyg gimę iš teisėtos santuokos ir legitimuoti kaip galintys pretenduoti į paveldėjimą, laisves, garbes bei kitas teisėtiems palikuonims pritinkančias veiklas. Po dvejų metų (1528 m.) dispensą patvirtinus Žygimantui Senajam buvo konkretizuota, ką tai reišė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste – teisėtą disponavimą kilmingojo titulu²⁰⁷. Tokią (ne)kilmės ir kilmingumo jungtį iliustruoja ir 1540 m.

²⁰⁴ Saczyńska-Vercamer, Monika. „O naprawianiu urodzenia, czyli supliki *de defectu natalium* z metropolii gnieźnieńskiej do Penitencjarii Apostolskiej w XV w.“, *Studia historica Gedanensia*, t. XXV, część 1: *Bastard, bękart, wylęganiec. Obyczajowe i prawne aspekty losu dzieci nieślubnych w dziejach*, pod redakcją Aleksandry Girzstowt-Biskup i Julii Mozdżeń. Gdańsk, 2024, p. 45–46.

²⁰⁵ Dėl Vakarų Europos kultūrinėje aplinkoje nebūtinai tapataus bažnyčios ir kilmingųjų visuomenės požiūrio į santykį tarp kilmingumo ir neteisėtų seksualinių ryšių: Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 133.

²⁰⁶ PLS, t. II: p. 114–115. PLS, liet., p. 152. ALS, rusėn., p. 88. ALS, lot., p. 56–57. TLS, liet., p. 107–109. TLS, rusėn., p. 139–140. Taip pat žr. formuluotes lentelėje: Jakulis, Martynas. „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“, *Lietuvos Istorijos Metraštis. 2012 metai*, 2. Vilnius, 2013, p. 44.

²⁰⁷ Žygimantas Senasis patvirtina broliams Bonaventūrai ir Andriejui suteiktą popiežiaus legato dispensą. Vilnius, 1526.06.02 / 1528.05.30: Popiežiaus legato dispense: [...] *dilectis nobis in Christo Bonaventurae et Andreae de Wasiliszi*

stačiatikiškos aplinkos atvejis: tais metais valdovui nobilituojant Turovo ir Pinsko vyskupą Vasijaną Kapličių, naujasis statusas suteiktas ir jo sūnums, mat, kaip pridėta, šie buvo teisėti²⁰⁸. Tiesa, kai kuriais atvejais pavainikio statusas galimybę būti pilnaverčiu kilminguoju ne tiesiog sunkino, o išvis kardė. Įtaigiausias to pavyzdys – Leono Sapiegos ir Jono Narbuto byla 1603 m. Valstybės kancleris siekė įrodyti (ir, paliudijus 15-ai bajorų, tai pasiekė) pastarąjį buvus tėvo sanguliavimo su šeimynykšte vaisiumi. Paties J. Narbuto žodžiais tariant, užmačios esmė buvo „iš vis dar gyvo padaryti lavoną“ ir gali būti siejama su paraleliai vykusiu bylinėjimusi tarp tų pačių šalių, kuriame L. Sapiega buvo kaltinamas neteisėtu J. Narbuto kankinimu. Įrodžius pastarojo nekilmę, ana byla turėjo išsispřsti savaime, mat kilmingasis nebūtų privalėjęs atsakyti prieš nekilmingąjį²⁰⁹. Kiek plačiau nei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mastu neteisėto palikuonio statusas su prarandamu kilmingumu susietas *De Illegitima prole* konstitucija (1578 m., pakartota 1633 m.), o TLS numatyti pavainikio galvapinigiai – išsiieškotini tik motinos ir mokami kaip už (pa)prastą žmogų²¹⁰.

Tiesa, kaip jau minėta, ne vien laimingas atsitiktinumas – gimtis jau kilmingoje šeimoje – galėjo tapti narystės privilegijuotoje grupėje prielaida. Pagrindinė alternatyva tokiam luominiam modeliui buvo nobilitacija – nekilmingo individo sukilninimo aktas. Beje, nesupainiotina su pakėlimu į riterius ar indigenato teisės suteikimu, nobilitacija buvo įprasta kilmingųjų

fratribus ex coniugato genitis et soluta Vilnensis diocesis salutem in Domino sempiternam [...] defectum natalium de coniugato geniti et soluta patimini, praemissorum meritorum vestrorum intuitu spiritualem gratiam facere volentes vos et quemlibet vestrum ad omnia legitima iura necnon successiones, libertates, honores et actus quoscunque legitimos per viros de legitimo matrimonio procreatos teneri aut exerceri solotos auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, legitimamus et reintegramus [...]. Žygimanto Senojo patvirtinime: [...] ipsos germanos ut abilitatos et ex utroque parente suo nobili progenitos ad obuenda quaevis officia et negotia conditioni nobilitatis incumbentia omnibus, quorum interest [...] dignos esse foreque declaramus per praesentes literas, eosdem fratres supplicantes circa titulum nobilitatis de plenitudine potestatis nostrae regiae [...] (LM: Knyga Nr. 14 (1524–1529), nr. 916 (813), p. 397–398)

²⁰⁸ Privilegija Turovo ir Pinsko vldykos Vasijano Kapličiaus sūnums Ivanui ir Jackui dėl šlėktystės ir herbo. Vilnius, 1540.09.04 (LM: knyga nr. 24 (1540–1544), nr. 49, p. 88–89).

²⁰⁹ Jakulis, Martynas. „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje“, p. 46–47.

²¹⁰ XIV, 32: „Apie pavainikio nužudymą“ – TLS, rusėn., p. 502–503. TLS, liet, p. 468. Dėl konstitucijų Abiejų Tautų Respublikoje: Wisner, Henryk. *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, p. 141.

elito sudėties atnaujinimo praktika visoje Europoje²¹¹. Tad kaip tokį kelią avansui vertinti tik ką pabrėžtinai narpliotame kilmės faktoriaus kilmingumui kontekste? Kaip prigimties, išskirtinumo ir kilmingumo prasminiame tinkle įsitinka tokia iš pažiūros nederanti, galimai net meritokratiška, praktika? Atsakyti į šiuos klausimus dera pirma išskiriant du nobilitacijos tipus, kurių kiekvienas byloja apie savitas proceso racionalizacijas: nobilitaciją, grįstą adoptacija, ir nobilitaciją, grįstą tik valdovo majestotu. Šįkart dėmesys bus sutelktas į pirmąjį tipą, t.y. adoptacinę nobilitaciją. Jog galiausiai susidūrė tradiciškai Lietuvos valstybėje ir visuomenėje funkcionavę ir ilgai gajūs buvę įsisūnijimo ir kilmingumo institutai, nenuostabu²¹², o ypač pastarajam neperkardomai besisiejus su naryste giminėje. Tokio tipo nobilitacijos susidėdavo iš dviejų pagrindinių elementų: 1) nobilituojamojo priėmimo „į herbą“ ir 2) su juo susijusio ir valdovo atliekamo nobilitavimo akto.

Pirmasis veiksmas ne tik išsprendė heraldinio atvaizdo klausimą, tačiau taip pat naująjį kilmingąjį ir jo „įtėvį“ susiejo giminystės ryšiais – naujai įgyto kilmingumo pagrindu. Tiesa, dera padaryti porą išlygų ir šias paaiškinti. Pirma, heraldinė adoptacija nebuvo tapati įprastai, t.y. labiausiai paplitusiai „nepilnai“ adoptacijai (lot. *adoptio minus plena*), tačiau lyginti jas galima²¹³. Nors „transakcijų“ objektai skyrėsi (nuosavybės teisė versus teisė į statusą laiduojantį herbą), jų mechanizmas buvo tapatus. Antra, heraldinė ir „įprasta“ giminė nebuvo viena ir tas pats, tačiau narystė „herbinių brolių“ grupėje taip pat operavo giminystės ryšiais (tiesa, pati giminystė kitokio pobūdžio) ir abi bendruomenės laidavo *nobilio* statusą. Be to, kaip minėta, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tokio tipo (heraldinių) giminių paplitimas ir funkcionalumas, panašu, buvo menkas, Horodlėje 1413 m. įgytus heraldinius atvaizdus absorbavo vietinės giminės struktūros, o besirutulijusioje genealoginėje kultūroje herbinė bendrystė (net jeigu ji ir radosi iš adoptacijos) traktuota kaip tiesioginė giminystė ar naudotina pretenzijoms į ją sukurti²¹⁴. Galiausiai abi giminystės rūšys Lietuvoje buvo tampriai suaugusios.

²¹¹ Plg. labai tiesmuką pašventinimo į riterius (be to, vėlyvo naratyvinio šaltinio pagrindu) susiejimą su nobilitacija: Любавский, Матвей Кузьмич. *Литовско-русскай сѣмь*, p. 454. Apie nobilitaciją: Syzmański, Joseph. „Indygenat czy nobilitacja“, *Opera minora selecta Josephi Szymański*, redakcja i opracowanie Tomisław Giergel i Barbara Trelińska. Warszawa, 2008, p. 210–215.

²¹² Bardach, Juliusz. „Adopcja w prawie Litewskim XV i XIV w.“, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.* Warszawa, 1970, p. 191, 194–195, 248.

²¹³ Bardach, Juliusz. „Adopcja w prawie Litewskim XV i XIV w.“, p. 192–193.

²¹⁴ Petrauskas, Rimvydas. „Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku“, *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, pod redakcją Waldemara

Turint omenyje, jog buvo įprasta svainiui įsisūnyti žentą²¹⁵, galima kelti klausimą, ar heraldinė adoptacija netapo būdu išspręsti mezaljanso tarp kilmingosios ir nekilmingojo problemą. Plg. 1533 m. Martyno Čižo nobilitaciją. Be kooptaciją pagrįsti turėjusių paminėtų nuopelnų valdovui ir kai kuriems ponams, nurodyta, jog tarnybininką adoptavo kilmingasis Paulius Griva, kuris Martyną „[...] dėl minėtų dorybių draugystėn ir savo herban prileido“²¹⁶. Prielaidą tokiai hipotetiškai išsakyti galimybei dėl mezaljanso – „draugystės“ (rusėn. *в дружбу*) sąvoka, be kita ko, turinti ir (svaininės) giminystės atspalvį, o taip pat akivaizdus poreikis tokias nelygiavertes sąjungas kažkaip legalizuoti²¹⁷. Galima bandyti formuluoti ir kiek aptakiau – adoptaciją galimai funkcionavus taip pat ir kaip langą apeiti agnatinės giminystės ribojamą kilmingumo paveldėjimą. Tačiau tai tik ekskursas, kuris svarstymus, beje, kreiptų tokio elgesio motyvacijų tema, o ji šiuokart nėra svarbi.

Svarbus yra pats adoptacijos, kaip prigimtos giminystės ir kilmės pakaitalo, ir kilmingumo ryšys. Tokiu būdu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų luomą papildė ne viena plebėjiškos kilmės giminė, o vienas ryškesnių pavyzdžių – Mikalojaus Radvilos Rudojo 1576 m.

Bukowskiego i Tomasza Jurka. Kraków, 2012, p. 484–485. Taip pat plg. XVI a. pirmoje dalyje sinonimiškai pasitelkiamą „herbinių brolių“ ir giminystės leksiką (žr. dokumentą nuorodoje nr. 188). Dėl herbinės bendrystės interpretavimo genealoginėje kultūroje ir savimonėje žr. Sapiegų giminystės su Sunigaila „pagrindimą“ – Asadauskienė, Nelė. „LDK diduomenės genealoginės sampratos atsiradimas“, p. 82.

²¹⁵ Bardach, Juliusz. „Adopcja w prawie Litewskim XV i XIV w.“, p. 194.

²¹⁶ Privilegija Martynui Čižui dėl šlėktystės. Vilnius, 1533 m.: sukilninamas pats Martynas, jo sūnūs ir dukros, ir visa palikuonija: [...] *ошляхчаемъ и въ мѣстцы шляхетства его приворочаемъ [...] [...] И тотъ гербъ мають собе за печать вроженный Павел Грива, подданный и дворанин нашъ з ынишими прироженными и приетelmi своими. И того Мартина Чижа для приречоныхъ цнот в приезни и ку гербу своему припустил.* Nurodo naudoti tą atspaudą [...] *якъ того то Гривы прироженым и гербовникамъ во виистъкихъ делехъ и справахъ рыцерскихъ справовати водлугъ обычаю иншихъ шляхтъ* (LM: 8-oji Teimų bylų knyga (1522–1530), nr. 366, p. 172–173).

²¹⁷ Koczarska, Maria. „Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa, p. 42. Taip pat ir platesniame europiniame giminystės terminologijos kontekste egzistavo sąsąuka tarp draugystės ir giminystės: [Gaunt, David. „Kinship: Thin Red Lines or Thick Blue Blood“], *The History of the European Family*, vol 1., p. 271). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltinyno atveju plg. žemės transakcijų dokumentuose pasirodantią formuluotę apie pardavimą, vykdytą pritarus taip pat ir „draugams“ (plg.: [...] *с породою мое жъ то братьи моеи и сестръ моихъ, и тежъ инъшихъ приятел моихъ* [...]) (Mikalojaus Butkevičiaus žemės valdos pardavimo Jonui Mikalojaičiui Radvilai, žemaičių seniūnui. 1538.09.07, Suliatičiai (LM: Knyga Nr. 23 (mikrofilmas), l. 159)).

adoptuoti Vilniaus pirkliai Rudaminos²¹⁸. Dėl privilegijoje pasirodžiusios nuorodos apie tokiu pat herbu (lenk. *Leliwa*) disponuojantį Smolensko vaivadą Jurgį Hlebavičių, veikiausiai kaip bent jau dalinai grįstą adoptacija dera traktuoti ir 1525 m. judėjo (!) Michaelio Jozefovičiaus nobilitaciją²¹⁹. Kitas iš įdomesnių atvejų – 1554 m. valstietiškos kilmės Upytės prievaizdo sūnų Juškaičių nobilitacija. Jų tėvas Juška Sacevičius netoli Pasvalio sugebėjo įgyti net 400 kapų grašių vertės Gagiškių dvarą, iki tol priklausiusį kilmingiesiems. Šitaip „prasčiokų“ rankose atsidūrė valda, susaistyta žemės tarnyba valdovui. Nenorėdamas jos prarasti ir atsižvelgdamas į tai, „[...] kad jų tėvas savo darbu ir uolumu toki turtą pasiekė, ir kilmingųjų dvarus, iš kurių žemės tarnyba visada buvo, turėjo [...]“, Žygimantas Augustas naujiesiems savininkas tarnybos nepakeitė. Tuo metu kilmingojo būklei vis dar glaudžiai besitapatinus su karo tarnyba²²⁰, teko suderinti tarpusavyje disonavusius Juškaičių statusus. Tai atlikta Baltramiejų, Mikalojų, Stanislovą ir Merkelį adoptavus Vilniaus kanauninkui Jonui iš Domanovo, mat „[...] jis, atmindamas atsidavusią jų tėvo (o taip pat ir jų pačių) Juškos tarnybą, sumanęs jiems parodyti savo draugiškumą, ima juos savo herban pavadinimu <...> ir leidžia jiems patiems ir visai palikuonijai amžiniais laikais ją naudoti įvairiuose reikaluose“²²¹. Upytės prievaizdo sūnų sukilninimas intriguoja ne tik socialinio mobilumo netikėtumu (nuostaba, jei ne pasigėrėjimas, jų tėvo pasiekimu juntamas ir privilegijoje įrašytuose valdovo žodžiuose), tačiau ir

²¹⁸ Ragauskienė, Raimonda. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*. Vilnius, 2002, p. 143.

²¹⁹ Žygimantas Senasis nobilituoja Bresto muitininką žydą Michelį Jozefovičių. 1525.04.20, Krokuva: [...] *quibus etiam armis et insigni magnificus olim Georgius Hliebowicz, palatinus Smolnensis, ipsus per literas suas speciales ornaverat, volentesque deinceps, ut ipse Michael et sua posteritas ex lumbis suis legitime procreanda eisdem armis seu nobilitatis insigniis tamquam propriis et naturalibus suis coram quocunque principe vel persona [...]* (LM: Knyga nr. 12 (1522–1529), nr. 754, p. 594–595). Apie šią nobilitaciją neofitų kontekste: Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*. Vilnius, 2009, p. 123–127.

²²⁰ ALS (II, 1), taigi 12 m. po Juškaičių nobilitavimo, žemės tarnyba jau sieta pirmiausia su atitinkamos valdos laikymu (*маячи земское именье*) ir galėjo būti taip pat atliekama totorių, valdovo miestų miestiečių (ALS, rusėn., p. 65–66).

²²¹ Žygimanto Augusto privilegija, kuria vienai Upytės valsčiaus žmonių šeimai suteikiama bajorystė. 1554.12.08, Vilnius: [...] *же отецъ ихъ працюю и пилностью своею ку таковой маетъности прииол, и именья шляхетскиеы, с которыхъ служба земская завѣжвы бывала, посель [...]* [...] *онъ, паметаюч на повольные службъы отъца ихъ Юшка, и тежъ ихъ самыхъ, умысливши приязнь свою имъ оказати, беретъ ихъ в гербъ свои названыи <...> и възычаеть имъ самимъ, и всему потомству вечными часы уживати его в всякихъ справахъ* (Dubonis, Artūras. „Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus“, nr. 5, p. 185–186).

tuo, jog broliai nobilituoti dėl tuo metu jau, panašu, negyvo tėvo pasiekimų. Tarp suminėtujų ši nobilitavimo istorija turbūt labiausiai tiktų „atvirkščio snobizmo“ (angl. *reversed snobbery*) genealoginės savimonės siužetui²²².

Privalu pabrėžti, jog adoptacinių nobilitacijų atveju, aišku, ne pats įtėvis ar adoptacija pati savaime iki tol buvusį plebėją transformuodavo į visateisį kilnuomenės narį. Tai buvo didžiojo kunigaikščio galia, vėliau garantuota ir Antrojo bei Trečiojo Lietuvos Statutų (ALS, III, 21; TLS III, 26). Be to, jeigu „įprastų“ adoptacijų atveju didžiojo kunigaikščio intervencija jas patvirtinant kilo iš įsisūnijime glūdinčių turtinių ir tarnybos valdovui reguliacijos, t.y. beneficinių, priežasčių, tai šįkart monarcho įsitraukimas interpretuotinas taip pat ir tuo, jog dėl savo pobūdžio heraldine adoptacija grįsta nobilitacija funkcionavo ne tik šeimos ryšių, tačiau ir viešosios teisės dimensijoje²²³. Juk tokio veiksmo išdava – kitokias teises, laisves ir pareigas reiškianti narystė Didžiosios Kunigaikštystės kūne²²⁴. Tad kaipgi vertinti pačios adoptacijos svarbą tokiam nobilitavimo būdai? Jeigu sukilninti, suteikdamas naują heraldinį atvaizdą, gali ir vien valdovas, kam reikalingas įsisūnijimas? Vieną iš galimų paaiškinimų XVII a. pateikė Valerijonas Nekanda Trepka. Mat adoptacinė nobilitacija reiškė, jog naujakilmis savo naudojimui įgauna ne naujai sukurtą, o seną herbą, naudojamą ne tik jo ir jo palikuonių, žymiojo „chamų“ gaudytojo aiškinimu, jeigu įprasta nobilitacinė privilegija yra suklastota, ja besidangstantis apgavikas negali turėti seno herbo²²⁵. Tokiu būdu heraldinė giminė, galinti paliudyti adoptacijos faktą, tampa kilmingumo saugikliu. Toliau, „senas herbas“ reiškė istorinę tradiciją ir senatį, papildomai legitimuojančią tokį kilmingąjį²²⁶. Galiausiai, nėra abejonės, kad naujai nobilituotajam tokia adoptacija reiškė ir tam tikrą socialinį užnugarį, naudingą ne tik kam nors kilmingumą užginčijus, ir liudija jau prieš tai kiek trumpai minėtą lygiaverčių asmenų pripažinimo svarbą.

Jeigu konstatuojama, jog nagrinėjamu laikotarpiu pagrindinis kilmingojo būklės kriterijus – kilmė, o nobilitacija yra išimtis, tuomet net ir viena išimčių vis tiek operavo, kad ir tam tikra prasme sufalsifikuotos, fiktyvios, kilmės faktoriumi. Tokia kilmę perkurianti giminystė romėnų teisės

²²² Dėl „atvirkščio snobizmo“, kaip specifinio genealoginės savimonės topo, žr.: Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 126, 154.

²²³ Bardach, Juliusz. „Adopcja w prawie Litewskim XV i XIV w.“, p. 192–193.

²²⁴ Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, p. 188.

²²⁵ Nekanda Trepka, Walerian. *Liber generationis plebeianorum* („*Liber chamorum*“), wydanie II, opracował Rafał Leszczyński. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1995, p. 55.

²²⁶ Plg. lenkiškos kilmės Žemaitijos kilmingųjų heraldinių legendų įsisąmonimą ir recepciją, pasireiškusių eponimais: Drungilas, Jonas. *Erelis lokio guolyje*, p. 181–189.

požiūriu „teisinė“ (*legalis*) ir realių, pavyzdžiui, kraujo ryšių nekūrė,²²⁷ tačiau įsidėmėtinas pats principas – kilmės stingant, ją galima imituoti arba pakeisti. Be to, nors iš pradžių tokio ryšio dirbtinumas amžininkų žinotas, iš ilgesnės istorinės distancijos jis tapdavo galimas manipuluoti ir taip neišvengiamai tapdavo istorinės ir retorinės interpretacijos objektu. Svarbiausia buvo atrasti pirmą istorinę arba legendinę kilmingumo grandį – pradžią.

Kilmingumo instituto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nagrinėjimą tokiu genealogikos klausimynu būtų galima plėtoti ir toliau (ypač inkorporuojant daugiau „klasikinės“ genealogijos tyrimų), tačiau šįkart pats svarbiausias ir pakankamas uždavinys buvo kilmės veiksnio atskleidimas. Pirmiausia nagrinėta bajorystės įrodymų medžiaga, susidėjusi iš dviejų pagrindinių komponentų – įrodinėjimo procedūros kodifikacijos (1522 m. ir Lietuvos Statutuose) ir teisminės medžiagos. Išryškėjusius kilmingumo kriterijus abstrakčiausiai būtų galima nusakyti senatimi arba tradicija, o to pagrindinis laidas – vertikali giminystė su akivaizdžiu agnatiškumo akcentu (kilmingumo šaltinis – kilmingas protėvis vyras). Pastarasis elementas konstatuotinas ir tarpluominių vedybų santuokų reglamentavime. Šis klausimas, be to, atkleidė ir galimus skirtingus kilmingumo „režimus“: prigimtą, laiduotą filiacinių ryšių, ir situatyvų, neprigimtą, nepaveldėtą ir galimai laikiną, pavyzdžiui, garantuotą kilmingo sutuoktinio. Išvirkščią (ir tokia savo forma, visgi, bylojantį tą patį) kilmingumo ir kilmės ryšį konstatuoti galima nesantuokinių palikuonių kilmingumo kazuse: nekilmė implikuoja nekilmingumą, kurį tačiau galima ištaisyti pataisius pačią kilmę. Galiausiai nagrinėtos adoptacinės nobilitacijos. Toks plebėjiškos būklės individo ar jo ištisos šeimos sukilminimas, atlikinėtas valdovo majestoto galia, tačiau laiduotas naujakilmių priėmimo į herbinę giminę, taigi, adoptacijos. Tokiu būdu, nors ir susiduriama su faktu, jog narystė luome nėra galima absoliučiai tik *ex genere*, tačiau vienas iš alternatyvių būdų šią įgyti yra grįstas tokia pačia genealogine kilmės kalba ir giminystės imitavimu. Konstatuotina statuso ir kilmės sąjunga: už ką jau „sumokėta“ pirmtakų, ko kaskart naujai

²²⁷ Dėl skaitlingesnių ir neva gimininių darinių dirbtinumo klausimo: [Gaunt, David. „Kinship: Thin Red Lines or Thick Blue Blood“], *The History of the European Family*, vol 1., p. 263–266; Teuscher, Simon. „Chapter 4. Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“, in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 96–97.

įgyti nereikia, kas paveldima ir paliekama po savęs bei nėra situatyvu, tai – pačios privilegijos idėjos pamatas²²⁸.

Šiuo aspektu slenkstiniu kilnuomenės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tapsmo momentu tenka laikyti pirmuosius 3 ar 4 XVI a. dešimtmečius (dėl kilmės faktoriaus išsigalėjimo, kilmingum įrodymo procedūrų pasirodymo etc.). Kaip tik amžiaus pradžioje šaltiniuose pasirodė ir „prigimto kilmingojo“ (rusėn. *шляхчичъ врожонныи, уроженныи*, lot. *nobilis generosus*) ar net „prigimto pono“ (rusėn. *вроженный пан*) sąvokos²²⁹. Tokio predikato pasirodymas ir gyvavimas neatsitiktinis, o chronologiškai susijęs su, kaip siekta pademonstruoti, vis glaudesniu kilmingumo ir kilmės kategorijų ryšiu²³⁰. Iškalbinga šiuo atveju ir vėlesnio 1413 m. Horodlės privilegijos redagavimo istorija. Paragrafą, specifikavusį privilegijos recipientus kaip tuos, kurie priėmė lenkų herbus bei buvo katalikai, pakeitė 1529 ir 1547 m. visuotinėse privilegijose pasirodžiusi klauzulė: [...] *qui sunt ex parentibus suis vere et ex antiquo nobiles*²³¹.

²²⁸ Dewald, Jonathan. *The European Nobility*, p. 28.

²²⁹ Dėl „prigimusio kilmingojo“, pavyzdžiui, žr. 1513 m. Žygimanto Senojo sprendimą Goniondo žemionims dėl pavaldumo Mikalojui II Radvilai (1529 m. transumptė), kuriame pasitraukti nuo pono valdžios leidžiama tiems, kurie [...] *будучи врожоннымъ шляхтицъ* [...] (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 1–96; taip pat: *Pergamentų katalogas*, sudarė R. Jasas. Vilnius, 1980, nr. 327, p. 130–131)). Dėl „prigimusio pono“ žr.: dokumento (1536 m.) koroboracinėje dalyje kaip testatoriai [...] *а вроженныи панове, панъ Лавърынъ Ятольтовичъ, а панъ Гринъко Костевичъ* etc. etc. [...] (LM: *Knyga Nr. 19 (1535–1537)*, nr. 24, p. 78). Be to, ši kategorija nemaišytina su „prigimtinio pono (valdovo)“ (lot. *dominus naturalis*, rusėn. *панъ [свой] прироженный*) sąvoka.

²³⁰ Plg. net ir nobilitacijas, kurioje teigiama, kad naujakilmiai nuo tol turi būti laikomi [...] *за правую и добре врожонную шляхту* [...] (Turovo ir Pinsko vyskupo Vasijano Kapličiaus ir jo sūnų nobilitacija. Vilnius, 1540.09.04: LM: *Knyga Nr. 24 (1540–1544)*, nr. 49, p. 88–89).

²³¹ Redaguotoji Horodlės privilegijos versija: LM: *Knyga Nr. 25 (1387–1546)*, nr. 2.2, §15, p. 45. Originalioji, žr.: *1413 m. Horodlės aktai. Dokumentai ir tyrinėjimai = Akty Horodelskie z 1413 roku. Dokumenty i studia (Lietuvos užsienio politikos dokumentai (XIII–XVIII a.))*, sudarė / pod redakciją Juratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius – Kraków, 2013, nr. 3, p. 40. 1529 ir 1547 m. privilegijos: Любавский, Матвей Кузьмич. *Очеркъ исторіи*, §17, p. 346; §18, p. 356. Apie manipuliaciją Horodlės aktų tekstu: Kuolys, Darius. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Pirmoji knyga: respublikos steigimas*. Vilnius, 2009, p. 86–89. Redakcijos atveju įsidėmėtinas ir stačiatikių kilmingųjų elementas.

1.2 Šaunumo sėklos: prokreacija, prigimtis ir kilmingumas

„Taigi, kaip teigia daugelis žmonių, aptariamojo kilmingumo labai svarbus, be kitų, privalumas yra tai, kad tos dorybių sėklos, kurias turėjo senoliai, atgimsta palikuonių prigimime [...]“ – šitaip savo traktato „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ dalyje, skirtai klausimui, kas yra *nobilitas*, 1572 m. rašė A. Volanas²³². Mąstytojas nusakė vienalaikę opiniją, kurios šerdis – saitas tarp prokreacijos ir prigimties. Pirštu į šitokį kilmingumo aspektą besta jau įvade Bychovco Kronikos siužeto apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą ir plebėjų iškėlimą problemizavimu. Jeigu A. Volanas minčiai pavaizduoti pasitelkė sėklą, tai kronikininkas to siekė kunigaikščio Čartoriskio esą ištartu kraujo – kilmingųjų arba prasčiokų, šuniško, – vardu. Nors, neginčytina, galimi suprasti ir simboliškai (bet vienodai ir negalimi interpretuoti be simbolinių poprasmių)²³³, tiek kraujas, tiek sėkla operavo ir kaip giminystės sąvokos, negana to, įmānios paaiškinti jomis susietų individų individualumą vienas kito atžvilgiu, t.y. skirtybę ar, šiuokart svarbiau, panašumą ir bendrystę vienas kitam²³⁴. Pastaruosius individualumo aspektus prigimtios kategorija aprėpė ir atliepė; prigimtimi nusakyti asmens bruožai, polinkiai, talentai ar net dorybė²³⁵. Tiesmukiausiai (o iš tiesų ir labiausiai supaprastinant) savo memoriale karalienei Bonai tai nusakė A. Goštautas. Bandydamas adresatę įtikinti savo teisumu ir rusėnų konkurentų netiesa, didikas teigė: „Tiesa yra

²³² Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 68–90: *Huius autem nobilitatis, de qua loquimur, inter caetera commoda, vel illud non leve a plurimis perhibetur esse, quod nimirum semina virtutum, quae fuerunt in moioribus, ipsi posterorum ingeniis innascuntur [...]* (liet., p. 134) – pateiktas vertimas kiek pakoreguotas, *virtutum* išversta kaip „dorybių“, o ne „šaunumo“.

²³³ Apie tokio pobūdžio objektus kaip kraujas ar kūnas (lot. *caro*, ang. *flesh*; prie kurių neabejotinai galima priskirti ir sėklą) Viduramžių epistemologinėje sistemoje: *The concepts arose from and functioned within a system of knowledge radically different from ours, in which descriptions of natural entities (such as animals, plants, flesh, or, for that matter, blood) were not separated from descriptions of the symbolic meanings attributed to them* ([Teuscher, Simon. „Chapter 4. Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“], in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 85).

²³⁴ Kaip giminystės kategorija, sėkla (lot. *semen*) itin plačiai pasitelkta Biblijoje, tokia prasme vėliau perimta ir Viduramžių autorių ([Guerreau-Jalabert, Anita. „Chapter 3. Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship“], *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 74). Apie sąvokos pasitelkimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – kitur.

²³⁵ Pavyzdžiui, rusėniškojo *нравственное* prasminis laukas apima ne tik „kilmę“, tačiau ir „būdą“, „charakterį“, kitaip tariant, tai, kas atsiduria aptariamoje palikuonių kilmės ir prigimtios distancijoje (*ГСБМ*, t. 28, 436–437).

akivaizdi, ir aišku, kad protėvių prigimtis persiduoda vaikų vaikams. O iš mano pirmtakų niekas niekada nebuvo pasmerktas, niekas nebuvo nubaustas arba nužudytas, nes visi buvo ištikimi, veiklūs, pastovūs ir geri patarėjai“²³⁶.

Prigimties ir giminystės prasminius laukus savyje, beje, talpina ir Lietuvos Statutuose ir teisenos šaltiniuose šen bei ten šmėstelėjanti „prigimtinės teisės“ sąvoka (rusėn. *право прирожденое*, lenk. *pravo przirodzone*; lot. *ius naturale*)²³⁷. Kiek ši sąvoka turi bendro su Vakarų teisinėje tradicijoje egzistuojančia „prigimtinės teisės“ koncepcija? Ar šis bendras vardas – kalbinio atsitiktinumo išdava? Tai visai atskiri klausimai, kuriuos spręsti – triūsas ne šiam darbui. Aktualu tačiau tai, kas išryškėja Statute randamą sąvoką lyginant su ten pat išnyrančia „prigimtinės giminystės“ sąvoka, pavyzdžiui, PLS, VII, 15: [...] *тогда то е именье на инших кровных, близость прирожденую к тому маючих, маеть снасти*²³⁸. Taigi, turimas reikalas su šeimos teisės sfera, o pati „prigimtinė teisė“ – tikrųjų „prigimtų“, t.y. kraujo giminaičių, pirmenybės paveldėjime prerogatyva²³⁹. Ši „prigimtis“ susijusi su kraujo giminyste.

Tik ką prieš tai užbaigtame poskyryje narpliotas kilmės ir kilmingumo, kaip priklausymo korporacijai, saitas. Konstatuotas ryšys svarbus tuo, jog filiacija grįstas struktūrinis šių dviejų socialinių institutų

²³⁶ Seniausias, XVI a. vid., laiško tekstas lotyniškai [...] *veritas est lucida et natura aurum secendit in filios filiorum. Ex meis aut Predecessoribus nemo vnque condemnatus est, nemo punitus, aut detruncatus, quia omnes fide, factinitate, constancia et consiliorum praestantia* [...] (Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 160). E. Ulčinaitis vertimas (cituojamas pagr. tekste): „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 54. XIX a. vid. publikacija: *Acta Tomiciana*, t. 7. Posnaniae, 1857, nr. XXXVI, p. 269.

²³⁷ Plg. PLS VII, 15 („Jeigu kas brolių ar seserį nužudytų“) arba VIII, 2 („Žemės senatimi pirmesnis bus savo laikymą įrodinėti“): [...] *кождый, держащий за правом своим прирожденым або набытым* [...]; [...] *за правем swoім przirodzonim або nabitem* [...]; [...] *vnus quisque, possidens iure suo naturali aut quesito* [...] (PLS, liet. p. 208. PLS, t. II, p. 218–219). Taip pat, pavyzdžiui, TLS IV, 71 („Apie išsiėskojimą giminyste arba kokia kitokia teise dvarų, esančių įvairiuose pavietuose“): *Хочемъ то мети и уставуемъ, ижъ, кды бы хто подъ кимъ хотель пойскавати близькостью або якимъ инымъ правомъ именеи, в розныхъ поветехъ лежащихъ, а право бы однако, будь прирожденое, або набытое* [...] (TLS, liet., p. 212. TLS, rusėn, p. 253). Teisenoje, pavyzdžiui, 1559 m. byloje dėl žemės Tikocino valsčiuje, viena šalių teigė: *Ино онъ менючи то быти отчизною своею правомъ прирожденымъ* [...] (LM: *Кнуга Nr. 37 (1552–1561)*, nr. 262, p. 276–277).

²³⁸ PLS, t. II, p. 204–205. Taip pat žr. PLS VII, 12 (PLS, t. II, p. 202–203).

²³⁹ Dėl „šeimos teisės“ objekto: Andriulis, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius, 2003, p. 13–14. Be to, XV a. lenkų kalbos žodynuose *przyrodzony* yra sinonimiškas *consanguineus* (Koczarska, Maria. „Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa, p. 43).

panašumas kūrė erdvę ir pirmą žingsnį idėjos apie kilmingumą, kaip paveldimą individo prigimtį, link. Galima būtų pasakyti, jog tokiu požiūriu kilmingumas galėtas pamąstyti kaip kas, priklausęs tokiai pačiai kategorijai ar rūšiai, kaip plaukų spalva, veido kompleksija ar ūmus būdas. Tokia kilmingumo genealogija – jau bene kilmingumo genetika, kuri fenomeno svarstymą artina fiziologijos, eugenikos, biologijos ir ras(ist)iniams kontekstams²⁴⁰. Dera pažymėti, jog tokio pobūdžio kilmingumo diskursas, kurio autoriai siūlydavo savotišką biologiškai deterministinį elito modelį, nėra neįprastas reiškinyss Europos dalims ir skirtingiems metams: tiek Brandžiaisiais Viduramžiais, tiek jau ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų metu²⁴¹, o kai kas panašaus pastebėta ir Abiejų Tautų Respublikos kontekste²⁴². Tokiu požiūriu ponams ir jų atžaloms dominuojanti būklė pridera ne (tik) dėl privilegijos, tačiau (ir), „[...] nes paprastai šio luomo žmonėms įgimta dora bei narsumas labiau nei kitiems yra būdingi“ – šitaip „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“ (1564 m.) tikino retorinė lietuvio figūra²⁴³. Taigi, tai – nuostabiai patogus išeities taškas megztis kilnuomenės valdžią racionalizuoti ir pagrįsti turinčiam diskursui: Lietuvos Didžiojoje Kungaikštystėje susiformavęs

²⁴⁰ Ras(ist)inis apibūdinimas įmanus dėl to, jog, grindžiant numanomą viršenybę, operuojama būtent „natūralistiniais“ argumentais, o ne kultūrinės sferos argumentais (edukacija, papročiai ir kitos socialinės įtakos) kaip šovinizmo atveju; tokiu būdu: *[t]he former unlike the latter thus claims that human characteristics are unalterable and passed on from one generation to the next* ([Introduction. Benjamin Isaac, Joseph Ziegler and Miriam Eliav-Feldon], *The Origins of Racism in the West*, p. 12). Taip pat: Hoffmann, Richard C. „Outsiders by Birth and Blood: Racist Ideologies and Realities around the Periphery of Medieval European Culture“, *The Medieval Frontiers of Latin Christendom. Expansion, Contraction, Continuity*, edited by James Muldoon and Felipe Fernandez-Armest. London, 2008, p. 149.

²⁴¹ Bendrai apie kilmingumo interpretacijos vektorius: Dewald, Jonathan. *The European Nobility*, p. 16. Apie laikotarpiui būdingą nuomonę dėl esą įgimto fizinio ir moralinio kilmingųjų pranašumo: Evergates, Theodore. „Nobility and Nobles“, *Dictionary of the Middle Ages*, editor in chief Joseph. R. Strayer, vol. 9. New York, 1987, p. 147. Apie XV–XVI a. diskursą Italijoje: [Delille, Gérard. Chapter 6, The Shed Blood of Christ. From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity], *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 127–129. Apie Šiaurės Vakarų Europos situaciją Ankstyvųjų Viduramžių pabaigoje ir Brandžiaisiais Viduramžiais: Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 125–129 etc. Taip pat: Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 227–234. Bendresnė apžvalga: Hoffmann, Richard C. „Outsiders by Birth and Blood“, p. 149–171.

²⁴² Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 51–52. Baronas, Darius [et al.]. *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 29. Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 3, 15. Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, p. 115.

²⁴³ [...] *ktoremu stanowi cnotha dzielność więcej wrodzona pospoliecie iest* („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 137 (liet.), p. 220 (lenk.)).

valdžios ryšių ir socialinės sanklodos *ordo rerum* yra natūralus ir negalimas pakeisti: šie valdo, nes dėl savo prigimties yra tam tinkamesni. Be galo svarbu, jog čia fiksuotinas pačios kilmingumo sąvokos slinkis ar prasiplėtimas: juo nusakoma ne tik socialinė pozicija, tačiau ir etinė individo vertė, sietina su dorybe (lot. *virtus*, rusėn. *цнота*, lenk. *cnota*)²⁴⁴. Todėl pagrindinė šio poskyrio ašimi galima laikyti kiek bendresnę svarstymo apie individualumą problemą, kuomet *nobilitas* – paveldėti galimas bruožas, prigimties dalis (arba, Viduramžių scholastų žodynu, individo akcidentalija).

Pirmiausia susiduriama su tam tikru laiko ir erdvės nepaisančiu truizmu – tėvai ir jų atžalos primena vieni kitus. Be to, bendresnė ir labai svarbi tokio „prigimtinio“ kalbėjimo atrama – nuostata, jog nagrinėjamu laikotarpiu tapatybė (suprastiną sinonimiškai „individualumui“) didžiąją dalimi nebuvo galima su(si)konstruoti ar kaip nors radikaliai pakeisti. Tapatybė buvo įgyjama ir yra nepakeičiama duotybė (ar tokia turėjo būti). Tokio individualumo modelio tāsos pagrindas – genealoginis kontinuitetas, perduodąs tokius be didesnių ginčų galimus pripažinti kertiniais tapatybės elementais predikatus kaip: pavardė, giminei tradicinis vardynas, heraldinis atvaizdas, tėvoninės valdos („lizdas“), titulas, net socialinė būklė ir, kaip matyti dabar, prigimtis. Kitas klausimas – kokios atsigimimo priežastys, kas jį lemia: kraujas, sėkla, motinos arba žindyvės pienas etc.; ar kokios metaforos tą individualumą – tiek kolektyvinį, tiek ir paskirų asmenų – nusakyti pasitelkiamos. Tai – kultūriškai situatyvu ir įmanu narplioti istorikui.

Jau keliskart kiek aptarus ir minėjus prigimties idėjos svarbą, privalu nepamiršti to, kas lietuvių kalbos vartosenoje šiek tiek lieka šios sąvokos šešėlyje – gamtos ir jos dėsnių pasaulis²⁴⁵. Tad, žinoma, ir patys amžininkai, kalbėdami apie prigimties genealogiką (taip pat ir kilmingumo kontekste), nevengdavo palyginimų su gamtos pasauliu ar gyvūnija. Įvairūs XVI a. Lenkijos poetai toli gražu nebuvo vieninteliai kartoję ar parafrazuę romėnų poeto Horacijaus mintį, rašydami: *Z zacnych się ludzi rodzą także zacni: mężna orlica gołębi nie rodzi, ani mdły zając z dużych lwów pochodzi* (Mikołaj Sęp Szarzyński, †1581), arba: „būtų keista, jeigu kas sakalo lizde

²⁴⁴ Plačiau apie dorybės ir kilmingumo santykį – vėliau, o šįkart aktuali dorybės genealogika, arba jos transmisijos „mechanizmas“ prokreacijos keliu. Kol kas keletu pozicijų nurodysima apie tai, jog dorybė – bendras topas Europos amžininkų diskusijose apie *nobilitas*, žr.: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 13–14. Wittig, Claudia. *Learning to Be Noble in the Middle Ages. Moral Education in North-Western Europe (Disputatio)*, vol. 33). Turnhout, 2022, p. 15.

²⁴⁵ Šia ontologine sąvoka nusakyta tiek pati būties visuma (visata), tiek ir ją reguliuojantys principai (taigi, gamtos dėsniai): Geltner, Guy. „Nature“, *Dictionary of the Middle Ages*, p. 420.

rastų apuoką ar paprastą žvirblį” (Mikalojus Rėjus, †1569)²⁴⁶. Įsikandus šios minties ir lietuvių tarpe ne be ironijos 1572 m. pastebėjo A. Volanas („Dėl to dažnai girdėti, kaip daugelis savo naudai cituoja šiuos poeto žodžius [...]“)²⁴⁷. Jog žuvėdra negali į pasaulį išleisti gulbės, gulbė varno, o strazdas kuosos, po dvejų metų rašė ir M. Strijkowskis (*Goniec cnoty*, 1574 m.)²⁴⁸. Debatuose dėl kilmingumo populiariu topu²⁴⁹ kurtas hermetiškas, arba tautologinis, argumentas, savo struktūra kone identiškas prieš tai aptartam, kuomet kilmingumą turėjo įrodyti kilmingumas; šitaip prigimtį esą paaiškino... pati prigimtis. Nors pats gyvūnų pasitelkimas žmogiškojo gyvenimo alegorizacijai nėra kažkas naujo²⁵⁰, įsidėmėtina suminėtose ištarose kertinį esant būtent prokreacijos aspektą. Tai kreipia prie „rūšies“ sąvokos, aišku, tiesiogiai iliustruotos pasitelktų skirtingų gyvūnų rūšių. Kaip esti skirtingos rūšys paukščių, ar netgi radikaliau – visos gyvūnijos tarpe, taip ir tarp žmonių. Šios – savipratšios ir tarpusavyje nesimaišo (plg. tarpluominių vedybų klausimą). Į šias svarstybas įveltina ir prisimintina Bychovco Kronikoje (ir kitur) kilmingųjų ir nekilmingųjų grupėms apibūdinti pasitelkta „padermės“ sąvoka (rusėn. *рода*). Kaip minėta, tai kartu ir „rūšies“ (lot. *genus*) prasmę apimantis žodis²⁵¹. Šitaip kilmingieji, besimaišę su kitais kilmingaisiais, aišku, pasižymi savitais bruožais, esą nebūdingais (ar mažiau būdingais) kitoms – prastesnės kilmės – „rūšimis“.

Šitaip per analizuotą poetinę ištarą išnyrama su klausimu apie prigimties individualumą arba kolektyviškumą. 1564 m. savo lotynų-lenkų žodyno dedikacijoje Janas Mączyński nurodė, jog pastarosios adresatai Prūsijos kunigaikštis Albertas ir kunigaikščiai Radvilos pasižymi „įgimtu

²⁴⁶ Cituojama per: Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii”, p. 3. Taip pat: Bogucka, Maria. *Lost world of “Sarmatians”*, p. 19–20. Topu gajus lieka ir XVII a.

²⁴⁷ Volanas, Andrius. „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ // „De libertate politica sive civili“, p. 68–69, p. 134.

²⁴⁸ [...] *Dobry ociec dobrego syna rodzi, / S kruka labęć, drozd s kawki niewychodzi* [...] ([Strykowski, Maciej. *Goniec cnoty, do prawych slachciczów, przez Matysa Strykowiusa uczyniony w którym są przykłady piękne spraw mężów zacnych* etc. (toliau – Strykowski, Maciej. *Goniec cnoty*)], in: *Kronika Macieja Strykowskiego*. Warszawa, 1846, p. 505).

²⁴⁹ Apie nuolatinį Horacijaus eilučių ir jų parafrazių pasitelkimą: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 24, 108.

²⁵⁰ Apie įprastą gyvūnų kaip retorinių įrankių ar figūrų pasitelkimą: Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 19, 29–30. Fossier, Robert. *The Axe and the Oath*, p. 188.

²⁵¹ Žr. nuorodas nr. 25–26.

teisingumu”²⁵²; tais pačiais metais „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“ rašyta, kad „[...] [kai] kurie iš prigimties savo mintimis yra skurdesni ir vargingesni [...]“²⁵³; o 1588 m. savo pratarinėje į valdovą L. Sapiega guodėsi, jog „[...] ne visi tokie yra iš prigimties, kad daugiau klausytų proto negu savo aistrų bei gyvuliškų polinkių [...]“²⁵⁴. Tai – pavyzdžiai, kuomet apibūdinama individuali prigimtis. Lygia greta tačiau neturėtų būti manoma, jog suvokta ji tik kaip tokia. Konkrečia prigimtimi gali pasižymėti tiek pavienis žmogus, tiek ir grupė. Prigimtis gali būti: būdinga visai žmonijai, kaip rūšiai²⁵⁵; būdinga tautai ar genčiai („Pasikalbėjime“ apie lietuvių meilę savo kunigaikščiams: „[...] tokia buvo mūsų tautos prigimtis: turėjome ypatingą polinkį savo vyresniusius gerbti ir mylėti [...]“)“²⁵⁶; būdinga giminei²⁵⁷. Taigi, prigimtis suvokta ir kaip galinti būti kolektyvinė. Tiesioginį (ar vėl, tiesmuką) ryšį tarp individualios ir kolektyvinės prigimčių įtaigiausiai formulavo A. Goštautas. Jau minėtame 1525 m. laiške karalienei Bonai tuometis Vilniaus vaivada ir valstybės kancleris apie Konstantiną Ostrogiškį formulavo šitaip: „[...] mano priešininko rusėno širdis yra veidmainiška, klastinga, apsimetėliška ir netiesi, dėl rusėniškos prigimties ir įpročių neturinti nė lašo ištikimybės valdovui, – širdis to, kuris yra įpratęs visada viena kalbėti, o kita savyje paslėpęs turėti [...]“²⁵⁸.

²⁵² *Cechuje bowiem was poczucie wstydu, cechuje wrodzona prawość, cechuje także wiedza o tym, co należy czynić, a czego unikać [...] (Mączyński, Jan. „Do księcia Albrechta i książąt Radziwiłłów”, *Leksykon łacińskiego polski Jana Mączyńskiego*, p. 155).*

²⁵³ *[...] ale i w tych ludziach / w kthorych z przyrodzenia mnieysze się y podlejsze naydować zwykły [...] („Lenko pasikalbėjimas su lietuvu“, p. 136, p. 219).*

²⁵⁴ Sapiega, Leonas. „Šviesiausiajam viešpačiui, valdovui Zigmantui III“, in: Koženiausienė, Regina. *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius, 1990, p. 101.

²⁵⁵ *[...] czyni to niedołężność przyrodzenia naszego / iż nie możemy blisko ku doskonałości tey / kthorą Bog Doskonały iest / przydź [...]]; taip pat kitur: [...] ale y Pogani toż rozumieli / iż ludzkie między sobą wedle przyrodzenia są iedno [...] („Lenko pasikalbėjimas su lietuvu“, p. 212, p. 252–253).*

²⁵⁶ „Lenko pasikalbėjimas su lietuvu“, p. 244: *A nietylkosmy tho mieli z nauki Krześciańskiey y żeśmy miłowali Pany swe ale y sprzyrodzenia osobą narod nasz miał chuć y miłość przeciw przelożonym [...].*

²⁵⁷ *A zresztą najlepsza natura, następnie powaga waszych przodków zaprasza Was do sławy i uchwyciwszy was niejako za rękę wiedzie do każdego zaszczytu (Mączyński, Jan. „Do księcia Albrechta i książąt Radziwiłłów”, *Leksykon łacińskiego polski Jana Mączyńskiego*, p. 155–156).*

²⁵⁸ Kiek pataisytas („rusinas“ pakeista į „rusėnas“) vertimas, žr.: Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 52; lotyniškas originalus laiškas: [...] *Quod si Scrtas vra vtruisque cor nostrum intueretur et cognosceret vti Deus, qui est scrutator cordium, nempe cerneret illud in adversario meo Ruteno*

Bene geriausiai kolektyvinės ir individualios prigimties dialektiką nusakė medžio mefatora (be to, vėl nurodžiusi į gamtos dėsnius). Galima teigti dar bendriau: medis – kone savarankiška mąstymo schema ar klišė, kuria, pavyzdžiui, Viduramžiais operuota ne tik genealogijos, tačiau ir žinijos organizavimo sferose (plg. *arbor scientiae*, *arbor bonae* arba *arbor consanguinitatis*, *affinitatis* etc.)²⁵⁹. Žiūrint iš genealoginės perspektyvos, ji idealiai tiko tuopatmet nusakyti ir tęstinumą, ir kismą, kartu sutalpinant gyvenimo – gimimo bei mirties – ciklus, o taip pat kartų kaitą (juk kaskart žydi vis kita, nors ir to paties medžio dalis). Vienas to raiškos laukų – bazinių giminystės terminų absorbavimas metaforon, net ir šiandien lietuvių kalboje ataidintis „atžalų“ ar retesniu „atvašų“ vardais. Šitai šaknys ar kamienas (lot. *stirps*, rusėn. *корень*) – ir visa giminė, ir protėviai, o palikuonys – *suboles*, *rami*, *ramusculi* (šakos, šakelės, atžalos etc.)²⁶⁰. Be to, augimo ir plėtotės rezultatas, tęsiantis „vegetacinių“ diskursą – vaisiai; taip Jogailos piršlybų su Sofija Alšėniške siužete seno valdovo lūpomis Vytautui guostasi su nė viena iš ankstesnių žmonių nesugyvenus „vaisiaus“ (rusėn. *плод*)²⁶¹. Giminystės ir natūros sutapatinimas kaip visuma dailiai atskleista A. Rotundo 1577 m. eilėse, skirtose kunigaikščiams Sluckiams: „[...] Jūs – tarsi medis giliai šaknimis įaugęs į žemę, / Nešantis saldžius vaisius ant vešliųjų šakų. / Tad lai jūs namai į Algirdą remiasi, tėvą, / Ir lai neša ir neš derlių gausingą visad [...]“²⁶².

duplex peruerssum, simulatum et non rectum ac naturam et mores Ruthenicos olens, nunque fidum domino suo, qui aliud promptum in ore, aliud in corde clausum (Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 160).

²⁵⁹ Plg. giminystės (ne giminės!) medį *arbor consanguinitatis*, kaip tam tikrą abstraktų giminystės ryšių kalkuliavimo įrankį ([Teuscher, Simon. „Chapter 4. Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“], in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 88). Taip pat: Klapisch-Zuber, Christiane. „The Genesis of the Family Tree“, p. 106, 113, 119. Bardé-Railaitė, Agnė. *Origo et arma*, p. 75–76.

²⁶⁰ Dėl „kamieno“ ir „šaknų“ žr. nurodą nr. 28. Dėl vegetacinių lot. terminų palikuonims nurodyti: Klapisch-Zuber, Christiane. „The Genesis of the Family Tree“, p. 113.

²⁶¹ *A karolu Jagoyłu wżo tretiaia żona była umerła bez płodu, y on widel u kniazia Semena dwe sestryczne jeho krasnych, imenem starszaia Wasilia prozwiszczom Belucha, a druhaia Zoffia y prosil Jagoyło Witolta, mowiaczy tym obyczaiem: mel ieşmy za soboiu tr żony, dwe Lachowicy, a tretiuiu Nemkiniu, a płodu ieşmy s nimi ne mel* (ICPJI, T. 17, p. 518).

²⁶² Rotundas, Augustinas. „Sveikinimas Sluckiečiams“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 306–307 (vertė E. Ulčinaitė). Lotyniškai: *Hereat ut infixit alte radicibus arbos / Plena ferens ramis rosida poma suis. Olgierdo sit estra domus subnixa parente! / Folrentes fructus fert tulit atque fere* ([„Illustrissimis principibus dominis Georgio, Simeoni et Alexandro ducibus Slucensis Augustinus Rotundus utriusque iuris doctor

Be to, jog sprendė dalių ir visumos (giminė – visuma sudaryta iš atskirų šakų ir šaknų, tačiau liekančių to paties kūno dalimis) klausimą, palikuonių atsigimimu į protėvius medis paaiškino ir patį prigimties perdavimą. Pakanka prisiminti Naujojo Testamento *locus communis*: „Juk kiekvienas geras medis duoda gerus vaisius, o blogas medis – blogus. Geras medis negali duoti blogų vaisių, o blogas – gerų“ (Mt 7, 17–18)²⁶³. Tad aptartų Horacijaus parafazių deklaruotas principas gyvavo ir medžio variacija. Šis, tiesa, taip akivaizdžiai rūšinės skirties tarp lyginamųjų nebrėžė, tačiau vietos tam paliko. Kilmingieji lyginti su Libano kedru, o prasčiokai tuo tarpu – įprastos rūšies medžiais²⁶⁴. Tokiame kontekste primintina tai, kas minėta įvade – socialinių grupių (kilmingųjų ir nekilmingųjų) apibūdinimas „vegetacine“ terminologija. Didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio kėslas kilnuomenę atžvilgiu Bychovco Kronikoje buvo „[j]a su šaknimis išrauti“ (rusėn. *wykorenity*)²⁶⁵. Taigi, nors ir ne visu savo stotu, medis ir savo dalimi – šaknimis ar kamieniu – galėjo būti pasitelktas ir platesnei grupei apibūdinti. Prisiminus bendrą kilmingųjų korporacijos lyginimą su gimine²⁶⁶, o giminės su medžiu, prasminė sąsąuka nestebina.

Galiausiai, svarbu prisiminti, jog egzistavo ir vizualioji metaforos pusė. Giminės medis savo fragmentiškais ištakomis siekė Ankstyvųjų Viduramžių laikotarpį, o galutinę ir išbaigtą formą įgavo „vidurinės“ epochos pabaigoje, beprasidedant Renesansui²⁶⁷. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę XVI a. pr. reiškiny pasiekė pirmiausia valdovų aplinkoje, o kilmingųjų tarpe plėtojosi pamažu, išibėgėjo XVII a.²⁶⁸ Iš akiračio nepamestina tai, į kokią dirvą ši sėkla Lietuvoje įkrito. Būtent vertikaliąją, kilme grįstą giminystę konceptualiai išbaigčiausiai įpavyzdinęs giminės medis kunigaikštystės kilmingųjų sociumą pasiekė tuo metu, kai atitinkamos giminės struktūrų mutacijos jau buvo prasidėjusios, o jo viršūnėse (diduomenėje) jau turbūt ir galutinai įvykusios. Taip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių

secretarius SRM advocatus vilmensis S. D.“], in: Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 603).

²⁶³ Taip pat: „Nėra gero medžio, kuris duotų blogus vaisius, ir nėra blogo, kuris duotų gerus vaisius“ (Lk 6,43).

²⁶⁴ Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 9.

²⁶⁵ Žr. nuorodą nr. 27.

²⁶⁶ Žygimanto Augusto privilegijoje dėl Antrojo Lietuvos Statuto apie Bielsko seimą sakoma: [...] *зложный и справлений и постановеный через обранье певное парсуны зъ роду и народу шляхецкого становъ соймомъ належачимъ* [...] (ALS, rusėn., p. 49). Tas pats turima omeny BK aptinkamu kilmingųjų apibūdinimu kaip *рожай*, t.y. „padermė“ arba „giminė“ (žr. nuorodas nr. 25–26).

²⁶⁷ Klapisch-Zuber, Christiane. „The Genesis of the Family Tree“, p. 105–129.

²⁶⁸ Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 82–95. Beje, svarbu tarpusavyje atskirti genealogines schemas, genealoginius (giminės) medžius ir genealogines iliustracijas.

medžiuose ties kamieniu Jesės vietoje gulė legendiniai protoplastai ar net pats Palemonas, o viršūnėse įsitaisydavo jaunausiosios iš atvažų. Nepaisant, pirmiausia, savo vizualaus pobūdžio, giminės medžio plėtra, manytina, turėtų būti interpretuojama ir matoma paraleliai giminystės ir kilmingumo diskurso pokyčiams, mat bylojo apie tą patį: pradžia nusako pabaigą, tėvai ir motinos – vaikus, o medžiai – vaisius.

Poskyris buvo pradėtas ištrauka iš A. Volano traktato, kuria nužymėta amžininkų nuomonė apie protėvių ir ainių prigimties santykį, kurio laidas – „sėklos“ (lot. *semina*). Pastarąsias būtų pritikę aptarti ir medžio metaforos kontekste, tačiau savo pobūdžiu šiosios vien anoje mąstymo scheme neišsitenka, mat juk taip pat referuoja ir į vyro sėklą. Ir nors, žinoma, būtų pagrįsta dvejoti, ar tąkart sąvoka pasitelkta būtent šia tiesiogine prasme, reikalo tai per daug nekeistų. Kaip kartinis fiziologinis elementas sėkla buvo suvokiama bet kuriuo atveju. Sperma – ne tik neišvengiamas prokreacijos akto produktas, tačiau ir substancija, kaip manyta, turėjusi pirminės svarbos palikuonių prigimčiai. Įsitikinimą gerai iliustruoja Žilio, arba Egidijaus, Romiečio (†1316 m.) palyginimas, jog vyro sėkla – nelyg su medžiu dirbąs stalius²⁶⁹. Plačiau apie mokslinį to aiškinimą ano meto mediciniame diskurse – kiek vėliau, kol kas bendrai sąvokos funkcionavimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje derėtų paliudyti bent keletu nuorodų į šaltinius. Kaip apie didžiai vertinamą ir, tad, totorių saugomą, beje, panašu, tokiam požiūriui pritardamas, apie vyrao sėklą savo garsiajame traktate VII-ajame fragmente užsiminė Vaclovas Mikalojaitis (Mykolas Lietuvis)²⁷⁰. Kitas, beje, itin intriguojantis, atvejis – 1532 m. teismo byla tarp Palenkės kilmingųjų. Ginčo tarp našlės tik ką likusios Onos ir jos svainio Pauliaus Ritliaus šerdis buvo klausimas, ar Onos sūnus – tikrai jos velionio vyro (o Pauliaus – brolio) Andriaus. Kitaip tariant: ar vaikas pradėtas „iš jo sėklos“? Paulius tai neigė: [...] *non ex semine illius conceperit* [...]. Tokio įsitikinimo ir teisinių pretenzijų dėl velionio palikimo pagrindas – vaikas gimė 10 mėn. ir 3 sav. po jo tariamo tėvo mirties. Taigi, turimas reikalas gresiančiu neteisėto palikuonio statusu, kuris, kaip jau pademonstruota ankstesniame poskyryje, tiesiogiai susijęs su

²⁶⁹ Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 223. Fricke, Beate. „A liquid history: Blood and animation in late medieval art“, *RES: Anthropology and Aesthetics*. Spring/Autumn 2013, No. 63-64. Chicago, p. 57. Taip pat apie sėklos svarbą: McCall, Andrew. *The Medieval Underworld*. New York, 1979, p. 204.

²⁷⁰ „[...] totoriai, taip didžiai vertindami vyro sėklos jėgą ir saugodamiesi, kad ji be reikalo neišsiliėtų, laikosi gamtos dėsnių ir pagirtinų senovės žmonių papročių, apie kuriuos kalbama biblijoje, ir kiekvienas vyras turi kelias žmonas“. Lotyniškai: [...] *propterea inquam Tartari tantum seminis virilis vigorem considerantes, neue illud praeter opportunitatem effundatur auentes* [...] (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, p. 53 (liet.), p. 28 (faksimilės, lot.)).

ir beveik sinonimiškas nekilmingojo statusui. Tokiu būdu šioje byloje klausimas dėl sėklos – klausimas (ir) dėl kilmingumo. Beje, kaip nepasirodytų keista, Onos sūnų Žygimantas Senasis paskelbė esant „tikrą ir teisėtą sūnų ir paveldėtoją bei palikuonį, iš jo [Andriaus – K.Č.] sėklos pradėtą“. Sprendimas buvo motyvuotas valdovo gautomis medicinos ir teisės srities žinovų konsultacijomis (lot. *cum consultis prius iuris ac phisice peritiis*), kurių išvada – neįmanoma pradėtą vaiką iščiose nešioti ilgiau dešimt ar vienuolikos (sic!) mėnesių²⁷¹. Viena, kazusas ir valdovo sprendimas d kart užaštrina genealogijai neprieinamą teisinę ir realios tėvystės išaiškinimą²⁷². Antra, šia byla ir valdovo sprendimo motyvacija veriasi vienalaikio mokslinio diskurso plotmė, be galo reikalinga viliantis suprasti sėklos svarbą prokreacijos ir prigimties kontekstuose.

Taip nuo medžio metaforos pasislenkama kūno metaforos link (lot. *corpus*, rusėn. *телo*, lenk. *ciało*). Laikytina viena iš pastarosios raiškų ir tų, sėkla, beje, abi metaforas jungia. Pastaroji jų – itin gabi mąstymo kategorija, pavyzdžiui, politinės filosofijos vartoseną savo ištakomis siekianti Antiką (organologinis valstybės aiškinimas), o dėl atitinkamų konotacijų tapo kartinė ir visai krikščioniškai Viduramžių kultūrai²⁷³. Patogi ji taip pat ir tuo, jog – kaip ir medis – galimą pasitelkti ir individualumo klausimams, taip pat galima išardyti į smulkesnes visumą sudarančias dalis (kūno narius). Kita vertus, bendrai kūnas – ne tik klišė mąstyti, tačiau ir fizinei žmogaus būčiai betarpiškas buvinys. Tokiu požiūriu individualumo ir tapatybės klausimams svarbu ir tai, jog kūnas funkcionavo kaip epistemologinis objektas, kuriuo (kurio dalimis) ir iš kurio pažįstama²⁷⁴. Tad V. Mikalojaitis (Mykolas Lietuvis) apie totorių į nelaisvę paimtuosius I-ajame fragmente rašė: „[...] kai

²⁷¹ [...] *comperimus prolem conceptam decem ac undecim mensibus nemo et amplius in utero matris portare posse [...]; [...] idque multocius accidisse et priscis temporibus multorum magnorum virorum sentenciis comprobatum esse [...]; [...] verum legitimumque filium ac heredem et successorem ex semine illius conceptum [...]* (Žygimanto Senojo nuosprendis byloje dėl Onos Ritlienės sūnaus teisėtumo. 1532.10.18, Krokuva. LM: Knyga Nr. 17 (1530–1536), nr. 218, p. 230–232).

²⁷² Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii*, p. 77.

²⁷³ Dėl organologinės metaforos: Le Goff, Jacques; Truong, Nicolas. *Historia ciała w średniowieczu*, p. 180–187. Bendresnė apžvalga: [Riches, Samantha; Bildhauer, Bettina. „Chapter Nine, „Cultural Representations of the Body“, *A Cultural History of the Human Body*, vol. 2, in the Medieval Age, edited by Linda Kalof. London – New Delhi – New York – Sydney, 2014 (paperback edition), p. 181–202.

²⁷⁴ Žr. dėl „marked bodies“ ir „marking of the body“: [Green, Monica H. „Chapter Seven. „Bodily Essences. Bodies of Categories of Difference“, *A Cultural History of the Human Body*, vol. 2, in the Medieval Age, p. 141–142, 160–162. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Čičauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, p. 186–187.

ten perkami vergai, apžiūrimi ne tik išviršiniai kūno sąnariai ir dantys, kad nebūtų reti ir pajuodę, bet ir slaptesnės kūno dalys, ir, radus kokią apgamą, gumbą, randą ar kitą kokią paslėptą ydą, pirkinys tuoj grąžinamas [...]“²⁷⁵. Kad iš to per kūną vertūsi galimybė analogijai iš vaisių pažįstamam medžiui (ir atvirkščiai), reikalinga sąsaja su giminyste. 1536 m. valdovui patvirtinant jaunojo Žygimanto Augusto tarnautojo Mikalojaus Odlianickio ir jo sūnaus Sebastiano kilmingumą, apie jų palikuonis teigta kaip kilusius „iš jų strėnų“ (lot.: [...] *ex lumbis eorum legitime descenditibus* [...])²⁷⁶. Šitaip kūno kategorija tad tiko nagrinėjamiems prigimties ir giminystės mazgams išpainioti, o prireikus ir rīsti.

Bent jau šiam darbui pasitelktų šaltinių gausoje tik ką minėtos „strėnos“, tiesa, gana netipiškas atvejis. Nusakant giminystės suponuojamą bendrystę (ar skirtybę) įprastiau operuota kitomis kūniškomis materijomis. Patristiniu Vėlyvosios Antikos laikotarpiu seksualiniams santykiams ir giminystei nusakyti imliai naudota lotyniška *caro* (būdv. *carnalis*, *carnale*) sąvoka, reiškusi raumenis ir mėsą (tai, kas angliškai apibūdinama kaip *flesh*). Pats prokreacijos aktas (lot. *unitas carnis*) – naujos kūniškos materijos kūrimas ir tąsa, o *cognatio carnalis* priešpastatytas *cognatio spiritualis* ir t.t. Tokia terminija dominavo didesnę Viduramžių dalį, taip pat ir pasaulietiniame giminystės žodyne, ir tik XIV–XV a. vis dažniau toms pačioms prasmėms nusakyti pasitelkta romėniško paveldo *consanguinitas*, bendrakraujystės, sąvoka²⁷⁷. Į vakarietišką orbitą įsitraukusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė susidūrė su bevykstančiu pokyčiu. Šitaip ne svaininės giminystės santykiai dažnai imti nusakyti pasitelkiant kraujo kategoriją. Todėl 1430.10.15 laiške Zigmantui Liuksemburgiečiui į jį Vytautas Didysis ir kreipėsi: „mūsų brangiausiasis bendrakrauj“ (lot. *consanguinee nostre carissime*)²⁷⁸. Besidalą krauju, t.y. turintys bendrą protėvį, šaltinyne imti įvardinti kaip *consanguinei*,

²⁷⁵ *Et proinde quando emuntur ibi mancipia, inspectantur tunc eorum, ne dum propria membra, atque dentes, ne rari sint neu decolores, verum abditiones etiam perscrutantur corporis partes. Et vbi quis depregenditur naeuus, tuber, cicatrix vel aliud latens vitium seu defectus, sequitur tum redhibitio* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, p. 36 (lietuviškai), p. 12 (faksimilės, lotyniškai)).

²⁷⁶ LM: *Knyga Nr. 24 (1540–1544)*, nr. 10, p. 51–52.

²⁷⁷ [Guerreau-Jelabert, Anita. „Chapter 3, Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship”], *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 61, p. 65–69, 71.

²⁷⁸ Zigmanto motina Elžbieta, Pomeranijos kunigaikštienė, buvo Kazimiero Didžiojo ir Aldonos duktė. Pilnas kreipinys laiške: *Serenissime princeps frater et consanguinee nostre carissime!* (Codex Epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430, collectus opera Antonii Prochaska. Cracoviae, 1882, nr. MCDLVIII, p. 947–948).

o pats principas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ilgainiui pasiekė ir šnekamąsias rusėnų ir lenkų kalbas (rusėn. *кровный*, lenk. *krowny*).

Tačiau kraujo vartoseną nusakyti giminystei platesnė nei tik ką minėti terminai. Tai svarbu, mat šitaip galima teigti ir pačią kategoriją funkcionavus daugiau nei kaip nepermašytą ir mechaniškai perimtą šampą. Plg. keletą įdomesnių XV a. pab. diplomatinio susirašinėjimo tarp Aleksandro ir Jono Alberto epizodų. 1496 m. svarstant apie planuojamas sesers Elžbietos vedybas su Joachimu, Brandenburgo kunigaikščio įpėdiniu, joms susidariusi kliūtis nusakyta talpia – *онъ есть намъ в крови*²⁷⁹. Joachimo dėdė (Jono Cicerono jaunesnysis brolis Frydrichas) buvo vedęs Sofiją Jogailaitę, vyresnę Elžbietos sesę; be to, Jono Cicerono sesuo (taigi, Joachimo teta) Barbora formaliai buvo ištekejusi už Vladislavo Jogailaičio²⁸⁰. Taigi, šiuo atveju krauju, panašu, nusakyta svaininė giminystė. Nors iš pažiūros toks atvejis tarsi griautų bandytą įskiepyti vertikalios ir tiesioginės giminystės ryšį su krauju, susirašinėjime aptikta situacija nėra visiškai netipiška: kai kurie aiškinimai teigė prokreacijos akto metu dalyvius pasidalinant krauju, o iš čia ir *consanguinitas* svaininėje giminystėje²⁸¹. Keletu metų anksčiau Lenkijos karaliaus Jono Alberto pasiuntinybėje Aleksandrui pabrėžta monarchų tarpusavio pagalbos pareiga, kylanti iš to, jog abu jie „prigimtu krauju susisaistę“²⁸²; taigi, kraujas ne tik kaip fiziologinė bendrystė, tačiau ir tam tikras elgsenos, broliškos pagalbos, imperatyvas. Bernardas Vapovskis kronikoje, tęsioje iki pat mirties 1535 m., apie savo gimimu didelį džiaugsmą sukėlusį Žygimantą Augustą rašė kaip apie „karališko ir sūvo [Žygimantui Senajam – K.Č.] kraujo įpėdinį“²⁸³; šitaip kraujas susietas ir su rangu, atskirtas nuo kitokio kraujo ne tik giminės kontekste. Išskirtinai daug simbolinės ir potencialiai politinio kapitalo vertės Jogailaičių kraujas įgavo su dinastijos išmirimu, kuomet šio ieškojo ir, jo radus, visaip eksponavo ne tik pretendentai

²⁷⁹ Aleksandro Jogailaičio pasiuntinybė pas Lenkijos karalių per Adomą. Be vietos, 1496.04-08 (*LM: Knyga Nr. 5 (1427–1506)*, nr. 315, p. 221).

²⁸⁰ Duczmal, Małgorzata. *Jogailaičiai*, iš lenkų kalbos vertė Vyturys Jarutis, Birutė Mikalonienė. Vilnius, 2012, p. 183.

²⁸¹ [Teuscher, Simon. „Chapter 4, Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“], *Blood & Kinsip. Matter for Metaphor*, p. 96–97.

²⁸² Lenkijos karaliaus pasiuntinybė ir atsakymas didžiajam Lietuvos kunigaikščiui per daktarą Libranskį. Be vietos, [1494]: [...] *межы собою звезали с прыроженое крови* [...] (*LM: Knyga Nr. 5 (1427–1506)*, nr. 313, p. 199).

²⁸³ *Incredibile dictu quanta res haec laetitia omnes affecit, cum iam dei benignitate quod unum ad summam Sigismundu regis foelicitatem deerat, regii propriiue sanguinis successorem nactus esset* [...] (Kroniki Bernarda Wapowskiego z *Radochowiec, część ostatnia: czasy podługoszowskie obejmujące (1480-1535)*, wydał Dr. J. Szujski. Kraków, 1874, p. 172).

į Abiejų Tautų Respublikos valdovo sostą. Tokią giminystę XVI a. pab.–XVIII a. ypač eksploatavo prestižo siekę Gediminaitiškos kilmės kunigaikščiai – Sanguškos, Čartoriskiai ar Višnioviečiai, kuriuose esą buvo išlikę „Jogailaičių kraujo lašeliai“²⁸⁴. Be to, svarbu, jog tokios idėjos neapsiribojo vien siauru diplomatinio susirašinėjimų kanalu, dinastine aplinka ir konotacijomis. XVI a. – kraujas jau visiškai įprastas giminystės vardiklis ir šiuo tiesiog „paplūdo“ įvairiausia proginė ir istorinė raštija. 1547 m. Radvilos Juodojo vestuvių proga surašytoje epitalamijoje, siekdamas išliaupsinti jaunosios Elžbietos Šydloviečių giminę, jos garsą, P. Roizijaus teigė, kad susigiminiavimo su ja siekė net ir bohemų karalių kraujo turįs Miunsterio kunigaikštis²⁸⁵. Šio poetinio kūrinio kontekste, be to, plėtota mintis apie, suprastina, į protėvius dėl kraujo atsigimsiančius palikuonis. 1580 m. Bazilijaus Hiacinto „Polocko sugriovime“ minėtas pėstininkų kontingentą atsiuntęs „Ansbacho grafas, kuris Jogailaičių kraujo turėjo“²⁸⁶. Galiausiai, susieti buvo kraujas ir (ne)kilmingojo būklė. Pirmiausia čia prisimintina, kaip 1522 m. kilmingumo įrodinėjimo, arba „išvedimo“, procedūroje aptarti liudyti galėję giminaičiai – „iš vieno kraujo“²⁸⁷, arba tas pats Bychovco Kronikos siužetas ir jame minėtas pralieti grėstas kilmingųjų kraujas arba iškelti planuotas „šuns prasčiokiškas“²⁸⁸. Galiausiai, 1564 m. „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“, tiesa, lūpose lenko ir apie save suskambėjo „šlėktiško kraujo“ vardas (lenk. *krew moia slachecka*)²⁸⁹.

Tai tik kai kurie vartosenos pavyzdžiai, nurodą (pirmiausia vertikalia) giminystę ir, kaip matyta, pasižymėję rango konotacijomis. Nors tai nėra šio

²⁸⁴ Rogulski, Jakub. „‘Gutullae sanguinis Iagellonici’. Jagiellonian identity among the Princes of Poland-Lithuania in the Early Modern Period“, *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 52 (2018). Leiden, 2018, p. 350–355.

²⁸⁵ *Tantum Christophori post funera fama parentis / Evalui nomenque ingens, externus ut heros / Ille Boemorum, satus alto a sanguine regum / Consortem optarit lecti atque in part locarit / Magnarum fortunarum et ditionis avitae* ([„Ad Nicolaus Radivilonem], Roizijus, Petras. *Rinktiniai eilėraščiai = Carmina selecta*, sudarė, pratarinę parašė Sigita Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitytė, Eglė Patiejūnienė, Eugenija Ulčinaitytė. Vilnius, 2008, p. 60, eil. 35–39.

²⁸⁶ [...] *quos marchio misit // ex Anspach Iagellonidum de sanguine cretus* [...] (Bazilijus Hiacintijus iš Vilniaus. *Panegirika Polocko sugriovimo proga (1580) = Panegyricus in excidium Polocense (1580)*, parengė Darius Antanavičius, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius, Sigita Narbutas. Vilnius, 2021, p. 66–67).

²⁸⁷ *Русская историческая библиотека*, т. 20, nr. 388.

²⁸⁸ [...] *y weś rożay szlachecki wykorenity i krow ich rozlity, a psiu krow chłopskuii podnesty* [...] (*IICP*), t. 17, p. 534).

²⁸⁹ Žodžių junginys pasitelktas diskusijos dėl lietuvių prasčiokiškumo ir lenkų tarnybos „tokiems“ jų ponams kontekste: [...] *y mialbym tho sobie y domowy swemu za wielką lekkość / hańbę y sromotę / by krew moia slachecka miała przed chłopem y niewolnikiem / iako mowią / kolana* [...] („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 206).

tyrimo objektas, pravartu nurodyti, jog ir be šių nurodytų, kraujo kategorijos funkcionavimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo net platesnis²⁹⁰. Be to, reikia suprasti, ši fiziologinė substancija buvo ir tebėra turbūt akivaizdžiausia įmanoma gyvasties išraiška, ypač paranki, kuomet šią (ar jos praradimą) reikia išreikšti vizualiai²⁹¹. Kilmingumo kontekste tiesiog nėra teisės nepaminėti kraujo, kaip aukos, reikšmės²⁹². Ji tiesiogiai susijusi su krikščioniškuoju kontekstu, pavyzdžiui, satisfakcine išganymo teorija apie žmonių giminės išvadavimą „brangiais kraujo mainais“²⁹³. Kilmingųjų pasaulyje kraujo aukos idėja pasitelkta kaip turimos privilegijuotos padėties aiškinimas – už ją, liedami savo kraują, sumokėjo pirmtakai ir, jeigu reikės, darkart sumokės palikuoniai²⁹⁴. 1574 m. „Dorybės šauklyje“ (lenk. *Goniec cnoty*) M. Strijkowskis rašė, jog pirmieji „mūsų kilmingieji“ kilmingumo pasiekė „krauju savo, o ne auksu“²⁹⁵. Šitaip kraujas su kilmingojo statusu susišaukė ir atliekama karo tarnyba bei pareiga valdovui, Bychovco Kroniką surašiusiojo įtaigiai išreikšta „prausimosi krauju“ įvaizdžiu²⁹⁶.

Taigi, kalbiniu lygiu kraujo svarbą, nusakant giminystę ir net daugiau, galima konstatuoti be didesnių sunkumų. Ar galima tačiau tokios terminologijos gajumą interpretuoti kaip ką daugiau nei metaforą?²⁹⁷ Kaip ir prieš tai analizuota medžio metafora, kraujas – tam tikra mąstymo schema, tarsi konstatavusi šių trijų aspektų (prokreaciją, prigimtį ir kilmingumą)

²⁹⁰ Plg. kraujo keršto (arba „kraujo karo“) idėjos atšvaitus, Bychovco Kronikoje identifikuotus A. Railaitės-Bardės: Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 69.

²⁹¹ Fricke, Beate. „A liquid history: Blood and animation“, p. 53–54. Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 172.

²⁹² Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, p. 135.

²⁹³ Ši idėja figūravo ir 1416 m. Konstanco bažnytiniame susirinkimo nuostatuose legatams dėl bažnyčios padėties Lietuvos ir Žemaitijoje sutvarkymo (žr. Ališauskas, Vytautas. *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2009, p. 209–211).

²⁹⁴ Plg. tokios idėjos kritiką, XVI a. išsakytą Andrzejaus Fryczo Modrzewskio: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 15–16. Idėja apie lenkų protėvių krauju užsitarnautą (kilmingojo) laisvę išsakyta ir: „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 116 (liet.), p. 201 (lenk.): [...] *swobody używać / khtorey się przodkowie naszy uczciwie u panow swych krwi y gardlem dosłużyli [...]*.

²⁹⁵ Strykowski, Maciej. „Goniec Cnoty“, p. 485: *Oni Slachcicy pirwszy naszy mili, / Którzy domy swe znacznie uszlachcili, / Dzielnością sławną i prawdziwym potem, / Krwią swą / nie złotem*.

²⁹⁶ Siužetas apie Trylikametį karą, mūšį prie Choinicų ir Kazimierą išgelbėjusius lietuvius: *ИСПИ*, t. 17, p. 547: [...] *pane Rutwianski wy sia w łaźni wodoiu myli, a moi wernyi sluhi Litwa w rukach nepriyatelsich krowiu sia obmywaiut*.

²⁹⁷ Plg. nuomonę, jog nemažą Viduramžių dalį kraujo bendrumo idėja veikiau tefunkcionavo kalboje: [Delille, Gérard. „The Shed Blood of Christ. From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity“, *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 135–136.

susietumą, o kartu šį grindusį per nuorodą į gamtos dėsnius: taip tiesiog yra! Nors šitaip iš dalies atsakoma į klausimą, kodėl taip yra ir kodėl tokia schema veikia, tai – ne viskas. Kitaip tariant, kaip, išsamiau besidorojant su kraujo faktoriumi, žinoti, jog, tariant bendrakaujystę, ir turima omeny, jog paskirų individų kraujas iš tiesų kažkuo susijęs, kažkuo panašus, kažkuo bendras? Taigi, turimas reikalas su kraujo, kaip fiziologinės substancijos, kuri atsakinga už individualumo perdavimą ir sukūrimą, pripažinimu. Viena vertus, ją galima dedukuoti iš jau konstatuotų elementų: 1) prigimties transmisijos principo ir 2) vertikalios giminystės nusakymo krauju. Antra vertus, loginei dedukcijai nesant tapačiai faktui tikrovėje, dera žvalgytis ir kitur.

Pats posūkis giminystės terminijoje Europoje laike sutapo su kitu, savo implikacijomis gal netgi svarbesniu, virsmu. Pakitimą būtų galima įvardinti kaip požiūrio į kraują giminystės sferoje prasiplėtimą. Viena iš nuomonių teigia, jog iki tam tikro meto Viduramžiais kraujas nusakyti giminystei pasitelktas veikiau inerciškai, t.y. kalbiniu lygiu *pro forma* perimtas iš romėniškosios tradicijos (pavyzdžiui, *arbor consanguinitas* plotmėje), tačiau niekaip nesietas su konkrečia prokreacine, prigimties formavimo ar tapatybės perdavimo funkcijomis²⁹⁸. Tuo tarpu Viduramžių epochos pabaigoje kraujas imtas mąstyti ir kaip tapatybę lemias bei perduodas veiksnys; taigi, ne tik pasyvus giminystės liudijimas, savotiška išvestinė, tačiau aktyvus ir lemiantis faktorius. Situacijos kismas – kelių lygių ir kelių „greičių“. Pirminės svarbos impulsas buvo susijęs su pokyčiais intelektualinėje Brandžių Viduramžių aplinkoje – klasikinių tekstų korpuso (Aristotelio, Hipokrato, Galeno, o taip pat juos permaščio Avicenos ir kt.) recepcija. To išdava – žmogaus kūno, kaip vieno iš individualybės ir elgesio lėmėjų, pripažinimas. Atitinkamai ir pats kūnas tapo mokslinio susidomėjimo objektu – pirmųjų mokslinių skrodimų kontekste biologiškai svarstyti imtas net Kristaus kūnas²⁹⁹. Šiame kontekste itin svarbus buvo Tomo Akviniečio ar jo mokinių neakivaizdžioje diskusijoje („Teologijos Sumos“ *Supplementum*) su Aristotelium dėl mitybos įtakos kraujui suformuluotas principas apie substancijos nekintamumą: nepaisant transmisijos ar išorinių veikslių (taigi,

²⁹⁸ de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood“, p. 209–210. Apie pastebimą tendenciją senojoje prancūzų kalboje XII–XIV a. nenaudoti kraujo sąvokos apibūdinant giminystę: [Guerreau-Jalabert, Anita. „Chapter 3. Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship“, *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 68–69. [Teuscher, Simon. „Chapter 4. Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“, *Blood & Kinship. Matter for Metaphor*, p. 85, 94–95.

²⁹⁹ [Introduction. Benjamin Isaac, Joseph Ziegler and Miriam Eliav-Feldon], *The Origins of Racism in the West*, p. 23. Biller, Peter. „Proto-racial thought in medieval science“, p. 159.

akcidentalijų), substancija išlieka ta pati³⁰⁰. Kraujo kontekste tai reikštų, jog šis, perduotas iš tėvų vaikams, nepasikeičia.

Pati kraujo transmisija esą vyko keliariopai. Viena vertus, ir krauju, tik pažengusioje stadijoje, laikyta ir vyro sėkla. Šitai lytinio akto metu vykstant *commixtio sanguinis* iš to eventualiai formavsi būsimo vaiko embrionas³⁰¹. Šia proga galima paminėti ir mūsiškiame šaltinyne neretą *frater germanus* terminą, skirtą nusakyti tų pačių arba vieno tėvo sūnams (lot. *germen* – taip pat ir gemalas, embrionas)³⁰². Antra vertus, savita kraujo forma laikytas ir motinos pienas. Esą moters krūtys išverda kraują ir taip jį paverčia kūdikio žindymui tinkama materija³⁰³. Aliuzija į savo krauju jauniklius maitinantį pelikaną (ir tad Kristų ar bažnyčią), žinoma, akivaizdi. Kraujui ir, tad, abejoms tik ką minėtoms jo formoms – sėklai ir motinos pienui – priskyrus ir palikuonio prigimties įtakojimo galią, suprantamas ir susirūpinimas žindymu. Turbūt nebus per drąsu svarstyti, jog net ir XVIII a. debatai dėl žindyvių (taip pat ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje) buvo, nors ir kiek nutolę, tačiau to paties mąstymo aidas³⁰⁴. XVII a. Abiejų Tautų Respublikoje tiesiai teigta, jog kilmingiesiems nedera būti žindomiems prasčiokių valstiečių, nes tai gali lemti neatsigimimą į protėvius³⁰⁵. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste galima atkreipti dėmesį į motinos pieno pripažinimo svarbą, kad ir kiek kitokioje plotmėje: Antrajame Lietuvos Statute (XII, 5) atsirado nuostata, jog krikščionių vaikų žindyti

³⁰⁰ Mityba išskirta todėl, jog, pagal vieną iš aiškinimų, kraujas kepenų generuotas iš maistinių medžiagų, *ergo* lauktina skirtingo maisto įtaką kraujui [Teuscher, Simon. „Chapter 4, Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“], *Blood & Kinsip. Matter for Metaphor*, p. 86.

³⁰¹ Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 232. Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 127. Apie ypač suaktyvėjusį sėklos ir kraujo tapatinimą XV a. teisiniame diskurse: [Teuscher, Simon. „Chapter 4, Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“], *Blood & Kinsip. Matter for Metaphor*, p. 95–96.

³⁰² Koczarska, Maria. „Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa“, p. 32–33.

³⁰³ Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 233. Tokia nuomonė funkcionavo ir Abiejų Tautų Respublikoje, pavyzdžiui, buvo aptarta XVII a. Sebastiano iš Pilzeno veikale *Przydatki do Polityki Aristotelesowej* (Śnieżko, Dariusz. „*Corpus nobile*“, p. 120).

³⁰⁴ Dėl kunigo Juozapo Legovičiaus nuomonės žr. nuorodą nr. 2 tekste: Jakulis, Martynas. „„Našlaičiams vaikams reikalinga pagalba“: pamestinukų žindyvės Vilniuje XVIII amžiaus antrojoje pusėje“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 356.

³⁰⁵ Taip teigta nežinomo autoriaus tekste *O wczowaniu królewicza* (Śnieżko, Dariusz. „*Corpus nobile*“, p. 120).

negali žydės ir totorės³⁰⁶. Tokios žinijos kontekste mąga atkreipti dėmesį į 1255 m. žinutę veikalo *De ortu Tartarorum* pasaulio aprašyme, jog lietuviai „[...] lengvai krikštijami, nes nuo pat lopšio yra išžindyti krikščionių žindyvių“³⁰⁷.

Didelės svarbos kraujo, kaip tapatybinio elemento, interpretavimui turėjo ir humoralinė medicinos teorija. Imlų paradigmos, į vieną sistemą susiejusios žmogaus kūną, būdą ir net dangaus kūnų judėjimą, recipavimą Viduramžiais, be kita ko, liudija ir chirurgų darbui naudoti iliustruoti vadovėliai, turėję padėti nustatyti, iš kur geriausia nuleisti kraują (nemažai šių „papuošti“ tikro kraujo dėmėmis – geriausiu šių funkcionavimo įrodymu)³⁰⁸. Keturių skysčių – kraujo, juodosios ir geltonosios tulžių bei flegmos – „dialektika“ kūne grįstas požiūris bylojo esą jų (dis)balansas lemia ne tik asmens ligas, tačiau net ir būdą, t.y. temperamentą. Prokreacijos, prigimties ir kraujo santykio problematikoje atkreiptinas dėmesys į tai, jog humoralinėje sistemoje kraujas laikytas ne tik vienu iš humorų, tačiau kartu ir visų kitų humorų pernešėju³⁰⁹. Šitaip paaikšintas ne tik kraujo perdavimo mechanizmas, tačiau ir tai, koks jis, kas juo pernešama, kad juo galima perduoti tėvų būdą etc.

Tačiau ar galima tokius įsitikinimus *a priori* perkelti laiku (į XVI a.) ir erdve (į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę)? Išgvildinti tokią metodologinę pažinimo problemą galima bandyti tokiu būdu: jeigu pavyktų konstatuoti Lietuvoje veikus tokias pačias intelektualinės nuostatas kaip ir Vakaruose, *voilà!* Tai suponuoja reikalą ieškoti galimų žinijos plėtros kanalų. Kalbant apie idėjų sklaidą, pirmiausia, atsižvelgtina į šių židinius – mokslo įstaigas, universitetus ir elgetaujančių vienuolių (pirma, dominikonų) *studia generale* (taip pat ir menų fakultetus, kuriuose studijuota *philosophia naturalis*); antra, sektini ten lavinęsi žmonės, kurie įprastai nusėsdavo valdančiojo elito dvaruose ir tarnybose³¹⁰. Tokiu požiūriu kalbėti apie žinių centrus pačioje Lietuvoje, aišku, sudėtinga, tačiau nurodyti išsilavinusį personalą, kone privalėjusį turėti sąlytį su tokiomis idėjomis, besilavinusį kur toliau ar arčiau

³⁰⁶ ALS, rusėn., p. 193–194. ALS, lot., p. 219–220. Atkreiptinas dėmesys, jog TLS nuostata apsivertė – krikščionėms neleista žindyti kitatikių (XII, 9), žr.: TLS, liet., p. 416–417. TLS, rusėn., p. 451–452.

³⁰⁷ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2005, nr. 31, p. 87

³⁰⁸ Fricke, Beate. „A liquid history: Blood and Animation“, p. 56.

³⁰⁹ Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 159–160. Bildhauer, Bettina. „Medieval European conceptions of blood“, p. 58, S64. Courch, David. *The Birth of Nobility*, p. 127–130. Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, p. 135.

³¹⁰ Biller, Peter. „Proto-racial thought in medieval science“, p. 160.

Lietuvos – ne; apskritai pažymima, „legalūs“ praktikai (medicinos daktarai, barzdaskučiai ir vaistininkai) Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pasirodo XV a. pab. – XVI a. pr.³¹¹ Konkretesnių atvejų pakaks gal poros: XVI a. pr. žinoma apie Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos (†1519) gydytoją, Krokuvos universiteto profesorį Luką Noskowskį³¹²; 1519 m. žinoma Mikalojaus II Radvilos (†1521/1522) dvare Goniondze buvus medicinos daktarą Motiejų iš Krajnos, beje, tarnavusį Mozūrijos kunigaikščiams, o vėliau ir valdovui³¹³. Ilgainiui tokių medikų profesionalų tik daugėjo³¹⁴. Būtent medicinos žinovai susiję su kita idėjų apie prigimties transmisiją krauju landa – humoralinės medicinos paradigma. Jos plitimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, be gydytojų „profesionalų“, apčiuoptinas ir kitur – barzdaskučių, arba cirulių, teiktose chirurginėse praktikose. Turbūt pagrindinė jų – kraujo nuleidimas, dar žinoma kaip flebotomija. Procedūros prielaida – humorų balanso kūne atstatymas vieno iš jų – kraujo – sumažinant³¹⁵. Dar 1509 m. Žygimanto Senojo patvirtinta Vilniaus barzdaskučių brolija savo įstatuose mini potencialų narį privalant mokėti valdyti tokiai procedūrai skirtą įrankį (lenk. *puszczadło*)³¹⁶. Išlikusi žinutė, jog jau minėtas Lukas Noskowskis 1511 m. tokią procedūrą atliko savo ponui A. Radvilai³¹⁷. Kokiu reikalu į savo dvarą Mikalojus II Radvilą prašė Jono Sapiegos atsiųsti barzdaskutį Kristupą,

³¹¹ Ramonaitė, Monika. „Vakarų Europos medicinos paslaugų teikimo modelis ir jo pritaikymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38. Vilnius, 2016, p. 19.

³¹² [„Zapiski Łukasza Noskowskiego, medyc. doktora, konsula krak., profesora i rektora Uniwersytetu Jagiell. († 1532)“], in: Birkenmajer, Ludwik. „Zapiski historyczne wśród starych almanachów Biblioteki Jagiellońskiej, II“, *Kwartalnik Historyczny*, rocznik 17. Lwów, 1903, p. 405–421.

³¹³ Žr. testaciją 1519 m. didiko savo Goniondo dvare išduotame dokumente, vėliau jis Radvilos dvare buvo ir 1520 m. (taip pat ten pat žr. komentarą apie Motiejų): Čižauskas, Karolis. „Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas“, p. 167. Plačiau apie šį asmenį: Maroszek, Józef. *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarchicznej między Niemnem a Narwą*. Białystok, 2000, p. 72, 81, 478–479.

³¹⁴ Žr.: Ragauskienė, Raimonda. *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga–XVII a.)*. Vilnius, 2017, p. 268–329.

³¹⁵ Bildhauer, Bettina. „Medieval European conceptions of blood: truth and human integrity“, *The Journal of the Royal Anthropological Institute. Blood will out: essays on liquid transfers and flows* (2013), p. S66. Hartnell, Jack. *Medieval Bodies*, p. 160.

³¹⁶ *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański, Maria Łowmiańska, Stanisław Kościółkowski. Poznań, 2006, nr. 4, p. 7–9.

³¹⁷ 1511.11.09 pažymėtas įrašas: [...] *Dnus Reverendissimus flebotomizatur* [...] (Birkenmajer, Ludwik. „Zapiski historyczne“, p. 411).

belieka taip pat numanyti³¹⁸. Humoralinės medicinos taikymą jau visiškai tiesiogiai liudijo Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio melancholijos istorija arba nepatikus P. Roizijaus požiūris į prieš tai minėtą flebotomijos procedūrą (ir medikus apskritai)³¹⁹. Žodžiu, šios paradigmos sklaida Lietuvoje elementariai neabejotina, o tiesiogiai šią tegu išsako Sofijos Radvilaitės, žymiosios neištikimybės Kristupui Manvydui Dorohostaiskiui dramos dalyvės, aiškinimaisi broliui, jog visa tai – per jos „karštakraujiškumą“, taigi, humorų sąlygotą temperamentą³²⁰.

Bendrą čia dominančių klausimų recepciją sučiupti pavyksta ir lektūros srityje, juoba tekstų sklaida buvo nemažiau svarbi nei žmonių judėjimas erdvėje³²¹. Kaip vienas iš svarbiausių minėto Brandžių Viduramžių pokyčių „pasiuntinių“ išskiriamas ~1240 m. Baltramiejaus Anglo darbas „Apie daiktų savybes“ (lot. *De proprietatibus rerum*)³²². Šį visos Europos mastu paveikų enciklopedinį veikalą savo bibliotekoje turėjo ir A. Goštautas. Turbūt visą XIII a. žinią apglėbti pabandžiusioje anglų pranciškono knygoje, be kita ko, buvo galima pasiskaityti ne tik apie Lietuvą³²³, angelus ar įvairiausių gyvūnus, tačiau ir apie humorų, įskaitant ir kraują, savybes³²⁴. Nemažiau mąsina ir kitas, kiek ankstesnis, didiko rinkinyje buvęs darbas – XIII a. parašytas, o pirmąkart XV a. pab. išspausdintas Mykolo

³¹⁸ Mikalojaus II Radvilos laiškas Jonui Bogdanaičiui Sapiegai. Vilnius, [1511–1512, 1515].03.11: *Што твоя м(и)л(о)сть перво сег(о) на прозбу мою мел прислати до имения моег(о), до Ганезя, барверя Криштофа [...]* (Ryčkov, Andrej. „„Ни на кого надеи не маю, толко на милосердного бога да на вашу милость““: Lietuvos kilmingųjų laišakai, adresuoti valdovo raštininkui Jonui Bogdanaičiui Sapiegai, [1507]-[1515]“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42. Vilnius, 2018, laiškas 6, p. 120–122).

³¹⁹ Dėl Našlaitėlio žr.: Terleckienė, Eleonora. *Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) kultūrinė aplinka ir katalikiškojo atsinaujinimo procesas LDK*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2023, p. 116–119 ir kt. Dėl P. Roizijaus požiūrio: Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, p. 49 (I, 84). Orig.: *Decisiones Petri Royzii: Decisio Litvanica* I, 84, p. 36–37.

³²⁰ Sereďyka, Jan. *Kunigaikštystė ir plikbajoris: Zofija Radvilaitė-Dorohostaiska ir Stanisławas Tyminskis*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys). Vilnius, 2010 (orig. *Księżniczka i chudopacholek: Zofia z Radziwiłłów Dorohostajska - Stanisław Tyminski*, 1995), p. 135.

³²¹ Plg. dėl medicininių veikalų patekimo į Lietuvą XVI a. svarbos: Ramonaitė, Monika. „Vakarų Europos medicinos paslaugų teikimo modelis ir jo pritaikymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, p. 20.

³²² Biller, Peter. „Proto-racial thought in medieval science“, p. 169–170.

³²³ Į tai dėmesį atkreipė, tačiau kartu ir konstatavo, jog – bent jau romėnų kelionės aprašyme – veikalų plačiau nepasinaudota: Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, *Darbai ir Dienos*, 2005, 44. Kaunas, 2005, p. 107, 111.

³²⁴ Lawler, Traugott. „Encyclopedias, European“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 4, editor in chief Joseph R. Strayer. New York, 1984, p. 448.

Škoto *Liber physiognomiae* (sąrašas: *книги физиономей*)³²⁵. Šiame veikale dėmesys skirtas ne tik antraštėje deklaruotai fizionomijai, tačiau ir su ja susijusiems prokreacijos, kraujo, humorų ir kt. klausimams, kurie bendrai aiškinti sekant Aristotelio ir Galeno idėjomis, dėka kurių kūnas ir prigimtis buvo susieti tiesiogiai³²⁶.

O kaip tuomet su kilmingumu? Prieš tai pateiktuose ir aptartuose kraujo idėjos vartosenos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pavyzdžiuose nurodytas vos vienas kitas atvejis, kuomet šis, visiškai tiesiogiai arba ir kiek atsiečiau, tačiau su kilmingojo būkle susietas. 1522 m. kilmingumo įrodymų procedūroje kraujas turėjo funkcionuoti kaip įrodymas per kilmės („iš vieno kraujo“) paliudijimą; sinonimiškas ar tapatus kilmingumui kraujas, tad, tik per žingsnį – per tiek, kiek statusą atstojo narystė giminėje (socialinėje tikrovėje tai kone visada buvo vienas ir tas pats, jeigu nobilitacija laikoma išimtimi). Todėl ir 1522 m. kilmingumo įrodymų procedūrai bene vienalaikėje Bychovco Kronikoje, jos siūzete apie Žygimanto Kęstutaičio nugalabijimą, kilmingieji ir nekilmingieji tai – dvi giminės (rusėn. *rożay szlachecki* ir *chłopski rożay*), viena kurių neabejotinai viršesnė kitai, ir du kraujai (rusėn. *krow ich* (t.y. kilmingųjų) ir *psiu krow chłopskuii*), vienas kurių neabejotinai geresnis nei kitas³²⁷. Veidas į veidą, o ne išvystamas lyg veidrodyje, „kilmingas“ arba „kilmingojo“ kraujas (lenk. *krew moia slachecka*) išnyra 1564 m. „Lenko pasikalbėjime su lietuviais“. Tiesa, tas kraujas – yra sūnus:

„[...] bet jeigu mano sūnus ir elgetauti turėtų, tai vis tiek nenorėčiau ir neleisčiau, kad jis netašytam, bjauriam ir niekingam vergui, – taip Ožechovskis visus lietuvius vadina, – net vandens ant rankų užpiltų.

³²⁵ Abi knygos identifikuotos: Gudmantas, Kęstutis. „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, *Knygotyra*. 2003, t. 41. Vilnius, 2003, p. 12. Dėl daiktų (taip pat ir knygų) sąrašo atributacijos A. Goštautui: Jablonskis, Konstantinas. „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka“, in: Jablonskis, Konstantinas. *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973, p. 353–357. Taip pat: Рычков, Андрей; Каралюс, Лаймонтас. „О принадлежности списков книг и других списков имущества 1510–1511 гг. будущему канцлеру Великого княжества Литовского и виленскому воеводе Ольбрахту (Альберту) Гаштольд“, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, N1(87), март 2022 г. Москва, 2022, p. 66–88.

³²⁶ Golden Robison, Elaine. „Michael Scot“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 8, editor in chief Joseph. R. Strayer. New York, 1987, p. 305. Nors kaip pažinimo objektas ir būdas fizionomija perimta iš Antikos laikų, tačiau Viduramžiais iš tiesų net išsiplėtė ir suklestėjo, žr: [Green, Monica H. „Chapter Seven. „Bodily Essences. Bodies of Categories of Difference“, *A Cultural History of the Human Body*, vol. 2, in the Medieval Age, p. 159–160.

³²⁷ *kakoby weś rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity, a podnesty rożay chłopski psiu krow [...]; [...] wsu szlachtu wystynaty y wykorenyty, a chłopski rożay podnesty [...]; [...] wsich kniazey y panow, y weś rożay szlachecki wykorenyty i krow ich rozlity, a psiu krow chłopskuii podnesty [...]* (ПСРЛ, Т. 17, p. 532, 533, 534).

Baisus įžeidimas, nešlovė ir gėda man ir mano namams būtų, jeigu mano šlėktos kraujas, kaip sakoma, prieš muziką, prieš vergą galvą nulenkų“ (vertė Birutė Mikalonienė)³²⁸

Tačiau šis kraujas yra daugiau nei paprasta metonimija giminystei ir išsiskiytė ne tik hierarchine viršenybe: nekilmingam „galvos nenulenkų“ ar „keliu nepriklaupų“³²⁹. Jis kilmingas ir jau tuo garbingas, ir šitaip galimas įžeisti negodotino elgesio³³⁰. Pro akis, tiesa, neturėtų praspūsti aplinkybė, jog traktate tai – lenko žodžiai. Nereiškia tai, jog lietuvis taip pamanyti nebūtų galėjęs, tačiau retorinės argumentavimo užmačios turi būti įvertintos³³¹. Jeigu socialinėje tikrovėje ir teisėje kilmingųjų kraujo išskirtinumas pripažįstamas, o jam priskiriama – net ir finansinė! – vertė didesnė³³², ar kaip kažkas savito jis (kilmingojo kraujas) pamąstomas ir fiziologinėje, prigimties, plotmėje? Bent jau teisiniame ar medicininame (moksliniame, gamtos filosofijos) diskursuose, panašu, jog ne. Kita vertus, viltis tokio klausimo svarstymus būtinai surasti ir ten – galbūt per daug viltinga ar net naivu.

Gal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju XVI a. „perdėto susirūpinimo krauju nusakyti rasę ar kilnuomenę (ang. *nobility*)“³³³ rasti ir nepavyktų, tačiau tam tikro to apraiškos tikrai esti. Iš tiesų, galiausiai, kraujo reikšmės kilmingumui tai nei sumažina, nei ją paneigia. Juk pagal tik ką aptartą mintijimo būdą, kraujas nebuvo dorybingesnės kilmingųjų prigimties priežastis, pats jis tokios jos nekūrė; kraujas turėjo laiduoti giminėje jau iki tol egzistavusio išskirtinumo tradiciją. Pradžia, arba *origo*, kraujas, tiesa, galėjo tapti, pavyzdžiui, simboliniame ar (net ir visą luomą apimančio) istorinio-genealoginio pasakojimo lygyje³³⁴, tačiau vis tiek, pasitelkiant A. Rotundo kunigaikščiams Sluckiams paskirtus žodžius, ant šakų bręstantiems

³²⁸ [...] *ale przedsię / by miał syn moy żebrać / tedybych tego nie chciał / anibych mu tego dopuścić aby miał grubemu / sprosnemu / podlemu niewolnikowi / iakiemi Orzechowski Litwę zowie / y wody na ręce podać / y miałbym tho sobie y domowy swemu za wielką lekkość / hańbę y sromotę / by krew moia słachecka miała przed chłopem y niewolnikiem / iako mowią / kolana podginać* („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 206).

³²⁹ Čia pasiūlytas alternatyvus vertimas vietoje Birutės Mikalonienės *kolana podginać* vertimo kaip „galvą nulenkų“.

³³⁰ Apie kilmingojo garbės įžeidimą veiksmu: Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles*, p. 274, 280–283

³³¹ Apie, pavyzdžiui, lenko retorinės figūros ironizaciją: Knieža, Skirmantas. „Tarp tropų ir pragmatikos: *Pasikalbėjimo lenko su lietuviu* retorinis aspektas“, *Literatūra*, 2019, t. 61 (3). Vilnius, 2019, p. 94.

³³² Turimi omenyje galvapinių arba įžeistinės institutai.

³³³ Viduramžių kontekste to („[...] preoccupation with blood to define hereditary bonds of race or nobility.“) pasigesta: Bildhauer, Bettina. „Medieval European conceptions of blood“, p. S72.

³³⁴ Plg. už karo nuopelnus gautos nobilitacijos galimybę.

sultingiems vaisiams buvo reikalingos tvirtai žemėn įaugusios šaknys³³⁵. Bendresniame prigimtinio išskirtinumo diskurso, turėjusio paaiškinti ir pagrįsti kilmingųjų valdžią plebėjams, modelyje kraujas buvo, kad ir svarbi, tačiau tik viena iš dalių. Ir ta dalis netgi turėjo savyje neva net mokslu ar medicina galėtą pagrįstą komponentą, o šia poskyrio dalimi buvo siekta parodyti, esą kaip ir kodėl; o taip pat, kaip ekstremiškai natūralistinė kilnuomenės koncepcija, skirta drastiškam luomo narių skaičiaus ribojimui, gebėdavo prisidengti net ir meritokratiškai skraiste. Tai, ką įžeistas Kristupas Manvydas Dorohostaiskis pavadino „bajoro būdu“ ar – jau kiek poetiškiau! – „tauria bajoro širdimi“, neva galėta įgyti tik filiacija³³⁶. Visa tai tarpo giminės struktūrų kaitos ir luomo formavimosi procesų paunksmėje. Galų gale, toks fiziologinis, eugeninis kilmingųjų luomo tautos aiškinimas (apie iš dorų gimstančius dorusius) – nei tuo metu, nei iki tol nebuvo apskritai vienintelis kilmingumo ar aristokratinės valdžios pagrindimas arba apologija.

1.3 Sampratos trajektorijos: dorybė, kilnumas ir kilmingumas

Praeitas poskyris buvo pradėtas A. Volano žodžiais apie amžininkų tarpe gyvavusią kilmingumo sampratą – esą kilmingieji savo išskirtinumą perduoda palikuonims; šitaip kilmingųjų išskirtinumą (dorybingesnę, šaunesnę etc. prigimtį) turėjo laiduoti kone biologiškai deterministinis modelis. Kaip bebūtų, traktato autorius tokį požiūrį paminėjo tik tam, kad galėtų tai paneigti: „[...] išvesti taisyklę, kad visad vyksta pagal šią gamtos dėsni, yra tuštesnis dalykas nei to teiginio nepagrįstumo aiškinimas“.³³⁷ Taigi, susiduriama su neigimu to, apie ką kalbėta praeitame poskyryje. Kaip tuomet vertinti visa tai, kas tik ką aptarta ir bandyta įrodyti? Ar tai paneigia ir darbu egzistavus bandomą įrodyti prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursą? Ne. Tiesiog turimas reikalas su tarpusavyje konkuravusiais, tačiau vienas nuo kito

³³⁵ Lot.: [...] *Hereat ut infixit alte radicibus arbor / Plena ferens ramis rosida poma suis [...]*; lenk.: [...] *Tkwi mocno drzewo wrósłszy korzeniami w ziemię / I na gałęziach dżwiga soczyste owoce [...]*), per: [„Illustrissimis principibus dominis Georgio, Simeoni et Alexandro ducibus Slucensis Augustinus Rotundus utriusque iuris doctor secretarius SRM advocatus vilmensis S. D.“ // „Wielce znanomytym książętom [...]“], in: Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 603–604).

³³⁶ Plg. pastabą, jog šitaip bent jau kai kurie „kilmingumo rodmenys“ išdalinti į tokius, kurie neįgyjami niekaip kitaip tik paveldinti, ir nėra niekaip pasiekūs individo pastangoms (Śniezko, Dariusz. „*Corpus nobile*“, p. 118). Manvydo ištaros: Serejka, Jan. *Kunigaikštystė ir plikbajoris*, p. 126–127, 165.

³³⁷ [...] *Sed aliquam necessitatis omnibus imponere legem, ut perpetuo naturae sic omnes nascentur ordine, id vero vanius est, quam ut longa egeat refutatione [...]* (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, in: Volanas, Andrius. *Rinkiniai raštai*, p. 69 (lot.), 135 (liet.)).

priklausiusiais, kilmingumo diskursais. Šiuo poskyriu, savo ruožtu, sieksima pilniau atskleisti jau čia apčiuoptą alternatyvą prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursui, tačiau taip pat šiuos du požiūrius susieti, be to, aptarti ano kontrdiskurso šaltinius ir sociokultūrines bei intelektualines prielaidas, o, galiausiai, per nobilitacijos reiškinių atskleisti tokio požiūrio apraiškas narystei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų luome.

Pradėti tenka nuo nūnai sučiuopto požiūrio į tai, kas yra kilmingumas, varijavimo kontekstualizacijos laike ir erdvėje. Struktūriškai toks reiškinyss ir reakcija į jį nebuvo išskirtinai būdinga nei Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, nei tik XVI a., arba Ankstyviesiems Naujiesiems Laikams. Kiek ir kur besusiformuodavo socialinių santykių konjunktūra, kuomet narystė privilegijuotojoje kilmingųjų grupėje transformuodavosi į grįstą kilmę, tiek kaskart galima identifikuoti ir pasirodydavusią tokios *nobilitas* koncepcijos kritiką. Pirmiausia žvilgsnį galima nukreipti į Brandžiųjų Viduramžių laikotarpį Šiaurės Vakarų Europoje (pirmiausia, Anglijos, Prancūzijos ir Nyderlandų regionuose). XI–XIII a. periodu konstatuota itin glaudži vertikalios giminytės ir kilmingumo instituto samplaika, susijusi su struktūriškai kone identiškais luomo formavimosi reiškinių. Paraleliai šiam procesui – arba veikiau, iš šio proceso – išaugo ir tokį *status quo* grindęs diskursas, paremtas paveldimos prigimties, kraujo ir kt. elementais. Aktualiausia nūnai tai, jog lygiagrečiai pasirodė į tai nukreipta kritika. Savo šaltiniais bei akcentais ji, tiesa, nebuvo vienalytė: kai kuriais atvejais nepasitenkinimas buvo socialinio pobūdžio ir grįstas teologine perspektyva (talpiausiai šią išreiškė kritinis klausimas: kaip gali būti, jog vieno bendro žmonijos tėvo, Adomo, vaikai nėra lygūs?), tačiau dažniausias ir gajausios tokios kritikos variantas buvo teiginys, jog kilmingumas – ne kilmė, kilmingumas – tai dorybė (lot. *virtus*)³³⁸. Iš romėniškosios literatūros perimtas topas, daugiausiai grįstas Juvenalio žodžiais, jog *nobilitas sola est atque unica virtus*, buvo imliai recipuotas Viduramžių literatūros³³⁹. Svarbu, jog idėja neliko izoliuota raštijoje, tačiau pasireiškė ir praktiniu lygiu: ilgainiui ši klasikinio paveldo mintis sulieta su krikščioniškuoju požiūriu tapo iš kilmingojo tikimosi būdo, elgsenos, manierų visumos veiksnium³⁴⁰. Kaip sakoma, *noblesse oblige*.

³³⁸ Apie kritiką ir jos raiškas: Crouch, David. *Birth of the Nobility*, p. 148–155. Taip pat apie kritiką iš nekilmingųjų, arba valstiečių, perspektyvos, įtraukiant pavaldumo kvestionavimą: Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 59–85.

³³⁹ Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages* (translated from the German by Willard R. Trask). Princeton and Oxford, 2013 (pirmas leidimas 1953 m.), p. 179–180.

³⁴⁰ Wittig, Claudia. *Learning to Be Noble*, p. 15–22, p 172–179, 187–191 ir kt.

Be galo svarbu atkreipti dėmesį, jog šio tipo diskusijose ir kritikoje egzistavo tam tikras kalbinis ir sąvokinis žaidimas, kuomet kritikuotasis *nobilitas*, kaip socialinė būklė (kilmingumas), iš dalies buo sumainomas su sąvoka *nobilitas*, kaip būdo bruožu (t.y. kilnumu). Taigi, susiduriama su ekvivokacija. Pastarasis semantinis posūkis teikė galimybę reikiamon kryptin pasukti ir pačią diskusiją, nes kilnumas – tai dorybė. Tiesa, tai reiškė, jog kilmingųjų institutas, neretai išlaikęs jau minėtą diskursą apie prigimtą išskirtinumą, dorybę tiesiog įkomponuodavo kaip dar vieną tos pačios sistemos elementą.

Tiesa, tai suteikė ir papildomą taikinį kritikams, niekur neprapuolusiems ir po Brandžiųjų Viduramžių periodo. Naujas debatų dėl kilmingumo gūsis paprastai fiksuotinas su Viduramžių pabaiga ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų (arba, tebūnie, Renesanso) pradžia siejamu laikotarpiu – XV a. antrąja puse – XVI a. Nors dorybės sąvokos turinys kai kuriuose kontekstuose ir pakito³⁴¹, argumentų struktūra ir tikslas nepasikeitė. Kritika gali būti suskirstyta dvejopai. Pradėsima nuo pirmojo tipo, kuris bene atkartoja ankstesnįjį periodą. Ginčo šerdis susijusi su debatu dėl kilmingųjų prigimties konkrečiau ir prigimties bendriau, ir pateko į debatų dėl kraujo, kaip prigimties perdavėjo, kontekstą. XVI–XVII a. Italijoje susiformavo kone atskiras poleminės literatūros žanras, skirtas klausimo, kas yra kilmingumas, svarstymui. Tokie tekstai arba reprezentuodavo pozicijų poliarizaciją (pavyzdžiui, dialogo formos kūrinuose), arba palaikydavo kurią nors iš dviejų pusių: 1) kilmingųjų prigimtis kitokia, mat dorybė jiems įgimta, arba: 2) dorybė nėra paveldima ir būdinga tik kilmingiesiems³⁴². Jakubas Burckhardtas tokio tipo debatus perskaitė ir interpretavo kaip dalį „didžiojo“ Renesanso (o kaip kitaip!) ir esą bylojusius apie luomų nykimą ir trimitavusius apie hermetiškos Viduramžių kultūros pabaigą, kuomet „[...] stojo lygybės era, o kilmingumo sąvoka pražuvo su visam [...]“³⁴³. Žinoma, reikia pripažinti Italijos specifiškumą, tačiau, kaip kalbėta anksčiau, pati kilmingumo *per se* ar jo sąlygų kritika nieko grynai „renesansiško“ neturėjo, o patys debatai buvo susiję (ir) su kiek kitais dalykais³⁴⁴. Kita vertus, šiuo periodu diskusijos kai

³⁴¹ Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybės*, p. 23.

³⁴² [Delille, Gérard. Chapter 6, „The Shed Blood of Christ: From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity“], *Blood & Kinship. A Matter for metaphor*, p. 126–132.

³⁴³ Burckhardt, Jakub. *Kultura Odrodzenia we Włoszech. Próba ujęcia*, preložyla Maria Kreczowska. Warszawa, 1961 (orig. *Die Cultur a der Renaissance in Italien*, 1860), p. 191–195 (citata, p. 192).

³⁴⁴ Yra tiesa, jog kai kurie debatų elementai (ypač argumentas apie kilmingumą, kaip dorybę) buvo paveldėti iš klasikinės, ir pirmiausia romeniškos, kultūros, tačiau jau seniai žinoma, jog Viduramžiai pasižymėjo ne ką menkesniu antikinės kultūros

kuo ir išsiskyrė: jos išsiplėtė ir užsiėmė ne tik svarstymais apie tai, kas žmogų daro kilmingą ir ar dorybė gali būti paveldėta, tačiau pasižymėjo ir kilnuomenės, kaip korporacijos, ir kilmingumo, kaip instituto, kritika ar net pašaipa. Tokių smailialiežuvių (ar veikiau smailiaplunksnių) tarpe buvo Erazmas Roterdamienis, Niccolò Machiavelli, Tomas Moras ir kt.³⁴⁵ Žinoma, svarbu, jog, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Anglijoje, Ispanijoje, Italijoje tokio diskurso radimasis susijęs su bendresniais socialinės struktūros, o taip pat ir karybos pokyčiais: riterių svarbos mažėjimu, kilmingųjų socialinio sluoksnio įtakos praradimu, miestų ir komercijos augimu, valdovo galios telkimu ir t.t. Kitaip tariant, tuo, ką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar net ir Lenkijos Karalystės atvejais pripažinti galima nebent su milžiniškomis išlygomis arba nėra pagrindo išvis.

Tiesa, šiuose kraštuose debatus dėl kilmingumo aptikti galima, tačiau juose apčiuopti kilmingųjų instituto kvestionavimą sudėtinga. Tikėtis kažko tokio XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kuomet luomas kaip tik formavosi, turbūt būtų anksti ir net nedėsninga. Tikėtis kažko tokio Lenkijoje, kurios visa santvarka jau buvo grįsta kilmingųjų valdžia, taip pat keblu. Kita vertus, debatai dėl kilmingumo apibrėžimo ir to, kas kilmingajam (ne)pridera, egzistavo. Tam tikra jų prielaida ir paskata Lenkijoje – tas pats kilmingųjų dominavimas ir šlėktiškos būklės susiejimas su pilietybe, *ergo* debatai apie valstybę kone visada buvo debatai ir apie kilmingumą, o dorybės kategorija juos siejo³⁴⁶. Todėl gausioje XVI a. Lenkijos Karūnos³⁴⁷ literatūroje – tiek, pavyzdžiui, poezijoje, tiek politiniuose traktatuose – kilmingumo ir dorybės santykio tematika itin gausi, o varijavo ji labai panašiai kaip ir kitur: nuo įsitikinimo, jog dorybė – būdinga kilmingųjų prigimties dalis (e.g. Jakubas Prżyłuski, *Leges seu statute et privilegia Regni Poloniae*, 1553, ir kt.)³⁴⁸ iki tokio požūrio neigimo (A. Fryczas Modrzewski, *de Republica emenanda*, 1551, ir kt.)³⁴⁹. Esmingiausia tai, jog niekur šios dvi kategorijos neatsietos –

įsiskverbimu nei taip vadinamas „Renesansas“ (apie ką taip pat byloja kilmingumo debatai iš Brandžiųjų Viduramžių periodo).

³⁴⁵ Dewald, Jonathan. *The European Nobility*, p. 33–36.

³⁴⁶ Pietrzyk-Reeves, Dorota. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*, translated by Teresa Bałuk-Ulewiczowa. Cambridge, 2020, p. 128–174. Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów*, p. 13–52. Rzewuski, Paweł. *Monarchia mixta*, p. 41–42.

³⁴⁷ Čia turima omeny, jog lenkų istorikų dažnai mėgiami aptarti A. Volanas ar A. Rotundas šiame darbe funkcionuoja kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros veikėjai, apie ją ir bylojantys.

³⁴⁸ Prisimintinas Horacijaus topas dėl drąsių ar visaip kitaip puikių, po savęs neva paliekančių tokius pačius.

³⁴⁹ Bendras, tačiau ne visas, spektras autorių ir jų veikalų aptariamas: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 13–68.

vienu ar kitu atveju dorybė kilmingajam vis tiek buvo privalomas atributas, nes: jis arba paveldėtas, arba be dorybės kilmingasis – prastas (tokius Lukašas Gurnickis, pavyzdžiui, prilygino naminiams gyvuliams)³⁵⁰. Atskiros paminėjimo reikalingas A. Fryczas Modrzewskis (1503–1572), laikytinas šiais klausimais turėjusiu radikaliausią nuomonę³⁵¹. Tai buvo rašytojas, savo tekstuose teigęs, jog pats kilmingumas, kaip institutas, tėra išsigalvojimas, gausiai ir drąsiai kritikavęs besaikę kilmingųjų valdžią (ypač tariamai nekilmingųjų atžvilgiu), neigęs prigimtą nelygybę ar prigimtą dorybę etc.³⁵² Svarbiausias mąstytojo veikalas buvo „Apie Respublikos sutvarkymą“ (lot. *de Republica emenanda*), turėjęs įtakos ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Čia vėl tenka sugrįžti prie A. Volano, tik šįkart ilgesnei atkarpai. Veikiausiai jau turėjo pasidaryti aišku, kaip ir kokiuose socialiniuose ir intelektualiniuose kontekstuose funkcionavo mąstytojo veikalas „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ (1572 m.) ir jo dalys, skirtos kilmingumo klausimui. Praeito poskyrio pradžioje buvo pacituota mintis apie kone lyg sėklas protėvių palikuonims perduodamas dorybes, o šio – apie tokio įsitikinimo tuštumą: „[...] tuštesnis dalykas nei to teiginio nepagrįstumo aiškinimas“³⁵³. Kaip ir pridera, autorius to nepagrįstumo aiškinimo ėmėsi, tačiau apie tai vėliau. Dabar dera konstatuoti, jog A. Volano požiūris į kilmingumą nesutapo su prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursu, jį galima laikyti tokio požiūrio oponentu (o ne proponentu, kaip neteisingai interpretavo W. Smoleńskis)³⁵⁴. Kodėl taip manė ir kuo tai A. Volanas grindė? Nors A. Volanas to pats nenurodė, yra žinoma, kad ir kokią didelę įtaką jam padarė A. Fryczo Modzerwskio *de Republica emanada* – ypač požiūrių į lygybę prieš įstatymą, o taip pat ir kilmingųjų bei jų prerogatyvų klausimais. Kolegos iš Karūnos veikalas į lenkų kalbą buvo išverstas šio reformato pastangomis, o 1577 m. Loske išleistas lietuvių didiko Mikalojaus Dorohostaiskio lėšomis³⁵⁵. Greta kitų svarbių įtakų A. Volano traktatui, dera

³⁵⁰ Idėja itin gyvybinga, net ir XVII a. pamoksluose, kuriuose kartais sau leista paminėti, jog verčiau asmuo doras, tačiau ne iš senos šeimos, nei nedoras iš senos (Wisner, Henryk. *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, p. 137). Lukašo Gurnickio mintis iš „Dvariškio“ pagal: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 62.

³⁵¹ Taip: Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 22–23.

³⁵² Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 13–22.

³⁵³ Žr. nurodas nr. 232, 337.

³⁵⁴ Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 4. Teisingai, tuo tarpu, A. Volano požiūrį suprato: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 44–45.

³⁵⁵ Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 109–144, 131 (dėl A. Fryczo Modrzewskio įtakos). Dėl veikalų panašumo (o ne recepcijos): Lukšaitė, Ingė. „Andrius Volanas XVI – XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“, in:

išskirti Ciceroną (*de Officiis*), Šv. Augustiną (*de Civitate Dei*), Aristotelį („Politika“) ir bendrą stoikų poveikį (pavyzdžiui, požiūryje į prigimtinę žmonių lygybę)³⁵⁶. Nors ir neseniai, ir atidžiai A. Volano traktatą (taip pat kilmingumo klausimą) savo disertacijoje išnagrinėjo Povilas Dikavičius³⁵⁷, kai kur juo pasiremiant, reformato požiūrį vis tiek dera išskleisti kiek plačiau; po to, pasitelkiant kai kuriuos kitus mąstytojo tekstus, kilmingumo koncepcijos analizė bus dar šiek tiek pratęsta ir išplėta.

Savo 1572 m. traktate „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ autorius kilmingumo klausimui skyrė dvi neilgas dalis: skyrių 7 („Kas yra kilmingumas ir kokia jo kilmė“) bei skyrių 8 („Kilmingumo prasmė dabar kitokia nei buvo senaisiais amžiais“). Paeiliui perpasakoti šiuos abu teksto segmentus daug prasmės nesimato, tad verčiau dėmesį sutelkti į tai, kaip A. Volanas suprato ir aiškino šiam darbui aktualių kilmingumo, dorybės ir paveldimumo kategorijų ryšį. Sekdamas Aristotelium, reformatų mąstytojas kilmingumą apibrėžė kaip būseną, susidėjusią iš turtų ir dorybės³⁵⁸ (taigi, šių laiduotą išskirtinę socialinę ir politinę individo padėtį visuomenėje). Visa tai yra priimtina. Kas kita, jog ši padėtis, tai – „[...] garsingumas, kuris tarsi kokia paveldima teise perduodamas palikuonis“. Nors savaime tai problemos tarsi nekeltų, tačiau, kaip bandė nurodyti A. Volanas, dažnai būtent šiame socialinės būklės ir įtakos perdavimo/perėmimo procese bene svarbiausias iš komponentų – dorybė (lot. *virtus*) – pametamas. Todėl dorybingo ir turtingo kilmingojo įpėdiniai perima turtą, tačiau patys anokia dorybe nebepasižymi, ir todėl šioms lieka tik pirmtakų šlovė ir turtas. Būtent tokį kilmingumą, „[...] tą mums įprastą, kuris remiasi vien senolių reputacija [...]“, egzistavus A. Volanas ir konstatavo, o po to iškart ir nurodė jam pagrįsti visuotinai pasitelktus Horacijaus žodžius ir parafrazes apie narsių erelių neišperimus baikščius karvelius etc. Ir nors kilmingumo instituto, kaip tokio, mąstytojas neneigė, traktavo jį istoriškai (vienoks jis buvęs romėnų laikais, dabar dar kitoks) ir luomų išardyti neragino³⁵⁹, A. Volanas pirštu bedė į tokį esamos

Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 35–36. Dėl veikalo finansavimo: Seredyka, Jan. *Kunigaikštystė ir plikbajoris*, p. 30.

³⁵⁶ Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 114–117. Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 43–47.

³⁵⁷ Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 109–144.

³⁵⁸ Lietuviškajame vertime lot. *virtus* gana nuosekliai versta kaip „šaunumas“, plg.: [...] *quod nimirum semina virtutum* [...] – „[...] kad tos šaunumo sėklos[...]“ (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 68 (lot.), p. 134 (liet.).

³⁵⁹ Jis juos aptarė ankstesniajame skyriuje ir jų išskyrė tris: kilminguosius, miestiečius ir valstiečius. Jų egzistavimo ir reikalingumo A. Volanas nekvestionavo, tačiau juos suprato funkciškai (pagal valstybei teikiamą naudą): [Lukšaitė, Ingė. „A. Volano

padėties trūkumą: paveldėjimo teise grįstas kilmingojo būklės perdavimas užtikrino turtą ir narystės luome tradiciją, tačiau negalėjo garantuoti, jog šaunių pirmtakų palikuonys bus taip pat šaunūs, t.y. taip pat pasižymės dorybe, o kilmingi bus ir kilnūs. Nepaisant to, tokia kritikuotina padėtis, A. Volano akimis, tvėrė, o sau dorybės vardą nepagrįstai savinosi tie, kurie jos verti nebuvo.

Taigi, kone pagrindiniu dekonstruotinu tokio prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso elementu tapo argumentas apie per filiaciją prigimtą dorybę. A. Volanas rašė: „Neretai būna, kad prastų tėvų vaikai turi tokių puikių prigimtųjų gabumų, kad jų dėka, atlikdami šaunius žygius, pasidaro didžiai garsūs bei žymūs žmonės. Tačiau dažnai būna ir priešingai: garsių gimdytojų palikuonys taip išsigimsta, kad savo senolių dorybes stengiasi viršyti visokiomis ydomis ir nebevertina bjauriais darbais sutepto gyvenimo“³⁶⁰. Taigi, suabejota tiesmuku prigimtųjų ir filiacijos susiejimu; mąstytojo argumentą būtų galima parafrazuoti Horacijaus parafraze: ne visuomet drąsieji gimdo drąsius, jaučiai jautukus, iš erelio uodegos, būna, iškrenta ir šarka³⁶¹, o kilnus liūtas atsiveda šunį. Palikuonių prigimtųjų skirtingumas esą galėjo pasireikšti įvairiausiose sferose: tiek netikimu karo žygiui, tiek negebėjimu susivaldyti ar nepažabojamu godumu ir gašlumu. Skaitytojų apmaudui, autorius toliau rašė, jog „[n]enorėdamas minėti dabarties faktų, pateiksiu keletą senų“³⁶². Blieka tik spėlioti, ką iš amžininkų omenyje turėjo A. Volanas: galbūt 1557 m. mirusį Grigalių Astiką, amžininkų laikytą „blogiausios reputacijos žmogumi Lietuvoje ir Lenkijoje, apie kurio blogus darbus galima parašyti knygą“, o galbūt netgi ir patį Žygimantą Augustą³⁶³? Bet kaip tuomet, jeigu ne pirmtakų krauju, pasiekta dorybė? Po

pažiūros valstiečių klausimu“], in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu*, p. 22–23. Taip pat dėl kilmingumo instituto pripažinimo: Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 129 (žr. nuorodą nr. 281), 131.

³⁶⁰ Lot.: *Ast vero saepe fit e contra, ut e Claris natalibus tantopere degenerent posterij, ut virtutes maiorum omnibus viciis superare contendat, et nullis non flagitiis contaminare vitam pulchrum sibi esse ducant* (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 69 (lot.), 135 (liet.)).

³⁶¹ Plg. Kristupo Manvydo Dorohostaiskio ištara, jog „[...] aš irgi ne šarkai iš uodegos kritęs ir būdas mano bajoro, ne valstiečio“ (cituojama per: Seredyka, Jan. *Kunigaikštystė ir plikbajoris*, p. 153).

³⁶² *Atque ut recentia omittam, vetera autem pauca attingam* (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 70 (lot.), 135 (liet.)).

³⁶³ Apie Grigalių Astiką: Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*. Vilnius, 2016, p. 220. Dėl Žygimanto Augusto: po jo mirties A. Volanas su šleikštuliu kalbėjo apie „dvokiančią paleistuvystę ir didžiai nusikalstamą svetimoteriavimo nuodėmę“ (Volanas, Andrius.

gausaus žarstymosi klasikinės istorijos pavyzdžiais tezei pagrįsti, A. Volanas pateikė tokį apibendrinimą: „[...] dorybė nei iš kilmingumo, nei prigimties (lot. *natura*) duodama, bet pelnoma mokymusi (lot. *studium*) ir darbu [...]“³⁶⁴. Šitai prieinama prie vienos iš kertinių A. Volano požiūrio dalių, kurią šis išgvildeno, veikiausiai, pasirėmęs tuo pačiu Filosofu, t.y. Aristotelium. Dorybė suvokta ne kaip kažkas, kas priklauso individo manipuliacijai nepasiekiamai prigimties sričiai³⁶⁵; dorybė tai – *habitus*, tai – kas pasiduoda formavimui, taigi, įprotis ir elgsena, valios pastangomis įmanoma suformuoti „antroji prigimtis“ (lot. *secunda natura*)³⁶⁶.

Svarbu daryti atkreipti dėmesį, jog paties kilmingumo instituto ar kilnuomenės vietos sociume A. Volanas neneigė. Jis taip pat nekvestionavo ir tokio socialinio statuso paveldimumo galimybes; tiesa, simptomiškai prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo neigimui, pastarąjį, gimimu grįstą, kilmingumą mąstytojas vadino ne, pavyzdžiui, *nobilitas naturalis*, o [*nobilitas*] *nativa*³⁶⁷. Kartu su sektiniais pirmtakų pavyzdžiais šis statusas turėjo individui padėti tarnauti bendrajam gėriui ir atverti kelius, kuriais eiti dera dorai. Taigi, mat A. Volanui kilmingumas – dorybė ir elgsena, todėl neatsitiktinai 8 traktato skyrius („Kilmingumo prasmė dabar kitokia nei senaisiais amžiais“) aptarė tai, kas kilmingajam pridera, o kas ne, kokios turėtų būti kilmingojo būseną reguliuojančios ribos (pavyzdžiui, kaip traktuoti mechaninius darbus ir t.t.). Svarbu ir tai, jog tokia *nobilitas* traktuotė atvėrė duris platesniam pagrindindimui įvertinti dorybe pasižymėjusius, būdu ir darbais kilnius, tačiau aukšta kilme pasigirti negalėjusiuosius, o būtent – nobilitacijai, arba, kaip rašė A. Volanas, „dovanotajam kilmingumui“³⁶⁸. Kaip

„Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą“, in: Volanas, Andrius. *Rinkiniai raštai*, 194).

³⁶⁴ *Quare cum ex nobilitate minime proveniat virtus, ut quae a natura non detur, sed studio et labore absolvatur [...] (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 71–72 (lot.), 137 (lietuviškasis vertimas pakoreguotas K. Č.)).*

³⁶⁵ Panašiai (kaip *nuoga obliczia*) A. Volano „prigimties“ sampratą interpretavo ir Dainora Pociūtė, tiesa, tai atlikdama iš tarpkonfesinės (katalikų ir protestantų) polemikos perspektyvos: Pociūtė, Dainora. „Prigimties pančiai ar įstatymų laisvė: kai kurie Mikalojaus Daukšos *Postilės* „Prakalbos į malonųjų skaitytoją“ aspektai protestantų minties kontekste“, *Literatūra*, 38 (1). Vilnius, 2000, p. 26–27.

³⁶⁶ Smith, Steven B. „Goodness, Nobility & Virtue in Aristotle’s Political Science“, *Polity*, Autumn, 1986, vol. 18. Chicago, 1986, p. 14. Wittig, Claudia. *Learning to be Noble*, p. 24–25.

³⁶⁷ [...] *una quidem a parentibus derivetur in liberos, et nativa merito dici queat [...] (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 73).*

³⁶⁸ [...] *donative recte nominetur [...] (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 73).*

matyti, reformato idėjos skyrėsi nuo ankstesniame poskyryje aptartos prigimtinio kilmingumo koncepcijos. A. Volano siūlytame pasaulėvaizdyje kilmingojo pirmtakai – ne visa galinčio ir visa sprendžiančio kraujo šaltiniai ir prigimties lėmėjai, o moraliniai autoritetai. Todėl A. Volanas ir teigė: „[...] senolių kilmingumas, matyt, primeta palikuonims tarsi įstatymą arba greičiau būtinybę, kad nesivaizduotų senolių dorybės sekėjais tie, kurie verti visų paniekos [...]“³⁶⁹.

Tokios traktuotės dėka stropiai didikų ir kitų puoselėta genealoginė savimonė sušvito praktiniu arba taikumu aspektu, o pats kilmingumas per praktikuojamą dorybę artėjo švietimo ir edukacijos orbitai³⁷⁰. Dėsningsi tuomet ir įvairiose dedikacijose, šiaip jau bene privalomai turėjusiose negailėti liaupsių patronui, A. Volanas įvairiems Radviloms apie jų protėvius bylojo būtent tokioje šviesoje. To paties traktato „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ dedikacijoje, kurioje kreiptasi į Mikalojų Radvilą Rudą, aprašyti įvairūs nusipelnę giminės nariai. Žinoma, visi jie puikūs ir pasižymėję įvairiomis dorybėmis, tačiau šios – ne tiesiog gamtos ar prigimties malonėtos. Tiek M. Radvilai Rudajam, tiek kitiems iškilūs giminės pirmtakai turėjo būti elgsenos imperatyvai, *exempla*. Apie tuo metu dar vis sąlyginai jauną Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėlį A. Volanas kalbėjo kaip apie „[...] savo tėvo protą ir dorybę parodžiusį [...]“, be to, „[...] nėra abejonės, jog pasirodysias vertas senolių, o paveldėtą šeimos garbę [...] iškels į padanges [...]“³⁷¹. Esminga, taigi, jog šaunumą ir protą Radvila turėjo parodyti pats, o iš giminės paveldėta būtent šlovė. Taip pat ir 1598 m. panegirikoje tam pačiam Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnui A. Volanas apie motinos svarbą būdai sakė šitaip: „[i] tarsi ryškus paveikslas, pastatytas visoms žymiausioms moterims kaip

³⁶⁹ *Videtur enim nobilitas maiorum, legem quondam vel potius necessitate imponere posteris, ut ne ab avita virtutis se sectatores exhibent, ii non tam genere insignes [...]* (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 72 (lot.), 138 (liet.)).

³⁷⁰ Todėl, beje, negalima teigti, jog A. Volanas apskritai ginčijo genealogijos svarbą ir vertę kilmingumui (taip svarstyta: Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 54–55).

³⁷¹ *Tamen cum tam insignem post se reliquerit prolem, ut ingenium et virtutem in prima iam aetate exprimat patris, non dubitandum est, eandem magno praesidio et ornamento toti Reipublicae quandoque futuram. Nam Nicolaus Christophorus maior natu filius, in iuvenili aetate a prudentissimo Rege in ordinem Senatorium cooptatus, tamque insigni morum gravitate ornatus, tam maturo iudicio, et senili prudentia praeditus, tanto amore patriae et dignitatis publicae flagrans, certum dat omnibus documentum, in quam magnam spem reliqui crescant fratres* ([Veikalo dedikacija], in: Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 52 (lot.), 117 (liet.)).

sektinas pavyzdys“³⁷². Reformato, su jėzuitais debatavusio dėl stabų ir šventųjų paveikslų garbinimo, atvaizdo (lot. *imago*) simbolika turėjo būti gerai apgalvota. Jokių mistinių ar šventų galių pats paveikslas, šiuo atveju, pirmtakė motina, turėti ir negalėjo, ji turėjo mokyti.

A. Volano idėjų apie kilmingumą tąsa galima rasti 1602 m. mirusiam Smolensko vaivada Jonui Abramavičiui skirtoje laidotuvių kalboje³⁷³. Velionis šioje eulogijoje, galima sakyti, – mąstytojo pateiktos kilmingumo sampratos įsikūnijimas. Žinoma, pats kūrinio žanras implikavo tam tikras retorines, turinio ir struktūros gaires, tad kartu buvo ir neišvengiamai tipiškas; išlaikant romėniškų laikų maksimą *de mortuis aut bene aut nihil*, tokios kalbos virsdavo ne kuo kitu, o *laudatio mortui*: šio godotinių poelgių ar sektinų dorybių paliudijimu. Šitaip laidotuvių kalba atliko ir didaktinę, arba moralistinę, funkciją ir konstravo sektiną pavyzdį³⁷⁴. Dar daugiau, įprastai svarbiu laidotuvių elementu būdavo luominės priklausomybės – kilmingumo – tematika³⁷⁵. Taigi, aplinkybės idealios. Tai, jog patį A. Volaną su velioniu J. Abramavičiumi siejo glaudus asmeninis ryšys, nieko keisti neturėtų³⁷⁶. Kalbą skaityti ir analizuoti derėtų galvoje turint jau aptartą mąstytojo kritiką egzistavusiai kilmingumo sampratai.

Vienas pirmų struktūrinių tokių kalbų elementų – apraudomojo kilmės aptarimas ir šio protėvių šlovinimas. Poreikis tam – keliariopas. Įprastai šitaip velionis turėjo būti pavaizduotas savo šaunumu pratęsęs šlovingų senolių darbus, į juos atsigimdamas ir sekdamas. J. Abramavičius, tuo tarpu, „[...] gimė bajoro namuose, bet ne tokioje šlovingoje ir turtingoje

³⁷² [...] *expressa quaedam imago, omnibus clarissimus feominis ad imitandum proposita fuit* (Volanas, Andrius. „Panegirika šviesiausiajam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui“ / „Panegyricus Illustrissimo Principi, Domino D[omino] Nicolao Christophoro Radivillo Duci in Olika ac Nieswiez“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 243 (lot.), 260 (liet.).

³⁷³ Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 292–308.

³⁷⁴ Kicińska, Urszula. „Oracija pogrzebowa jako upamiętnienie zmarłego“, p. 189–199. Rok, Bogdan. „Druki żałobne w dawnej Polsce XVI-XVIII w.“, *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku*, pod redakcją Henryka Suchojada. Warszawa, 2001, p. 187–188, 187–198.

³⁷⁵ Baczewski, Sławomir. „Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu z XVII wieku w świetle kazań pogrzebowych“, *Wesela, chrzciny i pogrzeby*, p. 205.

³⁷⁶ Apie tai užsiminta ir pačioje kalboje: „[...] nuo pat pirmų paauglystės metų per visą amžių su manimi gyveno ir tiek meilės bei nuoširdumo man padovanojo [...]“ (Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 301). Taip pat žr.: Tyszkowski, Kazimierz. „Abramowicz Jan“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1. Kraków, 1935, p. 13.

šeimoje, kokia didžiuojasi tie, kurie, kilę iš ypač garbingos giminės [...]“³⁷⁷. Taigi, galimybės tuščiam puikavimuisi sava kilme nebuvo, kaip ir nebuvo galimybės avansui vien įtakingo užnugario, pridengto neva įgimta dorybe ir pranašumu, dėka. Iš to, mat J. Abramavičius aukštumų pasiekė dėka savos, tikros ir nesuvaidintos dorybės ir gebėjimų, net galima numanyti kalbos autorių plėtojus „atvirkščio snobizmo“ (ang. *reversed snobbery*) siužetą, kuomet išskirtinės kilmės trūkumas tapdavo didžiavimosi ašimi³⁷⁸. Galima tik prisiminti, kaip kone su pasigardžiovimu (mat veikiausiai pats su tuo tapatinosi) A. Volanas traktate citavo tironžudžio graiko Harmodijaus žodžius, skirtus žmogui, prikišinėjusiam jo žemą kilmę: „Mano giminė nuo manęs prasideda, o tavo tavimi baigiasi“³⁷⁹. Tai, jog J. Abramavičius, visgi, gimė kilminguoju, problemos nesudarė – juk mąstytojas pačią kilmingumo instituciją pripažino ir jos neneigė. Svarbiausias buvo klišės apie deterministinį protėvių-palikuonių atsigimimą, esą pagrindžiantį statuso pelnytumą, sutrąukymas: juk apraudoamojo tėvai, apie kuriuos praktiškai nieko nežinoma³⁸⁰, – niekuo labai nenusipelnė. Taigi, kaip anoks medis sunokino šitokį vaisių?

Kita vertus, tikrąjį kilmingumą, suprastą kaip kilnumas ir dorybė, nepriklausomus nuo kilmės, A. Volano atrado ir išeksponavo J. Abramavičiaus gyvenimu, kuris „[...] jokių kilmės privilegijų negavęs, vien tik dorybe tiek nusipelnė, jog, aukščiausia garbe apdovanotas, vaivada buvo paskirtas ir į senatorių gretas išrinktas [...]“³⁸¹. Velionio Minsko, o vėliau Smolensko vaivados dorybė atsiskleidė eilėje A. Volano aptartų jo gyvenimo žygių: stropiu darbu Mikalojaus Radvilos Rudojo dvare, nešališku teisingumo seikėjimu ir neteisybės sutramdymu būnant Vilniaus pilies teisėju, žinoma,

³⁷⁷ [...] *scimus hunc virum conditione nobilem extitisse, et equestri loco natum, sed non ex tam splendida et opulenta familia, qua gloriantur hi, qui summo genere prognati* [...] (Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 292 (lot.), 301 (liet.)).

³⁷⁸ Dėl „atvirkščio snobizmo“ žr.: Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 126, 154.

³⁷⁹ Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 139.

³⁸⁰ Tyszkowski, Kazimierz. „Abramowicz Jan“, p. 340. Nieko apie juos nežinojo ir Albertas Vijūkas-Kojalavičius: Kojalavičius-Vijūkas, Albertas. *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas. Vilnius, 2015, p. 18–19.

³⁸¹ [...] *nullis fortunae adiutus subsidiis, una virtute tantum promeritus est, ut summa dignitate ornatus, Palatinusque factus, et in ordinem Senatorium cooptatus fuerit* [...] (Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 293 (lot.), 301 (liet.)).

nepaisant savos gerovės ir išlaidų, nuolat rūpesčiaujantis bendru – Respublikos – reikalu³⁸². Kaip įdomesnius A. Volano pateiktus tikro kilmingojo dorybės ženklus dar galima nurodyti: mokslo ir išprusimo siekimą („Mat nors ir menkai mokslų buvo ragavęs, [...], bet sudėtingiausių rašytojų veikalus atidžiai studijuodavo [...]“³⁸³ etc.), kuris betarpiškai susijęs su konfesiniu velionio atsidavimu („Tada pasiskelbė Evangelijos tiesą iki pat gyvenimo pabaigos kuo ištikimiausiai ginsiąs [...]“³⁸⁴); be to, nuolat pasirodo ir finansinio išprusimo, apdairumo su pinigais motyvas³⁸⁵.

Tokie čia trumpai suskliausti A. Volano tikram kilmingajam priskirtini bruožai turėjo įpavyzdinti, kaip pateisinti gimimu įgytą kilmingojo vardą, o taip pat meritokratiškai paaiškinti kuklių bajorų sūnaus Jono iškilimą. Be gautų senatoriaus pareigybių, to apogėjus – dukters Kotrynos ir Konstantino Golončino vestuvės – „[...] valdovas karalius Zigmantas nepasididžiavo per savo pasiuntinį šią santuoką pasveikinti“³⁸⁶. Kita vertus, į poleminių lauką J. Abramavičiaus gyvenimas dar įtrauktas ir tuo, kokias reakcijas sukėlė jo, *homo novus*, sėkmė – kitų didikų pavydą ir nepasitenkimą: „Prigimties jau taip yra sutvarkyta [...], jog į visus žmones, dėl savo dorybės pirmą kartą išgarsėjusius, niekada ramiai žiūrėti negalėjo tie, kurie, dalyvavimą valdyme iš prosenelių paveldėję, ilgai garbingą padėtį buvo užėmę ir senuosius protėvius vardydami garsiais palikuonimis didžiavosi“³⁸⁷. Šitaip darkart priešpastatyta neva įgimta, tačiau išties nesanti, vien

³⁸² Kilmingumą suprantant ir kaip pilietybę, kaip siektina abiems nuolat ir visų postuluota dorybė buvo meilė tėvynei *amor patriae* (Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 204–205. Taip pat: Pietrzyk-Reeves, Dorota. *Polish Republican Discourse*, p. 158–159).

³⁸³ Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 304.

³⁸⁴ Konfesinis aspektas, tiek deklaruojant tikėjimą, tiek velionį pavaizduojant kaip pamaldų, taip pat buvo įprastas tokių kūrinių topas (Rok, Bogdan. „Druki żałobne w dawnej Polsce XVI-XVIII w.“, p. 194). J. Abramavičiaus atveju pastebimas raginimas neatsižlieti nuo reformatiškojo tikėjimo (beje, eventualiai Jono anūkas Samuelis XVII a. vid. perėjo į katalikybę).

³⁸⁵ Minimasis velionio planas sutvarkyti kunigaikštystės išdą, sėkmingas Radvilos valdų administravimas etc.

³⁸⁶ Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 307.

³⁸⁷ *Natura hoc ita comparatum est, idque quotidianus usus comprobatur, et vetera scriptorum monumenta testantur, quod omnes homines virtute sua privum inclarescentes, nunquam aequis oculis aspicere potuerunt hi, qui in avita quadam Reipublicae possessione gaerentes, diu illustrem locum obtinuerunt, et maiores antiquos recensentes, claram progeniem ostentarunt* (Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii“, p. 295 (lot.), p. 303 (liet.)).

deklaruojama, ir tikra, nuolat praktikuojama, dorybės, o A. Volanas šia laidotuvių kalba turėjo progą pakartoti savo nuostatas ir jomis papuošti brangaus bičiulio atminimą.

Tiek A. Volano, tiek ir nemažos dalies referuotų panašių intelektualinių pozicijų vakariau nuo Lietuvos atveju, pravartu atsižvelgti į ir įsižiūrėti vieną iškalbingą detalę. Kaip charakterizuotini prigimtinį kilmingųjų išskirtinumą kvestionavę asmenys? Kokie jų siekiai? Brandžiųjų Viduramžių atveju labai neretai reikalas turimas su vienaip ar kitaip su Bažnyčia asocijuotais asmenimis – vienuoliais, vyskupais. Kitas aspektas, aišku, tiesiogiai besisiejęs su pirmuoju, – išsilavinimas, betarpiškai paliudytas to, kas ir kaip formavo tokių asmenų požiūrį į kilmingumą: dar iki Brandžiųjų Viduramžių laikotarpio kultūrinėje Vakarų apyvarčioje likę pavieniai klasikiniai tekstai ir jau pakilimo metu užgriuvusi Antikos kūrybos ir vertimų lavina. Tad yra pagrindo kalbėti apie besiformavusį intelektualų tipą, būtent kuris įprastai virsdavo ir kilmingumo sampratos, ir visos kilnuomenės kritiku (plg. tuos pačius Erazmą Roterdamių, beje, nesantuokinį sūnų, ar Tomą Morą). Taip ir A. Volanui autoritetu buvęs A. Fryczas Modrzewskis – Krokuvos akademiją baigęs, žemesniuosius šventimus turėjęs, o vėliau į Reformacijos pusę perėjęs ir vedęs intelektualas, kilme, tiesa, kilmingasis. A. Volano, kvestionavusio egzistavusią kilmingumo sampratą, kilmingojo statuso klausimas – jau keblus. Žinoma, jog jėzuitai kėlė klausimų dėl savo oponento kilmės, ypač iš tėvo pusės: esą šis buvo miestietis ir aludaris (panašu tai buvus tiesą). Pats A. Volanas, tuo tarpu, primygtinai teigė kilęs iš Silezijos šlėktų³⁸⁸. Ilgą laiką tarpą praleidęs Lietuvoje, 1564–1568 m. A. Volanas galiausiai gavo valdovo privilegiją indigenatui (o ne nobilitaciją!)³⁸⁹. Kita vertus, pavadinti jį „tikru“ kilminguoju būtų sudėtinga, ypač savo gyvenimą susiejus su, pirmiausia, intelektualinėmis veiklomis.

Kur link visu tuo lenkiama? A. Volano ir kitų jo kolegų, pasklidusių laike ir erdvėje, siekiai nuneigti tiesioginį kilmės ir kilmingumo ryšį nebuvo vien tik intelektualinis disputas ar noras kaip nors suvaldyti, sucivilizuoti iki tol netašytą buvisią militaristinę aristokratiją. Kilmingumo, kaip privilegijuotos socialinės būklės, apibrėžimo keitimas beveik neabejotinai atspindi pačių diskusijos dalyvių norą kilmingumo sąvoką perkonstruoti sau palankesne linkme. Tebūnie tokią mintį iliustruoja galbūt netikėtas šaltinis ir

³⁸⁸ Daugirdas, Kęstutis. *Andrius Volanas ir reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Monografija*, iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindžiūnaitė. Vilnius, 2024, p. 29–30.

³⁸⁹ [Lukšaitė, Ingė. „A. Volano pažiūros valstiečių klausimu“], in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu*, p. 19. Lukšaitė, Ingė. „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 29–30.

asmuo – P. Roizijus ir jo 1563 m. „Lietuvos sprendimai“. Ketvirtąjoje traktato dalyje, skirtoje kazusui „[a]pie deramą pateisinimą tų, kurie pašaukti neatvyksta į teismą“, prieita pasitikėjimo kilmingojo liudijimu, o per tai ir kilmingumo, klausimo. Teisės profesorius, nors pačio kilmingumo instituto nekvestionavo (jam priskyrė pirmenybę prieš nekilmingumą), iliuzijų prigimta kilnuomenės dorybe, panašu, taip pat neturėjo³⁹⁰. Kaip ir kiti, Lietuvoje įsikūręs ispanas kilmingumą susiejo su dorybe, o per tai – dorybe taip pat laikant ir mokslingumą – kilnuomenei priklausytinų asmenų grupę pabandė išplėsti ir tuo, ką būtų galima pavadinti intelektualais ir akademikais. Pasitelkę įvairius Digestų komentatorius, taip pat popiežiaus aplinkos raštus, P. Roizijus apibendrino: „Apie kilminguosius pasakyta mintis pagrįstai nutiesime prie garsių mokslų išmanymu vyrų“³⁹¹. Taigi, svarstant apie kilmingumo sąvokos trajektorijas, įsidėmėtinas siekis ta sąvoka manipuliuoti ir galimybė ją plėsti ir kitų, įprastai su aristokratija nesusietų, socialinių grupių link³⁹².

Tačiau ar kilmingumo, kaip dorybės, pripažinimas pasibaigdavo ties intelektualių kritikų traktatų puslapiais? Ar paveldimu kilmingumu grįsta visuomenė, besididžiavusi savo dorybe, pripažindavo šią kitiems, plebėjiškos kilmės asmenims? Turbūt kaip to išraišką derėtų traktuoti nobilitacijas, ar bent jau taip rodosi pažvelgus į juose pateiktus sukilninimo akto motyvus. Savaime suprantama, ne istorikui imtis spręsti, ar kas nobilituotas iš tiesų buvęs doras ir kilnus, ar veiksmas subrandintas kitokių veiksmų, tačiau pažvelgti į sukilninimo aktą iš diskursyvos pusės įmanoma. To, kas laikyta tinkamai nuopelnais ir kur ieškoti dorybės idealo realizacijos, galima tikėtis nagrinėjant nobilitacinius dokumentus. Čia, beje, derėtų padaryti pastabą dėl paties nobilitacijos termino aprėpties – vargu, ar pagrįsta nobilitacijomis (arba kilmingumo/šlėktystės/bajorystės suteikimu) vadinti atvejus, kuomet susiduriama su jau iki tol buvusio, tačiau užmiršto arba užginčyto, kilmingumo įrodymu (taigi, kilmingumo „išvedimo“ procedūra). Nobilitacijos terminą derėtų taikyti tik tais atvejais, kuomet statusas

³⁹⁰ Čia turbūt svarbus ir bendrai skeptiškas P. Roizijaus požiūris į mediciną (taigi, galimybę fiziologiškai paaiškinti kilnumo transmisiją).

³⁹¹ Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai* (1563 m.), p. 306–307, IV, 240–243; p. 307–308, IV, 246–251. Orig.: *Decisiones Petri Royzii: Decisio Litvanica* IV, 240–243, 246–251, p. 387–389 : *Quae in nobilibus dicta sunt, ad uiros litterarum scientia claros non immerito porrigemus* (IV, 240, p. 387).

³⁹² Jau kiek vėliau, 1619 m., Adomas Rasijus savo traktate *Tractatus politico iuridicus de nobilitate et mercatura* sąvoką bandė išplėsti taip, jog ši inkorporuotų ir užsiimančiuosius prekyba: Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 145–146.

suteikiamas iki tol juo nedisponavusiam ar net pretenzijos į jį neturėjusiam individui ar jų grupei³⁹³.

1533 m. gruodžio mėn. Žygimantas Senasis Martynui Čižui suteikė kilmingojo statusą. Dokumento arengoje galima aptikti dviejų lygių monarcho pateikiamus tokio veiksmo paaiškinimus. Pirmas jų yra skirtas bendrai nobilitacijai *per se* pagrįsti:

Mat visagalis Dievas žmonių padermę teikiasi įvariais būdais ir pagal darbus vertinti, o tarp žmogiškųjų gėrybių garbė ir kilnumas ne paskutinę vietą užima, tai karaliams ir kunigaikščiams privaloma, jog kuriuos asmeninę dorybe išsiskiriant arba darbais gerai nusipelnčius aiškiai išvys, tuos kilmingumo puošnumu apdovanotų³⁹⁴.

Tad tai net valdovo prievolė rūpintis tuo, jog dorybė neliktų nepastebėta ir neapdovanota. Tuojau pat po to sprendimas tokią malonę suteikti Čižui motyvuotas tokiais valdovo žodžiais: „[...] maloningai matydami dorybes ir ištikimybės [sic], o taip pat ištikimus Martyno Čižo Konstantinaičio iš Netečos patarnavimus [...]“³⁹⁵. Tiesa, kas ir kokios tos naujakilmio dorybės ar konkrečiau, kaip pasireiškė pavaldinio ištikimybė, deja, nespecifikuota, tačiau svarbu konstatuoti patį dokumente deklaruotą tokių kategorijų kaip dorybė, kilnumas (rusėn. *шляхетность*) ir kilmingumas susiejimą ir pripažinimą prasčiokiškos kilmės individui. Tokie motyvai, beje, sutikti ne tik išskirtinai valdovo prerogatyva įvykdytose, tačiau ir kitose adoptacinėse nobilitacijose³⁹⁶.

Kalbant apie teisinį nobilitacijos reguliavimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, antroji ir trečioji Lietuvos Statuto redakcijos jau turėjo atitinkamus straipsnius (ar jų dalis), pašvęstus šitam klausimui, tuo tarpu, PLS nobilitacija neaptarta, nors valdovas jas, kaip matyti, ir atlikinėjo. ALS III, 21 („Apie paprastus žmones, kada gi garbės ir būklės paauskinimą už pakankamus nuopelnus gali turėti“) ši prerogatyva pavesta valdovo galiai. Svarbu, kad straipsnio kontekste nobilitacija paliesta tik po to, kuomet

³⁹³ Plg. ydingą sąvokos pasitelkimą cilei dokumentų: Sipavičiūtė, Justina. „Herbai Lietuvos Metrikoje“, p. 12.

³⁹⁴ *Кдгы Богъ вшемоуцый розмаитыми обычайми и поступы рожай людский розозновать рачыть и межи людскимъ добрымъ честь и шляхетность не заднее местцо собе привлацають, и есть того потреба кролемъ и княжатамъ, иж которыхъ албо цнотю некоторою особливою преложонныхъ, албо в добре заслужонныхъ речахъ добре а стане справуючы, ясне убачать, тыхъ знаменитосью шляхетства помножаютъ* (LM: 8-oji Teimų bylą knyga (1522–1530), nr. 366, p. 172–173)

³⁹⁵ [...] мы, маючи ласкавый възгляд на цноты и верности, и теж на веръные послуги Мартина Чижа Костягиновича зъ Нетечы [...] (LM: 8-oji Teimų bylą knyga (1522–1530), nr. 366, p. 172–173).

³⁹⁶ Plg. Juškaičių atvejį, žr. nuordą nr. 221.

deklaruota valdovo pareiga saugoti kilmingųjų luomą „[...] nuo visokios nepagarbos iš prasto luomo žmonių [...]“ (rusėn.: [...] *постерегаючи всякого обелжения стану шляхецкого отъ людей простого стану [...]*). Taip teisės raide numatytas tokio veiksmo išimtinumas, o apie jį patį ir jo motyvacijas tepasakyta: [...] *окромъ особливое ласки и надарения отъ зверхности нашею господарское [...]*³⁹⁷. TLS III, 26 situacija kone tapati, nobilitacija taip pat paminėta kilmingųjų teisių išsaugojimo kontekste, o akto išimtinumas ir valdoviška tokio veiksmo privilegija aiški. Tiesa, pridėtas kriterijus, kas tokio „garbės paaukštinimo“ gali tikėtis: [...] už viešus, garsius ir riteriškus tarnavimus, parodytą drąsą, prieš mūsų priešus.“³⁹⁸

Be to, galimybė nobilitacijai išnirti ir dar viename šių statutų straipsnyje – ALS I, 4 ir TLS I, 4 („Apie valdovo didybės įžeidimą“). Aptariant atvejį, jeigu kas apie numanomą valdovo išvadystę ar kokį kitokį pasikėsinimą į didįjį kunigaikštį praneštų valdovui iš anksto, „[...] poną Dievą ir savo valdovą, ir Respubliką mylėdamas [...]“, toks „[...] [mūsų valdoviškąją malonę turėti – TLS] ir paaukštinimo [garbės – TLS] bus vertas“³⁹⁹. Tokio sukilninimo kazuso atsiradimas valdovo asmeniui skirtu skyriaus straipsnyje, numanu, gali būti susietas su labai konkrečiu įvykiu – 1561 m. Žygimanto Augusto įvykdyta jauno tarno (rusėn. *хлонец коморника нашего*) Teodoro Martynaičio Milenskio nobilitacija. Tokio veiksmo akstinas – jaunuolis atpažino asmenį, ant Vilniaus pilies vartų pakabinusį tekstą, nukreiptą prieš valdovo asmenį ir sveikatą. „Todėl kad tas Teodoras pademonstravo tokį rūpesčio pilną uolumą apsaugoti mūsų sveikatą ir įrodė savo pavaldinystės ištikimybę [...]“, – teigė Lietuvos didysis kunigaikštis, – Teodorui, jo tėvui (!) ir broliams buvo suteiktas kilmingųjų statusas⁴⁰⁰. Nuopelnai bendrajam

³⁹⁷ ALS, rusėn., p. 87.

³⁹⁸ TLS, liet., p. 104–105. TLS, rusėn., p. 137.

³⁹⁹ ALS, rusėn., p. 52: [...] *милуючы пана Бога и пана своего и Речь Посполитую справедливе перестрежъ або обявить, повыненъя годенъ будетъ*. ALS, lot., p. 3–4: *Si quis vero Dei, republicae, nostrique amans, vere crimen detexerit, is gratia nostra, famaeque, honoris et dignitatis accensione dignus iudicabitur*. TLS, liet. p. 30–31: „O kas gi laiku, prieš veiksma mylėdamas Vešpatį Dievą ir savo poną, ir Respubliką, teisingai įspėtų arba paviėšintų tokius dalykus, tas turės mūsų, valdovo, malonę ir bus vertas garbės paaukštinimo“. TLS, rusėn. p. 68–69: *А хто бы въ часъ передъ учинькомъ, милуютъ Пана Бога и пана своего и речь посполитую, справедливе перестережъ або объявить таковыя речи, тотъ маеть ласку нашу господарьскую мети и чти повышенья годенъ будетъ*.

⁴⁰⁰ *Ино иж тотъ Федор такову дбалу ю пилность с престрежениемъ здоровья нашего Учинилъ и верности подѣданства своего оказал [...]* (Žygimanto Augusto raštas, kilmingojo statusą suteikiantis tarnui Teodorui Milenskiui dovanojantis jo giminei valdą. 1561.08.06, Vilnius, LMAVB RS, f. 2–14; dokumento registras taip pat: *Pergamentų katalogas*, nr. 581, p. 230).

reikalui (respublikai) arba valdovui ir atskiras akcentas, skirtas karo tarnybai,⁴⁰¹ – taigi, karinis šaunumas arba narsa, ir ištikimybė, – su tokiomis dorybėmis galima susieti sukilninimo akto (nobilitacijos) pateisinimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystės teisėje ir, numanu, amžininkų akyse⁴⁰². Jau sudarius Liublino uniją, 1578 m. Abiejų Tautų Respublikos seimas numatė, jog valdovas nobilituoti galėjo tik su seimo ir senato pritarimu⁴⁰³.

Žinoma, nobilitacija visuomet buvo išimtis ir jau pats reiškinių egzistavimas signalizavo, jog kilmingųjų korporacija – užsiveria⁴⁰⁴. Kita vertus, šiai tampant tokiai, atsirado tam tikras poreikis vidinei grupės reguliacijai, pritinkamos elgsenos ar gyvenimo būdo kontrolei ir t.t. Tokiu būdu dorybės kategorija tapo ne tik sau (kilnuomenei), kaip visumai, išaukštinti kitų atžvilgiu skirtu ženklu, tačiau ir visos korporacijos narių vertinimo kriterijumi (plg. garbės praradimo kazusus). Kartu neišvengiamai dorybę aukštinusi ir su ja besitapatinusi grupė privalėjo ją atpažinti ir kituose. Todėl įrodžius dorybę kartu tarsi įrodyta ir kilni prigimtis, o tai suteikė šansą būti kilnuomenės dalimi.

Jei kas šiuo darbu postuluojamą prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso apraiškų ar plėtotės sumanytų ieškoti XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualinės kultūros plotmėje, pavyzdžiui, kokiam nors politinę santvarką analizuojančiame ir tampriai su moralės klausimais susijusiame traktate, be to, atskirai dėmesio skiriančiame kilmingumo sąvokai, tuomet pirmu susidūrimu gal net ir nusiviltų. Tačiau tai būtų netikęs pirmas įspūdis. Analizuotame A. Volano traktate „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ (1572) kilmingumo, prigimties ir jos perdavimo santykis teigtas kitoks, netgi priešingas. Šio reformatų mąstytojo (teologo ir filosofo) protu, laikyti, jog dorybė yra paveldima individo savybė, būdinga tik kilmingųjų palikuonims, yra nevykususi ir netikslė nuomonė. Kartais ereliai priversti

⁴⁰¹ Plg. būtent su karo tarnyba susijusios ir pirmosios XV a. Lenkijos nobilitacijos: Laberschek, Jacek. „Najstarsze nobilitacje w Polsce na przykładzie Mikołaja wójta lelewskiego i Jana Służki z Mirowa“, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Poznań, 1997, p. 165–167.

⁴⁰² Dėl dorybės sąsajos su karine narsa laikotarpio literatūroje: Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė*, p. 23.

⁴⁰³ Syzmański, Joseph. „Indygenat czy nobilitacja“, p. 212.

⁴⁰⁴ Teisingai tai pripažino: Любавский, Матвей Кузьмич. *Литовско-русский сеймъ*, p. 454–463.

netinkamą atžalą išstumti iš lizdo lauk⁴⁰⁵, o gerą vaisių sunokina ir (pa)prastas medis. Taigi, dorybė atšlieta nuo filiacijos, tačiau vis tiek pripažinta kaip svarbi ar bent jau viena iš svarbiausių (be turto, sekant Artistoteliu sekantį Volaną) kilmingumo dalių. Šitoks požiūris nėra kuo nors išskirtinai „volaniškas“, o yra nemažai daliai Europos ir net ne vienu laikotarpiu atpažįstamas argumentas (taip pat XVI a. ir net vėliau rašyta Lenkijoje, Brandžiųjų Viduramžių Prancūzijoje ir Anglijoje ar XV a. Italijoje, ir dar kitur). Tad nusivilti, prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso ieškant, pavyzdžiui, vienalaikiuose Lietuvoje sukurtuose intelektualiniuose darbuose, neteks. Diskusija – per neigimą – leidžia verifikuoti patį prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursą kaip realų ir egzistavusį, o taip pat nušviestį jam oponuojančias pažiūras. Be to, tokia meritokratija egzistavo ne tik mintyje, tačiau ir veiksme, pavyzdžiui, į luomą koopotuoti *de facto* ir *de iure* tinkama kilme nepasiziymintį, tačiau išskirtine dorybe pasižymėjusį asmenį (nobilitacija).

Skryiaus apibendrinimas

Šio skyriaus („Kilnuomenė“) pradžioje deklaruotas siekis užsiimti tuo, kas pavadinta kilmingumo genealogika, t.y. kilmingojo statuso ir kilmės kategorijos santykio analize. Konstatavus ir nusakius XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje besiformavusį vieną, nors ir nevienalytį, kilmingųjų luomą, imtasi narystės jame kriterijų apžvalgos ir analizės. Vienu pagrindinių atskaitos taškų tapo giminytė, ypač vertikalioji, grįsta kilme. Tiek kunigaikščiai, tiek ponai, tiek ir smulkūs kilmingieji (bajorija, arba šlėkta) savo statusą grindė kilme. Netgi galima sakyti: kilmingųjų korporacijai priklausyta panašiai kaip priklausyta ir giminei. Teisinis ir teisiškai privilegijuotas kilmingojo statusas galėtas įrodyti filiacija ar įgauti adoptacija. Besiformavusi grupinė savimonė pagrindinį narystės būdą pavertė ir savo išskirtinumo diskurso ašimi – kilmingieji esą gimdo kilminguosius, prasčiokai – prasčiokus, ereliai peri erelius, o šunys veda kitus šunis. Toks prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursas galimas fiksuoti, o aiškintas buvo keliomis

⁴⁰⁵ Dedikacijoje Žygimantui Augustui savuosiuose „Lietuvos sprendimuose“ Petras Roizijus aiškino, jog į saulę žvelgti nesugebančius savo jauniklius jūriniai ereliai „[...] išstumia iš lizdo kaip išsigimėlius bei svetimavimo vaisių ir augina tik tuos, kurie gali stovėti prieš saulę nemirksėdami [...]“ ([Juriskonsulto Petro Roizijaus Maurėjo laiškas Lenkijos karaliui, didžiajam maloningajam valdovui Žygimantui Augustui“], Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai* (1563 m.), p. 6. Orig.: *Decisiones Petri Royzii, Epistola* (penktas puslapis): [...] nido deturbat, tanquam degeneres, partumque adulterinum: solsq̃ue educit, qui immota stare acie contra possunt [...].

pagrindinėmis – gamtos, medžio bei kūno – metaforomis. Be to, toks įsitikinimas buvo įmanus apčiuopti ar bent kažkiek būti pagrįstas vienalaikių mokslo (gamtos filosofijos) ir medicinos diskursų. Raktinis prigimtį ir filiaciją susiejęs mąstymo objektas buvo kraujas, vienumet veikęs ir simboliniuose, ir fiziologiniuose męto registruose. Tačiau tai ne viskas. Ne tik aptartos reiškinių susidarymo prielaidos (visuomenės ir giminės struktūrų virsmai), ne tik sučiuoptas jo egzistavimas ir aprodyti kai kurie pavidalai, tačiau išvystas ir jo šešėlis. Pagavus ir, veikiausiai, viso to iššauktas kontradiktoriaus, neigęs tiesmuką kilmingumo ir prigimties interpretavimą. Kaip reakcija į luomo darybos ir ekskliuzyvumo procesą radosi požiūris, sietinas su intelektualine ir išsilavinimu savo socialinį avansą grindusia grupe – tokia, kuri žinojo, kas yra ekvivokacija⁴⁰⁶, ir todėl gebėjo manipuliuoti sąvokos *nobilitas* dviprasmybe (tiek kilmingumas, tiek kilnumas), siekiant formuoti egzistuojantį diskursą, kuriam atsakinėta. Toks atsiradusios kritikos reiškinys buvo būdingas genealogine kilme grįstų luomų susidarymui ne tik Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, tačiau ir svetur bei kitu laiku. Kilmingųjų korporaciją pasiūlyta pavadinti „kilnuomene“ tiek dėl kilmės, tiek ir dėl kilnumo kategorijų svarbos realiam grupės funkcionavimo principui ir savimonės reprezentatyvumui. Išniręs *nobilitas* kategorijos dvilypumas bus svarbus ir likusiai tyrimo daliai.

⁴⁰⁶ Plg. „lietuvio“ žodžius: „Štai kaip Ožechovskis slepia *aequivocationis* [...]“ („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 123).

2. ŠUNYS: TAPATYBĖS TAKOSKYROS

Ižanga: žmonės ir žvėrys

100-ojoje, t.y. pačioje paskutinėje, XIV a. vid. pasirodžiusio „Dekamerono“ novelėje tūlas riteris Rudžjeris savo buvusį senjorą „Ispanijos karalių“ Alfonsą sulyginu su mule. „[...] tokia kaip tas ponas, kuris man tave padovanojo“ – bodėjosi jis, kaip vėliau pasiaiškino pačiam monarchui, turėdamas omenyje, jog „[...] kaip jūs dovanojate, kam nederą, ir neduodate, kam reikėtų, taip ir ji, kur derėjo, ten nesituštino, o, kur nederėjo, ten išsituštino“⁴⁰⁷. Kone pusamžiu vėliau, 1383 m. Lietuvos soste įsitvirtinti siekęs Jogaila Vokiečių Ordino didžiajam magistrui rašė nematęs galimybių pabėgusiam Vytautui suteikti bent ką iš jo tėvonijos ir kartu bandė įteigti tik ką priimtu pabėgėliu ir konkurentu nepasitikėti; šitaip savo pusbrolio ir konkurento atžvilgiu Jogaila laikėsi, mat „[...] mums regisi netinkama dėtis gyvatę užantin [...]“⁴⁰⁸. 1525 m. smailialiežuvis A. Goštautas, gindamas savo reikalą, karalienei Bonai Sforzai dievagojosi daug ir įvairiai: įtikinėjo savąja verte ir tuo pačiu ginčijo nuopelnus kitų, pavyzdžiui, dar neseniai pasimirusio didžiojo konkurento Mikalojaus II Radvilos, kurio tikrąją prigimtį esą pademonstravo reakcija į Mykolo Glinskio maištą – pabėgti ir pasislėpti Žemaitijoje; todėl Radvila iš tiesų tebuvo „[...] silpnadvasis žmogus, turįs kiškio širdį [...]“⁴⁰⁹. Kiek daugiau nei dešimt metų vėliau (1535 arba 1536 m.) diskusijoje dėl teismų tvarkos Lietuvoje „dosnaus“ palyginimo dalimi tapo pats A. Goštautas. Savajame *Responsum* Vilniaus vaivada oponavęs Jonas Chojeńskis išplėtojo paties didiko pakištą mintį apie šališką ponų dalyvavimą

⁴⁰⁷ Turima omenyje pirmoji dešimtosios dienos novelė „Vienas riteris tarnauja pas Ispanijos karalių ir mano gaunas per menką atpildą; bet karalius akivaizdžiai jam įrodo, kad čia kaltas ne jis, o nelemta riterio dalia, ir paskui gausiai jį apdovanoja“, žr.: Bokačas, Džovanis. *Dekameronas*, iš italų kalbos vertė Edvardas Viskanta. Vilnius, 1987, p. 539.

⁴⁰⁸ [...] *videtur tamen nobis inconueniens, quod deberemus serpentem in sinum ponere* [...] (*Codex Diplomaticus Prussicus*, t. 4, hrsg. von Johannes Voigt. Königsberg, 1853, nr. 14, p. 15). Apie šį Vytauto įvaizdį ir to meto situaciją: Mickūnaitė, Giedrė. *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*. Vilnius, 2008, p. 32–33.

⁴⁰⁹ [...] *qui de Sede Palatinatus sui Trocensis, terrente cum vmbra homo pusillanimit et lepori cordis eciam fugerat tunc in Samogitiam* [...] – seniausias žinomas laiško rankraštis: Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 148. Vertimas į lietuvių kalbą: „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilą“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 43. XIX a. vid. publikacija: *Acta Tomiciana*, t. 7, nr. XXXVI, p. 263.

valdovo teisme: „[t]aip jau išeina, kaip senoviniame priežodyje: *asilai kaso vienas kitą*; tarėjai laikosi tarėjų [...]“⁴¹⁰.

Nuvokiant retorikos svarbą ne tik laiškų rašymo ar pamokslavimo, tačiau ir istoriografinėms laikmečio praktikoms, susidurti su gyvūnu palyginime – nieko neįprasto. Antikinės kilmės literatūrinė tradicija panaudoti gyvūnus kaip veikėjus, pavyzdžiui, pasakėčiose, Viduramžiais buvo ir toliau plėtojama. Pasitelktas gyvūnas tokiu atveju įprastai funkcionuodavo kaip nuoroda į žmogų, apibūdindavo paskiro individo ar grupės savybes, jas satyrizuodavo ir pan.⁴¹¹ Turbūt to atgarsiu reikėtų laikyti ir pirmąkart veikiausiai ~1522 m. pasirodžiusį Bernoto iš Liublino (†1529) veikalą „Ezopas“, veikiausiai turėtą žinoti ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Viena iš leidinio dalių – „Pasakėčios“ (lenk. *Bajki*) – dažnai gyvūnus kaip veikėjus pasitelkusios moralizuojančio pobūdžio eiliuotos istorijos⁴¹². Galiausiai, nors turbūt ir ne ši, tačiau, panašu, ezopiškajai tradicijai skirtą lotynišką rinkinį (ar net du, nr. 53 ir 72, *Книги Езоустъ* bei *Езофус с ысториями*) savo bibliotekoje turėjo ir A. Goštautas⁴¹³. Be to, gyvūnijos naudojimas alegorinėms ar simbolinėms žinutėms konstruoti būdingas ne tik literatūrinei kalbai, tačiau ir kitiems menams, pavyzdžiui, dailei: tepažiūri tūlas į XVI a. pr. Vilniaus Bernardinų bažnyčios freskose pavaizduotą pelikaną su jaunikliais ar vienuolyno galerijose ištapytus liūtus⁴¹⁴.

⁴¹⁰ *Immo iam euenit, quod habet vetus prouerbum: mulj mutuunt [sic] scabunt. Consiliarij consiliarijs adherent [...]* – naujausia kritinė publikacija: Čižauskas, Karolis. „Pasikliauti Stanislovu Górskiu ar... Stanislovu Górskiu? Alberto Goštauto ir Jono Chojenškio diskusijos dėl teismų tvarkos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (1535–1536) teksto evoliucijos ir datavimų ryšys“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 8, sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2024, p. 80. XX a. pr. publikacija: *Acta Tomiciana*, t. 11, nr. 215, p. 166.

⁴¹¹ Fossier, Robert. *The Axe and the Oath*, p. 188. Dantei, tuo tarpu, buvo būdinga gyvūnus pasitelkti ir palyginimui, ir alegorijai, ir simbolizmui (Schildgen, Brenda Deen, „Animals, Poetry, Philosophy, and Dante’s *Commedia*“, *Modern Philology*, vol. 108, no. 1 (August 2010). Chicago, 2010, p. 26). Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 29–30. Taip pat apie beždžionės metaforą: Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages*, p. 538–540.

⁴¹² Išlikusio 1578 m. leidimo publikacija (įvade aptariama veikiausiai neišlikusio 1522 m. leidimo galimybė): *Biernata z Lublina Ezop*, wydał Ign. Chrzanowski (*Biblioteka pisarzów polskich* nr. 55). Kraków, 1910, p. VII–IX, 101–332 (pasakėčios).

⁴¹³ Gudmantas, Kęstutis. „Alberto Goštauto biblioteka“, p. 21, 23–24. Tiesa, antrąjį atvejį (nr. 71, p. 24) K. Gudmantas suprato kaip „Juozapas su istorijomis“, nors su konkrečiu titulu nesusiejo.

⁴¹⁴ Janonienė, Rūta. *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*. Vilnius, 2010, p. 98, il. 2.34 (pelikanas), p. 124, 126, il. 2.56 (liūtai). Dėl meninės gyvūnų raiškos įvairiose sferose: Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 19.

Žinutei konstruoti pasitelkto gyvūno įvaizdžio konotacijos ir funkcijos galėjo būti įvairios, tačiau, pavyzdžiui, dvejoti Bychovco Kronikos siužete išnirusio šuninimo pejoratyvumu nėra ko. Apskritai įžeidimas šunimi – gana universalus reiškinys, paplitęs ir laike, ir erdvėje: nuo Kim Džong Uno sesers 2024 m. spjaudytų keiksmų Ukrainai ir Pietų Korėjai („blogi šunys“) iki Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio žodžių apie pirklius („kaimiečiai ir šunys“), gausių neigiamų konotacijų Biblijoje (plg. savo vėmalus ryjantį šunį, Pat 26, 11) ar X a. islamiškosios Kordobos pasiuntinio pasibjaurėjimo slėzvigiečių dainavimu („blogiau net už šunų lojimą“)⁴¹⁵. Visgi, tai nereiškia, jog kaskart šunimi išsakyta tas pats ar tik viena kas.

Šio skyriaus analizės pagrindu pasirinktas palyginimas iš Bychovco Kronikos („prasčiokai – šuns kraujas“) susideda iš šių pagrindinių elementų: tema yra nekilmingieji, rema (su kuo lyginama) – šuo, tuo tarpu palyginimo pagrindą, nors ir nujaučiamą, lieka išsiaiškinti, detalizuoti ir pagrįsti. Tai ir reikėtų laikyti probleminiu šios skyriaus išeities tašku. Ir nors problema suformuluota naudojantis literatūrologinė terminija ir literatūriniu pagrindu, pateiksimas jos sprendimas – istorinio pobūdžio. Tuo turima omenyje, jog surasti palyginimo pagrindą galima kilnuomenės, plebėjų ir šuns triadą narstant kaip istorines realijas ir objektus, pavyzdžiui, per minėtų grupių statuso, teisių, socialinių ir valdžios santykių analizę. Tas pats principas galioja ir šuniui, anoje istorinėje realybėje tikrai nebuvusiam vien knyginio ar alegorinio sutvėrimu nelyg vis atgimstantis feniksas ar tik mergelei sugavęs vienaaragis⁴¹⁶. Kaip ir dabar, taip ir tuomet šuo – įprastas žmogiškosios kasdienybės dalyvis, kurio pažinimas neapsiribojo bestiarijais, o akistata ir

⁴¹⁵ Šiaurės Korėjos diktatoriaus sesers žodžiai: <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/2394469/kim-jong-uno-sesuo-ukraina-ir-pietu-koreja-issvadino-blogais-sunimis>. Traidenio ištara minima Rygos arkipyskupo Jono 1286 m. laiške Liubeko konsulams: *Quibus rex respondit anomi indignanti: „Quid tales curo rusticos atque canes!“, iš: Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003, nr. 3, p. 8–9. Dėl įvaizdžio Biblijoje žr.: Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 29. Kordobos pasiuntinio įspūdžiai pagal: Logan, Donald F. *The Vikings in history* (third edition). New York, London, 2005, p. 21. Taip pat plg. „ukrainietiškaji“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos kontekstą, kuriame šuo – neigiamai žmogų charakterizavęs simbolis: Яковенко, Наталя. „Про два ментальні стереотипи української шляхти: «чоловік добрий» і «чоловік злий»“, in: Яковенко, Наталя. *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ, 2002, p. 140–143.

⁴¹⁶ Dėl fenikso ir vienaaragio: Clason, Christopher R., „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 39–40.

santykis dažnu atveju buvo tiesioginis⁴¹⁷, todėl galima viltis, nagrinėjant „realųjį“ šunį, atrasti ir metaforinį (ir atvirkščiai). Galiausiai laikotarpio literatūroje šuo (kaip ir bet koks kitas gyvūnas) pasirodydavo ir kaip realus sutvėrimas, ne tik kaip nuoroda į kažką kito⁴¹⁸. Kita vertus, simbolinės šuns konotacijos taip pat svarbios ir pasitelktinos.

Taip pat reikia klausti, būtent kieno adresu esą išsakyti kunigaikščio Čartoriskio žodžiai, kas sudarė palyginimo temą ir buvo ižeidimo šuniniu nusipelnęs *хлонъ*. Kone savisiūlus interpretacijai – valstiečio tipas. Viduramžių bei Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Europai neigiamas valstiečio įvaizdis buvo įprastas ir apėmė visą spektrą konotacijų: nuo pagoniškais prietaisais atmėžto tikėjimo iki atgrasios fizionomijos ar kvapo. Svarbu tačiau ne tik konstatuoti valstietijai neva būdingų savybių pobūdį ar įvairovę, bet kartu ir atsekti to paskirtį – kai kada tikros, o kai kada amžininkų veikiau bandytos įteigti nei realios ar visuotinės, valstiečiams priskyrinėtos savybės bylojo ir apie jas įpiršinėjusiuosius: kilnuomenės konstruotą savivaizdį, formuotą elgsenos modelį, girtinas ar peiktinas veiklas, – vadinasi, kas pritiko, pavyzdžiui, valstiečiui, turėjo nepritikti kilmingajam⁴¹⁹. Funkciškai reiškiny artimas vadinamosios „veidrodžių“ literatūros pasitelkiamam metodui⁴²⁰. Tokiu būdu nuo bandymo nusakyti „šunintąjį“ pasislenkama prie „šunintojo“: jeigu pati opozicija yra išvedama iš kilmingojo perspektyvos, tai kitame opozicijos gale turįs atsidurti tipas – nekilmingasis, kaip toks.

⁴¹⁷ Realų santykį liudija sąlyginai gausi istorinė bei archeologinė medžiaga ir jos pagrindu parengti tyrimai, plg.: Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*. Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 21–41. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 164–181.

⁴¹⁸ Schildgen, Brenda Deen. „Animals, Poetry, Philosophy, and Dante’s *Commedia*“, p. 23; plg. satyrinė literatūra peikto subruzdimo bažnyčioje įpavyzdinimą šunimis, turėjusį realų pagrindą: Jaritz, Gerhard. „Dogs in Church“, *Animaltown: Beasts in Medieval Urban Spaces*, edited by Alice M. Choyke, Gerhard Jaritz, *BAR International Series* 2858. Oxford, 2017, p. 46.

⁴¹⁹ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 133–173. Jaritz, Gerhard. „Daily life“, p. 309–310. Opozicija kūno plotmėje: Śniezko, Dariusz. „Corpus nobile“, p. 117–118. Kilmingojo elgsena: Bogucka, Maria. *Lost world of “Sarmatians”*, p. 36–38.

⁴²⁰ Tuo neteigiama, jog „veidrodžiuose“ būtinai naudotasi valstiečių įvaizdžiu, o ir tokių skaitinių temos buvo platesnės (apėmė ir valdymą, ir ūkininkavimą ir t.t.), tačiau jų tikslas – savimodeliacija pagal kuriamą idealų tipą – sutampa. XVI–XVII a. Abiejų Tautų Respublikos situacijos apžvalga: Świdorska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 29–45. Viduramžių Europos tradicija: Eberle, Patricia J. „Mirror of princes“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 8, ed. Joseph R. Strayer. New York, 1987, p. 434–436. Wittig, Claudia. *Learning to be Noble*, p. 54–61.

Todėl analizės komponentu pasirinktas ne tik valstietis, kaip kiek konkretesnis ir specifiškesnis tipas, o tiesiog nekilmingasis, kaip bendresnė sociokultūrinė kategorija. Tokį sprendimą motyvuoti galima ne tik deduktyviai, tačiau ir pasiremiant istorine medžiaga. 1492 m. Aleksandro privilegijoje pirmą kartą pasirodžiusi, o vėliau ir kitose bei Statutuose pakartota, nuostata *Plebei nobilibus non praeferendi*, tapusi pagrindu ir Bychovco Kronikos pasakojimui, buvo grįsta būtent platesne – plebėjo, kaip tiesiog nekilmingojo, sąvoka⁴²¹. Teisiniu, pavyzdžiui, baudžiamosios teisės, lygiu kai kuriais atvejais skirtumo tarp to, koks būtent tas plebėjas ar prasčiokas, nedaryta. PLS straipsnyje „Apie šlėktos mušimą, kas jį sumušė“ (III, 14) smurto prieš kilmingąjį bausmės atveju (vien dvylikos rublių grašių bauda ar ir rankos nukirtimas) miestietis nuo kitų nekilmingųjų išskirtas tik tada, jeigu jis – tarėjas (tad dėl pareigybių). O kitu atveju – *simplex vero plebeus vel ciuis* – skirtumo nėra⁴²². Tas pats principas užfiksuotas ir ALS (XI, 15)⁴²³. TLS atveju (XI, 49) pareigybės specifikuotos kaip Vilniaus, o nekilmingasis kaip „mieste gyvenantis“⁴²⁴. Tokią pat visų *ignobilių* samplaiką kilmingųjų savivokoje ne kartą konstatavo ir A. Volanas, teigęs kilminguosius miestiečio nuo valstiečio skirti nesiteikus: „[...] visi vienu kaimiečių vardu vadinami [...]“ ir „[...] laikomi vergų ir belaisvių vietoje [...]“⁴²⁵. Tokią padėtį galima traktuoti kaip Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, o vėliau ir Abiejų Tautų Respublikai, būdingą specifiką, padiktuotą silpnos miestų plėtros, o galiausiai ir tam tikro

⁴²¹ Žr. nuorodas nr. 18–20.

⁴²² PLS, liet., p. 153. PLS, t. II, p. 116–117: [...] *простый хлоп або мещанин* [...]; [...] *ktori chlop abo mieszczanin* [...]; *Simplex vero plebeus vel ciuis* [...].

⁴²³ ALS, rusėn., p. 184. ALS, lot. 206–207.

⁴²⁴ TLS, liet. p. 395. TLS, rusėn., p. 431–432.

⁴²⁵ Pirmasis fragmentas – iš 1599 m. kalbos, pasakytos Rygos miesto komisarams: [...] *Civitatum itaque omnium incolae in tanto contemptu apud eos sunt, ut tam agrorum cultores, quam honoratissimos etiam cives uno rusticorum nomine omnes vocitent* [...] (Volanas, Andrius. „Didžiai garsaus vyro ir įžymaus oratoriaus Andriaus Volano kalba, sakyta šviesiausiems ponams Rygos miesto komisarams apie pragaištingą, mirtimi nebaudžiamos žmogžudystės lenkų įstatymą“ (iš lotynų kalbos išvertė Morkus Svirskas) / „Oratio ad Illustrissimos Dominos Commissarios civicatis Rigensis habita a viro clarissimo Andrea Volano oratore eximio. De lege Polonorum homicidii non capitali impia“, in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu*, p. 122 (lot.), 135 (liet.)). Antrasis fragmentas: *Itaque in obscuris istis pagis potius quam oppidis, egregii isti cives commorantes, communi rusticorum nomine censentur, et ab equestri ordine pro servis ac mancipiis reputantur* (Volanas, Andrius. „Panegirika šviesiausiajam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai [...]“ / „Panegyricus Illustrissimo Principi, Domino D[omino] Nicolao Christophoro Radivillo [...]“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, p. 255 (lot.), 271 (liet.)).

masto ekonominės šių subjugacijos kilnuomenei⁴²⁶. Svarbiausia iš tiesų pats kilmingumo neiginys – arba nekilmingumas, sinomiškai apibūdinamas kaip prasčiokiškumas arba plebėjiškumas bet kuriuo pavidalu. Į šią aprėptį įtrauktini ir nelaisvieji – nelaisvoji šeimyna ar karo belaisviai.

Šitaip sučiupta pirmoji iš bendresnių šuninimo funkcijų (išvestinų iš palyginimo šunimi) – grupinės tapatybės. Jos atveju susiduriama su *per negationem* bandyta nubrėžti savąją tapatybę: kilmingasis nusakytinas per prasčioką, kuriuo nėra. Kaip Brandžiųjų Viduramžių *curialitas* turėjo savo *vilitas*⁴²⁷, taip nūno tyrimo atveju tokia kilmingojo antitezė – nekilmingąjį įkūnyti turėjęs šuo. Tiesa, šis gyvūnas galbūt ir nenusakė viso galimo kilmingojo tapatybės viseto, tačiau bent dalį jo tikrai sučiuopė. Tokiu būdu šuo – visai kaip biblinis Chamas, dar vienas emblematiskas kilmingojo-nekilmingojo dichotomijos vaizdinys⁴²⁸. Šio klausimo perspektyvoje, tiesa, nepražiūrėtina ir kita tapatybės konstravimo pusė – nekilmingųjų įvaizdžio projekcija: nusakant save, nusakytas ir „kitas“⁴²⁹. Taip tadgi apibūdinti ir kilmingieji, ir nekilmingieji.

Antroji iš analizuojamos opozicijos funkcijų – valdžios pagrindimas. Nepamirština, jog Bychovco Kronikoje suformuluotame įžidime „šuns kraujas“ pirmiausia pasirodė jo nepagrįsto „iškėlimo“ kontekste. Šitaip šuninimas išnyra kaip įmanus paaiškinti ir pagrįsti vienos grupės pavaldumą kitai ar bent jau vienos iš jų neteisę pretenduoti į valdžią (nors kartu tam tikru mastu tai lieka tapatybės klausimo tąsa). Tai vyksta keliais lygiais: pirma, kaip konkretus nekilmingųjų tapatybės projekcijos elementas (šuo yra šuo, nes yra pavaldus); antra, bendresniu lygiu – pasirinktu tapatybiniu įvaizdžiu nekilmingąjį dehumanizuojant (animalizuojant) ir taip nusakant jo netinkamumą valdžiai, poreikį būti valdomam, netinkamumą su dorybe

⁴²⁶ Bogucka, Maria. *Lost world of "Sarmatians"*, p. 30–32. Dėl miestų politinių teisių per Vilniaus parlamentinio atstovavimo prizmę: *Vilniaus istorija, I tomas: XIII a.–1795 m.*, redaktorius Gintautas Sliesoriūnas. Vilnius, 2023, p. 220–224.

⁴²⁷ Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 99–115.

⁴²⁸ Apie Chamo personažą ir juo aiškinamą valstiečių subordinaciją Viduramžiais: Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 86–104. Apie Biblinio Chamo asmenvardžio apeliatyvizaciją lenkų kalboje XVI–XVIII a., taip pat susiejant su tariama Chamo palikuonių pavaldumo istorija ir visuomenės klasine struktūra: Matuszewski, Józef. *Geneza Polskiego chama (Studium semazjologiczne)*. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica* 1982/11. Łódź, 1982 p. 20–35.

⁴²⁹ Plg. naratyviniuose Vokiečių Ordino šaltiniuose egzistavusį „savo“ ir „svetimo“ kurimą, naudojantis pagonių lietuvių ir krikščionių riterių distinkcija: Ryier, Yanina. „The Self and the Other, or Christian Knights and Pagan Lithuanians in the Chronicles of the Teutonic Order from the Fourteenth Century“, *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, t. XX, 2023 (No. 2). Lublin, 2023, p. 23–40. Bendrai apie tokias opozicijas: Jaritz, Gerhard. „Daily life“, p. 309–310.

siejamai kilnuomenei⁴³⁰. Taigi, subordinaciją galima argumentuoti ir per nekilmingojo tipo visumą, ir per visumos dalį.

Egzistuoja poreikis nužymėti santykį tarp klausimų, keliamų nūnai, ir klausimų, bendrų visam darbui, t.y.: 1) įvade pasiūlytos valdžios genealogikos konceptualizacijos, kaip viso tyrimo objekto, o taip pat 2) prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso hipotezės. Pradėsima nuo pastarosios – diskurso, teigusio prigimtiniu (natūraliu) išskirtinumu grįstą kilmingųjų viršenybę. Jo atveju „šuniškasis“ elementas turėtų atskleisti diskurso plėtotę, pirmiausia, per skirties kilme, „padermiškumo“, hiperbolizaciją – vieni žmonės, o kiti tik šunys; antra, tuo pačiu šuninimas išplečia vienos grupės pavaldumo kitai argumentariumą: valdžia kilmingiesiems esą dera ne tik dėl šių įgimto polinkio dorybėms, o ir todėl, jog kiti (šunys) šiai neprigimti. Tuopatmet tai veda ir šio skyriaus problemos santykio su valdžios genealogika link. Manytina, esti pagrindo tokioje diskurso plėtotėje išvelgti glūdėjus prigimtinių vergovės (angl. *natural slavery*) idėją ar bent jau jos apraiškų, užuomazgų⁴³¹. Taip svarstyti leistų dar praeito skyriaus pasuponuota logika galimām mąstymui: jeigu iš kilmingųjų – kilmingi, o iš nekilmingų šunų – kiti šunys, tiesiog negalį be šeimininko, vadinasi, vieni gimę valdyti, o kiti – būti valdomi. Jeigu taip, svarbu, jog esą vergiškosios prigimtios idėja turėjo veikti grupiniu, ne tik pavienių individų lygmeniu.

Mat kilmingumo sąvoka rūpimoje triadoje (kilmingasis-nekilmingasis-šuo) tam tikru mastu liko raktinė (prasčiokų antagonizavimas skirtas grupinės tapatybės konsolidacijai), šiosios interpretacija turėjo nulemti ir visos schemos prasmę. Todėl įsidėmėtiną viena iš kertinių skyriaus „Kilnuomenė“ išvadų, o būtent – galimybė dvejopai *nobilitas* sąvokos interpretacijai: viena vertus, suvokiamą interpretaciniuose kilmės ir paveldimumo kontekstuose, antra vertus, galimą nusakyti dorybės ir elgsenos sąvokomis. Apčiuopiama to pasekmė: viena vertus, analizuosima kilmingumo antitezė galimai interpretuotina kaip prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo

⁴³⁰ Pirmiausia operuojant gyvūną charakterizuojančiu racionali protavimo stygiaus argumentu, o taip pat krikščioniškojo pasaulio genezės pasakojimu apie žmogaus poreikiams ir valdžiai sukurtą gyvūniją, žr.: Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 18, 23 ir kt. Klausimo svarstymą Viduramžių literatūroje: Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 29–44. Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Abiejų Tautų Respublikos kontekste: Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, p. 124–125. Poblöcki, Kacper. *Chamstwo*, p. 43–45.

⁴³¹ Aristotelio idėja apie kai kurių individų prigimtą tikimą (pavyzdžiui, dėl silpno proto ar stipraus kūno) vergystei buvo žinoma ir plėtojama Viduramžiais, nemaža dalimi svarstant valstiečių dalį ir padėtį, žr.: Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 82–83. Ne valstiečių klausimo kontekste: Metzler, Irina. *Fools and idiots? Intellectual disability in the Middle ages*. Manchester, 2016, p. 103–105.

diskurso dalis ir plėtotė (kaip tik ką ir minėta); antra vertus, aptarsima „įžeidimo anatomija“ gali būti interpretuojama ir kaip besiformuojančio luomo nariui (ne)priderančios elgsenos (anti)modelis (taigi, artėja kilmingumo, kaip išmokstamos dorybės, *habitus*, apibrėžimo link). Be to, abu interpretaciniai ekstremumai istorinėje realybėje nebūtinai turėjo būti ekskliuzyvus vienas kito atžvilgiu. Apibendrinant: šia tyrimo dalimi sieksima pateikti įžeidimo šunimi anatomiją – interpretaciją ir dekonstrukciją konkrečiame erdvėlaikyje (XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje), šį įžeidimą interpretuojant kilmingumo, šuns ir valdžios triadoje. Principinę idėją galima išsakyti formuluote „šuo, kaip kilmingojo antitezė“⁴³².

2.1 Šuns vieta

Kalbėti apie dehumanizaciją⁴³³ grupės, kurios nariai šaltiniuose šiaip jau dažniausiai ir buvo įvardijami kaip „žmogus“, „(pa)prastas žmogus“, „mūsų [N. dvaro] žmonės“ ir pan., gali pasirodyti keista. Dargi prisiminus kandžius J. Chojenškio dideliu ponui A. Goštautui 1535/1536 m. išsakytus žodžius „[...] derėtų įsidėmėti štai ką: save žmogumi esant, apsirikti ir klysti galint [...]“⁴³⁴ situacija rodo paradoksali: tai nekilmingieji – žmonės, o jų ponai turbūt jau manėsi žmogiškumą transcendavę. Tačiau reikėtų turėti omenyje, jog takoskyros tarp grupių brėžimas nebūtinai turėjo vykti tik vienoje dimensijoje, visada operuoti viena metafora ir vis ta pačia kryptimi. Šaltiniuose pasirodantys apibūdinimai „žmogus“ pirmiausia nusakė rangą, ar greičiau – šio stygių pareigūnų, ponų ar valdovo atžvilgiu; tuo tarpu, nūnai rūpiname kontekste pasitelkta prasčioko animalizacija (per šunį), nors apėmė

⁴³² Svarbus, nors šįkart ir nenagrinėsimas, yra gretutinis klausimas: ką (jeigu apskritai ką nors) apie tokią ideologiją, diskursą etc. manė valstiečiai ir ar šis nors kaip veikė jų mąstyseną ir tapatybę? Plg. viduramžiško intelektualų diskurso apie valstiečius kontekste: Rigby, Stephen H. „Justifying Inequality: Peasants in Medieval Ideology“, *Peasants and Lords in the Medieval English Economy. Essays in Honour of Bruce M. S. Campbell*, ed. Maryanne Kowaleski, John Langdon, and Phillipp R. Schofield (*The Medieval Countryside*, vol. 16). Turnhout, 2015, p. 189–192.

⁴³³ Šiuo atveju kaskart paminint „dehumanizaciją“ turima omenyje ir „animalizacija“ (ir atvirkščiai). Jog ne visada viena ir kita yra tapatu, gali iliustruoti monstrų ir įv. fantastinių būtybių fenomenas Viduramžiais.

⁴³⁴ *Verum illud advertere deberet, se hominem esse, labi et errare posse [...]* (Čižauskas, Karolis. „Pasikliauti Stanislovu Górskiu ar...“, p. 78). XX a. pr. publikacija: *Acta Tomiciana*, t. 11, nr. 215, p. 165. Galbūt ši eilutė aliuzija į Šv. Augustino žodžius „Dievo mieste“ (V, 24): „[...] tarp rafinuotų pagyrimų ir žeminančių pataikavimų ne išsiauškštinti, bet atminti, kad esi žmogus“? – cituojama pagal: „Apie valdžią Kipro karaliui“ (*De regno ad regem Cypri*), in: Tomas Akviniėtis, *Filosofijos traktatų rinktinė*, p. 83.

rango klausimą, visgi, buvo gerokai platesnės apimties: veikė subordinacijos ir pri(si)skiriamos *habitus* kontekstuose. Konceptualiai galima brėžti funkcinę paralelę tarp to, kaip žmogus gyvūną apibrėžia per tarpusavio santykį ir kaip tą patį atliko kilmingieji nekilmingųjų atžvilgiu⁴³⁵. Kalbant apie šuninimą, kaip konkretesnę dehumanizacijos raišką, šuniškojo dėmens analizė nekilmingojo animalizaciją leis specifikuoti konkrečiu sutvėrimu, taip ją išplėtojant ir suteikiant „šuniško“ konkretumo. Iš to jau turėtų būti aišku, jog šiuo poskyriu (ir skyriu taip pat) neužsiimsima neantropoceninės gyvūnų istorijos paradigmos⁴³⁶ plėtote. Konkretus gyvūnas, nors tikslui pasiekti reikalingas pažinti ir savaime, visgi, tėra instrumentas socialinės ir kultūros istorijos rašymui. Klausimui spręsti reikalinga apžvelgti šunims priskirtas įvairias funkcijas (nuo sargybos iki medžioklės), egzistavusios įvairzdžius (daugiausia neigiamu) ir pan. Taip pat pastebėjimas reikalingas dėl objekto ir tuo požiūriu, jog šuo aktualus ne tik kaip tikrenybė, tačiau ir kaip kalbos vartosenos ypatybė (diskurso elementas).

Pirmiausia, svarbu, jog nagrinėjamas įžeidimas susijęs su valdžios vertikale, o tai turi didelės įtakos jo pobūdžiui. Juk pagrįsti teko ne tik vieno žmogaus valdžią kitam, tačiau ir krikščionio krikščioniui – tikėjimo brolių nelygybės klausimas opus ir reikalingas pagrindimo buvo nuolatos⁴³⁷. Į tokią pavaldumo dilemą religijos kontekste – tiesa, iš kitos pusės – atsigręžti kviečia ir Lietuvos Statutų nuostatose minimi krikščionio pavaldumo žydui ar totoriui kazusai – išlaisvinę ar numatantę išsipirkimo mechanizmus (PLS XI, 5; ALS XII, 5), o galiausiai, be to, specifiskai užgynę pareigybių suteikimą nekrikščionims (TLS XII, 9)⁴³⁸. Taigi, problemiškas galėjo būti ir pono, ir pavaldžiojo vaidmuo. Krikščionio subordinacija, net ir kitam krikščioniui, tad, nebuvo nekvestionuojama dogma. Galima prisiminti 1550 m. V. Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) apgailestavimą VI-ame traktato fragmente, jog dažnukart

⁴³⁵ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 19–22. Kaip viena iš kilnuomenės tapatybei būdingų opozicijų, (ne)žmogiškumą nurodė ir: Šniežko, Dariusz. „Corpus nobile”, p. 117.

⁴³⁶ Toks tikslas deklaruotas: Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 31. Šiek tiek apie tokią paradigmą: Švedas, Aurimas. *Istoriko teritorija*. Vilnius, 2020, p. 143–145, 151–153. Kitokia nuostata, artima ir čia pasitelkiamai, akcentuojančiai socialinį aspektą ir žmogaus santykį su gyvūnu deklaruota: Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 21.

⁴³⁷ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 3, 59–79.

⁴³⁸ Tiesa, svarbu pažymėti, jog anokia nelaisve pirmiausia turima omeny nelaisvoji šeimyna ar įvairios bene vergovės formos. PLS, liet., 237. PLS, t. II, p. 270–272. ALS, rusėn., p. 193–194. ALS, lot. 219–220. TLS, liet., p. 416–417. TLS, rusėn., p. 451–452.

nelaisvieji yra [...] *nostrae gentis et religionis* [...]”⁴³⁹. Gerokai aštriau dilema formuluota 1568 m. antitrinitorių sinodo Yvijoje metu: viena iš pusių tvirtino, kad „[...] toliau laikyti vergus ir baudžiauninkus yra Antikristo klaida [...]”⁴⁴⁰. Tokiame kontekste pavaldžio ir nekilmingojo animalizacija suvokiama kaip tam tikra argumentavimo strategija, leidusi moralinę dilemą apeiti bent iš dalies.

Dera persikelti į Pradžią, t.y. judeo-krikščioniškos pradžios interpretaciją ir Senuoju Testamentu propaguotą idėją apie gyvūnijos sukūrimą žmogaus valiai ir naudai: „Tuomet Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą; tevaldo jis ir jūros žuvis, ir padangių sparnuočius, ir galvijus, ir visus laukinius žemės gyvulius, ir visus žemėje šliaužiojančius roplius!” (Pr 1, 26)”. Panašiai, pasak J. Dluogošo, konversiją atlikusiems žemaičiams sava kalba 1413 m. esą aiškino pats Jogaila: „[...] visi tie padarai sukurti tikrojo Dievo, neturintys proto ir negalintys net patys sau pagelbėti; beje, nors jie ir stipresni už protingus žmones, tačiau jie yra pavaldūs žmonių valiai ir protui”⁴⁴¹. Fundamentalioji dieviškosios sankcijos argumentui tapusios minties variacija pateikta ir „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“ 1564 m.: „[...] štai žmogus kitus padarus tuo pranoksta, kad pagal Dievo atvaizdą yra sukurtas [...] [...] jame yra dalelė Dievo išminties ir proto [...]”⁴⁴². Kita vertus, nutolstant nuo dangiškųjų planų, pažymėtina savita šuns vieta (ne)žmogiškumo-(ne)gyvūniškumo perskyroje. Nors nagrinėtu požiūriu galimas suprasti kaip tebuvęs dar viena žmogui pavestose kūrinijos dalis, iš tiesų šuns vieta – ypatinga. Dėl savo ilgos domestikacijos istorijos (Lietuvoje jau per 5000 m.) ir glaudaus bei įvairialypio santykio su žmonių bendrija, jis nebuvo emblema vien natūrai, o buvo ir esti integralia žmogiškojo pasaulio ir pasaulėžiūros dalimi⁴⁴³. Ypač atsidūrus tarp prijaikinimo ir laukiniškumo (pavyzdys – benamiai miesto šunys), šuo apibūdintinas paribio gyvūno (angl.

⁴³⁹ Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, VI fragmentas, p. 52 (liet.), 26 (lot. faksimilė).

⁴⁴⁰ Brock, Peter. „Slave and Master in the Congregation of God: a Debate over Serfdom among Antitrinitarians in the Grand Duchy of Lithuania, 1568”, *The Polish Review*, vol. XLIII (1998, no. 1). Chicago, 1998, p. 84.

⁴⁴¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1996, p. 582. Šio pasažo interpretacija christianizacijos kontekste: Ališauskas, Vytautas. *Sakymas ir rašymas*, p. 102.

⁴⁴² [...] *iako tho stworzenie człowiek thym ine stworzenia przewyższa, iż iest na obraz Boski stworzon, to iest, iż iest uczestnikiem rozumu i mądrości Bożej* [...] (Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 173 (liet.), 252 (lenk.)).

⁴⁴³ Salisbury, Joyce E. *The beast within: animals in the Middle Ages*. New York, 1994, p. 18. Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 18. Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 42–43.

liminal animal) sąvoka⁴⁴⁴. Tokiu būdu šuninimas – tokia animalizacija, kuri nebuvo radikali ir bekompromisiškai atskirianti; kiek paradoksaliai, tokia animalizacija „šuninamąjį“ kaip tik susąvino, taip paliekant erdvės pavaldžiojo žmogiškumui – juk valstiečiai ar miestiečiai, kaip bebūtų, neva buvo to paties didesnio visuomeninio kūno rankos ar kojos.

Kita vertus, būtent tokia šunų ir žmonių bendrystė ir nulemdavo daugiausia įžeidų palyginimo pobūdį; taip pat, o ir dėl to palyginimu įžeidžiamajam numatyta žemiausia vieta grupės hierarchijoje⁴⁴⁵. Šitaip šuninimas veikė ne tik kaip pasikėsinimas į plūstamojo reputaciją, tačiau ir į statusą⁴⁴⁶. Kita vertus, įsidėmėtinas to meto visuomenės savivaizdžiui būdingas šių dviejų polių (reputacijos ir statuso) sąsajos teigimas: išskirtinai dorybingam prasčiokui – galbūt net ir kilmingumas, o žymiam piktadariui – nelaisvė ar mirtis. Tipiška nebaudžiamą gyvybės atėmimo aktą nusakiusi frazė, būdinga ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės erdvei – „užmušti kaip šunį“⁴⁴⁷. XV a. vid. veikiausiai bernardino Mariano iš Ježioreko (lenk. Marian z Jeziorka) sukurtame pasakojime *De magna strage*, skirtame Žalgirio mūšiui, pasipūtėlis didysis magistras Ulrichas von Jungingenas su savaisiais „buvo dobiama nelyg šunys“ (lot. *tanquam canes*)⁴⁴⁸. Prasto vardo ir teiseto užmušimo sampyna atsiskleidė garbę praradusių piktadarių nugalabijimo klausime: tokį užmušus galvapiginiai nebeišieškoti (plg. PLS, VII, 3). Juk kaip galima tikėtis atlygio už kažką, ko jau ir taip nebėra⁴⁴⁹ (charakteringa, jog galvapiginiai galimai nemokėti ir už pavainikį (TLS XIV, 32))?⁴⁵⁰ Tad šuns

⁴⁴⁴ Steinbrecher, Aline. „Dogs as domestic animals“, *The Routledge History of the Domestic Sphere in Europe 16th to 19th Century*, edited by Joachim Eibach and Margareth Lanzinger. London and New York, 2020, p. 495.

⁴⁴⁵ Salisbury, Joyce E. *The beast within*, p. 68. Apie dinamiką, jog kuo gyvūnas kultūrai mažiau savas ir žinomas, tuo lengviau apibūdintas skirtingomis dorybėmis: Fossier, Robert. *The Axe and the Oath*, p. 191.

⁴⁴⁶ Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles*, p. 14–17.

⁴⁴⁷ Яковенко, Наталя. „Про два ментальні стереотипи української шляхти“, p. 142–143. Motyvas, kaip literatūrinis topas: Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, p. 266–268. Įdomu, kad tokia šuns, kaip kalbinės išraiškos, vartoseną kone savipasiūli net ir tyrėjams – net ir antropologui rodosi, jog senosios Lenkijos valstiečio dalia – „lyg šuns“ (Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*, p. 38: „Człowiek zgnojoný, upodlony, upokorzony tak, jakby był psem“).

⁴⁴⁸ *Extunc ipse Ultricus fugiebat in quendam paludinem, et ibi, ut supra dictum est, interiit, suique sequaces variis interficiebantur, tanquam canes, bellicosus armis: gladiis, frameis et hastis* („De Magne Strage a. 1410“, p. 47. Apie šaltinį ir autorystės klausimą: Błaziak, Maria. „De magna strage“ kazaniem bernardyńskim czy uniwersyteckim?“, *Studia Źródłoznawcze*, XXXVI. Warszawa, 1997, p. 65–71.

⁴⁴⁹ Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, p. 175–176.

⁴⁵⁰ TLS, rusėn., p. 502–503; TLS, liet., p. 468.

vieta – tai garbės ir orumo stoka, geros reputacijos stygius ar blogos gausa⁴⁵¹. Tai, žinoma, bent iš dalies suponuota ir prieš tai minėto hierachiškumo principo, kuriame šuo – žemiausios, paskutinės, mažiausios vietos ar net užribio simbolis. „[...] pasidariusieji galą laidojami mėšlynuose kartu su šunimis“ – pastebėjo P. Roizijus, taip, nors pirmiausia pabrėždamas savižudybės užribiškumą, tačiau kartu nurodydamas ir tokią pačią šuns vietą⁴⁵². Su rango, valdžios vertikalėje užimamos vietos, prasme „šuns kraujas“ ir pasirodė Bychovco kronikos pasakojime apie Žygimanto Kęstutaičio tironžudystę, jis – nevertas „iškėlimo“. „Paskutinės vietos“ konotacija užčiuopiama ir 1323 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino juntamai irzlėje replikoje laiške šiaurinės Vokietijos miestams, neatsakiusiems į ankstesnius kvietimus: „[...] nė vienas iš jūsų neatvyko, nė šuo iš tos pusės nedėjo už pasiūlymus“⁴⁵³.

De magne strage pateiktas didžiojo magistro žūties įvertinimas gali atskleisti ir dar kai ką. Pasakojime pridėta, jog kritusiųjų kūnai liko kaip maita vilkams, šunims ir paukščiams⁴⁵⁴. Viena vertus, detalė turėjo byloti apie riterių pažeminimą, tačiau kartu tai leidžia į svarstymus įtraukti šunims charakteringą maitėdystės aspektą. Efektingą ir detektyvo pradžiai derantį nutikimą 1617 m. į Brastos pilies teismo knygas pasistengė įrašyti vietos vaivada Eustachijus Jonas Tiškevičius: „[...] mano Visticos žemėje prie Moščionos buvo rastas lavonas, kurio ranką mano Korneco malūnininkų šunys atvilko į jų kiemą; mano malūnininkai ten apieškoję rado patį lavoną taip apdraskytą vilkų ar šunų, kad nebuvo galima pažinti, kas tas žmogus buvo [...]“⁴⁵⁵. Svarbu, jog šis

⁴⁵¹ To sąsaja konstatuota ir: Яковенко, Наталя. „Про два ментальні стереотипи“, p. 140–143.

⁴⁵² Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, I, 14, p. 35. Orig.: *Decisiones Petri Royzii, Deciosio Litvanica*, I, 14, p. 16: *Nam, qui mortem sibi consciuerunt, ii in sterquilinio cum canibus communem habent sepulturam*. Šiuo atveju didelės svarbos turi tai, jog toks aktas traktuotas ne tik kaip nuodėmė, tačiau ir nusikaltimas prieš bendruomenę, kuriai priklausyta, tarsi radikaliai atmenant šios propaguotas idėjas (Cusack, Carole M. „Self-Murder, Sin, and Crime“, *Journal of Religion and Violence*, vol. 6, No. 2 (2018). Bowling Green, OH, 2018, p. 222).

⁴⁵³ [...] *nullus vestrorum veniens, aut canis ex parte eorum referens grates de preceptis* (1323.05.26 Lietuvos valdovo rašytų laiškų šiaurinės Vokietijos miestams kopija. 1323.07.18, Liubekas, in: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne*, nr. 21, p. 59 (liet.), 60 (lot.)).

⁴⁵⁴ [...] *fuit diffusus cruor sic, quod equis fuit ad ventres ipsorum, et fuerunt lupis, canibus et avibus esca* („De Magne Strage a. 1410“, p. 48).

⁴⁵⁵ Bresto vaivados Eustachijaus Jono Tiškevičiaus pareiškimas apie jo žemėje rastą lavoną, 1617.07.03: 1) cituotas šaltinio vertimas į lietuvių kalbą: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus. Vilnius, 2001, nr. 153, p. 334; 2) šaltinis originalo kalba ir vertinio pagrindas: [...] *trup sie nalazl na gruncie mym*

maitos, arba dvėselienos, vartojimas maistui buvo vienas charakteringų žmogaus ir žvėries (jeigu šis visa- arba mėsėdis) perskyros ženklų; su tuo susiję ir nuogastavimai dėl to, ar pridera žmogui vartoti mėsą, kurią jau vienaip ar kitaip doroti pradėjo gyvūnas⁴⁵⁶. Raciono, hierarchijos, žmogiškumo ir šuniškumo elementų sampyna kiek netikėtai atsiskleidžia ~1550 m. sukurta V. Mokalojaičio traktate dvejose skirtingose vietose (atitinkamai I-ame ir IX-ame fragmentuose): pirma, į vergiją išvedami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai esą būdavo maitinami mėsa, „[...] taip supuvusia, kad joje knibždėte knibžda kirmelės ir ja šlykštisi net šunys [...]“, kol, tuo tarpu, antra, kone pasakų kraštu vaizduotame Kijeve šunys „[...] šeriami laukinių gyvulių mėsa ir žuvimis“⁴⁵⁷. Net ir paskutiniajam iš visų, šiaip jau mitusiam likučiais⁴⁵⁸, visko buvo Kijeve apstu, toks tas kraštas turtingas, kol, tuo tarpu, vergais verstų tautiečių būklė – tokia apverktina, jog net labiau apgailėtina nei šunų.

Lauktina tad tokioms šunims ir nekilmingojo paralelės tąsa ar bent keletas pastebėjimų. Valdovo, pirmiausia, Žygimanto Augusto dvare laikytų medžioklinių šunų „ėdaraštį“ sudarė: plaučiai, duona, taukai, veršiena, riebalai, net kumpiai, o taip pat avižos; istorikės išvada: šių šunų mityba buvo „[...] geresnė, labiau subalansuota, kaloringesnė ir įvairesnė nei kai kurių valstiečių“⁴⁵⁹. Raktine fraze, žinoma, lieka „kai kurių“, mat, savaime suprantama, ne visi šunys ėdė tą patį, kaip ir ne ant visų valstiečių (ir net

Wiscickim, nad Moszczona, ktorego ręke psi młynarzow mych Kornieckich wewlekli na podworze ich: tamże szukaiąc samego trupa młynarze moy nalezli poszarpanego od wilka li, abo psow, że nie znać, co był za człowiek, tylko rana w głowie cięta znaczną byłą [...] (Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею (toliau – ABAK), т. XVIII, Вильна, 1891, nr. 214, p. 244–245).

⁴⁵⁶ Plg. veikiausiai imaginacinį XIV a. pranciškono Jordanus Catalanus pasakojimą apie Indiją, kur esą žemiausioms kastoms būdingas gaišenos ir pan. vartojimas maistui (taip susiejant rangą ir raciją): Salisbury, Joyce E. *The beast withi*, p. 155.

⁴⁵⁷ Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: [...] prętenuiquie fouentur cibo morticinae, eiusque putridae, vermibus scaturientis, canibus etiam abhorrendae carnis [...]* (I fragmentas, p. 35 (liet.), 11 (lot. faksimilė)); [...] *Canes nutriunt carnibus ferinis & piscibus. nam incredibili multitudine turionum aliorumque grandium piscium, ex mari sursum in dulces aquas ascendunt* (IX fragmentas, p. 61 (liet.), 33 (lot., faksimilė)).

⁴⁵⁸ Plg. vieno XII a. normano patyčias, skirtas paryžiečiams: šie bevalgydami tokie godūs, kad kaulus nugraužia taip atidžiai, jog maža kas lieka šunims po stalu numesti (Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 176–177). Dantės pasišlykštėjimą šunimis galėjo motyvuoti įvairių (taip pat ir Florencijoje) per langą metamų atliekų ryjimas: Holbrook, Richard Thayer. *Dante and the Animal Kingdom*. New York, 1902, p. 119.

⁴⁵⁹ Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 62. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 175.

kilmingųjų) stalų atsidurdavo tas pats ir tiek pat: pastarasis galėjo būti nukrautas ir įvairiais mėsos bei pieno produktais ar miško gardėsiais, o kartais tekdavo pasitenkinti vien koše⁴⁶⁰. Kai kuriais atvejais, svarstoma, patys laikyti šunų valstiečiai neišgalėję dėl maisto stygiaus, tiesiog neturėję kuo šiuos šerti⁴⁶¹. Galiausiai, analizuojant raciono paralelę, likusį sprekto galą reikia nusakyti ne tokių „privilegiuotų“ šunų mityba. Iš archeologų nagrinėtų žandikaulių ir dantų būklės bei kitokių duomenų galima spręsti apie šunų mitybą: Vilniaus miesto (ne pilių!) teritorijos medžiagos atveju galima konstatuoti būdingesnį kieto maisto (pirmiausia kaulų) ėdimą, taip pat charakteringą neprivalgymą, susijusį su sunkia, turbūt dažnai valkatavusio, miesto šuns dalia: graužikų gaudymu, net fekalijų ar – didžiausiam visų siaubui – palaikų kapinėse dorojimu⁴⁶². Kuomet energine verte išreikštas maisto kiekis valstiečių ir miesto bėdžių tarpe gerokai skurdesnis nei kilmingųjų ar net tarnų jų dvaruose tarpe (plg. kasdien 6000–7000 kcal elitui), alkis turėjo būti gerai pažįstamas ir įprastas palydovas⁴⁶³, o su tuo ir – esant progai – besotiško rajumo yda, priskirta, žinoma, šunims. Apie tai bylodavo vienalaikė apsirijėliui nusakyti skirta ištarta „bandyti šunį apvalgyti“⁴⁶⁴. Potencialiai viso to sufleruojama, tačiau šįkart jau detalai nenagrinėsima, o veikiau anotuosima potėmė – stalo kultūra, buvusi integralia kilmingajam (ne)deramos elgsenos dalimi ir to raiška: prastos manieros skyrė dvaro žmogų nuo barbaro, o ir bendrai, pasak XIII a. traktato apie vakarieniavimą autoriaus Meistro Reinerio „Vokiečio“, formalizuotas valgymas skyrė žmogų nuo žvėries. Atitinkamai: etiketo subtilybių ar net ir elementarių tiesų neišmanęs svetys (perdėm rajas, su kitais nesidalinęs, nenulaikęs liežuvio etc. etc.) – tai neišauklėtas kaimietis, o godžiai savo dubenį užgulęs ir iš jo rijęs – lyg šernas⁴⁶⁵. Galiausiai „čia“ šuo nepageidaujamas svečias galėjo būti ne tik perkeltine (negodotinių manierų), tačiau ir tiesiogine prasme: Žygimantas Senasis savo sūnėną Liudviką Jogailaitį ragino neleisti šunų prie stalo⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ Valstietiško raciono amplitudė: Dambrauskaitė, Neringa. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių kasdienio gyvenimo detalės XVI amžiuje–XVII amžiaus pirmoje pusėje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 46. Vilnius, 2020, p. 33–36.

⁴⁶¹ Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 34.

⁴⁶² Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 174, 182.

⁴⁶³ Bogucka, Maria. *Lost world of "Sarmatians"*, p. 112–115.

⁴⁶⁴ *Proverbiorvm Polonicorvm a Solomone Rysinio Collectorvm*, nr. 1412: *Probowawszy psa obieść*.

⁴⁶⁵ Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 176–192.

⁴⁶⁶ Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 167.

2.2 Ratio

Ir svariu skirtumu savaime, ir tuopat argumentu už gyvūnijos pavaldumą žmogui buvo protas, arba intelektas (lot. *ratio*, lenk. *rozum*, rusėn. *разумъ*), kurio svarumas atsiskleidė ir dvejuose anksčiau cituotose „lituanistiniuose“ pasažuose: Jogailos žodžiuose besikrikštyjusiems žemaičiams ir 1564 m. „Lenko pasikalbėjimo su lietuviu“ fragmente apie žmogaus sukūrimą⁴⁶⁷. Viduramžių laikotarpio mąstytojai, krikščioniškąją doktriną, kaip įprasta, neretai derindami su antikine tradicija, intelektą pavertė galbūt net svarbiausia žmogiškumą nusakiusią dedamąja⁴⁶⁸. Šitaip nekilmingojo dehumanizacija neišvengiamai turėjo taikytis neigti šio gebėjimą protauti, priimti ne aistromis, o intelektine kalkuliacija grįstus sprendimus. Kaip tam tikra konkretybė nekilmingojo protavimas pasirodė Kristupo II Radvilos (†1640) kalboje, besirūpinus mirusio kliento Jarošo Wołodkiewicziaus vaikais. 1625 m. surašytame laiške patronas ypač nuogąstavo, jog šie savo „protu labai suprasčiokėję“ (lenk. *bardzo schłopiale w rozum*)⁴⁶⁹.

Bendrai apie juslių ir impulsų, o ne proto, primatą bylojo ir keli su šunimis susiję „anekdotai“. Pasakojimas apie tai, kaip šlovingojo Albrechto Dürerio augintinis sumaišė šeimininką su jo autoportretu ir šį pabučiavo⁴⁷⁰, žinoma, teigė neprilygstamą tapytojo meistriškumą, tačiau konceptualiai yra grįstas ta pačia idėja: gyvūnas operuoja sensoriniu aparatu (šiuo atveju – rega), tačiau negeba ištrūkti iš šios *imaginatio* fazės ir padaryti racionalios išvados, jog tai – tik portretas⁴⁷¹. Lituanistinį anekdotą apie tai, kaip Vytautas Didysis esą vykdėdavo teisingumą: žvėrių kailiais apvilktus kaltuosius atiduodavo

⁴⁶⁷ Žr. nuorodas nr. 441–442.

⁴⁶⁸ Pink, Thomas. „Freedom of the Will“, *The Oxford Handbook of Medieval Philosophy*, ed. John Marenbon. Oxford, 2021, p. 569–573. Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 18, 23.

⁴⁶⁹ Augustyniak, Urszula. „Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002 m., 1. Vilnius, 2013, p. 49–76. Už nuorodą dėkoju Martynui Jakuliui.

⁴⁷⁰ Campbell Hutchison, Jane. *Albrecht Dürer. A Guide to Research*. New York and London, 2000, p. 3.

⁴⁷¹ Nepaisant to, jog gana vieningai pripažinta gyvūnus turint gerokai aštresnes jusles, šios, kad ir svarstytos kaip epistemologinis pagrindas mąstymui, nebuvo pakankamos: Newhauser, Richard G. „The Senses, the Medieval Sensorium, and Sensing (in) the Middle Ages“, *Handbook of Medieval Culture*, vol. 3, p. 1560–1561, 1566, 1568. Pink, Thomas. „The Freedom of Will“, p. 570. Taip pat plg. Tomo Akviniečio aiškinimą: „Apie valdžią Kipro karaliui“ (*De regno ad regem Cypri*), p. 54.

sudraskyti šunims, – dera laikyti variacija ta pačia tema⁴⁷². Bendriausia prasme *ratio* trūkumas iš esmės reiškė individo veiksnio (angl. *agency*) kvestionavimą. Tokiu būdu gyvūnai (ir tad šuninamieji) gretintini su kitomis tuo metu riboto veiksnio grupėmis – vaikais ar turėjusiais intelekto negalią. Tokių asmenų teisės disponuoti turtu, duoti parodymus, užimti pareigybės, netrukdomai sudaryti santuoką ar atsakyti teisme nebuvo savaime suprantamos⁴⁷³.

„Sveiko proto“ ir teisinio veiksnio sąryšius galima išvysti ir įvairiuose teisės, teisinės kultūros ir teisminiuose šaltiniuose. 1539 m. ginčas dėl kunigaikščio Andriejaus Zeslavskio atlikto trečdaliao valdų užrašymo kunigaikščiams Ostrogiškiams teisėtumo buvo susaistytas klausimu: turėjo kunigaikštis Andriejus „pilną protą“ (rusėn. *зуполный разумъ*) ar ne? „O vienok gi tai jų mylistoms Didžiosios Kunigaikštystės tarėjams ir visiems Voluinės žemės kunigaikštaičiams ir ponaičiams esą yra aišku, kad anas kunigaikštis Andriejus Zeslavskis proto neturėjo“⁴⁷⁴. Kalbant apie galimybę liudyti galima nurodyti TLS IV, 78 straipnį „[k]urie neturi būti prileisti prie liudijimo“: tarp riboto veiksnio tipų nurodytas ne tik „pamišėlis, tai yra tas, kuris neturi proto“, tačiau ir tarnai bei pavaldiniai, jeigu bylos iškeltos prieš jų ponus⁴⁷⁵. Kad nekilingųjų teisė liudyti buvo apribota ir šiaip, gali paliudyti 1560 m. epizodas, kuomet Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšiejaus teisme šaliai parodymus duoti pristačius „[...] kažkokį seną pono Podolskio žmogų Petrelį Mikševičių Liudaitį [...]“, buvo užginta „[...] esą tai yra chlopas ir netinkamas liudyti“⁴⁷⁶.

⁴⁷² *Ir, kaltuosius žvėrių gauruotais kailiais apvilkęs, / Liepdavo tuoj atiduot juos sudraskyti šunims; Membraque tergoribus multorum clausa ferinis / Assuetis canibus dillanianda dedit* (Husovianas, Mikalojus. *Giesmė apie stumbrą = De statura feritate ac venatione bisontis carmen*, p. 77, eil. 757–758).

⁴⁷³ Metzler, Irina. *Fools and idiots?*, p. 109–110, 114, 122–123, 126, 140, 143–144, 155, 173 ir kt. Plg. kurčėbylio Stanislovo Kiškos (†1617) atvejį: Asadauskienė, Nelė. *Kiškų giminė LDK XV–XVII a. Genealoginis tyrimas*. Vilnius, 2003, p. 211–212, 216. Ragauskienė, Raimonda. *Mirties nugalėti nepavyko*, p. 165–166.

⁴⁷⁴ Byla tarp Iljos Ostrogiškio ir kunigaikščių Zaslavskių (1539.03.03 įrašas), LM: *Knyga Nr. 23* (mikrofilmas), l. 52v-54: [...] *а однако жъ деи то явѣно естъ п(а)номъ радамъ ихъ м(и)л(о)сти Великого Князства и всимъ княжatomъ, и панятомъ земли Волинское, ижъ оныи князъ Аньдреи Жеславъскии розуму не мель [...]*. Plačiau apie šį iki pat XVI a. 6 deš. vykusį turtinį ginčą: Собчук, Володимир. *Від коріння до корони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* Кременець, 2014, p. 166–172.

⁴⁷⁵ TLS, liet. p. 216. TLS, rusėn., p. 257–258.

⁴⁷⁶ Byla dėl namo už Neries paveldėjimo. 1560.09.16, Vilnius: [...] *холопъ и не годенъ на сведоцтво* (LM: *Knyga Nr. 253* (1559–1562), nr. 284, p. 111). Taip pat

Atskira su veiksnio būkle susijusi teisė – testamentų sudarymas, aptartas visuose Lietuvos Statutuose⁴⁷⁷. Tarp asmenų, kuriems teisė sudaryti testamentą kilnojamam turtui buvo užginta PLS V, 14 [15], be kitų, minėti nepilnamečiai vaikai, „pamišėliai“ (rusėn. *шалени*, lot. *dementes*), nelaisvieji ir „išeinantys iš proto“⁴⁷⁸ (rusėn. *от разума отходячи*, lot. *a racione delirantes*). Veikiausiai, mat kitaip nespecifikuota, reikia suprasti tą patį principą galiojus ir kilnojamo turto atveju (PLS V, 15 [17]; tiesa, su nelaisvųjų išimtimi), juoba pridėta: „[...] jei tik pilną sąmonę turėtų [...]“ (rusėn. *при доброй памяти*, lot. *compos rationis*). Galėjusieji liudyti sudarant testamentą – tie, kurie patys turėjo teisę tokį sudaryti (PLS V, 16 [18])⁴⁷⁹. Likusių dviejų Lietuvos Statutų atveju (ALS VIII, 1–3; TLS VIII 1–2, 5) nūnai rūpimu racionalumo ir veiksnio aspektu viskas liko taip pat⁴⁸⁰. Galiausiai, proto ir veiksnio mazgą testamentų kontekste iliustruoja P. Roizijaus „Lietuvos sprendimuose“ (1563 m.) nagrinėtas paradoksas grįstas kazusas „[a]pie savižudžio testamentą“: ar validus toks „ypatingo dvasios sugebėjimo suprasti“ reikalingas dokumentas, jeigu tokį veiksmą (savižudybę) atlikusiojo protu galėta abejoti⁴⁸¹?

Aptariant teisinę riboto veiksnio grupių atsakomybę svarbus buvo TLS XI, 35 straipsnis „Kas turi būti laisvas nuo bausmės už žmogžudystę ir apie pamišėlius“. Tokį nusikaltimą arba sužeidimą įvykdžiusio „pamišėlio“ atsakomybė buvo numatyta – kalinimas bokšto rūsyje. Ar tai reiškia, jog P. Roizijaus nuomonė, jog toks asmuo jau „[...]pakankamai nubaustas pačiu

apie liudytojų instituto ir luomo susiejimą: Valikonytė, Irena *Rex Iustissimus*, p. 203–204.

⁴⁷⁷ Apie formuliarą ir jo dalį, skirtą psichinės būklės apibūdinimui: Karalius, Laimontas. „Testamentai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 719.

⁴⁷⁸ Straipsniuose patikslinta, jog tai tokie, kurie „kai pasveiks, gali savo testamentus sudarinėti“, - taigi, turimas reikalas su skirtingo pobūdžio intelektine negalia, pavyzdžiui, laikiniais proto užtėmimais, o ne permanente, nepakeičiama būseną (plg. Viduramžių Vėlo ar Anglijos teisinės nuostatos: Metzler, Irina. *Fools and idiots?*, p. 148). Taip pat žr. Petro Roizijaus požiūrį dėl proto užtėmimų ir prašviesėjimų: Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, I, 109, p. 55. Orig.: *Decisiones Petri Royzii, Decisio Litvanica* I, 109, p. 45–46: [...] *nam constitutum est, furiosos perpetua animi alienation non sit, quibusdam interuallis, cum per morbi laxamentum, et ipsas, vt ita dixerim, fororis inducias sensu saniores sunt: testamentum iure condere, ceteraque facere, quae, qui sanae mentis sunt, possunt*. Su tuo taip pat susijęs TLS XI, 35.

⁴⁷⁹ PLS, liet., p. 173–174. PLS, t. II, p. 152–159.

⁴⁸⁰ ALS, rusėn., p. 158–159. ALS, lot., 165–167. TLS, liet., p. 299–300, 302. TLS, rusėn., p. 338–340, 341.

⁴⁸¹ Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, I, p. 21–78. Orig.: *Decisiones Petri Royzii, Decisio Litvanica*, I, p. 12–81.

pamišimu [...]“⁴⁸² (ir tad nurodytų pamišėlio veiksnumą)? Įsidėmėtina, jog TLS XI, 35 numatyta bausmė tebuvo tąsa to, kas tuo pačiu straipsniu numatyta kaip įprasta kondicija tokios būklės ir smurtauti linkusiems individams – „[turi būti] tvirtai uždaryti ir gerai saugomi“⁴⁸³. Konsekventiškai, kvestionuotino racionalumo asmenys buvo reikalingi kieno nors, kas galėtų jais pasirūpinti, sankcionuoti šių sumanytus ar tiesiog už juos priimtus sprendimus, trumpai tariant, perimti jų *agency*.

Tokiu būdu neprotaujančiųjų grupė papildytina to daryti dar kol kas negebėjusiais – vaikais, buvusiais tėvų arba paskirtų globėjų valdžioje⁴⁸⁴. Tiesa, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje globa nemaža dalimi buvo sąlygota turto valdymu, tačiau jos raiškos tuo nesibaigė⁴⁸⁵. Per animalizaciją priskirtu negebėjimu racionaliam protavimui nelemtas „šuns kraujas“, tad, taip pat ir suinfantilintas, vaizduotas kaip kone tėviškos pagalbos ir auklėjimo reikalingas vaikas⁴⁸⁶. Tokį paternalistinį santykį liudijo ir Videniškių šv. Lauryno bažnyčioje išlikusi 1639 m. granitinė epitafija Mstislavlio vaivada kunigaikščiui Martynui Marcelijui Giedraičiui (†1621), „pavaldinių tėvui“ (*subditorum pater*)⁴⁸⁷. Reiškinį kita kryptimi konstatuoti leidžia ir, pavyzdžiui, nelaisviesiems skirti „vaikiški“ terminai („bernai“, „mergos“)⁴⁸⁸. Dažnukart racionalumo stygiumi argumentuotas patronizavimas įgalino įvairias žmonių grupes (pono namų ūkio nariai, dvaro „kvailiai“ ir kt.) traktuoti nelyg augintinius, nors ir galėtus mylėti, tačiau privalėjusius būti paklusnius ir griežtai kontroliuojamus⁴⁸⁹. Šūninant tadgi įteiginėta esą, pavyzdžiui,

⁴⁸² Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, IV, 139–143, p. 287. Orig.: *Decisiones Petri Royzii, Decisio Litvanica* IV, 139–143, p. 381–382: [...] *quia satis eum forore ipso puniri* [...] (IV, 139, p. 381).

⁴⁸³ TLS, liet., p. 384. TLS, rusėn., p. 419–420.

⁴⁸⁴ [Maclehose, William F. „Health and Science“], in: *A Cultural History of Childhood and Family in the Middle Ages*, edited by Louise J. Wilkinson. London – New Delhi – New York – Sydney, 2010, p. 173. Metzler, Irina. *Fools and Idiots?*, p. 173–174.

⁴⁸⁵ Plg. sprendimo, už ko bus apvesdinta globojama mergina ir pan., teisę: Andriulis, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*, p. 176–177, 185–191.

⁴⁸⁶ Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*, p. 95–97.

⁴⁸⁷ Visas de visu atliktas epitafijos nuorašas: *Aeternae in Caelis Glorae in Terris Memoriae Illmi Dvcis Martinis Marcel Giedroyc Palat Mscislay, Wilkomir Abele Capita, Livon, Moscov, Podol Eqvitym Magistri, Veri Patriae Filii, Pavpervm et Svbditorvm Patris, Catholicae Fidei Stvdiosi Promotoris, Colleg et Academ Vilnen Sec Iesv Benefactoris Canonic S Avg Fundatoris, Praepositvrae Infvlatae Videnen et Ecclae Ponie Erectoris Monvmentvm. Obiit 1621 10 Ivlii Aetatis 76. Ven in Chro P Hippolit Rzepnicki Praeptvs Excitata A Fvndamentis Eccla. Gratvs Erexit. Anno Salvts 1639.*

⁴⁸⁸ Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija*, t. 1, p. 419.

⁴⁸⁹ Metzler, Irina. *Fools and idiots?*, p. 187–188.

valstiečiams būdinga racionalumo stoka⁴⁹⁰, turėjo pagrįsti esą fundamentalų negalėjimą apsieiti patiems.

2.3 *Instrumentum animatum*

Iš to galima išvesti dar vieną animalizacijos aspektą, nors ir grįstą tuo pačiu racionalumo argumentu, tačiau ir savarankišką – prijaukinimą, arba domestikaciją. Kažkada prieš 865 m. Corbie vienuolyno brolis Ratramnas (lot. *Ratramnus*) sukūrė vadinamąjį „Laišką apie kinocefalus“. Frankų vienuolis savo kolegai jame aprašė „šuniagalvių“ gentį ir svarstė, ar verta keliauti jų atvertinėti. Opus netikėlių žmogiškumo klausimas buvo išspręstas genties labui, o galutinis argumentas tam suformuluotas šitaip: „[...] niekada nebuvo girdėta ar manyta, kad vienos rūšies gyvūnai gali patys pasirūpinti kitais gyvūnais, ypač tokiais, kurie prijaukinti: juos laikyti, priversti paklusti savo valdžiai ir sekti įprastinės tvarkos“. Tai, jog aptarinėtieji „šuniagalviai“ iš tiesų galėjo būti reali normanų gentis – taigi, kriterijus taikytas žmonėms – argumento įspūdį tik sustiprina⁴⁹¹. Prijaukinimas savyje talpino jau ne tik autonomiškumo stygiaus ar šeiminingiško-tėviško rūpesčio aspektus, tačiau juos plėtojo įtraukiant naujus, pavyzdžiui, žvėriškos prigimties sutramdymą ir pasitelkimą šeiminingo valiai įgyvendinti.

Tokio veiksmo reikalingo gaivalo įvaizdį išvirkščia jo puse galima išvysti kai kuriuose Statutuose aprašytuose kazusuose, pavyzdžiui: „Jeigu kas savo namuose turėtų šunį arba gyvulį, kuris kaimynams darytų žalą“ (PLS XII, 14; ALS XIII, 14; TLS XIII, 14) arba „Jeigu nepirrištas šuo kam nors įkąstų“ (PLS XII, 13; ALS XIII, 13; TLS XIII, 13)⁴⁹². Abiem atvejais žala kilo iš to, jog gyvūnas nebuvo tinkamai pažabotas. Ypač įdomią paralelę galimam lyginimui, beje, veria pirmojo kazuso klauzulė (pasirodžiusi ALS ir TLS), apie tokį pavojų žinantį, bet jo užkardymu nepasirūpinusį šeiminingą: tokiu būdu gyvūnas – nelyg į smurtą linkęs, todėl saugotinas „pamišėlis“⁴⁹³. Kita vertus, sutramdytas, instrumentalizuotas gaivališkumas neva galėjo būti

⁴⁹⁰ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 150.

⁴⁹¹ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 146–148 (apie Ratramno laišką), 136–178 (apie domestikacijos argumentą). Be to, plg. 997 m. šv. Adalberto misijos aprašymą, kuriame prūsai misionierių pasitinka šunų kaukėmis ir urzgimu: Baronas, Darius. „Demonų grimasos lietuvių pagonybėje“, *Naujasis Židinys – Aidai*, 2005, nr. 5. Vilnius, 2005, p. 169. Baronas, Darius; Rowell, Stephen C. *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius, 2015, p. 35–36.

⁴⁹² PLS, liet., p. 247–248. PLT, t. II, p. 290–291. ALS, rusėn., p. 200–201. ALS, lot., p. 231–232. TLS, liet., p. 440. TLS, rusėn., p. 474–475.

⁴⁹³ Žr. nuorodą nr. 483.

produktyvus. Tokiu būdu pavaldusis tapo kone *instrumentum animatum*, o pirmiausia iš konotacijų – valstiečių darbas ponams. 1568 m. „Lietuvos brolių“ sinode Yvijoje svarstyta pavaldinystės problema, sieta tiek su vergove, tiek su baudžiava. Gana konservatyvią poziciją užėmusiam Simonui Budnui oponavo Jokūbas Kalinowskis, kuris, galiausiai išvargintas ir suerzintas S. Budno erudicijos aiškinant Biblijoje pasitaikančius terminus, savo požiūrį reziūmavo abejone, ar Kristus norėjęs, jog „[...] jo žemiškieji pasekėjai turėtų dvarus ir verstų žmones juose dirbti lyg galvijus“⁴⁹⁴. Gal ir paradoksalu, tačiau už tokio primetamo įvaizdžio, beje, tūnojo tylus nekilmingųjų, pirmiausia, valstietijos svarbos pripažinimas⁴⁹⁵. Atliko tokį savo dedikacijoje valdovui Žygimantui Augustui ir 1564 m. pasirodžiusio lotynų-lenkų žodyno sudarytojas Janas Mączyński, Mikalojaus Radvilos Juodojo globotinis: valstiečiai, būdami valstybės kūno kojos, savo darbu išlaiko visus. Pridėjo J. Mączyński, tiesa, eilę išlygų: jeigu tik tie patys valstiečiai pasižymėtų darbštesnėmis pastangomis, galų gale, nusisuktų nuo nusikaltimų ir prasižengimų, o taip pat girtuoklystės ir piktadarysčių bei atsikratytų sau būdingo lengvabūdiškumo... etc. etc.⁴⁹⁶ Laikmečiui būdingas raginimas ponams savo valstiečius tausoti⁴⁹⁷ diskursą nepaneigia, o tam tikra prasme veikiau papildo. Taigi, jeigu tik kas valstiečiais pasirūpintų ir prižiūrėtų, tuomet ir patys prijaukintieji, išpildę šiems paskirtą rolę kūrinyje, būtų nelyg žirgai medžioklėje – besidžiaugią, galį nešti savo šeiminką⁴⁹⁸.

Kalbant apie šuns domestikaciją ir iš jos kylančią instrumentalizaciją, verti dėmesio gali pasirodyti keletas aspektų. Nors šiam seniai prijaukintam gyvūnui būdavo įprasta paskirti eilę įvairiausių funkcijų: nuo turto apsaugos (čia paminėti galima ir lojimą), žinoma, medžioklės, net pagalbos neregiam

⁴⁹⁴ Brock, Peter. „Slave and Master“, p. 98.

⁴⁹⁵ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 155.

⁴⁹⁶ *Klasa chłopska nie potrzebuje od rzeczypospolitej wielkiego upomnienia. W swoim działaniu bierze ona na siebe aż nadto wielki trud i znój, jeśli tylko z bardziej pracowitą starannością przykłada się do swoich gospodarstw i uprawy roli, jeśli na trwale bierze rozbrat ze zbrodnią i występkiem, z pijaństwem i złodziejstwem, hańbiącym postępowaniem, niegodziwością, lekkomyślnością i zuchwalstwem, jeśli wieśniacy w swym specyficznym powołaniu zechcą okazać się przydatnymi i pożytecznymi obywatelami* (Mączyński, Jan. „Do króla Zygmunta Augusta”, in: *Leksykon łacińsko polski Jana Mączyńskiego*, p. 149).

⁴⁹⁷ Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 194–195.

⁴⁹⁸ *Contendunt alacres oneri succedere, gaudent / Certatim domino subdere terga suo* (Husovianas, Mikalojus. *Giesmė apie stumbrą = De statura feritate ac venatione bisontis carmen*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas. Vilnius, 1997, p. 75 (eil. 716–717)).

ar pramogų, pavyzdžiui, pjudant meškas ir pan.⁴⁹⁹, šiuo atveju atidžiau bus susitelkta tik į kai kurias iš jų, įpavyzdinusias bendrą šeimnininko ir augintinio (o šitaip – pono ir pavaldinio) dinamiką: pjudymo ir medžioklės.

Pradedant nuo pjudymo, jame šuo – suvaldyti reikalingas gaivalas, nes kitaip žalingas kitiems (tokiu būdu galima numanyti ir tokį patį nekilingajam projektuotą įvaizdį). 1565 m. liepos 20 d. į Gardino žemės teismo knygą buvo įrašytas valdovo bajorės Aksinijos Aleksėjūtės Andriejienės Aleknienės skundas, jog valdovo žemionio Maksimo Aleknavičiaus šuo „[...] jau ne pirmą kartą mano vaikus kandžioja, taip gi – esą – ir dabar, šiandien, penktadienį, tas gi jų šuo mano dukrelę Bogdaną įkando ir grėsmingai sužeidė [...]“, esą padarytoje kraujavusioje žaizdoje buvo net gyslos matyti⁵⁰⁰. Čia teks kiek pasikartoti apie kai kuriuos Lietuvos Statutų straipsnius. Pirma, „Jeigu kas savo namuose turėtų šunį arba gyvulį, kuris kaimynams darytų žalą“ (PLS XII, 14; ALS XIII, 14; TLS XIII, 14) kaip vienas tipiškiausių „kaltininkų“ numatytas būtent šuo, galėjęs apkandžioti ne tik kitus apylinkių gyvulius, tačiau taip pat ir žmogų. Įdomi ir straipsniuose numatyta sankcija tokio gyvulio deramai nesukontroliavusiam šeimnininkui – pavaldžiojo, t.y. šuns ar kito pasiutusio gyvulio, pavyzdžiui, arklio, „išdavimas“ nukentėjusiajam (jeigu auka žmogus). Kaip tinkamai nesuvaldytas ir dėl to kėlęs grėsmę šuo pasirodė ir gretimame to paties Statutų skyriaus straipsnyje „[j]eigu nepririštas šuo kam nors įkąstų“ (PLS XII, 14; ALS XIII, 13; TLS XIII, 13)⁵⁰¹. Svarbu turėti omenyje, jog straipsniuose aptarti šuns įkandimai nuogąstavimų objektu galėjo būti ne tik dėl fizinio ar garbės sužeidimo, tačiau ir dėl tuo metu taip pat gana įprastos ir bijotos pasiutligės (*ergo* tipiškas pasiutusio šuns įvaizdis ir baimė būti užpultam mieste ar vieškelyje)⁵⁰².

Tas pats Statutų straipsnis dėl šuns įkandimo leidžia plėtojama temą papildyti kontrolės ir šuns instrumentalizacijos aspektais. Straipsnyje dėl

⁴⁹⁹ Rawcliffe, Carole. „Town Tykes and Butchers’ Hounds“, *Medieval Prosopography*, vol. 33 (Special Issue: *Those who worked, those who fought, and those who prayed: in honor of Joel T. Rosenthal*). Kalamazoo, 2018, p. 45–62.

⁵⁰⁰ [...] *вжо неоднокротъ дети мои кусаетъ, якожъ дей и теперь сегодня въ пятницу тотъ же песъ ихъ дочку мою Богдану вкусилъ и шкодливѣ ранилъ [...]* (ABAK, т. XVIII, nr. 1017, p. 442). Šaltinis lietuvių kalba taip pat publikuotas: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, nr. 83, p. 283.

⁵⁰¹ Nuorodos į straipsnius dėl nepririšto šuns ir dėl žalą darančio gyvulio: PLS, liet., p. 247–248; PLT, t. II, p. 290–291; ALS, rusėn., p. 200–201; ALS, lot., p. 231–232; TLS, liet., p. 440; TLS, rusėn., p. 474–475.

⁵⁰² Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 45; Fossier, Robert. *The Axe and an Oath*, p. 189; užpuolantieji; pasiutę šunys lyg puolą velniai ir galimos paties Dantės nemalonios patirtys keliaujant po Italiją: Holbrook, Richard Thayer. *Dante and the Animal Kingdom*, p. 120.

nepririšto šuns aptarti kazusai savyje talpino ir sąmoningą, paties šuns šeimininko įvykdytą, užpuolimą šunimi. Svarbu, jog tokio nutikimo atveju – ALS XIII, 13 ir TLS XIII, 13 tai pažymėta eksplicitiškai – būtent šeimininkas laikytas „[...] lyg pats jį [apkandžiotąjį – K.Č.] savo ranka būtų sužeidęs“ (rusėn. *якобы самъ ранилъ рукою своею*)⁵⁰³. Iš gyvuliui tokiam scenarijuje netekusios atsakomybės⁵⁰⁴ galima išvesti ir jam nepriskirtą veiksmumą: pavaldus šuo tėra šeimininko valios ir veiksmo tąsa, įrankis. Tokiu būdu pjudymas šunimis (rusėn. *собакамъ спавуму*) suprastinas kaip dar viena iš smurto raiškų ir buvo gana įprastas teisminių bylų objektas (tiek kaip vienintelis skundas, tiek kaip platesnio ginčo dalis). 1528 m. valdovo sprendimo Kauno bajoro Stanislovo Giržado byloje prieš poną Andrių Zavišą skūstasi namų užpuolimu bei apvogimu, sudeginiu, taip pat ieškovo žmonos bei sesers nužudymu ir, galiausiai, tuo, jog, kaip galima numanyti, būtent užmuštąsias „šunimis pjudė“. Tai, jog pateikta įvykių versija pasirodė besanti netiesa, jau kitas reikalas. Kita vertus, S. Giržado pasakojime galima užčiuopti įdomi paralelė: kaip užpuolikai savo veiksmams įgyvendinti naudojosi šunimis, taip ponas Zaviša savo užmačioms įvykdyti pasitelkė nekilmingus pavaldinius⁵⁰⁵. Bet kas, bent kiek ilgėliau pavartęs, kad ir Lietuvos Metrikoje, apščius teisminius skundus, tokį *modus operandi* puikiai pažins.

Galiausiai pjudymas – tai ir draskymas, kartais šuniui tiesiog išplėšiant ir suryjant gabalą užpultojo mėsos, ar net ir daugiau⁵⁰⁶. Tokiu būdu pjudymas šunimi siejosi su prieš tai aptarta maitėdyste, ypač, kuomet kalbama apie lavono draskymą⁵⁰⁷, tik ką aptartame S. Giržado skunde numanomą, o 1540 m. pateiktame Breslaujos bajorų Savos ir Ivano Artemovičių aiškiai įvardytą: pasak jų, prieš kiek laiko (o iš tiesų jau net ir daugiau nei prieš 10 m., t.y. po senaties termino) Bogdanas Radivinovičius Tolokonskis pasiuntė savus tarnus į ieškovų brolių namus, kur pastarasis, besigindamas, buvo nudobtas, o „jo kūną šunimis draskė“ (rusėn. *тело его собаками*

⁵⁰³ ALS, rusėn., p. 200–201; ALS, lot., p. 231; TLS, liet., p. 440; TLS, rusėn., p. 474.

⁵⁰⁴ Plg. PLS tyrėjų svarstymus apie kazusą, kuomet palaidas šuo apkandžioja gyvulį (PLS XII, 13), o ne žmogų, ir tuo numatoma šuns „išdavimą“. Ar tai – jo veiksmo pripažinimas? – PLS, liet., p. 362.

⁵⁰⁵ Valdovo nuosprendis Kauno bajorui Stanislovui Giržadui byloje su ponu Andriumi Zavišaičiu. Vilnius, 1528.05.10 (*LM: 6-oji Teismų bylų knyga (1528–1547)*, nr. 22, p. 37).

⁵⁰⁶ Nedatuotas samdinės Šiaulių mieste mirties atvejis dėl įkandimo: Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 46.

⁵⁰⁷ Dėl rusėniškų sąvokų: *спаса* (maistas, prasimaitinimas) ir *спавуму* (pjudyti, naikinti, tačiau ir virškinti etc.) sąsajos žr.: *ГСБМ*, t. 32, p. 446–448.

справильно)⁵⁰⁸. Konkurento kūno atidavimas sudraskyti šunims buvo gana įprastas⁵⁰⁹. Toks veiksmas, viena vertus, interpretuotinas kaip tam tikra pažeminimo forma, tačiau, antra vertus, galimai turėjo ir „praktinės“ vertės: lavono suniokojimas apsinkino galimą aukos identifikaciją⁵¹⁰: tad jau minėtu atveju E. J. Tiškevičiui 1617 m. ir beliko konstatuoti, jog iš rasto apdraskyto kūno „[...]“ nebuvo galima pažinti, kas tas žmogus buvo [...]“⁵¹¹.

Pjudymas ir draskymas, o galiausiai „grobio“ atidavimas šunims tai jau – kone medžioklė, kuomet užmušus stumbrą, jo viduriais šerti šunys – apie tai Cosimui I Medici (1519–1574) iš Žygimanto Senojo dvaro rašė vienas italas, apie tai eiliavo ir M. Husovianas⁵¹². Tad šunų instrumentalizacijos aibę pridera pratęsti medžiokle, kurioje šie gyvūnai įprastai pasitelkti vykdyti skirtingoms funkcijoms ar medžioti įvairius žvėris. Tai atsispindi ir „lietuviškiems“ šaltiniams būdingoje šunų taksonomijoje: skalikai, pėdsekiai, varovai (guitynių šunys), pašūviniai, pjudynių, skirti medžioti elniams, stirnoms, meškoms, bebrams etc. etc. Nepaisant to, jog ilgą laiką medžioklė su šunimis buvo laikoma mažiau garbinga nei naudojantis „kilniais“ paukščiais, Europoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. situacija keitėsi: čionykščiam besiformavusiam medžioklės ūkyje šunys, jiems prižiūrėti skirti pareigūnai, šunidės ir t.t. sudarė atskirą ir svarbią dalį, Žygimanto Augusto bibliotekoje jau būta specialiai šunų priežiūrai ir dresūrai skirtos literatūros, o praktikas sparčiai periminėjo ir kilnuomenė⁵¹³. Taigi,

⁵⁰⁸ Breslaujos bajorų Savos ir Ivano Artemovičių byla su Bogdanu Radivonovičiumi Tolokonskiu dėl žemės Okulovščinos, 1542.03.01, [Vilnius] (LM: 27-oji Užrašymų (1541–1542), nr. 169, p. 148–149).

⁵⁰⁹ Яковенко, Наталья. „Про два ментальні стереотипи“, p. 142.

⁵¹⁰ Ferragud, Carmel. „Unfamiliar Faces: The Identification of Corpses in Late Medieval Valencia“, *The Body of Evidence. Corpses and Proofs in Early Modern European Medicine*, edited by Francesco Paolo de Ceglia (*Medieval and Early Modern Philosophy and Science*, vol. 30). Leiden and Boston, 2020, p. 60–61.

⁵¹¹ Žr. nuorodą nr. 455.

⁵¹² Lietuviškai: *Kad, bežudydamas juos savuosius ginklus išbandytų*, // *Kad šunims ir pesliams kūnus išmestų suryt* [...]; lotyniškai: *Vtque per illorum caedes exerceat arma*, // *Proijciat canibus uultruribusque dapes* (Husovianas, Mikalojus. *Giesmė apie stumbrą* = *De statura feritate ac venatione bisonis carmen*, p. 55, eilutės 435–436). Dėl nežinomo italo laiško: Mickūnaitė, Giedrė. „Didžiojo kunigaikščio medžioklė: pasakojimas, vaizdas, alegorijos“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 55. Vilnius, 2009, p. 15.

⁵¹³ de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood“, p. 207. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 169–175. Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 25. Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 33 – 34, 38, 45, 62–64. Zarankaitė-Margienė, Toma. *Medžioklės fenomenas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI a. (1572 m.)*:

nenuostabu, jog viena pagrindinių šio laikotarpio sociokultūrinių šuns konotacijų – medžioklė, o jau vien šio gyvūno kompanija ne vietoje ir ne laiku grėsė įtarimu brakonieriaavimu ir bausme – šuo buvo vienas svarbiausių šios veiklos instrumentų⁵¹⁴.

Medžioklės atveju kilmingojo-nekilmingųjų ir šeimininko-šuns paralelė itin įtaigi ir dėl šio užsiėmimo „elitizacijos“: ilgainiui medžioklė Europoje vis labiau rezervuota aristokratijai, kol valstiečiams (o ypač Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje) daugiau mažiau teliko brakonieriauti. Monarcho ar kilmingųjų organizuotose, kartais itin gausiose bei ištaigingose, pramoginėse medžioklėse pavaldūs nekilmingieji įprastai vykdavo įvairias pagalbines funkcijas: visa eilė, tiek pačioje medžioklėje dalyvavusių, tiek medžioklės ūkiui aptarnauti skirtų tarnybų buvo valstietiškos (šunininkai, bebrininkai, šauliai, šernininkai, sekiai, girininkai etc.)⁵¹⁵. Todėl ne tik įvardinimas šunimi, tačiau ir šunininku (rusėn. *нчапуа*), jeigu tai adresuota kilmingajam, galėjo tapti pretekstu bylai dėl garbės. Itin charakteringai statuso ir dalyvavimo medžioklėje sąsaja atsiskleidė, kuomet po Mikalojaus II Radvilos (†1521/1522) mirties jo kilmingi Goniondzo pavaldiniai skundėsi Žygimantui Senajam dėl įvairių velionio Vilniaus vaivados jiems užkrautų neprideramų prievolių: viena jų buvo tai, jog didikas „[...] ir į medžiokles jiems patiems ir jų žmonėms eiti liepė“. Tai, kartu su kitomis „neįprastomis prievolėmis“ ir piniginių mokesčių rinkimu, pačių besiskundžiančiųjų žodžiais reiškė, kad Radvila „[...] juos pavergė beveik kaip prastus žmones“⁵¹⁶.

socioekonominis, sociopolitinis, mentalinis aspektai. Daktaro disertacija). Vilnius, 2018, p. 160–172.

⁵¹⁴ Plg. PLS XI, 3 („Apie gaudymvietes, apie girias, apie drevinį medį, apie ežerus, apie bebrynus, apie apynynus, apie sakalų lizdus“): turinčiam įeigą svetimoje girioje „[...] neimti jam šuns nei ragotinės, nei jokios šaudyklės, kuo galėtų žvėriui žalos padaryti [...]“ (PLS, liet., p. 222. PLS, t. II, p. 244–245).

⁵¹⁵ Zarankaitė-Margienė, Toma. *Medžioklės fenomenas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 155–181. Ar net nelaisvosios šeimynos dalis, plg. 1541 m. bylą dėl pabėgusių šeimynykščių, tarp kurių šunininkas Jaselis (rusėn. *Яселис*), in: *Lietuvos Metrika. 10-oji Teismų bylų knyga (1540–1541)*, parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Saulė Viskantaitė-Saviščevienė. Vilnius, 2003, nr. 228, p. 142–143.

⁵¹⁶ [...] казал имъ собе служити и въ службы необычайные их повернулъ, золотые и пенязи въ их невинне бирал, и в ловы, дей, имъ самымъ и людем ихъ ходити казал, и иные многие кривды и втиски им и людем ихъ почал был делати, и [в] праве их зневолил, яко простых людей [...] (Valdovo raštas Vilniaus vaivadienei poniai Mikalojienei Radvilienei ir jų mylostoms sūnums dėl Goniondzo žemionių skundo. 1522.12.14, Valkaviskas (LM: 4-oji Teismų bylų (1522–1530), nr. 49, p. 79)).

Būtent tai, jog nepaisant savo – tam tikra prasme bene centrinės – rolės aptariamoje veikloje, šuo telaikytas savotišku įrankiu (tenesuklaidina šunų ar paukščių gausa ant valdovų sarkofagų), esti svarbu šuninimo analizei. „[...] ir pats pagavimas ne šuniui, bet žmogui priskiriamas. Juk ir kuomet rašome, patį rašinį ne rašikliui, kuriuo raidės įrėžiamos, tačiau rašovo rankai priskiriame“ – šitaip veikiausiai Liudvikui „Vokiečiui“ (806–876), Rytų Frankijos karaliui, rašė nežinomas dvasininkas. Nors cituojama ištrauka pirmiausia buvo skirta paaiškinti, kodėl galima valgyti šuns pakąstą grobį, atskleidžia tačiau ji tuopatmet ir čia pirmesnio svarumo akcentus apie pavaldumą ir veiksnumą – šuo tebuvo įrankis šeimininko valios vykdymui⁵¹⁷. Tomas Akvinietis turbūt mieliau būtų pasirinkęs architekto ir mūrinių palyginimą, tačiau, bene tūkstančių metų vėliau aptardamas valstiečių ir jų ponų santykius Abiejų Tautų Respublikoje, Johannas Bernoulli 1778 m. panaudojo lygiai tą pačią rašiklio ir rašovo metaforą: ponai valstiečiais naudojosi kaip gyvuliais ir valdė juos taip kaip pluksną, kuria užrašyta J. Bernoulli mintis⁵¹⁸.

Tadgi medžioklėje žvėrį vaikas, pašautą paukštį parnešas, miške ar valdovo pasilinksminime mešką (o, jeigu labai reikia, ir užpultame kaimyno dvare žmogų) pjaunas, o galiausiai turtą (ar net katedras) saugas šuo – buvo viso labo dar vienas darbinis gyvulys, žmogaus įrankiu domestikacijos paverstas gyvūnas, nors ir naudingas, nors ir abipusiškumo principu iš šeimininko susilaukęs globos, nors ir vertintas dėl ištikimybės, visuomet traktuotas kiek įtariai ir visada, esant poreikiui, galėtas pakeisti bei atsikratyti⁵¹⁹. Visa tai reiškė ir tai, jog šis neracionalus ir veiksnumo stokojęs padaras – ne kas kita kaip šeimininko valios objektas ir nuosavybė, galimą pirkti ir parduoti, skolinti, jeigu pavogtą (o šunų vogimas nebuvo neįprastas), reikalingą kompensacijos ir, žinoma, visada galimą padovanoti⁵²⁰. Žinoma, toks šuns (ar bendrai gyvūno-augintinio) ir nekilingųjų nuosavybiškumo sugretinimas reikalingas tam tikrų pastabų. Viena vertus, valstiečių atveju šių transakcijos buvo neišvengiamai susietos su žemės sandoriais. Kita vertus, kalbant apie kitus nekilinguosius, pavyzdžiui, nelaisvuosius, situacija jau

⁵¹⁷ [...] *ipsaque captio non cani, sed homini assignatur. Nam et nos, cum scribimus, scripturam ipsam non calamo, quo litterae caraxantur, sed scriptoris manui deputamus* [...] (Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 84–85).

⁵¹⁸ Tomas Akviniečio valdovo ir valdomųjų palyginimas: „Apie valdžią Kipro karaliui“ (*De regno ad regem Cypri*), p. 81. J. Bernoulli citata: Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*, p. 43.

⁵¹⁹ Rawcliffe, Carole. „Town Tykes and Butchers’ Hounds“, p. 60.

⁵²⁰ Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 34. Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 42.

buvo kitokia. Tad kaip Vytautas ar Jogaila patys gaudavo dovanų šunų arba 1534 m. Dorpato vyskupas Mykolui Glinskiui siuntė senajame kontinente dar egzotišką, paties dovanojoto apibūdinimu, labai pamaldų, geranorišką ir linksmą gyvūną, pilną išdaigų – kalakutą, taip Mikalojus II Radvila kolegai Čekijos kancleriui Vladislovui iš Šternberko (†1521 m.) galėjo nusiųsti maskvėną Ivaną Semenovičių, į nelaisvę paimtą veikiausiai 1514 m. Oršos mūšio metu⁵²¹.

Tokiame veiksnio stygiaus ir buvimo veikiau nuosavybe kontekste, svarbus tampa laisvės klausimas. Čia, žinoma, reikalingos išlygos: niekas negyveno abstrakčia laisve, net jeigu teologai-filosofai laisvos valios klausime tokią ją ir svarstė. Socialinėje realybėje laisvė visada būdavo konkreti (kam ar nuo ko), pavyzdžiui, daliai nekilmingųjų – valstiečiams – charakteringas buvo išėivystės laisvės klausimas⁵²². Nors ir apribotai, dar ir 1566 m. ALS gyvavusiai patriarchalinių vergų, t.y. nelaisvosios šeimos, institucijai, o taip pat ir tėvoniniams, „neišeiviniams“, valstiečiams buvo būdinga smarkiai apribota pasitraukimo nuo pono galimybė⁵²³. Žinoma, egzistavo išsipirkimo teisė (praėjus 10 m. sėslumo pono žemėje senačiai, TLS XI, 13) ar prievolė (praėjus 10 m. sėslumo mieste, bet bėglį aptikus, TLS III, 38)⁵²⁴, tačiau, jei ne tai, pavaldaus nekilmingojo padėtis prilygo pono nuosavybei, jo inventoriaus daliai.

Tokiu būdu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, net ir yrant vergovinėms formoms, paraleliai vykusi baudžiavos plėtotė toliau užtikrino įvairialypę viešpaties valdžią. Nors formaliai pavaldumą laidavo *adscripti glebae* principas, iš tiesų tačiau tokiu būdu pono viešpatystė reiškėsi plačiau – taip pat ir pavaldinio kūnui (bausti, versti dirbti, kalinti ir t.t.)⁵²⁵. Manytina, jog to išraiška taip pat galima laikyti ir valstiečių ištisomis šeimomis ar

⁵²¹ Valdovo raštas įvairiems pareigūnams dėl maskvėno Ivano Semenovičiaus laisvės. [Po 1524.10.13, b.v.] (*LM: Knyga Nr. 14 (1524–1529)*, nr. 23, p. 82). Dokumente nurodoma, jog Bohemijos kancleris Vaclovas (sic! iš tiesų – Vladislovas) Štenberkas dovanojo minėtam maskvėnui laisvę ir dabar šis galės tarnauti kam panorės. Dėl kalakuto: Mänd, Anu. „Animals as Presents in Late-Medieval Livonia“, *Animaltown*, p. 62.

⁵²² Petrauskas, Rimvydas. „Laisvi valstiečiai, laisvi bajorai, laisvas valdovas“, p. 105–118.

⁵²³ Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius, 1994, p. 126. K. Jablonskis skyrė nelaisvės institutą nuo „tikrosios vergijos“, jo akimis, gyvavusios iki XVI a. pr.: Jablonskis, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*, p. 36–43.

⁵²⁴ TLS, liet., p. 119, 419. TLS, rusėn., p. 153–154.

⁵²⁵ Nuomonė apie per valdžią žemei tapimą valstiečio „nevaržomu savininku“: Jurginis, Juozas. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, p. 234–235.

tarnybomis, nors ir su žeme, pardavinėjimą⁵²⁶, o galiausiai ir veldėjimą (atkreiptinas dėmesys į lietuvių kalbai būdingą etimologinę „valdžios“, „paveldėjimo“, „veldo“, „valdos“, „veldamų“ ir pan. žodžių sąsają)⁵²⁷. Yra tad pagrindo tokio pavaldinio padėtį apibūdinti kaip sudaiktinimą, traktavimą ir vertimą žmoniškųjų savybių stingančiu objektu⁵²⁸. Tokios būklės lyginimas su gyvulio būkle kone savipasiūlus, XVI a. išsakytas ir amžininkų: Lenkijoje A. Fryczo Modrzewskio, o Lietuvoje (iš dalies) – A. Volano. Abu mąstytojai tokį lyginimą pirmiausia skelbė svarstę galvapinigių ir kilmingojo atsakomybės už nekilmingojo nužudymą klausimus, tačiau įsidėmėtina, iš kur radosi pagrindas palyginimui: „[...] nes jo gyvybės menka kaina vertinama ir atlyginama pinigais kaip už darbinį gyvulį (lot. *iumentum*)“; nekilmingieji kilmingųjų telaikomi „menkavertėmis galvomis“⁵²⁹. Tad aišku, jog kas iš pono valdžios pagrobęs tėvoninį žmogų ar nelaisvąjį – baustinas kaip vagis (rusėn. *карань яко злодей*, TLS XII, 15)⁵³⁰.

Visa tai galima išvesti iš laisvo pasitraukimo problemos, kuomet laisvė tam charakterizavo kilmingąjį, o stoka – nekilmingąjį⁵³¹. Kartu tai numatė ir tam tikrą neišeivinio žmogaus nesankcionuoto pasitraukimo vertinimą ir implikavo sava leksiką bei logiką: bėgimą, paiešką ir slapstymąsi. 1560 m. Vilniuje „burmistras“⁵³² Lukas Markovičius netikėtai atpažino „savo nuosavą pirktinį žmogų“ Steponą, kuris jau septyni metai kaip „nuo jo pabėgęs

⁵²⁶ Jurginis, Juozas. *Baudžios įsigalėjimas Lietuvoje*, p. 211–214. Taip pat plg. valstiečių „pardavimo“ klausimo vertinimą vergovės problematikoje: Wyrozumski, Jerzy. „Zagadnienie niewoli w późnym średniowieczu Polskim“, *Společenstvo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. II, pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego. Warszawa, 1982, p. 138–139.

⁵²⁷ Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny = Lietuvių kalbos*, p. 716, 730–731. Jurginis, Juozas. *Baudžios įsigalėjimas Lietuvoje*, p. 203.

⁵²⁸ Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*, p. 45–46, 95.

⁵²⁹ *Neque enim {ob} caedem in hominem plebeum patratam, supplicium capitis est Nobilitati constitutum, sed levi precio vita pensatur, multaue pecuniaria tanquam pro iumento persolvitur. [...] pro vilibus quibusdam capitibus reputentur* (Volanas, Andrius. „Didžiai garsaus vyro ir įžymaus oratoriaus Andriaus Volano kalba, sakyta šviesiausiems ponams Rygos miesto komisarams“ / „Oratio ad Illustrissimos Dominos Commissarios civicatis Rigensis“, p. 120 (lot.), 133 (liet.)). TLS XII, 1, tiesa, numatė galimybę paskirti mirties bausmę nekilmingąjį nudobusiam kilmingajam, tačiau tik tokiu atveju, jeigu tai atlikta nepagrįstai; be to, kaltinamajam liko galimybė išsiteisinti priešais esą tai įvyko ne dėl jo kaltės (TLS, liet., p. 411–412. TLS, rusėn., p. 445–447).

⁵³⁰ TLS, liet., p. 422–423; TLS, rusėn., p. 457–458.

⁵³¹ Čia kūnas, kaip įgalinantis šią laisvę įgyvendinti, tapo ir paties kilmingumo šaltiniu bei išraiška: Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, p. 175–178.

⁵³² Dėl, panašu, bajoriškos šio kilmės ir miesto pareigūnų išlaikomo kilmingojo statuso: *Vilniaus istorija, I tomas: XIII a.–1795 m.*, p. 213.

buvo⁵³³; 1562 m. žemionis Jonas Mikalojaitis Paškevičius sostinėje aptiko savo „tėvoninį“ žmogų Motiejų, kuris „nuo jo pabėgęs ir čia, Vilniuje gyvendamas, nemažą laiką slėpėsi“ (pastaruoju atveju bėglys su buvusiu ponu pasiekė 7 kapų grašių vertės susitarimą dėl laisvės)⁵³⁴. Svarbu, jog paminėti atvejai – bėgimo nuo pono, tačiau ne pas kitą poną, kuomet „bėgūnai“ taip ir likdavo objektu, tik šįkart – turtiniame dviejų šalių (savininkų) ginče. Tokie bėgliai tad – lyg Statutuose aprašytieji „paklydėliai“ (lot. *erratica*, rusėn. *блудяги, блудное*; PLS XIII, 24; ALS XIV, 24; TLS XIV, 25), omenyje turint šeimininkus „pametusius“ galvijus ar arklius: tokie, kuomet rasti, privalėjo būti atiduoti, mat kitaip radėjas būtų likęs kaltas kaip vagis⁵³⁵. Patys bėgliai ir jų motyvai įprastai likdavo be balso. Ponai pabėgimą, ypač padarius žalos, apibūdindavo piktadarystės, savivalės kategorijomis, esą pavaldiniai to ėmęsi „pikta sumastę“, „lyg vagys“ ir pan.⁵³⁶ Tokią valdžios tarsi žaidimo tarp šeimininko ir gudraus, apsukraus, iš pančių tik ir siekiančio išsinerti pavaldinio pesrpektyvą nusakė ir vienas iš S. Risinskio surinktų priežodžių: „[m]ielai chlopas vaitą kas savaite, urėdą kas mėnesį, o poną kitą kasmet turėtų“⁵³⁷. Atvejai, kuomet bėgimu siekta ne tiesiog pakeisti poną, o jo nusikratyti, buvo sudėtingiausi, mat išitraukti į naują bendruomenę būdavo sudėtinga, o, jei ne tai, grėsdavo valkatavimas. Tokiu būdu gretinimas su gyvūnu grįžta ir dar kitaip: kiekvienam individui prigimtą laisvę teigęs A. Volanas naudojosi Ovidijaus eilutėmis: „Kad ir sotūs puošniame narve išsipenėję paukšteliai, kiekvienas jų stengiasi grįžti į savuosius miškus“, taip iliustruodamas savo teiginį, jog „[...] toks elgesys, kaip matome gyvenime, ir neprotingiems gyvuliams yra pačios gamtos įdiegtas“⁵³⁸. Ką tad bekalbėti apie žmones, ir dar krikščionis.

⁵³³ Luko Markovičiaus skundas dėl atpažinto jo piršto žmogaus. Vilnius, 1560.12.14 (LM: *Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 380, p. 140).

⁵³⁴ Jono Mikalojaičio Paškevičiaus pareiškimas apie besislapsčiusį tėvoninį žmogų. Vilnius, 1562.01.21 (LM: *Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 582, p. 220).

⁵³⁵ PLS, liet., p. 299. PLS, t. II, p. 309–310. ALS, rusėn., p. 211. ALS, lot., p. 247. TLS, liet., p. 463. TLS, rusėn., p. 498.

⁵³⁶ Sabaitytė, Giedrė. Sabaitytė, Giedrė. „Pabėgusių iš dvarų valstiečių „užribiškumo“ problema“ XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje“, *Istorija*, LXXVIII. Kaunas, 2010, p. 18.

⁵³⁷ *Proverbiorvm Polonicorvm a Solomone Rysinio Collectorvm Centvriae Decem et Octo*. Lubecae ad Chronvm, MDCXIX, nr. 150: *Chłop radby co tydzień Woyta, co miesiąc Urzędnik a co rok inszego Pana miał*.

⁵³⁸ *Et certe animantibus etiam brutis hunc morem a natura insitum experimur, ut quamvis in custodia asservatae optime saginentur, tamen omnes erumpendi occasiones libenter captent, et in libertate quaesito potius, quam in custodia parato cibo gaudeant. Cum bene sint clausae (inquit Ovidius) cavea pandione natae: Nititur*

2.4 Netikėlis

Negalimas apeiti animalizacijos aspektų yra susijęs su tikėjimo ir religijos klausimu. Prie jo prieitina dvejais požiūriais: viena vertus, iš skyriaus pradžioje aptartos krikščionio valdžios krikščioniui dilemos (kaip galimas to sprendinys); antra vertus, iš bendresnio gyvūno ir religijos santykio – krikščioniškos išganymo negalimybės aspekto. Toks tikėjimo siužetas – prieš tai nagrinėto racionalumo klausimo tąsa, mat net ir ši – metafizinė – laisvė suvokta kaip negalima be *ratio*. Todėl juslėmis, o ne protu besivadovaują gyvuliai, nedisponuojantys laisva valia, esą neturėjo galimybės pažinti Dievą, sąmoningai rinktis daryti gera, išganyti sielą ir taip pasiekti *libertas maior*⁵³⁹. Ir atvirkščiai: nepažįstą Dievo, nemokantys jokių maldų ar tikėjimo tiesų – kone neprimena žmonių⁵⁴⁰. Animalizacija tokią interpretuotę leidžo aplikuoti ir nekilmingiesiems, pavaldiesiems. Tokiu būdų per etinį laisvės dėmenį galima pasiekti nekilmingųjų, kaip Viešpaties nepažinusių, klaidatikų, pagoniškų prietarų įsikibusių, įvaizdžio. Ir atvirkščiai, galima numatyti vaizdinį kilmingųjų, kaip tikratikių, pažinusių ir besirinkusių gerį ir kurių elgsena ir valdžia grįsta moraline viršenybe⁵⁴¹.

Iš tokios žmogaus–gyvūno ir kilmingojo–nekilmingojo įvaizdžių paralelės, prieinama idėjos apie tokiu būdu prasčiokams tiesiogiai ar tarp eilučių lipintą netikėlio arba prasto krikščionio rolę: nebūtinai intencionaliai priešiško Kristaus mokymui, galbūt tiesiog iš nežinojimo ar aplaidumo, nelyg XIV a. anglo dominikono Johno Bromyardo pateiktame pasakojime apie piemens atsakymą į klausimą apie švč. Trejybę: „Tėvą ir Sūnų pažįstu gerai, mat prižiūriu jų avis; tačiau to trečiojo nežinau, mūsų kaime tokio vardu nėra“⁵⁴². Tokį ar panašų neišmanymą liudyti turėjo ir 1577 m. tekste M. Strijkowskio nupasakota esą „dar mūsų amžiuje“ (lenk. *za naszego wieku*) vykusį istoriją apie vieną Didžiojo penktadienio pamokslą Kauno bernardinų bažnyčioje: kuomet imtasi kalbėti apie Kristaus kančią ir žaizdas ir demonstruoti jo plakimą, vienas „žemaitis, paprastas valstietis“,

in Sylvas quaeque redire suas (Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili“, p. 56 (lot.), 121 (liet)).

⁵³⁹ Pink, Thomas. „The Freedom of Will“, p. 573.

⁵⁴⁰ Tokie, pavyzdžiui, jėzuitams Eboli slėnyje Italijoje XVII a. pasirodė vietos piemenys (Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, translated by John and Anne Tedeschi. Baltimore, 1980 (orig. *Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500*, 1976), p. 112).

⁵⁴¹ Wittig, Claudia. *Learning to be Noble*, p. 15–16. Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 92.

⁵⁴² Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 138.

nesuprasdamas, kas dedasi, ėmė aiškintis aplinkui: *[A] ku to tej musiej kunigos?* – pasiteiravo. *Panu dziewu*, – jam atsakė kolega greta. *Ar anu kuris mumus pardarej pictu rugu?* – perklausė valstietis darsk. *[A]nu* – patikino kaimynas. Tuomet valstietis esą ėmė per visą bažnyčią pritariamai pamokslininkui šaukti: *Gierejgi milos kunige plaki sietum Dziewum pictum mumus dawej rugum*⁵⁴³. Svarbu nepamesti iš akių, jog neelito tikėjimo trivializavimas ir kvestionavimas nebūtinai buvo susijęs tik su Reformacijos epocha ar šio judėjimo dalyvių retorika⁵⁴⁴. Tokioje šviesoje net ir tie patys įvairūs XVI a. valstiečių tarpe mąsliu žvilgsniu aptikinti „romėniškumo įrodymai“ – pavyzdžiui, užsilaikę pagoniški prietarai – gali sužvilgti papildomais atspalviais⁵⁴⁵.

Ką naujo šiuo klausimu, tuo tarpu, gali atverti šuniškoji tema? Bet kuriuo atveju tikėjimo ir juo labiau išganymo klausimais „šuniškumas“ nesignalizavo nieko gero, ir ne tik išlikusiame anų laikų priežodyje apie dangun nekeliaujančią šuns balsą⁵⁴⁶, kurį įmanu intrepretuoti tiek kaip apskritai bet ko menko pastangų beržgdumą, kuomet kalba sukasi apie hierarchiškai aukštesnės sferos reikalus, tačiau ir konkrečiau – tikiybine prasme: ne gyvūnams maldos ir išganymas. Nors šįkart neplėtosima, tačiau žvėries ir žmogaus kūnų skirtis, pastarajam, žinoma, primenant gyvulį, taip pat turėjo savą įspaudą: iš Ovidijaus „Metaformozių“ perimta mintis apie dangun besistiebusį žmogų Viduramžiais pritaikyta (ne)tikėjimui demonstruoti: kaip šventieji ar atsiskyrėliai pasižymėjo skvarbiu žvilgsniu, nukreiptu aukštybėsna, o ir pats žmogus, M. Strijkowskio pasakojimu, Dievo buvo sukurtas „[...] su veidu, pakeltu į dangų [...]“⁵⁴⁷, taip dėl savo sudėjimo (ar prie

⁵⁴³ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 366–367.

⁵⁴⁴ Viduramžiais toks įvaizdis – netgi tipiškąs (Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 137–139. Jaritz, Gerhard. „Daily life“, p. 309, 311 (Fig. 3.)). Apie liaudies tikėjimus vokiškose žemėse ir Prūsijoje tarp baltų valstiečių, o taip pat lietuvių Reformacijos išvakarėse ir po to: Lukšaitė, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 177–185.

⁵⁴⁵ Plg. Vaclovo Agripas teiginį, išsakytą Jono Radvilos laidotuvių kalboje: „[...] daugelis neišsimokslinusių kaimiečių iki šiol slapta pirmųjų apeigų laikosi [...]“ (lot.: [...] *multi tamen adhuc inter rudem rusticorum turbam, clam pristinas sordes retinent* [...]), in: „Vaclovo Agripas lietuvių laidotuvių kalba“, p. 126 (liet.), 132 (lot.).

⁵⁴⁶ *Proverbiorvm Polonicorvm a Solomone Rysinio Collectorvm*, nr. 1143: *Psi glos nie idzie do niebios*.

⁵⁴⁷ Strijkovskis, Motiejus. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika. Pirmas tomas (I – XI knygos)*, iš lenkų, lotynų, rusėnų kalbų vertė ir parengė Eglė Patiejūnienė, bendradarbiaujant Kęstučiui Gudmantui ir kitiem. Vilnius, 2024, p. 65.

žemės lenkiančių fizinių darbų) žvėrys-valstiečiai to padaryti negalėjo net fiziškai⁵⁴⁸.

Jeigu krikščionybė ir dargi tikras, o ne suvaidintas ar paviršutiniškas, jos laikymasis, buvo suvokiama kaip teigiamybė, dorybės žymė individe, tai *ing to atwerta broma* – krikštas. XIII a. cistersų vienuolio Cezarijaus iš Heisterbacho surinktame hagiografiniame stebuklams skirtame rinkinyje *Dialogus miraculorum* esti pasakojimas apie studentų bandymą juokais upėje pakrikštyti šunį. Tokio veiksmo atomazga – šuo, kuris *virtutem tanti nominis sustinere non valens* (o būtent švč. Trejybės vardų), tiesiog pasiuto⁵⁴⁹. Tokia reakcija į šventus vardus – turėjo būti blogo ir pikto, kuriuo yra šuo, įrodymas. O ir galiausiai krikšto malonė, akivaizdu, nebuvo skirta gyvūnams; svarstydamas klausimą, ar krikštytini turintieji intelektualinę negalią, Tomas Akvinietis buvo veikiau linkęs teigti, jog ne, juk jie – kaip gyvūnai⁵⁵⁰. Veikiausiai IV a. apokrifas *Acta Philippi* pasakojo apie krikštą leopardo ir ožio, po šio veiksmo įgavusių žmogaus pavidalus, idant galėtų priimti eucharistiją. Nors kai kada interpretuojama kaip galimos neantropocentristinės išganymo vizijos balsas⁵⁵¹, ši istorija veikiau bylojo apie transformatyvią krikšto galią, o metaformozė iš žvėries į žmogų turėjo iliustruoti virsmo totalumą. Šitaip ant vieno svarstyklių indo – krikščioniškumas ir žmogiškumas, kuomet pagonybė ir žvėriškumas – ant kito. Nors ir be žvėries metaforos, apie tai bylojo ir Ipatijaus metraščio pagrindu Lietuvos Metraštyje perpasakota Vaišėlgos (Vaišvilko) konversijos istorija: tą, kuris „[...] jeigu kurią dieną likdavo ko nenužudęs, būdavo paniuręs [...]“, pakeitė pamaldus, kad ir „rusų“ tikėjimo, vienuolis⁵⁵². Krikšto, o būtent pakartotinio krikšto (per(si)krikštijimo) klausimas ypatingos svarbos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įgavo tikybinės vienovės ir vakarų-rytų bažnytinės unijos kontekste. Apie tai byloja rusėniškos ir stačiatikiškos kilmės didiko Aleksandro Soltano, dvaro išdininko, istorija. 1468–1468 m. aplankęs ne vieną Vakarų Europos monarchų dvarą, netgi pabuvojęs Jeruzalėje, 1471 m. popiežiaus Pauliaus II Romoje buvo priimtas į katalikų tarpą ir ten net esą priėmė komuniją. Tiesa, svarbi detalė – Soltanas nebuvo pakartotinai perkrikštytas, todėl, grįžęs atgal ir norėdamas Vilniaus Katedroje priimti komuniją, šventovėje buvo iškeiktas kaip šuo ir iš jos išvytas⁵⁵³. Viena vertus,

⁵⁴⁸ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 44–45.

⁵⁴⁹ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 104.

⁵⁵⁰ Metzler, Irina. *Fools and Idiots?*, p. 119–120.

⁵⁵¹ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 94–95.

⁵⁵² Lietuvos metraštis. *Bychovco kronika*, p. 56–59.

⁵⁵³ Baronas, Darius; Rowell, Stephen C., *The Conversion of Lithuania*, p. 394. Trimonienė, Rita. „Vakarų Europos valdovų rekomendaciniai raštai Lietuvos didžiojo

šioje dramoje šuo pasirodė kaip nekrikštas; antra vertus (per tariamą Soltano vis dar stačiatikybę), kaip tiesiog *persona non grata* toje konkrečioje erdvėje. Pastarasis aspektas įdomus tuo, jog primena bendrą Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Europai būdingą nuogąstavimą dėl šuns buvimo sakralioje bažnyčios erdvėje: šis kėlė chaosą ir triukšmą arba pats, arba nukreipdamas kitų dėmesį – *Ein Hund bleibt ein Hund, auch wenn er oft zur Kirche geht*⁵⁵⁴.

Toks gyvūnams priskirtas tikiybinis barjeras, nemaža dalimi padiktuotas racionalaus proto „dovanos“, buvo susijęs su jų laisve taip pat ir religine prasme. Toliau į palyginimą žvelgiant per laisvės kategoriją, papildomos vertės gali suteikti ir pati laisvės sampratų įvairovės refleksija: 1) laisvė, kaip kondicija, netapatu 2) laisvei, kaip teisei, ar 3) laisvei, kaip metafizinei valios išraiškai. Ypač paskutinioji iš šių (metafizinė) veikiai susieta su krikščioniškąja – tikėjimo ir išganymo – dimensija: suteikta Viešpaties, nusakė ir aplėmė žmogaus pasirinkimus ir, nesugriaunant kūrėjo numatytos tvarkos suteikdama individui autonomiją, nesukūrė predestinacinės sistemos, „[j]uk sielai yra duotas laisvasis sprendimas, ir kas jį mėgina paneigti [...] šneka taip pat savo valia.“ – teigė šv. Augustinas⁵⁵⁵. Tokios laisvės idėja įtaigiai pavaizduota žymiaame siužete apie dar pagonį Jogailą, Vavelio katedroje uždegusį dvi žvakes velniui: kuomet monarchui skubiai paaiškinta, jog nelabasis „[...] valdžios niekam neturės, nebent pačiam pasidavus, o ypač pagoniui, žydui ar schizmatikui [...]“, barbaras suskubo krikštytis⁵⁵⁶. Toks įsivaizdavimas niekur nepraluolė ir vėliau, jis „apglėbė“ visą čia ir dabar rūpinimą laikotarpi. Dar 1666 m. žemaičių kanauninko Joakimo Skirmanto sudarytame „Politikos veidrodyje“ kaip tikra, o ne klaidinga *racija* pristatytas nesumeluotas vadovavimasis tikėjimu vietoje paprasto

kunigaikščio dvariškiui. Aleksandro Soltano politinės veiklos štrichai“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3. Vilnius, 1996, p. 101–103.

⁵⁵⁴ Jaritz, Gerhard. „Dogs in Church“, p. 43–46. Chaoso agentu šuo laikytas ir miesto erdvėje: Rawcliffe, Carole. „Town Tykes and Butchers’ Hounds“, p. 53. Šiuo atveju įdomu psatebėti, jog, pavyzdžiui, Erazmo Cioleko pontifikale, kur galima vaidzuota Aleksandro Jogailaičio karūnacija, aptinkamas ir galbūt valdovo šuo, tiesa, begulįs ramiai (Ragauskienė, Raimonda. „Cave canem“: žmogus ir šuo“, p. 32).

⁵⁵⁵ „[„Apie sielos didybę“ / „De quantitate animae“], in: Aurelijus Augustinas. *Dialogai. Apie Sielos didybę. Apie sielos nemirtingumą*, iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė. Vlnius, 2001, p. 222–223 (36.80). Dėl laisvės sampratų ir sąsajos su valia: Pink, Thomas. „The Freedom of Will“, p. 569.

⁵⁵⁶ „[...] in nullo haberet potestatem, nisi sibi succumbente et maxime in pagano, Iudeo vel scismatico; quod audiens statim ad baptismum properavit et batizatus est, ut patet supra („De Magne Strage a. 1410“, wydął dr. Wojciech Kętrzyński, in: *Monumenta Poloniae Historica*, IV. Lwów, 1884, p. 46). Pasakojimo interpretacija iš papročio perspektyvos: Ališauskas, Vytautas. *Sakymas ir rašymas*, p. 100–101.

dangstymosi juo: „[...] kadangi blogoje sąžinėje nėra jokios laisvės“⁵⁵⁷. Tokia „dvasinė krikščioniška“ (lenk. *wolność duchowa Krześcijańska*) laisvė, kaip netapati pavaldžiojo arba pono, išskirta ir „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“ (1564 m.), dekonstruojant S. Orzechowskio svarstymus apie lietuvių nelaisvę; pastarojo samprotavimas, sukerkęs skirtingas laisvės sampratas, manipuliatyviai teigė: nekrikštai lietuviai tai – nelaisvieji, ir tik krikštas galėjo imti situaciją keisti⁵⁵⁸.

Dėmesio vertas į šį panašus „krikščioniškos“ laisvės ir laisvės, kaip teisės, sutapimas laike, XIV a. pab. prasidėjus katalikiškos christianizacijos procesui. Aptarsimi tik keli kazusai. 1387 m. Jogailos privilegijoje bajorams tarpusavyje susietas krikšto veiksmas ir laisvių, kaip teisių, suteikimas: [...] *subditis, baptisatis et baptisari volentibus, damus et concedimus libertates et iura, quae sequuntur infra, temporibus perpetuis duratas* [...] ⁵⁵⁹. Laisvė čia – labai „reali“. 1413 m. Horodlėje lietuvių kilmingiesiems išduotame bendrame Jogailos ir Vytauto dokumente minima laisvė – abiejų formų: krikšto vanduo, viena vertus, esą nuplovė iki tol varžiusį „vergovės jungą“ (lot. *iugum servitutis*), antra vertus, numatė valdovo atliktą „laisvių, imunitetų, malonių, egzemptų ir privilegijų“ dovanojimą⁵⁶⁰. Taigi, ryšys tarp krikščioniškos ir teisinės laisvių – pabrėžtinas. Vėliau, pavyzdžiui, unijinių diskusijų metų tai, žinoma, suteikė galimybę lenkų pusei savaip ir lietuviams nemaloniai interpretuoti šiuos įvykius ir dokumentus, tačiau tai – atskira istorija⁵⁶¹. Truizmas, ir galbūt dėl to net ir labiau reikalingas priminimo, yra tai, kas buvo šių ir kitų privilegijų adresatas, arba gavėjas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilnuomenė. Narstant kilnuomenės ir prasčių opoziciją,

⁵⁵⁷ [...] *cum in mala conscientia nulla sit libertas* (Politikos veidrodis. Kaip atpažinti gerą ir blogą politiką = *Speculum politicum. Sive discrimen inter politicos bonos et malos*, parengė Darius Baronas ir Alvydas Jokubaitis, į lietuvių kalbą vertė Mantas Adomėnas, į anglų kalbą vertė S. C. Rowell. Vilnius, 2016, p. 148, 149).

⁵⁵⁸ „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 118 (liet.), 203–204 (lenk.).

⁵⁵⁹ *LM: Knyga Nr. 25 (1387–1546)*, nr. 1, p. 35.

⁵⁶⁰ [...] *Qui ut se in fidei constancia comodius exerceant et crescant de virtute in virtutem, iugum servitutis, quo hactenus fuerunt compediti et constricti, de cervice ipsorum deponentes et solventes, ex innate nobis benignitatis clemencia, ipsis libertates, immunitates, gracias, exempciones et privilegia dari, catholicis solita, iuxta continenciam articulorum subscriptorum tenore presencium concedimus et largimur* (1413 m. *Horodlės aktai* = *Akty Horodelskie z 1413 roku*, nr. 3, p. 38). „[V]ergovės jungas“ ne kaip dvasinė, o politinė ar pavaldinio, nelaisvė, sakytina, netiksliai interpretuota: Kuolys, Darius. *Res Lituana*, p. 74, 83.

⁵⁶¹ Plg. pastabas apie S. Orzechowskio lenkiškos laisvės interpretaciją: Janicki, Marek A. „Wolność i równość w języku prawno-politycznym oraz ideologii szlachty polskiej (od XIV do początku XVII wieku)“, *Łacina jako język elit*, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer. Warszawa, 2004, p. 87–88. Kuolys, Darius. *Res Lituana*, p. 110–112.

kurios vieni iš elementų buvo trapusavyje galėti susieti laisvės-nelaisvės ir tikratikystės-klaidatikystės atributai, taip jau gavosi, jog teisinių laisvių plėtotę krikščioniška laisvė teatnešė vieniems iš jų – ta prasme krikštas nekilingųjų laisvų nepadarė. Dar daugiau, rašytinei PLS teisei sinonimiška „krikščioniškoji teisė“ – simptomiška – buvo kilnuomenės teisė⁵⁶². Taipgi tokiam lygyje ir normatyvinis metafizinės laisvės pripažinimas liko kilmingiesiems, kol per kraštą keliausiems svetimšaliams, pavyzdžiui, tokiam britui George Care 1598 m., prastuomenės rašytinių įstatymų stoka ir užsilikusi pagonybė buvo dvi vienos monetos pusės⁵⁶³.

Kai kuriais kitais atvejais šuo religiniuose kontekstuose išnirdavo jau ne kaip tiesiog neutralus sutvėrimas, o tiesmukai su blogio jėgomis sietas padaras. Vakarietiškoje Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų tradicijoje šuo neretai būdavo velnio simbolis ar jo palydovas, pasiuntinys⁵⁶⁴. Šunis prasaran nutrenktoms parsmerktųjų sieloms persekioti ir draskyti paskyręs Dantė, tesėkė iki tol egzistavusia tradicija; ~1495 m. nutapytame „Kristaus išjuokime“ (*alias* „Kristaus karūnavimas erškėčiais“, dab. Londone) Hieronymas Boschas vieną iš keturių kareivių (viršutinį dešinėje) pavaizdavo su dantyta apykakle, būdinga aviganiams, taip sukurdamas vizualinę nuorodą į Psalmių žodžius: „Juk mane šunys apgula iš visų pusių, nedorėlių gauja mane apspinta; jie drasko man rankas ir kojas“ (Ps 22, 17); žymusis 1513 m. A. Dürerio raiziny *Ritter, Tod und Teufel* taip gali būti interpretuojamas ne kaip vaizduojantis erazmišką Kristaus karį, o plėšikų baroną (tad ir šuo vaizdinyje – ne ištikimybės, o blogio jėgų simbolis; visai kaip Faustą sekiojės šuns formą įgijęs velnias)⁵⁶⁵. Panašios konotacijos konstatuotos ir, pavyzdžiui, ukrainietiškos (taip pat ir buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose)⁵⁶⁶. Tokioje šviesoje galima grįžti ir prie Bychovco Kronikos siužeto apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą. Atkreiptinas dėmesys į monarcho motyvacijas išgalabyti kilminguosius: šios ne tik „pragmatiškai“ tironiškos, tačiau ir aiškiai nekrikščioniškos: ne tik dėl to, jog Kęstutaitis šitaip elgėsi lyg eilė netikėlių valdovų (Erodas ar Traidenis), tačiau ir dėl to, jog – tiesiai šviesiai – „savo širdyje mąstė velnio pamokymu“ (rusėn. [...] *mislil w*

⁵⁶² Plg. vertinimą, jog Lietuvos Statutuose, pavyzdžiui, valstiečių bėgimo kazusų atveju, jie vis tiek likdavo objektu, o ne subjektu: Sabaitytė, Giedrė. „Pabėgusių iš dvarų valstiečių „užribiškumo“ problema“, p. 17.

⁵⁶³ Ališauskas, Vytautas. *Skaitymas ir rašymas*, p. 210–212.

⁵⁶⁴ Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 43–44.

⁵⁶⁵ Holbrook, Richard Thayer. *Dante and the Animal Kingdom*, p. 124. Fischer, Stefan. *Hieronymus Bosch. The Complete Works*. Köln, 2020 (pirmas leidimas – 2013 m.), p. 61. Campbell Hutchison, Jane. *Albrecht Dürer. A Guide to Research*, p. 127, nr. 400.

⁵⁶⁶ Яковенко, Наталья. „Про два ментальні стереотипи“, p. 140–141.

sercu swoiem po diawołu nauczeniju [...]). Galiausiai didžiojo kunigaikščio veiksmai siužete nuolat apibūdinti rusėnišku terminu *злость*, turėjusiu būtent neigiamą religinę – blogio ir pikto – konotaciją, ir jo būdvardiniais vediniais ([...] *wsimi uczynki swimi złymi [...]*; [...] *Zygmont nasytyłsia złości swoiey [...]*)⁵⁶⁷. Būtent tokiam kontekste kaip natūralią tvarką suardęs, iškėlimo nevertas ir pasirodė „šuns kraujais“.

Galiciausiai krikščionybės kontekste turbūt bene ryškiausiai šuo sietas su apostaze (Pat 26, 11) ir turbūt vargiai kas negalėjo to žinoti. Juo labiau pats palyginimas grįstas ta atgrasia ir, deja, turbūt daugeliui pažįstama šunų praktika⁵⁶⁸. Atliekant įžeidimo šunimi anatomiją, ši aspektą dera bent jau paminėti ir svarbu pažymėti, jog pirmiausia, kalbant apie lietuvius, būtent jie, dar būdami pagony, ir tapdavo tokio sugretinimo adresatais. 1329 m. Vokiečių Ordino riterių žygio į Lietuvą, kuriame dalyvavo ir imperatorius Jonas Liuksemburgietis (1296–1341), metu po Medvėgalio pilies apgulties „didelė daugybė“ pagonių buvo pakrikštyti, „[b]et žiemai prabėgus jie ėmė šlykštėtis krikšto ir ilgėtis stambeldiškojo tikėjimo“, todėl vėliau, dargi nebesulaukę riterių paramos, „[...] atkrito į pirmąją paklydimą kaip šuo, sugrįžtantis prie vėmalo“⁵⁶⁹. Šiuokart svarbu, kad atsietimo išdavikiškumas buvo dvigubas, mat tai besisvečiavusio *monarcha mundi* iniciatyva ir pasiūlymu medvėgalėnai krikštijosi, nors didysis ordino magistras, tarsi numatydamas būsimą atsietimą, siūlė juos išgalaboti⁵⁷⁰. Žinoma, Lietuvai ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei katalikizuojantis, apostazės „kryptis“ turėjo neišvengiamai kisti. Jeigu ir ne tikrą, tai bent nerimą kėlusį, to šaltinį galima sučiupti ALS ir TLS straipsniuose, skirtuose krikščionių, pavaldžių nekrikščionims, situacijai (ALS XII, 5, TLS XII, 9): viena iš klauzulių draudė nekrikščionių valdžioje atsidūrusių vaikų „įkalbinėti“ pakeisti tikėjimą ar juos apipjaustyti⁵⁷¹. Turbūt reikia suprasti, kad tai *a priori* galiojo ne tik pavaldžiųjų vaikams, tačiau ir patiems pavaldiesiems. Esminga, kad tokie

⁵⁶⁷ *ИСПЛ*, т. 17, p. 532–533. Esą būtent tokį, blogą ir nepagrįstą pyktį, A. Goštautui jautė jo konkurentas Mikalojus II Radvila – daugiau apie tai ir apie sąvoką: Ryčkov, Andrej. *Judo bučinys: valdovo išdavystės samprata Lietuvoje (XIII a. pabaiga – XVI a. vidurys)*. Vilnius, 2018, p. 125–126.

⁵⁶⁸ Tam tikra prasme tai (kaip bendresnė įvairiausių atliekų, taip pat ir išmatų ėdimo praktika) galėjo atspindėti ir neprižiūrimų miesto šunų dietoje, *ergo* ir mažesniame jų dydyje (Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 137).

⁵⁶⁹ Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė Rimantas Jasas. Vilnius, 1999, p. 68–69.

⁵⁷⁰ Baronas, Darius; Rowell, Stephen C., *The Conversion of Lithuania*, p. 132–133.

⁵⁷¹ ALS, rusėn., p. 193–194. ALS, lot., p. 219–220. TLS, liet., p. 416–417. TLS, rusėn., p. 451–452.

žydų arba totorių valdžioje atsidūrę krikščionys, galimai pažeidžiami ir linkę – tokį įvaizdį perša Statutai – ryžtis konversijai, turėjo būti būtent įvairūs nekilingieji (dvaro šeimyna, įkaitai, karo belaisviai). Kalbant apie kitas krikščioniškas (nekatalikiškas) konfesijas, kaip galimas konversijos kryptis, svarbu apostazės nesumaišyti su erezija, nors kai kuriais atvejais ir panašia. Galiausiai apostazė, svarbu turėti omenyje, suvokta ir kaip kiek bendresnis veiksmas, ne tik konkrečiai tikėjimo, tačiau, pavyzdžiui, ir vienuolinių įžadų atsižadėjimas⁵⁷² (taigi, ir išdavikiškumas bendresne prasme).

Tad nekilingiesiems šuninimu projektuotas įvaizdis gali būti išnarstytas ir religinėje tikėjimo dimensijoje. Esmingiausia, jog Dievas ir jo malonė turėjo būti nepasiekiam gyvūnui, šitaip ir šuninamąjį priskyrus netikratikystei: galimai tiek religiniam abejingumui, neišmanėliškumi ar – ypač šuns simbolizmo atveju – net ir aktyvaus siejimo su blogiu ir piktosiomis jėgomis. Visa tai *per negationem* turėjo byloti apie kilmingiesiems priskirtinas (ar iš jų pageidautinas) elgsenas – tikratikystės, ištikimybės tikėjimui ir t.t.; visa tai kartu galima susieti ir su valdžios pagrindimu tokiu būdu: blogio valdžia nėra teisinga ir galima (apie tai bylojo ir piktadario tiro no baigtis).

2.5 Išdavikiškas ir ištikimas

Tai savo ruožtu veda prie bendresnės temos – išdavystės. Kita vertus, nors išdavystės veiksmas ir apėmė gerokai platesnį lauką nei tik religija ir įsirežė į pasaulietinius santykius, neabejotina, jog krikščionijoje šuns sąsają su išdavikiškumu, visgi, nulėmė tas pats apostato įvaizdis – juk toks veiksmas tai bene didžiausia įsivaizduoti galėta išdavystė. Žinoma, ne visos išdavystės vienodo masto, tačiau šuo, panašu, buvo tinkama rema palyginimui daugeliui jų. Jeigu viena iš „Dekamerono“ novelių veikėjų savo vyrą plūdo kaip „neištikimą šlykštų šunį“, mat šis aistrą puoselėjo ne jai, o kitai⁵⁷³; tai Moldovos gospodaris Steponas (†1527) pasiuntinybėje Žygimantui Senajam totorių chaną keiksojo kaip „išdaviką ir šunį“, mat „tas pagonis“, jų pačių vis tarpusavio nesutarimais (ir, numanu, išmokomis) penimas, esą tik stiprėja ir galiausiai atsigręš prieš⁵⁷⁴. Konstantinopolio griūtį ir nesiliaujančią turkų

⁵⁷² Lawlor, F. X. „Apostasy“, *New Catholic Encyclopedia* (2nd edition), vol. 1. Detroit, New York, San Diego et al., 2003, p. 570. Strayer, Joseph S. „Apostasy“, *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer, vol. 1. New York, 1982, p. 349.

⁵⁷³ Bokačas, Džovanis. *Dekameronas*, p. 181 (III diena, 6 novelė).

⁵⁷⁴ Stepono, Dievo malone Moldovos žemės valdovo vaivados, pasiuntinybė Žygimantui Senajam. [1522], b.v.: *И мы, господареве хрестияньскии, також ему даюмие (sic) и укреплеме, и годуеме его, як зрадцу и пса. И що он жадаеть о насъ, а мы все ему даемо, а он своею силою и хитляньствомъ о в(а)шеи*

ekspansiją primygtinai savo kaimynui Jogailaičiui priminęs Moldovos valdovas Steponas siuntė žinutę, jog išdavystė, nors kol kas tik numanoma, galiausiai neišvengiama. Juk šuo negalėjo nekąsti⁵⁷⁵. Tad išdavystė, būdama moraliai nepriimtiniu veiksniu, žinoma, buvo verta pragaro liepsnų, tebūnie ir aštuntajame rate, kur išdavikai – lyg plėšrūs šunys⁵⁷⁶. Čia pat atidos verta tai, jog tik ką suminėti „šuniškos“ išdavystės atvejai buvo susiję su veikiau horizontalių (sutuoktiniai, kaimynai monarchai), o ne vertikalių ryšių sutraukymu. Pastaruoju atveju išdavystė – savavališkas ir neteisėtas nutraukimas pavaldumo, kurio abi šalys hierarchiškai nelygiavertės, ir taip atveria kiek kitokią dinamiką, kuria pasižymėjo taip pat ir tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų besimezgę pavaldumo ryšiai. Ašinė čia – pono ir pavaldinio santykių gija.

Tad kaip su tokiais „šuniškais“ poelgiais? Įdomią perspektyvą atveria XVI a. 2 deš. Mikalojaus II Radvilos laiškas Trakų pilininkui ir valdovo raštininkui Jonui Bagdonaičiui Sapiegai (†1546); viena susirašinėjimo temų – likimas raštų klastojimu įtarto Radvilos pavaldinio Eskos Ivanovičiaus, „[...] kuris gi, man tarnaudamas, mane, savo poną, išdavė [...]“. Panašu, jog pagrindinė problemos ašis buvo šio veiksmo traktavimas: numanu, jog iš valdovo perspektyvos klastojimas interpretuotas kaip pasikėsinimas į viešą – valdovo – valdžią, tuo tarpu, Radvila tai interpretavo kaip *jo* atžvilgiu *jo* tarno padarytą nusižengimą (didikas buvo ir valstybės kancleris). Nuo atsakymo priklausė, kas vykdys teisingumą: Žygimantas Senasis, didysis kunigaikštis, ar Mikalojus II Radvila, Eskos ponas. Didikas siekė: „[...] kadgi Jo Mylista valdovas teiktųsi mane nuo to išlaisvinti, kad aš, remdamasis šioje Jo Mylistos valstybėje, Didžiojoje Kunigaikštystėje, nuo seno galiojančiu teisės papročiu, būčiau įgaliotas pats tam savo tarnui teisingumą įvykdyti, ir ko bus nusipelnęs, tegu teisėtai kenčia“⁵⁷⁷. Kertiniai nūname požiūryje yra keli aspektai: 1)

м(и)л(о)сти земли и о московскихъ земляхъ, такъ нашей земли якъ беретъ, такъ беретъ, и не можемо удобрити се тому поганинови николи. А коли будетъ онъ имати прилет, тогда будетъ онъ намъ учинити зло, Боже, ему не помози (LM: Knyga Nr. 7 (1506–1539), nr. 225, p. 413–415).

⁵⁷⁵ Plg. vienalaikio eiliuoto pasakojimo apie šuns įkandimą Bernoto iš Liublino rinkinyje (pirmąkart pasirodžiusiam 1522 m.) moralą: *On rzekł: By mi miał pies lizać, / Z lizania jąłby zaś kśsać: / Acz język ma małą dobroć, / Ale w zębiach jest wielki złość (Biernata z Lublina Ezop, nr. 33, p. 133–134).*

⁵⁷⁶ Schildgen, Brenda Deen. „Animals, Poetry, Philosophy, and Dante’s Commedia“, p. 30.

⁵⁷⁷ Mikalojus II Radvila Jonui Bogdanačiui Sapiegai, [1511–1512 arba 1515].03.11, Vilnius (Ryčkov, Andrej. „...Ни на кого надеи не маю, толко на милосердного Бога да на вашу милость“. Lietuvos kilmingųjų laišakai, adresuoti valdovo raštininkui Jonui Bogdanačiui Sapiegai, [1507]–[1515]“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42. Vilnius, 2018, p. 120–122). Pateiktame A. Ryčkovo vertime segmentas „[...] būčiau

išdavystė reikalinga baudmės; 2) ją paskirti ir vykdyti turėjo prasikaltusiojo šeimininkas. Tokia valdančiojo ir valdomojo ryšio specifika, kuomet pavaldusis stokoja subjektiškumo, tampa prielaida išdaviką susieti su šunimi. Tad pavaldinių, nesvarbu, kilmingi jie ar ne, teisimas – pono reikalas, jo rankose sprendimas, kaip bausti prasižengėlį⁵⁷⁸, kaip šeimininko kad valia, ką daryti su blogu šunimi: kai audiencijos metu vienas iš Stepono Batoro kurtų įkando karo inžinieriui Dominykui Ridolfino, valdovas nedvejojo ir šuniui spyrė taip, jog pastarasis perskriejo menę⁵⁷⁹. Šitaip turėtų aišku pasidaryti ir kodėl Statutuose neaptartos baudmės pabėgusiems valstiečiams⁵⁸⁰, – juk tai paties pono, pabėgėlio šeimininko, ir jo dominijos (tėvonijos) teismo reikalas⁵⁸¹.

Galiausiai išdavystę – per bėgimą – susieti su nekilmingojo statusu buvo galima ir gana tiesiogiai. Bėgimas šis, tiesa, ne iš dvaro ar nuo pono tarnybos, ar iš Didžiosios Kunigaikštystės⁵⁸², tačiau iš karo tarnybos ar mūšio lauko. Nors PLS veikiau buvo linkta įvairias karo tarnybos vengimo formas pirmiausia bausti dvaro atėmimu, PLS II, 3 [4/5] galima užčiuopti ir kilmingojo būklės praradimo galimybę, kuomet aptartas iš kariuomenės pasitraukusiojo, tačiau dvaro neturėjusio, o už pinigus tarnavusio individo atvejis: „[...] kiekvienas toks savo garbę praranda, tarytum iš mūšio pabėgęs“ (rusėn. [...] *таковый кождый честь свою тратить, якобы з битвы втек* [...])⁵⁸³. Ši klauzulė eventualiai išplėtotą į atskirą straipsnį „[a]pie tokį, kuris iš mūšio pabėgtų“ (ALS II, 14; TLS, II, 14), kuriame jau nediferencijuota, kas pabėgo – nesvarbu, vis tiek „toks su tinkamu etmono įrodymu mūsų valdoviškuoju sprendimu savo [„dvarą ir“ – taip TLS] garbę praranda“⁵⁸⁴. Šitaip šuniška elgsena galėjo būti „apdovanota“ šuniška plebėjo būkle. Tokią

įgaliotas pats tam savo tarnui teisingumą-teismą įvykdyti [...]“ pakoreguotas, mat tiksliau minti: [...] *моцион был на того слугу моего сам право осадити* suprasti kaip idėją, jog ponas pats pavaldinį teisia, o ne jį traukia teisman). Beje, visai įmanoma, jog už tokio Radvilo siekio buvo intencija apginti savo tarną. Dėl išdavystės ir raštų klastojimo: Ryčkov, Andrej. *Judo bučinys*, p. 106–110.

⁵⁷⁸ Svarbu pažymėti, jog kai kuriais atvejais ponų teisminė valdžia buvo apribota; vienas to pavyzdžių – bylos dėl tarnybininkų garbės (Valikonytė, Irena. *Rex Iustissimus*, p. 80).

⁵⁷⁹ Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 167, 169.

⁵⁸⁰ Sabaitytė, Giedrė. „Pabėgusių iš dvarų valstiečių „užribiškumo“ problema“, p. 17.

⁵⁸¹ Machovenko, Jevgenij. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*. Vilnius, 2007, p. 51–53.

⁵⁸² Apie tai: Ryčkov, Andrej. *Judo bučinys*, p. 100–104.

⁵⁸³ PLS, liet., p. 141–142. PLS, t. II, p. 94–97 (NB: lenkiškajame PLS vertime šis straipsnis – 4, o lotyniškajame – 5).

⁵⁸⁴ ALS, rusėn., p. 71–72. ALS, lot., p. 33–34. TLS, liet., p. 72. TLS, rusėn., p. 110.

žinutę teigė ir kai kurie Europai (Katalonijai, Prancūzijai, Vengrijai) būdingi istoriniai pasakojimai, turėję paaiškinti dalies visuomenės subordinaciją: pavaldieji buvo bailumą pademonstravusiųjų, karinę tarnybą apleidusiųjų ar iš mūšio lauko pabėgusiųjų, ir todėl nelaisvę užsitraukusiųjų, palikuonija. Beje, svarbu, jog neretai tokie pasakojimai įkvėpimo semdavosi iš realiai egzistavusių teisinių papročių ar įstatymų⁵⁸⁵. Be to, tai – ypač aktualiai šiam skyriui – susiejo statusą ir elgseną dar ir tokiu būdu, iš kurio nesunku dedukuoti ir kilmingojo prigimčiai esą derėjusią drąsą, o prasčioko – tik kinkų drebinimą⁵⁸⁶.

Kita vertus, narstant išdavystės, kilmingumo ir šuniškumo mazgą, neišvengiamai ima ryškėti paradoksas – reprezentuoti tokią elgseną pasirinktas gyvūnas, tuo pačiu metu įprastai sietas su diametraliai priešinga savybe – ištikimybe. Kuomet – šiaip jau ne tokiais ir dažnais atvejais – imtasi idealizuoti šunį, pavyzdžiui, rašius šiam skirtas epigrafijas ar vaizdavo dailės kūrinuose (jeigu ne medžioklės tematika), tiek Lietuvoje, tiek ir svetur pagrindu tam įprastai tapdavo būtent tai – augintinio atsidavimas šeimininkui, kaip ir šeimininko augintiniui⁵⁸⁷. O kaip kitaip? Gi tai atliepė visuomenės savivaizdį ir idealus: ištikimybę valdovui, ištikimybę ponui, ištikimybę giminei, ištikimybę sutuoktiniui, ištikimybę įžadams, ištikimybę tikėjimui ir t.t. Toks šios dorybės susvarbinimas numatytų, jog ištikimybė turėjo būti apdovanota. Taip ir buvo. Ištikima tarnyba –dažnai suteikčių naracijose sutinkamas motyvas: 1502 m. Mykolui Teodoraičiui Kozečikui Mokreco dvarą dovanojęs Aleksandras Jogailaitis minėjo išvydęs „[...] ištikimą ir tikrą mums tarnybą [...]“ (rusėn. *убачили есмо верную а справедливую к намъ службу*)⁵⁸⁸; 1532 m. Motiejų Srebrovskį Bžozovo valdos Raigarde vaitu Jonas Radvila paskyrė, „[...] išvydus <...> darbštumą, uolumą ir ištikimybę

⁵⁸⁵ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 105–126.

⁵⁸⁶ Apie drąsos svarbą kilmingajam mūšio lauke ir tai, jog neva drąsūs drąsius ir gimdo: Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 51–52, 101–102. Karinė drąsa kilmingųjų laidotuvių ir mirusiojo atminimo kontekste: Kicińska, Urszula. „Oracja pogrzebowa jako upamiętnienie zmarłego”, p. 193–194. Baczewski, Sławomir. „Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu”, p. 212.

⁵⁸⁷ Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 44. Fossier, Robert. *The Axe and an Oath*, p. 192–193. Ragauskienė, Raimonda. „“Cave canem”: žmogus ir šuo“, p. 41. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare“, p. 176. Bogucka, Maria. *The Lost World of “Sarmatians”*, p. 197.

⁵⁸⁸ Aleksandro Jogailaičio privilegija Mykolui Teodoraičiui Kozečikui Mokreco dvarui Vladimiro pavietai. 1502.06.14, Liubinas (LM: *Knyga Nr. 15 (1528–1538)*, nr. 127.1, p. 157–158).

[...]“ (lot. *visa <...> industria, diligencia et fidelitate*)⁵⁸⁹; kuomet 1535 m. vasario pradžioje krašto gilumą dar siaubė maskvėnų pajėgos (sutapimas, numanu, neatsitiktinis), Tomą Kočaną nenaudojama žeme Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių apdovanoti nusprendė „atsižvelgdami į ištikimus patarnavimus“ (lot. *considerantes servicia fidelia*)⁵⁹⁰ ir t.t. Be to, šuo įkūnijo aristokratinėms visuomenėms žavią drąsą, kompanioniškumą ir aistrą kautynėms⁵⁹¹. Pastarosios šiam gyvūnui amžininkų priskirtos dorybės aptartą išdavystės ir ištikimybės dialektiką tik dar labiau įtempė (juk tik ką aptarta šuniška išdavystė, net ir mūšio lauke). Tačiau tikėtis kažkokio vientisumo ir vidinių prieštaravimų nebuvimo tokiuose subjektyvumu *par excellence* grįstuose reikaluose kaip įvaizdis būtų tiesiog prasta prielaida, klojanti pamatą ne kam kitam, o nusivylimui bei bergždžioms pastangoms išnarplioti neišnarpliojamą. Daug vaisingiau tokį paradoksalumą priimti ir nuo jo atsispirti, juoba nuo ištikimybės iki išdavystės tik vienas žingsnis, o ir viena be kitos neegzistuoja.

Dar daugiau, svarstant ištikimybės aspektą, reikia nepamiršti, apie ką kalbama: apie vertikalius galios santykius ir, galiausiai, tam tikrą kilmingųjų valdžios nekilmingiesiems apologiją. Tokiu atveju aišku, kad iš pavaldžiojo tikėtasi ištikimybės kaip jos tikėtasi iš šuns. Tokioje scheme ši dorybė turėjo būti kardinali ir viso *status quo* pamatas. Ištikimas tarnas – idealu, o šuo, beje, simbolizavo ir radikalią to versiją – „savo šuniui nors ir koją pjauk, vis tiek paskui eis“⁵⁹². Tokiu būdu ši, kone vienintelė pozityvi, šunį charakterizavusi dorybė bendrame projektuotame nekilmingųjų įvaizdyje atliko ta patį kaip prieš tai aptartos „nedorybės“ (netikratikystė, negebėjimas priimti sprendimų, gaivališkumas etc. etc.) – kilmingųjų valdžią racionalizavusiame diskurse kūrė tokį nekilmingojo ir pavaldinio vaizdinį, kuris ne tik nebūtų tam priešingas, tačiau dargi aktyviai diegtų mintį – ponas yra būtinas. Didieji socialiniai XV–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pokyčiai (virtimas luomine monarchija, baudžiava ir kt.) kūrė viduramžišką sociumą, kuriame, A. Gurevičiaus žodžiais, „kiekvienas [...] narys turi savo poną“⁵⁹³. Be pono likę ir naujos tarnybos nesiėmę arba tiesiog pabėgę individai atsidurdavo marginalinėje būklėje. Savo lokaciją be priežasties pakeitę,

⁵⁸⁹ Jono Radvilos raštas dėl Motiejaus Srebrovskio paskirimo Rajgardo Bžozovo valdos vaitu. 1532.01.01, Markovas (LMAVB, RS, f. 1 – 109).

⁵⁹⁰ Jono iš Lietuvos kunigaikščių suteiktis bajorui Tomu Kočanui už karo tarnybą. 1535.02.02, Vilnius (*Pergamentų katalogas*, nr. 384, p. 152–153).

⁵⁹¹ de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood“, p. 208.

⁵⁹² *Proverbiorvm Polonicorvm a Solomone Rysinio Collectorvm*, nr. 73: *Byś swemu psu y noge vćiał, przećie on za tobą poydzie*.

⁵⁹³ Gurevičius, Aronas. *Viduramžių kultūros kategorijos*, p. 164.

pavyzdžiui, į miestą atvykę, tačiau vietos valdžiai neprisistatę ir šitaip nesilegitimavę, asmenys buvo suvokiami kaip valkatos (rusėn. *лезные люди*), kuriuos reikia gaudyti (TLS XII, 24), kaip kad Vilniaus budelis su padėjėjais gaudydavo mieste valkataujančius šunis⁵⁹⁴. Tad koks dar šuo be šeimininko?

2.6 Lojimas

Vieną birželio 2 d. rytą Vilniaus vaivados šaulys Kondrotas Kuzminskis kartu su tokiu Teodoru ir Lavoriškių vaitu Jonu Kujeliu kelyje ties Linkais išgirdo girioje šunis kažką genant (rusėn. *услышал псовъ гонячы y nyuqu*). Tai išdavė, jog karališkoje varoje (rusėn. *y остуне королевскомъ*) kažkas medžiojo. Kartu su savo pakeleiviais Kondrotas žengė gylyn girion išsiaiškinti, kas dedasi. Ten užklyptas Vilniaus miestietis klausimu, „[k]o šis į girią ėjo su šunimis ir žvėris vaiko“, patenkintas nebuvo ir žodinė konfrontacija greitai peraugo į smurtą⁵⁹⁵. Visos istorijos akstinas buvo, be abejo, šunų skalijimas, arba lojimas, patyrusiam Vilniaus vaivados medžioklės tarnui buvęs gerai pažįstamas ir išdavęs, kas vyksta. Poetiškiau ir ne tokią buitinę realiją šiuo garsiniu pėdsaku nusakė M. Husovianas: „Kai tik sugaudžia dangus nuo lojimo skalikų didžiulio, / Kokį mums jausmą širdy sukelia šis gaudesys“⁵⁹⁶. Bet kuriuo atveju, šuns buvimą ir veiklą išduodantis garsinis signalas būdingas buvo ne tik medžioklės sferai. Neįmanoma tvirtai žinoti, ar į kvietimą neatsakiusio (nesulojusio) šuns vaizdinį raštininkams padiktavo pats Gediminas (veikiausiai ne), tačiau nesunku įsivaizduoti šunų, naminių bei valkatavusių, lojimo užpildytas didesnes gyvenvietes ar valdovo dvarus jau ir tuomet. Juk, kur buvo žmogus, ten būta ir šuns, vadinasi, būta ir lojimo. Nenuostabu tad, jog ir kalbiniu lygiu tai ėmė reikšti gerokai daugiau nei tik šio gyvūno skleidžiamą triukšmą. Tačiau net ir nepaisant to, lojimas, kaip vienas charakteringiausių šuns bruožų, yra vertas čia plėtojamo klausimyno analizės objektas.

Pirmiausia, lojimą galima interpretuoti ir analizuoti kaip dar vieną iš (ne)žmogiškumo kriterijų. Tokiu būdu lojimas galimas narstyti kalbos, kaip tokios, šviesoje. Viduramžiais, kaip iš dalies ir dabar, šis komunikacinis gebėjimas, galįs, beje, pasireikšti įvairiais lygmenimis (be žodinės, taip pat ir

⁵⁹⁴ TLS, liet., p. 429–430. TLS, rusėn., p. 464–465. *Vilniaus istorija, I tomas: XIII a.–1795 m.*, p. 207.

⁵⁹⁵ Vilniaus vaivados šaulio pareiškimas apie jo ir kitų sumušimą miškuose Linkuose. Vilnius, 1560.06.03 (LM: *Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 194, p. 77).

⁵⁹⁶ *Quando canum tremulis feruet latratibus aether, / Quos animo stimulos excitet ille sonus* (Husovianas, Mikalojus. *Giesmė apie stumbrą = De statura feritate ac venatione bisontis carmen*, p. 51, eilutės 353–354).

rašto forma), kai kuriais atvejais (tačiau ne universaliai) buvo suvokiamas kaip dar vienas Viešpaties provaizdžiu sukurto žmogaus atributų. Be kita ko, kalbos dovana neretai buvo laikoma ir *ratio* išdava, tad, atitinkamai, sunkumai su kalba galėti interpretuoti kaip intelektinių gebėjimų stygiaus požymis, o kalbos sutrikimų turėjusiems individams raskavosi sunkumų pagrindžiant savo veiksnumą⁵⁹⁷. Šuns atveju reikalinga pažymėti tam tikrą komunikacinę specifika, gerai reflektuota kiekvieno, o būtent ir ypač – gebėjimas suprasti šeimininko nurodymus (!), o kartu ir atsiliepiamas į tai savu balsu⁵⁹⁸. „Šuniškas“ tokią komunikaciją ipavyzdinantis XV a. anekdotas pasakojo apie vienuose piligrimų namuose Venecijoje buvusį žymų sarginį šunį, kuris, jeigu vidun patekti bandydavo italai, prancūzai ar kokie nors slavai, piktai lodavęs ir šių neįleisdavęs, o vokiektalbius meiliai, vizgindamas uodega, pasitikdavęs ir priimdavęs⁵⁹⁹. Visgi, tokia šuns „kalba“, nors ir praskleidusi tam tikrą komunikacijos šydą ir dar kartą pabrėžusi ypatingą šuns vieną žmogaus ir gamtos dialektikoje, laikotarpiui būdingu požiūriu, esminės žmogaus ir gyvūno perskyros neužglaistė ir vis tiek liko nežmogiška. Lingvistinis barjeras, kaip tapatybės elementas, – aspkritai nieko naujo, tereikia prisiminti „barbaro“ sąvokos genezę ir tokiu pačiu principu slavų nusakytus „nebylius“ vokiečius ar finougrų gentis XII a. Nestoro „Senųjų laikų pasakojime“ („[o] ugrai yra nebylių tauta“) ⁶⁰⁰. Šitaip „lojimas“ galėjo būti viena iš tos pačios idėjos variacijų, kuria „kitas“ išskirtas tokiu pačiu principu, tačiau pasitelkiant kitą – gyvūno – metaforą.

Bet kuriuo atveju, žmogų nuo gyvūno neva skyrusi kalbos dovana nūnai šuninime atskyrė ir kilmingąjį nuo prasčioko: vieni kalba, o kiti – loja. Tačiau kaip šią gailimo kilnuomenės ir plebėjų nesuskalbėjimo schemą pritaikyti daugiakalbiame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasauliui? Turint omenyje šios visuomenės vartotų kalbų gausą, būtų stačiai pavojinga nerti į skubotus sociolingvistinius apibendrinimus kaip nors tiesmukai susiejant sociopolitinę būklę ir kurią nors vieną kalbą. Žinoma, kalbinės polonizacijos procesas kunigaikštystėje (tiek lietuviams, tiek rusėnams, tiek ir kitiems) niekaip nepaneigiamas, tačiau imtis kilmingųjų-nekilmingųjų kalbinės perskyros generalizacijos šio proceso pagrindu, jį aplikuojuant visam XVI a., o juo labiau šimtmečio pradžiai (kuomet, pavyzdžiui, sudaryta Bychovco Kronika), būtų elementariai nekorektiška. Šiuo atveju turbūt

⁵⁹⁷ Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 5, 21. Metzler, Irina. *Fools and Idiots?*, p. 100–102. Taip pat dėl Stanislovo Kiškos atvejo žr. nuorodą nr. 473.

⁵⁹⁸ Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, p. 43.

⁵⁹⁹ Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism*, p. 108.

⁶⁰⁰ Modzelewski, Karol. *Barbarų Europa*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys. Vilnius, 2007 (orig. *Barbarzyńska Europa*, 2004), p. 8–9.

svarbus situacijos paradoksalumas – vieno aiškaus atsakymo paieškos pačias paieškas padaro neįmanomas. XVI a. 4 deš. lenkas bernardinus Jonas iš Komorovo teigė Mikalojų II Radvilą ~1512 m. su juo bendravus rusėniškai⁶⁰¹; Stanislovas Radvila 1595 m. teigė, jog, tapus Žemaitijos seniūnu, teks „prisiminti“ lietuvių kalbą⁶⁰²; dalis į Žemaitiją emigravusių lenkų kilmingųjų galiausiai priimdavo vietos (tad ir savo pavaldinių) kalbą⁶⁰³; XVI a. vid. Kaune mokytasi rusėniškai, lenkiškai, vokiškai, lietuviškai⁶⁰⁴; TLS prakalboje Leonas Sapiega džiaugėsi tuo, jog jis surašytas „sava kalba“ (rusėniškai)⁶⁰⁵; galiausiai įvairiausi to meto „lotynintojai“ vis bruko lotynų kalbos „susigrąžinimo“ idėją (ir būtent pastaroji idėja, kad ir kokia nereali, galėjo būti realiausias šansas kalbinei klasių perskyrai)⁶⁰⁶. Tad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės daugiakalbystė verčia šiuo kilmingųjų „kalbos“, o plebėjų „lojimo“ atveju vienumet daryti dvi iš pažiūros priešingas išvadas: viena vertus, toks klasės ir vartojamos kalbos susiejimas neįmanomas; kita vertus, toks klasės ir vartojamos kalbos susiejimas įmanomas. Kaip taip gali būti? Pirma, sąsaja neįmanoma visa savo apimti („visa prastuomenė“, „visa kilnuomenė“), mat kilnuomenės tarpe XVI a. vartotos rusėnų, lenkų, lietuvių, vokiečių ir kitos (lotynų!) kalbos, taip pat (veikiausiai išskyrus lotynų) vartotos ir nekilmingųjų, tiek valstiečių, tiek miestiečių, tiek ir kilnuomenės paribyje likusių tarnybinių bajorų ir t.t. Tad kokia nors tiesmuka dichotomija, pavyzdžiui, lenkakalbė kilnuomenė ir lietuviakalbis plebsas arba lietuviakalbė kilnuomenė ir rusėnakalbis plebsas – tiesiog neįmanoma. Tačiau (antra) paskirais, ne abstrahuotais, atvejais (konkretus kilmingasis ir konkretūs jo

⁶⁰¹ [...] *Ille subridens ait: Pater gwardiane, lingwagio rutenico, „Szydzy vamy“, alias fraudat et deritet vos [...]* („Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Ioanne de Komorowo Compliatum“, wydali Xawery Liske i Antoni Lorkiewicz, in: *Monumenta Poloniae Historica*, t. V. Lwów, 1888, p. 307). Šio fragmento apie Eleną vertimas į lietuvių kalbą: Jonas iš Komorovo. „Mažesniųjų brolių ordino kronika. Fragmentas“, iš lotynų kalbos vertė Karolis Čižauskas, *Naujasis Židinys – Aidai*, 2020, nr. 3. Vilnius, 2020, p. 39–45.

⁶⁰² Ragauskienė, Raimonda. *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*. Vilnius, 2015, p. 108.

⁶⁰³ Kaip mažiausiai ar išvis šio proceso nepaveiktą reikėtų išskirti pasiturinčią bajoriją: Drungilas, Jonas. *Erelis lokio guolyje*, p. 131–133, 144–158.

⁶⁰⁴ Taip pat dėl daugiau duomenų žr. visą lentelę: Dubonis, Artūras. „Kodėl Lietuvos valstiečiai nekalbėjo rusėniškai XVI amžiuje?“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016 metai, 2. Vilnius, 2017, p. 36–37.

⁶⁰⁵ Sapiega, Leonas. „Visiems luomams visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: Koženiauskienė, Regina. *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius, 1990, p. 105.

⁶⁰⁶ Plačiau apie tai – kitame skyriuje.

pavaldiniai) perskyra – ir būtent dėl to pačios daugiakalbystės – buvo įmanoma ir visada potenciali įvairiomis savo kombinacijomis.

Svarstant apie kilmingųjų kalbą, o prasčiokų „lojimą“, dėmesio vertas gali būti kitas aspektas. Svarbu, jog tokia perskyra buvo pakankamai talpi savin įtraukti ne tik kažkokią konkrečią kalbą, tačiau ir kitus tokioms asimetrinėms ar stereotipizuojančioms sąvokoms būdingus aspektus, pavyzdžiui, barbariškumui priešpastatomą civilizuotumą su visomis to išraiškomis: apranga, papročiai, politinė sistema etc. etc. Tokiu atveju barbariškumą, arba šuniškumą, suvokiant kaip tam tikrą elgsenos, manierų, *habitus* elementą, lojimas – ne tik kitakalbystė, o to, kas sakoma ir kaip sakoma įvertinimas. Lojimu, tad, nusakytas kalbėjimo turinys ir forma, o konkrečiau, to vulgarumas ar net nepritinkamas skambumas (1195 m. kryžievis ir poetas oksitanas Pieras Vidalis apie vokiečių kalbą tėškė: „jū kalba primena šunų staugimą“)⁶⁰⁷. Tokius svarstymus apie lojimą, kaip kalbėsenos apibūdinimą, papildė ir kiti šaltiniai, o pirmiausia teismų bylų medžiaga, dažniausiai susijusi su bylomis dėl garbės. Kai 1560 m. Vilniaus vietininko teisme Tomas Žovkovskis viešai paneiginėjo bakalauro Martyno Grajevskio adresu išsakytus dalykus, dėl kurių pastarasis pasirūpino nepraustaburnį net įgrūsti pasėdėti kalėjiman, teigė visa tai įvykus, mat „girtas jį aplojau“ (rusėn. *жемь его былъ упывши ся злаяль*). Ką konkrečiai „sulojo“ T. Žovkovskis, neaišku, tačiau iš bylų tekstui būdingo trafaretinio⁶⁰⁸ apibūdinimo, sužinoma, jog tai buvo susiję su M. Grajevskio, kaip „gero, garbingo pono“, vardu⁶⁰⁹. Byloje paaiškėjusi aplinkybė apie tai, jog užgaulūs dalykai buvo išsakyti intoksikacijos būsenoje, taip pat verta dėmesio: viena vertus, tai gali būti tam tikra gynybos taktika („[...] o ką sakiau išgėręs, nepamenu [...]“), tačiau, kita vertus, gali padėti įsivaizduoti pačią „lojimo“ manierą – beveik be abejonės pakeltu tonu ir per daug, kas tauzyta, nebesirinkus. Panaši buvo ir vieno pasisėdėjimo ankstyvą 1586 m. rudenį

⁶⁰⁷ Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 178. Tiesa, XVII a. vid. poetas Georgas Philippas Harsdörfferis, siekdamas sutaurinti vokiečių kalbos vaizdin, lygino ją su įvairiais gamtos garsais, taip pat ir šuns lojimu; tiesa, tai buvo itin rizikinga retorinė strategija (Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism*, p. 112).

⁶⁰⁸ Apie praktiką toli gražu ne visada tiksliai pateikti įžeidimo turinį: Яковенко, Наталя. „Про два ментальні стереотипи“, p. 139. Kita vertus, kuomet užrašyti, tokie žodžiai gėlimą nešlovę kaip tik – paradoksliai – išsaugodavo ateičiai; žr. Vilniaus miesto atvejį: Frick, David. *Artimieji, giminės, kaimynai. Bendruomenės ir konfesijos XVII a. Vilniuje*, iš anglų kalbos vertė Arvydas Sabonis, Irena Katilienė. Vilnius, 2024 (orig.: Kith, kin, and neighbors: communities and confessions in Seventeenth-century Wilno, 2013), p. 155.

⁶⁰⁹ Tomo Žovkovsio pripažinimas, kad jo, girtas, apie Martyną Grajevskį pasakyti žodžiai – netiesa. 1560.09.17, Vilnius (*LM: Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 285, p. 112).

Pašeriaukščių lauke Upytės pavieta atomazga: vieno valstiečio namuose kartu su žmona buvęs ir alumi vaišinęs bajoras Nikodemas galiausiai tokio valstiečio Povilo Jonaičio ir jo žmonos buvo ir pats, ir žmona išplūsti: „[...] žodžiais negarbingais aplojo ir gėdino, vadindami ją [Nikodemo žmoną – K.Č.] nešvaraus guolio dukra ir kitais skaudžiais žodžiais“. Šįkart, be užuominos į alkoholio vartojimą, buvo ir kita „lojimą“ įmananti paaiškinti detalė – kaltinamieji tai atliko „be jokio reikalo nežinia ko supykę“⁶¹⁰.

Šitoks plūdimosi neprovokuotumas ir neracionalumas leidžia veiksmą sulygininti su ankščiau aptartu nesuvaldyto gyvulio, pavyzdžiui, to paties nepririšto šuns, puolimu. Panašiomis – neprovokuoto ir nepelnyto išpuolio – konotacijomis pasižymėjo ir 1562 m. valdovo dvarionio Ivano Bogdanovičiaus Tolokonskio skundas prieš savališkai pabėgusią tarnaitę. Tolokonskio žodžiais, pastaroji jį, gulėjusį ligos patale, užpuolė vedina blogų kėslų ir nukando dešinės rankos pirštą⁶¹¹. Tuo tarpu, grįžtant prieš šuns įkandimo... koks sutapimas! – tokiu atveju už kandimo žaizdą kilmingajam mokėta ne sužeistinė, o įžeistinė⁶¹². Kuomet – tiesa, nevisai aišku dėl kokių paskatų ir kokiomis aplinkybėmis, tačiau Vilniuje 1561 m – tūlas Povilas Tulibavčius Podgajskis dantimis įkando į dešinę Petro Ščepanovičiaus ranką (rusėn. *образыль былъ в руку правую зубами*), nukentėjusysis tokį veiksmą laikė įžeidimu (rusėn. *ображение*)⁶¹³. Neatsitiktinai tad, matyt, lojimui paraleliniu frazeologizmu galima laikyti išsireiškimą „kandūs žodžiai“ (rusėn. *слова уцыпливыи*), kuriuo susieta fizinė ir žodinė ataka (smurtas), garbei abu buvę lygiai grėsmingi⁶¹⁴. Galiausiai tokį neprideramo negarbingo šnekėjimo ir kandimo, šįkart konkrečiai šuns, vaizdinius, kaip visada vaizdžiai, susiejo ir panaudojo A. Goštautas (ar jo kanceliarija): Trakų vaivada ir didysis etmonas

⁶¹⁰ АБАК, т. 26, nr. 558, p. 149. Bylos vertimas į lietuvių kalbą (čia citavimui nepasiteltkiamas): *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, nr. 60, p. 707–708.

⁶¹¹ [...] *наполънивши ся злого умыслу своего [...] [...] за палець его руки правое укусила [...]* (Valdovo dvarionio Ivano Bogdanovičiaus Tolokonskio pareiškimas apie jį užpuolusią ir apvogusią tarnaitę. Vilnius, 1562.03.13 (LM: *Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 609, p. 229)). Beje, galbūt pareiškėjas – ankščiau minėto Bogdano Radivinovičiaus Tolokonskio, esą įjudžiusio nedraugo lavoną šunimis, sūnus (žr. nuorodą nr. 508)?

⁶¹² Žr. nuorodas nr. 492, 501.

⁶¹³ Aktavimas apie tai, kad Povilas Tulibovičius Podgajskis sumokėjo Petrui Ščepanovičiui už įžeidimą ir šie susitakė. Vilnius, 1561.05.24 (LM: *Knyga Nr. 253 (1559–1562)*, nr. 504, p. 188–189).

⁶¹⁴ Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles*, p. 227–228. Rusėn. būdvardis *уцыпливыи* išvestinas iš žodžio *уцупок* – „kašnis“, „žaizdas“, „žala“ ir pan. (ГЦБМ, t. 35, p. 374–376). Apie „žnaibius“ žodžius (lenk. *słowa uszczypliwe*) XVII a. Vilniuje: Frick, David. *Artimieji, giminės, kaimynai*, p. 351.

K. Ostrogiškis veidmainiškai apie jį meluodamas karaliaus aplinkos akivaizdoje, Alberto žodžiais tariant, „[...] išdrįso už akių man įkąsti šuns dantimis [...]“⁶¹⁵.

Iš viso to galima išvesti turbūt – bent jau šįkart – paskutinį „lojimo“ aspektą – netiesos sakymą, arba melą⁶¹⁶. Atsiskleidžia tai ir nagrinėtuose pavyzdžiuose, kuomet „lojo“ šmeižikai. Galima, tiesa, atkreipti dėmesį į tam tikrą paradoksą: kėsinimasis tokiu būdu žalingas buvo tik tuomet, jeigu buvo tiesa, kol, tuo tarpu, šmeižtui likus tuščiam, ir žodžiai nebekando (šiuolaikiniu požiūriu, toks priežasties ir pasekmės santykis turbūt rodytųsi atvirkščias: juk melas daro žalą kaip tik tuomet, kai yra melas)⁶¹⁷. Galbūt čia galima užčiuopti idėją apie formos ir turinio tapatumą ar kažin kokį gėrio, grožio ir tiesos transcendentalijų aidą: netiesos ir forma turėjo būti bjauri – lojimo vaizdinys tuo ir pasirūpino –, o tiesa turėjo būti teigta dailiai. Tokiame kontekste prisimintina, kiek daug dėmesio to meto apskritai, o ir kilmingųjų lavinime konkrečiai, skirta iškalbos menui – retorikai⁶¹⁸. Vienaame „Lenko pasikalbėjimo su lietuviu“ epizodu, kiek primenančiame savotišką reklamą, girtas P. Roizijaus „Lietuvos sprendimų“ veikalas, kuriame, teigė „lietuvius“, „[...] nerasi tų prasčiokiškų ir nešvankių žodžių, kuriais kiti *iuris* mokovai išlavintą ir jautrią ausį režia bei taisyklingą lotynų kalbą darko [...]“; dar daugiau, nederamas stilius apibūdintas sinestetiškai: P. Roizijaus veikalo kalba „[...] išvengia blogo kvapo, kuriuo jų [kitų mokovų – K. Č.] žodžiai

⁶¹⁵ [...] *tam ad conspectum Sacrae Maiestatis Vestrae Cracouiam, quam ad Serenissimum Regem Dominum nostrum Sandomiriam et Leopolim sub specie ouina et humilitatis accessit, vbi me absente canino dende corrodere, falsoque similiter calumniando, anus est publice, et coram plerisque fidedignis* (seniausias žinomas laiško rankraštis: Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 151). Vertimas (cituojamas) į lietuvių kalbą: „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 44. XIX a. vid. publikacija: *Acta Tomiciana*, t. 7, nr. XXXVI, p. 264.

⁶¹⁶ Ir nors tokios reikšmės istorinio baltarusių kalbos žodyno sudarytojai neišskyrė (nurodyta „loti“, „gėdinti“, „plūstis“, *ГСБМ*, t. 16, p. 310), manytina, jog iš su lojimu dažnai siejamo šmeižto gali būti išvesta ir „melo“ prasmė.

⁶¹⁷ Plg. 1534 m. Žygimanto Senojo sprendimą byloje dėl Polocko bajorų Biriboldičių garbės (šie buvo pavadinti „pilies tarnais“). 1534.03.31, Vilnius: [...] *тое помовене Яцѣка Быстрииского чти и шляхетству ихъ ничего не шкодить и въперед не має имъ самимъ и потомкомъ ихъ шкодити* (LM: *Užrašymų knyga 7 (1506–1539)*, nr. 444, p. 422–423). Žr. panašią išvadą ir: LM: *Knyga Nr. 14 (1524–1529)*, nr. 726, p. 299–300.

⁶¹⁸ Plg. kilmingiesiems priskirtą aiškų ir skaidrų kalbėjimą, o valstiečiams tik nerimtas šnekas, kai, ką svarbaus teigiant, nevalingai muistomasi, mikčiojama ir pan. (Bogucka, Maria. *The Lost World of „Sarmatian“*, p. 37, 50)

atsiduoda, ir visiškai švarius žodžius vartoja [...]“⁶¹⁹. Itin iškalbingas tik ką minėtas traktato pasažas, nors pažodžiui ir nesiejo prastos kalbos su nekilingaisiais, visgi, jai apibūdinti pasitelkė žiūpsnį ten link vedančių stereotipų.

2.7 Šuns kraujas

Nustoti lojimo siužeto galima kartu imantis naujo ir šiuos du tarpusavy suadant. Nors nesantuokinės kilmės (kaip nekilmės) įtaka kilmingojo būklei jau gana atidžiai nagrinėta praeitame skyriuje, prie jos dera kiek sugrįžti ir šuniškojoje topikoje. Lietuvos Statutuose aprašyti su šmeižtu dėl nesantuokinės kilmės susiję straipsniai (PLS III, 12; ALS III, 23; TLS III 28)⁶²⁰ susiejo melą, lojimą, kilmingumą, nekilmę ir šunį. Atidesnio žvilgsnio šikart reikalinga straipsniuose numatyta sankcija liežuvio nesulaikusiajam ir ką nepagrįstai nepriderama kilme apkaltinusiajam, o ji visose Statuto redakcijose savo esme liko nepasikeitusi: „[k]ą esu apie tave minėjęs, kad esi nedoro sangulio [ir nepadorios motinos – TLS, K.Č.] sūnus, apie tave kalbėjau/lojau kaip šuo“⁶²¹. Be jau narplioto lojimo, kaip melo, mazgo, žiūra turėtų krypti į kai ką kito, mat tuo šuniškumas šiuose straipsniuose nesibaigė. Tereikia nedidelės analizės. Pirma, jeigu paskirta bausmė interpretuojama per taliono principą, tai baudžiama tuo, į ką ar kuo kėsintasi (akis už akį, už keltą ranką – ranka etc.), *ergo* galbūt nebus be pagrindo daryti išvadą, jog tokiu būdu bausmė susigretinti su šunimi reiškė, kad kaltinimas pavainikiškumu buvo kaltinimas esant kone šunimi. Antra, pakartotina, jog pavainikio statusas pirmiausia sietas su motina, tad, jeigu pavainikis buvo šuo, tai jo motina, žinoma – kalė, o jis pats...⁶²². Štai ir kaltinimuose Žygimantui Kęstutaičiui pasirodęs „šuns kraujas“. Juk visiškai logiška ir turėjo būti lauktina, jog kilmingumą supratus pirmiausia kaip genealoginės kilmės išvestinę, kalbant apie nekilinguosius, turėjo pasirodyti ir šių netinkamos, suterštos kilmės (arba nekilmės) aspektas, priklausymą kilnuomenei užkardęs kone

⁶¹⁹ [...] *nie masz tam oney grubości y sprosnosci słow kthore w inych iuris consulciech uczonie y ładkie uszy obruszaia [...] ale on o tychże rzeczach / o kthorych oni pisząc / nic nie zathrąca ich słow swądem / ale prawie czyściuchne słowa kładzie [...]* („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 189 (liet.), 267 (lenk.)).

⁶²⁰ PLS, liet., p. 152. PLS, t. II, p. 114–115. ALS, rusėn., p. 87–88. ALS, lot., p. 56–57. TLS, liet., p. 107–109. TLS, rusėn., p. 139–140.

⁶²¹ Tokia praktika, beje, egzistavo dar iki PLS, žr.: PLS, liet., p. 280 (nuoroda 41).

⁶²² Tiesa, svarbu pripažinti, jog – bent jau tuose dokumentuose, kuriuose konkrečiai nurodyta, kokiu įžeidimu skūstasi, o ne pasiltekti kiti, pavyzdžiui, Lietuvos Statutams būdingi eufemizmai – nepavyko aptikti būtent tokio „šuniško“ šio apibūdinimo varianto: įprastai sakyta *блединый сын* arba *скурвый сын*.

automatiškai. Dar daugiau, tokiam mintijime implicitiškai tūnojo, pasitelkus antropologijos terminiją, klasinės endogamijos (angl. *class endogamy*) idėja: vedybos turėtų būti vykdomos tik tarp lygių rangų⁶²³. Šitaip ir paaiškinama, kodėl neturėtų būti praktikuojami mezaljansai, ir kartu tarsi užtikrinama, jog jų nebūtų. Nekilmingtono animalizacija problemą nugalando iki maksimaliai aštraus imperatyvo: kokios dar santuokos tarp žmonių ir žvėrių? Šitaip, tad, iš šunų kraujo tik kiti šunys.

Kalbant apie šio Lietuvos Statutų straipsnio ir ligtolinės teisminės praktikos pasitelktą sankciją dėl šuns lojimo, visgi, privalu nurodyti, jog tokia pati – ir kone pažodžiui – aptinkama vadinamuosiuose Kazimiero Didžiojo, arba Wiślicos-Piotrkawo, statutuose iš XIV a. vidurio Lenkijoje: „[...] *tho, czsom mowyl, szelgaleszm yako pyesz [...]*”⁶²⁴. Kaip tai vertinti? Nepaisant galimos tokios klauzulės recepcijos, lygiai svarbu, jog tai neliko tik *kalboje*, o ir vertinti, jog visa šuniška frazeologistika tebuvo kalbiniai trafaretai, turbūt būtų perdėta. Bet kuriuo atveju, atsispiriant nuo Kazimiero Statutų, galima išplėtoti dar vieną mintį. To paties Kazimiero Statutuose buvusio straipsnio atveju įmanu matyti jame glūdėjusią lygybės luomo viduje idėją, esančią klauzulėje [...] *slachczycz slachczyczowz, rowny rownemu a czestnyk czestnykowy* [...], tad lygus lygiam negalėjo taip sau žodžiais svaitytis, ir atvirkščiai⁶²⁵. Jeigu PLS tokia idėja liko veikiau numanoma ir galima išvesti, tai ALS (III, 22), nors ir gretimame straipsnyje, ji išreikšta labai aiškiai: „[...] būdamas kurio nors luomo ir rango, bet išskirtinai šlektiškos giminės žmogus, lygiai visus dėl to laikant – nuo garbingiausio iki neturtingiausio šlektos vienodai vertinant [...]”⁶²⁶. Tokiu būdu nūnai šuninimas darsit pasirodė kaip pirmiausia nelygų statusą implikavęs įžeidimas, o to nelygaus statuso pagrindas – „šuniška“ kilmė.

Šuo tad darsit išniro kaip įvaizdis, savyje talpinęs ne vieną neigiamą konotaciją, kurių nekilmė, arba pavainikiškumas, tebuvo viena iš. Šis aspektas dar vertas panagrinėti, mat gali nuvesti kai kurių kitų šios kilmingtono antitezės elementų link. Neteisėtos kilmės būklė pirmiausia buvo susijusi su santuokos institutu ir buvo šio nepaisymo – nevedybinių seksualinių santykių – padarinys. Krikščioniškoji doktrina, ypač nuo XI a. reformų laikotarpio, konstravo sistemą, kurioje vienintelė pateisinama lytinio santykiavimo prielaida buvo santuoka. Pavainikiai todėl buvo ne tik teisinė, tačiau ir moralinė „problema“, negodotino elgesio pasekmės ir negebėjimo suvaldyti

⁶²³ Flannery, Kent; Marcus, Joyce. *The Creation of Inequality*, p. 309.

⁶²⁴ Cituojama per: Janicki, Marek A. „Wolność i równość“, p. 93.

⁶²⁵ Tokia išvada, remiantis šio Kazimiero Statutų straipsnio analize: Janicki, Marek A. „Wolność i równość“, p. 93.

⁶²⁶ ALS, rusėn., p. 105–106. ALS, lot., p. 55–56.

savęs ir savo kūno įrodymas⁶²⁷. Bylojo apie tai net ir teisinėje kalboje pasitelktas „nešvaraus (netyro) guolio“ eufemizmas⁶²⁸. Kilnuomenės (ar kilnuomenei) konstruotame moralinio pranašumo savivaizdyje ir formuotame elgsenos modelyje šį klausimą galima interpretuoti kaip seksualinio susivaldymo imperatyvą, kuriame šuo konkrečiai ar gyvūnas bendresne prasme veikė kaip antipavyzdys. Pakamantinėjus atidžiau, iškalbingas ir nesantuokiniam vaikui – *блудный* („paklydęs“) – arba pačiam nesantuokiniam santykiui – *блуд* („paklydimas“) – nusakyti skirtas rusėniškų terminų semantinis aspektas⁶²⁹. Tiek pati būseną, tiek jos „vaisiai“ – bendravardžiai jau anksčiau porą kartų aptartų paklydusių gyvulių (rusėn. *блудяги, блудное*; PLS XIII, 24; ALS, XIV, 24; TLS XIV, 25)⁶³⁰.

„Šuniškumas“ šioje analizėje tad atsiveria kaip nagrinėjamos kilmingųjų-nekilmingųjų dichotomijos elementas, sietinas su (ne)godotinomis elgsenomomis. Be to, šiame su klasinės endogamijos idėja susijusiame siužete pabrėžtinai svarbos įgavo kilmingoji. Juk būtent jos (ne)susilaikymas pirmiausias sietas su pavainikiais, o meزالjanso atveju ir su nekilmingumu⁶³¹. Tokioje delionėje svarbu, jog ir vienas įsivaizduotų valstietijos pirmtakų – biblinis Chamas – neretais atvejais Viduramžių Europoje interpretuotas seksualinio nesusilaikymo kontekste, o patys prasčiokai peikti dėl savo esą noraus pasirengimo seksualinei „kooperacijai“ su kilmingomis damomis⁶³². Tokiu būdu šunys ne tik pavainikiai, tačiau ir jų tėvai, taip besielgę (net ir kilmingi). Apskritai aliuzija gana akivaizdi – nekontroliuojamas šunų veisimasis opus buvo visada⁶³³, o įvaizdį pratęsia

⁶²⁷ Apie santuoką ir susivaldymą: Le Goff, Jacques; Truong, Nicolas. *Historia ciala w średniowieczu*, p. 47. Apie pastangas ir nuogastavimus dėl santuokos XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Polinkevičiūtė, Andželika. „Teisėta santuoka pasaulietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI amžiuje: terminai ir realijos“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XLI. Klaipėda, 2020, p. 132–138.

⁶²⁸ Žr. dalį nr. „1.1 „Iš seno“, „iš amžių“, „iš gimimo“: kilmingumo genealogika”.

⁶²⁹ Jonaitytė, Ugnė. „Nesantuokinių vaikų motinos“, p. 228. Dėl *блуд* 1537 m. Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio rašte: Polinkevičiūtė, Andželika. „Teisėta santuoka“, p. 133, nuoroda nr. 64.

⁶³⁰ PLS, liet., p. 299. PLS, t. II, p. 309–310. ALS, rusėn., p. 211. ALS, lot., p. 247. TLS, liet., p. 463. TLS, rusėn., p. 498.

⁶³¹ Apie tai – praeitame skyriuje, žr. dalį „1.1 „Iš seno“, „iš amžių“, „iš gimimo“: kilmingumo genealogika” (p. 58–60). Dėl mąstymo apie kilmingosios elgesio svarbą „linijos“ (giminės) kilmingumo išlaikymui: Wittig, Claudia. *Learning to be Noble*, p. 191.

⁶³² Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 87, 99. Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 99–100.

⁶³³ Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*, p. 139.

viename XI a. pr. Vormso vyskupo penitenciale (lot. *liber poenitentialis*) pateikta instrukcija, jog išpažinusiam susiėjus „šunų būdu“, privalu skirti dešimties dienų atgailą stiprinantis vien duona ir vandeniu⁶³⁴.

Tadgi, svarstant apie kilnuomenės *habitus*, šuniškoji topika atskleidė dar vieną šiojo sferą, o būtent seksualinio nesusilaikymo arba disciplinos – tai, viena vertus, galima ir bendresne prasme susieti krikščioniškosios etikos diktuotu moralaus elgesio idealu (ypač santuokos instituto kontekste), tačiau, antra vertus, įmanoma tame išvysti ir tam tikrą klasinės endogamijos žymenį, kartu galėjusį paaiškinti, iš kur radosi būti valdomu prigimęs ir niekam tikęs „šuns kraujas“, kuris – kone atskira rūšis (plg. praeitame skyriuje aptarinėtas Horacijaus eiles ir jų parafrazes)⁶³⁵.

2.8 *Mundus inversus*

Čia galima grįžti prie pamatinės kilmingųjų-nekilmingųjų ir žmonių-gyvūnų dichotomijų paralelės ir ją net kiek kiek praplėsti. Net ir pasaulietiniai valdžios (viešos ir privačios) santykiai nuolat modeliuoti bent viena akimi žvelgiant į teologiją. Todėl įmanoma išvysti tokią „nelygybės teologiją“ (ang. *theology of inequality*): kaip Dievas – viešpats žmonėms, taip žmogus – viešpats gyvūnams, tačiau, nors Dievas yra viešpats visiems žmonėms, kai kurie žmonės gali būti viešpatys kitiems, taip kilmingieji viešpatys nekilmingiesiems⁶³⁶. Jeigu be šeimininko likęs šuo – tai pataisyti galimas ir reikalingas esamos įprastos tvarkos pažeidimas, tai šeimininko rolėje atsidūręs šuo – tiesiog absurdas ir bet kokios „racionalios“ tvarkos neigimas. Tokį *ordo rerum* Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje užtikrinti pirmiausia turėjo dar 1492 m. Aleksandro privilegijoje pirmąkart pasirodęs (ir vėliau kitose privilegijose kartotas) paragrafas *plebei nobilibus non praeferendi*⁶³⁷. Pagal šį imperatyvą, kilmingojo valdžia nekilmingajama – normalybė, kol, tuo tarpu, nekilmingojo kilmingajam – neįmanomybė.

Tarp gausių Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos archeologinių radinių atskirą ir labai turtingą grupę sudaro kokliai ir jų fragmentai. Be juose išvystamų heraldinių kompozicijų, įvairių monarchų atvaizdų ar tiesiog

⁶³⁴ Le Goff, Jacques; Truong, Nicolas. *Historia ciała w średniowieczu*, p. 47.

⁶³⁵ Prisimintinas įsivaizdavimas, jog toks nemoralus aktas kartu gadino ir kraują: Crouch, David. *The Birth of Nobility*, p. 133.

⁶³⁶ Hugonas Sentviktorietis (†1141) formulavo: [...] *sicut Deus hominibus, ita homo animalibus dominatur* [...] (Steel, Karl. *How to make a Human*, p. 33). Apie pasaulietinę viešpatystę (angl. *lordship*) ir „nelygybės teologijos“ sąvoka: Bisson, Thomas N. „Medieval lordship“, *Speculum*, vol. 70, No. 4. (Oct, 1995), p. 743–759.

⁶³⁷ Žr. nuorodas nr. 18–20.

augalinių arba geometrinių motyvų, aptinkama medžioklės tema. Šioji dar pasižymi atskiru jai būdingu *mundus inversus* siužetu, aptinkamu XVI a. 4–5 deš. kokliuose ir savo vizualine tradicija siekusi Vėlyvuosius Viduramžius. Kokliuose medžiotojo ir medžiojamojo rolės apkeistos šitokiu būdu: zuikiai medžioja šunis, nudobtus tempia puodan virti, o, galiausiai, kulminacija – ant atviros laužo ugnies čirškinamas ir pats medžiotojas – žmogus⁶³⁸. Ne tik dailei, tačiau ir literatūrai būdingas ištakomis Antiką siekęs aukštyn kojomis apversto pasaulio topas konstruotas įvairių neįmanomybių (lot. *impossibilia*, gr. *ἀδύνατο*), pavyzdžiui, valdovais tampančių idiotų ar fleitomis grojančių asilų, pagrindu; tokiu būdu įsivaizduojamą prigimtine tvarką pažeidęs ir jai būdingas hierarchijas (socialines ir ne tik) apvertęs sukonstruotas pasaulis – komiškas, mat grįstas asburdu⁶³⁹. Šitaip esama tvarka turėjo būti dar kartą patvirtinta: ne zuikiams gaudyti žmones kaip ne „šuns kraujui“ valdyti.

Po Iljos Ostrogiškio mirties 1539 m. visas milžiniškas velionio turtas atsidūrė jo tik ką (tais pačiais metais) vestos Beatos Kościeleckos-Ostrogiškienės rankose. Gana greitai valdovo dvare pradėta nerimauti dėl to, kaip jaunoji našlė tvarkėsi, ir imta svarstyti, kaip ir koku pagrindu iš jos perimti valdžią. Vienas iš akivaizdžių netvarką įrodyti turėjusių nuogastavimų buvo tai, jog Beata „[...] tuos pirmus pareigūnus, kurie velionio kunigaikščio Iljos pilyse ir dvaruose paskirti buvo, iš jų pareigų paleido ir kitiems tas pareigas suteikė – žmonėms prasčiokams ir netinkamiems, kuriems tų kunigaikščio Iljos dvarų, o ypač jo pilių, kurios pakraščiuose [„ukrainose“ – K.Č.] esti, laikyti nepridera [...]“⁶⁴⁰. Tad, kaip Bychovco Kronikos pasakojime pro Trakų pusiasalio pilies langą išlėkęs nekilingas tarnas Slavka, taip iš valdžios Ostrogiškio pilyse išsviesti turėjo būti ir valdžią neteisėtai įgiję prasčiokai. Be to, verta atkreipti dėmesį į tai, koku metu tokia savo forma Bychovco Kronikos siužetas apie Kęstutaičio nužudymą buvo sukurtas ir

⁶³⁸ Tie patys aptariami kokliai: *Vilniaus kokliai XV–XVI a. amžiuje*, sudarytojas Kęstutis Katalynas. Vilnius, 2015, p. 117–118, nr. 6.29, 6.30, 6.31, 6.32. Tie patys kokliai taip pat ir: Rackevičius, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas*. Vilnius, 2012, p. 42–46, 343–344, nr. 545–548.

⁶³⁹ Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages*, p. 94–98. Robert-Nicoud, Vincent. *The World Upside Down in 16th-Century French Literature and Visual Culture*. Leiden, 2018, p. 1–3, 8.

⁶⁴⁰ [...] и первых врадѣнниковъ, которыи на замѣкохъ и именяхъ небощыка князя Илиныхъ уставены были, з оныхъ врьдовъ зложила и инъшымъ людемъ простымъ а несправнымъ тыи врьды подавала, которымъ тыхъ именеи князя Илиныхъ, а звалца оныхъ замѣковъ его, которыи на украинахъ суть, держати негодят [...] (Žygimanto Senojo laiškas Voluinės žemės maršalui etc. Teodorui Andriejevičiui Sanguškai dėl Beatos Ostrogiškienės, Iljos Ostrogiškio našlės, 1540.02.28, Krokuva (LM: Knyga Nr. 23 (mikrofilmas), 194v–195v).

kokiame kontekste vyko kilmingųjų luomo susidarymas, atsiribojimas ir valdžios nekilmingiesiems mezgimas. 1514 m. Vengrijoje praūžė itin smarkus bei kruvinas valstiečių sukilimas (vėliau baudžiavos stiprinimas argumentuotas tarsi bausmė už tai, o pats įvykis tapo vienu centrinių kultūrinėje vengrų atmintyje)⁶⁴¹, o 1524–1525 m. milžiniški neramumai drebino Imperiją (vad. Vokietijos valstiečių karas) – jog apie tai žinota, nėra ko abejoti. Galiausiai, 1535–1537 m. nepasitenkinimas dėl „naujovių“ virto atvira konfrontacija ir kraujo praliejimu čia pat – Ariogalos, Mažųjų Dirvėnų, Tendziogalos, Viešvėnų valsčiuose Žemaitijoje⁶⁴². Šie įvykiai, žinoma, ne visais atvejais buvo grįsti valstiečių siekiu perimti valdžią, apskritai kaip nors radikalai pertvarkyti visuomenę, o taip pat įsidėmėtinas ir pačios vlastietijos įvairovė ir interesų nevienodumas; tačiau, kaip bebūtų, tai vis tiek buvo tam tikras iššūkis aristokratinėi valdžiai⁶⁴³.

Įdomu, jog hierarchijos, kilmingojo statuso ir žmonių valdžios gyvūnams paralelės aptikti galimos ir kitoje statuso ir valdžios konsteliacijoje – kilmingųjų valdžios kilmingiesiems, visada bent kiek problemiškos, mat kvestionavusios bendraluomių lygybę. 1569 m. Liublino seime likę du iš trijų Palenkės pasiuntinių dėkojo Žygimantui Augustui už pasiaukojimą sprendžiant unijos klausimą ir sprendimą sumažinti Didžiosios Kunigaikštystės kūną, pirmiausia nuo jo atskiriant Palenkę. Tokią šių kilmingųjų poziciją pirmiausia lėmė antagonizmas su lietuvių didikais. Savo ligtolinę padėtį palenkėnai nusakė itin vaizdingai: „[...] mes visada buvome jų nemylimi ir koneveikiami, ponai lietuviai mumis nepasitikėjo ir buvome priversti jaustis vien kaip bariami šunys. O dabar ne ponui Vilniaus vaivada ir ne Žemaitijos seniūnai, o tik Lenkijos karaliui ir pačiam Lietuvos didikui kunigaikščiui tarnaujame [...]“⁶⁴⁴. Itin didelę nuoskaudą šiuo atveju kėlė tai,

⁶⁴¹ Freedman, Paul. *The Images of Medieval Peasant*, p. 123–125. Taip pat: [Erdélyi, Gabriella. „Tales of a peasant revolt. Taboos and memories of 1514 in Hungary”, *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Erika Kuijpers, Judith Pollmann, Johannes Müller, Jasper van der Stee. Leiden, 2013, p. 93–109.

⁶⁴² Žemaitijos valsčių neramumuose prie valstiečių taip pat prisijungė ir smulkioji bajorija, o visus neramumus esą žiauriai nuslopinė seniūnas Jonas Radvila (Butrimas, Adomas; Žulkus, Vladas; Nikžentaitis, Alvydas; Vaivada, Vacys; Aleksandravičius, Egidijus. *Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997, p. 134)

⁶⁴³ Apie metodologinį pavojų suredukuoti nepasitenkinimo priežastis į vieną generalizuotą sferą – ideologijos, socialinę, tikėjimo etc. ir *a priori* valstietišką kaimo bendruomenę laikyti vieninga egalitarine grupe: Sreenivasan, Govind P. „Social Origins of the Peasants’ War of 1525 in Upper Swabia“, *Past & Present*, No. 171 (May, 2001). Oxford, 2001, p. 30–65.

⁶⁴⁴ [...] *bośmy byli u nich zawsze w niemilości, w fukaniu, a nie dufali nam panowie litewscy jako jednych psów wystrzegając się, musieliśmy czuć. A też nie panu*

jog tokiu būdu Palenkės kilmingieji buvo kitų kilmingųjų valdžioje: tiek tiesioginio pavaldumo paskiriems įvairiems, dažnai, lietuvių, ponams, tiek ir jų rankose buvusios teisminės valdžios prasme, tiek ir koegzistavusių lenkų ir Lietuvos „žemės“ teisės konflikto prasme⁶⁴⁵. Pasirinktas su(si)gretinimas su šunimi turėjo demonstruoti padėties neadekvatumą ir neorumą, kilmingasis – tai ne šuo, kilmingasis – tai ne beteisis prasčiokas. Tai, jog tuo ir taip nepasitenkinimą reiškė kilmingieji, patį prigimtos žmonių (kilmingųjų) valdžios gyvūnams (nekilmingiesiems) vaizdinį tik sutvirtina – šie tiesiog skundėsi atsidūrę ne toje perskyros pusėje.

Jeigu valdžia buvo grįsta moraline kilnuomenės viršenybe, faktų, jog esą tai – grupė žmonių, pasižymėjusi didesniu polinkiu (prigimimu) dorybėms, kaip tuomet su nekilmingųjų pademonstruotomis dorybėmis? Apie tai jau rašyta pirmajame šio darbo skyriuje nobilitacijų kontekste: savo savivaizdį dorybe grindusi kilnuomenė (ir valdovas) išskirtiniais atvejais kooptuodavo pavienius (!) asmenis į kilmingųjų tarpą, o tokį veiksmą pagrįsdavo *virtus* svarba. Visgi, net ir tai, jog antagonizuotiems nekilmingiesiems, kaip visumai, kad ir puse lūpu, būdavo pripažįstama šių vertė (plg. valstiečių darbo svarbos pripažinimą) ar ištikimybė, kurios iš jų tikėtasi, taip pat buvo suvokiama kaip dorybė, bendros prigimtinės tvarkos keisti ir apversti negalėjo. Kaip skelbė vieno iš pirmąkart 1522 m. pasirodžiusių Bernoto iš Liublino rinkinio eiliuotų pasakojimų pavadinimas (o kartu ir moralas) – „viena dorybė – ne dorybė“ (lenk. *Jedna cnota nie cnota*). Galbūt verta rimą pacituoti *in extenso*:

„Žmogus, kuomet jį šuo įkando, / kas jį išgydytų, ieškojo; / iki kol vienas tarp kaimynų, / jam davė tokį patarimą: / „Jeigu sveikatą kuo greičiau atgauti nori, / šuniui duoki žaizdą išlaizyti; / prigimimą šuns liežuvis tokį turi: / žaizdą verčia greit užgyti.“ / Tas atsakė: „Kad man šuo laižytų, / iš to laižymo tuoj imtų kąsti: / ir nors liežuvis turi mažą gėrį, / bet esti didis blogis dantyse.“ /

województwie wileńskiemu ani staroście żmudzkiemu służymy, jedno królowi polskiemu i samemu w x litewskiemu [...] („Nowiny Lubelskie“ z Marca 1569 roku. Źródło do dziejów sejmu Unii Lubelskiej, opracowali i wydali Piotr Dymmel i Henryk Gmiterek. Lublin, 2009, p. 39–40).

⁶⁴⁵ Apie lietuvių ponų valdžią smulkiems kilmingiesiems Palenkėje: Baranowski, Ignacy Tadeusz. „Z dziejów feudalizmu na Podlasiu“, p. 62–74; 158–169. Dėl lenkų teisės: Maroszek, Józef. „Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku“, *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga I*, komitet redakcyjny: Marian Mikołajczyk, Józef Ciągwa, Piotr Fiedorczyk, Anna Stawarska-Rippe, Tomasz Adamczyk, Andrzej Drogoń, Wojciech Organiściak, Karol Kuźmicz. Białystok – Katowice, 2010, p. 327–336.

Nereikalingas blogų gėrybių, / Paskui vaistą grįš tau nuodas [...]” (vertimas K.Č.)⁶⁴⁶.

Galų gale, animalizacijos lazda, tiesa, turėjo ir antrą galą – kilmingojo (ar kolektyvinės kilnuomenės tapatybės) formuluojamą imperatyvą sau. Kai kurios su nežmogiškumu ar plebėjiškumu sietinos elgsenos turėjo būti neprideramos⁶⁴⁷. Iškalbinga buvo Prūsijos valdovo Alberto Hohenzolerno reakcija, gavus žinią apie tarp dviejų jaunų lietuvių didikų – Stanislovo Radvilos ir Grigaliaus Astiko – įsižiebusį ginčą ir planuotą judviejų dvikovą: tokie susidūrimai, sėjantys viešiesiems reikalams žalingą nesantaiką, būdingi „[...] veikiau žvėrimis nei žmonėms [...]“, – tvirtino 1529 m. laiške A. Goštautui⁶⁴⁸. Maža detalė, istorikui suteikianti didelį pasitenkintą – sutapimas: tokį konflikto sprendinį rinkosi sūnus žmogaus, kuris prieš devynerius metus vienoje byloje dėl smurto pateikė tokį verdiktą: „[...] riterių teisėje yra paprotys: kas riterių teisę išmano ir naudoja, už netiesą turėtų ranka suduoti antausį, o ne tokiu būdu pulti“⁶⁴⁹. Tik dar netinkamesnę smurtinę elgseną darė faktas, jog tokiu būdu konfliktas plėtojosi tarp krikščionių, mat „[...] kraują savųjų praliet dar iš tiesų žvėriškiau“⁶⁵⁰. Tokia prideramo ir neprideramo smurto kontrolė, žinoma, tebuvo vienas iš galimų kilnuomenės *habitus* sluoksnių; savi-kontrolė tačiau buvo ir svarbi pati savaime, o geriausiai toks išskirtinumas pabrėžtas turėjo būti rodant asmeninį pavyzdį⁶⁵¹. Žvėrį

⁶⁴⁶ *Biernata z Lublina Ezop*, nr. 33, p. 133–134. Lenk.: *Człowiek, gdy go pies ukąsił, / Szukał, ktoby go uleczy; / Aż jeden między sąsiadów, / Dodał mu takowej rady: / „Chceszli, by rychle zdrowie miał, / Daj psu, być ranę, wylizal; / Psi język ma to przyrodzenie: / Ranam czyni rychłe gojenie”. / On rzekł: „By mi miał pies lizać, / Z lizania jąłby zaś kąsać: / Acz język ma małą dobroć, / Ale w zębach jest wielki złość”. / Niepożyteczneć złych dobroci: / Za lekarstwo jad ci wróci, / Złyciem nie dba o nikogo, / Wszędy patrzy pożytku swego.* – tenka pripažinti, jog priešpaskutinė eilutė (o būtent žodis „złyciem”) liko *neįkandama*.

⁶⁴⁷ Plg. Dantės noseklų moralinio sugedimo įfigūrinimą žvėriškumu: Schildgen, Brenda Deen. „Animals, Poetry, Philosophy, and Dante’s *Commedia*“, p. 26, 30.

⁶⁴⁸ *Primum, quod ex huiusmodi concursione, magis bestiarum quam hominum, nascuntur seminaria discordiarum in detrimentum rerum publicarum* (Albertus dux in Prussia Alberto Gasztold, palatino Vilnensi, 2.X.1529, iš: *Elementa ad fontium editiones*, LII, edidit Carolina Lanckorońska. Romae, 1981, nr. 322, p. 56–57).

⁶⁴⁹ Bylos ir Mikalojaus II Radvilos, Stanislovo Radvilo tėvo, nuosprendžio joje analizė: Dikavičius, Povilas. *Honor among nobles*, p. 248–249. Rusėn. citata (cituojama per nurodytą darbą): [...] *а есть тотъ обычай въ праве рыцарскомъ: за неправду, хто права рыцарский знаетъ и ихъ вживаетъ, мель рукою погубоць дати, а не тымъ обычаемъ сегатися* [...].

⁶⁵⁰ *Nam quis in orbe uacat qui nostro non fluat ensis / Sanguine? sed proprio plus feritatis inset* (Husovianas, Mikalojus. *Giesmė apie stumbrą = De statura feritate ac venatione bisontis carmen*, p. 94–95, eil. 1009–1010).

⁶⁵¹ Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 201–208. Wittig, Claudia. *Learning to be Noble*, p. 175. „Veidrodžių“ literatūroje XVI a. pab. – XVII a. Abiejų Tautų

charakterizuoti turėjęs vadovavimasis impulsais (ar net veikiau impulsų vadovavimas žvėriui) negalėjo būti priimtinas – juk savęs nevaldantis reikalingas valdančiojo ir: kaip valdyti kitą gali kas, savęs nesuvaldąs? Jau prieš kurį laiką Giedrė Mickūnaitė iškėlė tezę dėl M. Husoviano „Giesmės“ interpretacijos: poemoje medžioklė tai – riterių turnyras, o nukautas stumbras – suriterinamas ir sužmoginamas priešininkas⁶⁵²; pasiūlytą temą mąga pratęsti sava variacija: nukauti stumbrą tai kartu nudobti žvėrį savyje.

Skrybiaus apibendrinimas

Tad vienoje pusėje – pamaldūs, savitvarda pasižymėti turėję, ištikimi ir racionalūs etc. kilmingieji, o kitoje – nekilmingieji, kurie lyg šunys: mažą ką tenuvokę, sugedusiais papročiais ir reikalingi šeimnininko; nors ir žmonės, tačiau dėl jiems neva būdingų savybių veikiau primeną gyvulius. Dehumanizacija šiuo atveju, žinoma, neturėtų būti suprantama tiesmukai: jog, pavyzdžiui, apie nekilminguosius (kad ir valstiečius) svarstyta, jog šie – ne žmonės; dehumanizacija šiuo atveju – siekis pavaldžiajam priskirti elgseną, ne tokią, kokia turėtų būti pritinkama žmogui, ir todėl turėjusią neatitikti kilnuomenės savivaizdžio. Tokiu būdu dehumanizacija-animalizacija su savo konkrečia šuns išraiška turėtų būti suvokiama kaip skyriaus pradžioje aptartos retorinės tradicijos pasitelkti gyvūnus, nusakant žmonių ar grupių bruožus, tąsa – valstiečiai yra šunys tiek, kiek šuniška šių prigimtis. Žinoma, kartu tokia pavaldiesiems primesta (įsivaizduojama) tapatybė kūrė erdvę ir atitinkamam nekilmingųjų traktavimui; arba atvirkščiai: animalizacija galėjo išaugti poreikio pateisinti jau egzistavusias praktikas. Bet kuriuo atveju, aiškintis, kas pirmiau – višta ar kiaušinis – nėra šio tyrimo tikslas, esmingiausia konstatuoti patį paskirų elementų ryšį, apčiuopti bent kai kuriuos diskurso sąlyčio taškus su realiai kilmingųjų ir nekilmingųjų, ponų ir valdinių tarpe egzistavusiais socialiniais santykiais. Galiausiai svarbu, jog ir kiaušinis, ir višta vienu metu: valdžia visada reikalinga pagrindimo ir pati valdžią tą pagrindimą pasiūlė: tokie kaip šunys, mat valdyti, ir valdyti, mat šuns prigimtis. Ir nors lietuvių retorinė figūra, siekdama diskredituoti kone nevaržomą kilmingųjų laisvę teigusį lenkiškąjį diskursą, „Pasikalbėjime“ lenkų ponams priskyrė nežmonišką elgesį su kitais („[...] priminsiu, jog engiate žemesniuosius luomus, jog juos tiesiog už nieką laikote, miestiečių ir valstiečių luomus vos

Respublikos kilmingajam keltų asmeninės elgsenos siekiamybių apžvalga: Świderska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis*, p. 91–108.

⁶⁵² Mickūnaitė, Giedrė. „Didžiojo kunigaikščio medžioklė“, p. 17.

žmonių giminei priskirate [...])⁶⁵³, šiame skyriuje nagrinėta prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso plėtotė leistų sudvejoti, ar situacija Lietuvos Dižiojoje Kunigaikštystėje labai jau skyrėsi. Taigi, jeigu pirmajame skyriuje kalbėta apie narystės kilnuomenėje kriterijus (kas yra kilmingasis), tai šiame skyriuje kalbėta apie tai, *ką reiškia* būti kilminguoju jau priklausant grupei (*koks* yra ar turi būti kilmingasis). Jeigu praeitame skyriuje konstatuota dorybės svarba nusakant kilmingumą, tai šiame skyriuje dorybės ir nedorybės tarsi konkretizuotos ((ne)tikratikystė, melas, išdavikiškumas etc.). Žinoma, po viso to pamatais lieka klausimas, aktualus ir nagrinėtas pirmajame skyriuje: kas turėjo nulemti paskiro individo ar ištisų grupių prigimtį? Jeigu kilmingieji charakterizuotini dorybingumu, o nekilmingieji jų stygiumi ar gyvūniška prigimtimi, tai iš kur ji? Galimybė ją paaiškinti – kaip ir parodyta praeitame skyriuje analizuojant kilmingumo įgyjimą – liko dvejopa: viena vertus, galimą sieti su išmokstama elgsena (čia šuns metafora būtų galima pratęsti dresūros konceptu), antra vertus, galimai suvokiamą kaip paveldimą krauju iš pirmtakų. Pastaroji galimybė, sietina su prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursu, tiek nekilminguosius su tik ką visais aptartais jiems priskiriamais atributais, tiek ir kilminguosius artintų jų kaip kone atskirų padermių (rūšių) traktavimo link⁶⁵⁴. Jeigu taip, jos iš kur ir iš kada?

⁶⁵³ [...] *y to obiter przypominal iżeście niższe stani / ucisnęli / iż ich sobie prosta za nic nie macie* [...] („Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, p. 169 (liet.), 248 (lenk.)).

⁶⁵⁴ Šiame kontekste įdomu pastebėti, jog „rasės“ sąvoka, panašu, pirmąkart pasirodė 1522 m. Prancūzijoje ir buvo susijusi su medžiokle bei būtent gyvūnų rūšimis, o vėliau iš šio konteksto imta aplikuoti ir kilmingiesiems: de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood“, p. 200–203.

3. PRADŽIOS: VALDŽIOS ISTORIZACIJA

Ižanga: laiko dimensijos

XVI a. 8 deš. Eustachijus Valavičius (†1587) sprendė Kobryno pilies teisėjo Mykolo Buchovieckio ir nuo jo esą pabėgusių pavaldinių Supruno, Klimo ir bei jų sūnų bylą. M. Buchovieckis savo valdžią jiems grindė tuo, jog bėgliai jam priklausė įkaitu iš dviejų brolių Charičių. Teisman pristatyti pavaldiniai prisipažino, jog „[...] nuosavi tų Charičių tėvoniai ir neišeiviniai [žmonės] yra, ir nuo senų esą laikų tame jų dvare – dar prie jų [Charičių] protėvių – ir tėvai jų, ir jie patys su žmonomis ir vaikais gyvena“⁶⁵⁵. Tad ne tik kilmingieji valdytojai, tačiau ir patys nekilmingi „žmonės“ gerai žinodavo savo pavaldinystės istoriją, išsitekusią per daugiau nei vieną savo pačių, o taip pat ir jų ponų, kartą. Išskirtinesniais atvejais – visaip kaip pavaldinius susigražinti bandžusių Brastos vienuolių augustinų atveju – pavaldinystės tradicija galėjo būti nuvesta iki pat „[...] jo mylistos šlovingos atminties karaliaus [sic!] Vytauto [...]“⁶⁵⁶. Tad visai kaip ir kilmingumo įrodinėjimo, kuomet referuota į kone amžius besitęsusią istoriją, taip ir viešpatystės kitiems atveju – tradicija buvo kertinės svarbos argumentas. Kaip paveldimas tapo kilmingumas, taip paveldimas tapo ir nekilmingumas bei pavaldinystė – iš kartos į kartą perduotos nenusikratytos prievolės kūrė „valstietiškos senaties tradiciją“⁶⁵⁷. Šitaip paveldima tapo ir valdžia tiems, kurie (kad ir dėl priskyrimo žemei) galėjo būti paveldimi kitų.

Kaip pademonstruota anksčiau, skirtumą tarp kilmingojo ir nekilmingojo būklių pirmiausia įgalino kilmė, o, iš kilnuomenės perspektyvos, grupių tarpusavio santykį nusakė valdžios-pavaldumo, laisvės-nelaisvės, žmogiškumo-gyvūniškumo ir įvairios kitos dichotomijos. Be to, pati socialinė struktūra nulėmė, jog, kaip gimta nelaisvais valstiečiais ar

⁶⁵⁵ Sprendimas Kobryno pilies teismo teisėjo Mykolo Buchoveckio bei jo pabėgusių valdinių, gautų kaip įkaitas iš Charičių, byloje. 1570.02.12, Dabučinas: *Они, очевидно передо мною стоячы поведили и знали се сами добровольне до того, ижъ властные отъчичи тыхъ Харицовъ есть а непохожие, и отъ давныхъ дей часовъ в томъ именью ихъ еще за продковъ ихъ, отцы ихъ, и они сами зъ жонами, и з детьми мешкають* (LM: Knyga Nr. 271, nr. 12, p. 19–20)

⁶⁵⁶ Sprendimas byloje tarp šv. Augustino vienuolijos provinciole ir dviejų pabėgusių bažnytinio Kostomolotos dvaro pavaldinių. 1569.12.12, Brasta (LM: Knyga Nr. 271, nr. 1, p. 9–10): [...] *дей тые помененые подданные его от давныхъ часовъ, еще от славное памети короля Витовта* [...]. Į Vytautą referuota dėl turėtos pergamentinės privilegijos, be to, šis valdovas buvo augustinų Brastoje fundatorius.

⁶⁵⁷ Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, p. 160.

valdžiusiais (ar bent jau tokią teisę turėjusiais) kilmingaisiais, taip iš nelaisvųjų kilo kiti nelaisvieji, o iš laisvųjų ir kilmingųjų gimė kiti kilmingieji. Tokia socialinė realybė, kilnuomenės tarpe pasižymėjusi klasinės endogamijos elementais, sukerpta su idėjomis apie krauju paveldėtą prigimtį, suponuoja dar vieną nujaučiamą pasekmę – kilme nesidalinama, ja perskirtos socialinės grupės suvoktinės kaip istoriškai genealogiškai nesusijusios, o luomiškumas ir padermiškumas funkcionuoja sinonimiškai⁶⁵⁸. Kartu tai turėtų paaiškinti ir priešpastatomoms grupėms būdingų prigimčių skirtingumą: iš šunų – šunys, o iš erelių – ereliai. Toks mintijimas numato galimą idėjos ekspansiją į gretimas laiko dimensijas – praeitį ir ateitį: taip yra, mat taip buvo, ir, mat taip yra, taip bus. Tokiu būdu tarsi rastųsi intelektualinės erdvės, nors galbūt ir neeksplicitiškai suformuluotai, prigimtinės vergovės (angl. *natural slavery*) idėjai, aplikuotai ne pavienių individų, o išties grupių (kilnuomenės ir nekilmingųjų) atžvilgiu.

Tokio argumento principas iš dalies tapatus kilnuomenės genealoginiam mąstymui-savimonei, grįstai vertikalios giminystės (kilmės) svarba ir pasižymėjusiai būdingu išsitęsimu laike, kuomet protėvių praeities nuopelnai turėjo pagrįsti dabartį ir projektuoti, arba įpareigoti, būsimas kartas⁶⁵⁹. Kita vertus, nors ir tarpstas visose laiko dimensijose, sakyтина, besąs istorinis, gal kiek paradoksaliai, visgi, toks mąstymas nėra istoriškas – jis kone nepalieka erdvės kismui ir veikia precedentais grįsto atsikartojamumo pagrindu⁶⁶⁰: kilmingieji ir liks kilmingaisiais, o prasčiokai prasčiokais. Tačiau šiame tyrime nagrinėjamų klausimų atveju būtent tai tyrėjui suponuoja tam tikrą viltį: tokia perpetualaus kilnuomenės atskirumo idėja, jeigu būtų papuolusi į tuometį istorijos rašymą, manytina, turėjo pasireikšti anachronistiškai į mitinę bendruomenės praeitį perkelta kilnuomenės ir

⁶⁵⁸ Plg. tyrimo išeities tašku tapusiame Bychovco Kronikos pasakojime kilmingiesiems ir nekilmingiesiems apibūdinti pasitelktą rusėnišką sąvoką *рожаи*. Žr. nuorodas nr. 25–26.

⁶⁵⁹ [Bresc, Henri. „Europe: Town and Country (Thirteenth–Fifteenth Century)“], *A History of the Family. Volume 1: Distant Worlds, Ancient Worlds*, edited by André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen & Françoise Zonabend. Cambridge, Oxford, 1996, p. 438–442, 465. Dewald, Jonathan. *The European Nobility*, p. 168. Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija*, p. 10.

⁶⁶⁰ Tokį istorinio mąstymo tipą būtų galima pavadinti „analoginiu“ arba „synchroniniu“, priešpastatant jį „diachroniniam“, grįstam pokyčio ir anachronizmo pojūčiu, žr.: Pollmann, Judith. *Memory in Early Modern Europe*, p. 47–54. Tokiame kontekste plg. svarstymus apie skirtingas A. Goštauto ir P. Roizijaus *translatio iuris* koncepcijas, kur A. Goštauto „Argumentai“ (*Rationes*) dėl teisėjų skyrimo tvarkos iš esmės yra „analoginės“ istorinės sąmonės išdava: Knieža, Skirmantas. *Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatumo veiksnys*. Daktaro disertacija (H 004). Vilnius, 2025, p. 108–111.

prastuomenės perskyra. Tokios perskyros forma galėjo būti įvairi. Viena iš tokio potencialiai sukonstruotino pasakojimo galimybių – išankstinė skirtinga grupių etninė kilmė, neretai, supinta su pasakojimu apie nukariavimą, tuo pačiu paaiškindant ir vienos grupės valdžios kitai genezę (nukariavimo teisė)⁶⁶¹. Kita įmanoma galimybė – luominės valdžios santvarką pateikti kaip ikiistorinę, egzistavusią dar *iki pasakojimo* (šitaip skirtumas kilme vis dar įmanomas, tačiau jis nebūtinai iš anksto etninis ar rasinis, ir bet kuriuo atveju vis tiek funkcionuotų sufabrikuotos istorinės tradicijos (papročio) pagrindu)⁶⁶². Tokiu būdu, jeigu aptinkama, tokia socialinių grupių padermiškumo idėja galėtų būti traktuojama kaip tam tikras prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso įrodymas ir jo raiška. Kažką tokio būtų galima anticipuoti, pavyzdžiui, romėniškajame etnogenetiniame pasakojime (juoba elitinis jo pobūdis pažymėtas jau nekart)⁶⁶³. Kita vertus, vien istorinių pasakojimų analizės šiuo klausimu suabsoliutinti taip pat nederėtų, mat laikotarpio istorikų ar istorinių aspiracijų turėjusių autorių tekstai nebūtinai buvo diskurso alfa ir omega⁶⁶⁴.

Bet kuriuo atveju tokia galimybės radikališkos grupinės perskyros kilme mintis tesuteikia pirminį impulsą bendresniam šio skyriaus siekiui – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. sukurtų istorinių pasakojimų analizei. Tokioje platesnėje analizėje luomų padermiškumas tėra viena iš galimų kilnuomenės, nekilmingųjų ir jų tarpusavio santykių istorizavimo konfigūracijų. Be taip suformuoto klausimo, identifikacijos ir persvarstymo istoriniuose XVI a. pasakojimuose reikalingi, jeigu aptiksimi, ir apskritai kilmingumo instituto ir valdžios santykių genezės aiškinimai. To imantis

⁶⁶¹ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 106. Be to, nepamirština, jog tuopatmet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje funkcionavo karo belaisvio, kaip nelaisvųjų šaltinio, idėja (plg. PLS XI, 12. ALS XII, 12. TLS XII, 21).

⁶⁶² Plg. XII a. pab. poeto Arnaut de Mareuil Aragono karaliui Alfonui II skirtą traktatą *Razos es Mesura*, kuriame teigta, jog kilmingieji – tai dar Adomo ir levos laikais Dievo atrinktų dorybingųjų palikuonija (Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 245–247).

⁶⁶³ Baronas, Darius [et al.]. *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 28–29. Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos“, p. 14, 23–24. Petrauskas, Rimvydas „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, p. 92–93.

⁶⁶⁴ Šiuo atveju tokia pastaba reaguojama į situaciją, kuomet vadinamoji „nukariavimo teorija“ (lenk. *teoria podboju*) sarmatizmo atveju nuneiginėta atsižvelgiant į tai, jog nei viename 1550–1650 m. periodo istoriografiniame tekste apie neva autochtonus nukariavusius ir pavergusius sarmatus nepasakota. Nors tai labai svarbus argumentas, visgi, istorinė sąmonė ar diskursas (kaip, tikimasi, demonstruoja ir šis tyrimas) nebūtina išsitemko tik istorinių kronikų ar metraščių puslapiuose. Dėl sarmatiškosios nukariavimo teorijos žr.: Kruk-Siwiec, Justyna. „Czy chłopci zostali skolonizowani“, p. 1–28.

omenyje turėtini ankstesnių šio tyrimo dalių pastebėjimai, o pirmiausia ir svarbiausia – *nobilitas* sampratos polisemantiškumas, t.y. dvigubas kilmingumo (ir tad kilnuomenės, kaip korporacijos) aiškinimas: kaip kilmės arba kaip dorybės (ir atitinkamai to sponuotų išvestinių interpretacijų). Tai svarbu, mat, įmanomus istorinius pasakojimus svarstant teoriškai, tokia perskyra turėtų nulemti ir skirtingų istorinio kilnuomenės bei jos valdžios aiškinimo koncepcijų amplitudę: nuo jau minėto „padermiškojo“ aiškinimo viename iš ekstremumų iki numanomai gerokai egalitariškesnio, kilnuomenės ir prastuomenės *a priori* neperskyrusio arba erdvės plebėjų kooptacijai palikusio, kitame gale. Be kilmingumo sąvokos dviprasmybių, paieškose įsidėmėtinos 2-ajame skyriuje įžaidimo šunimi (šuns, kaip kilmingojo antitezės) „skrodimo“ metu paaiškėję kilmingąjį ir nekilmingąjį charakterizuoti esą turėję atributai – (ne)dorybės ir elgsena (*habitus*). Juk, jeigu šie suvokti kaip brėžę skirtumą tarp kilmingojo ir prasčioko ir *ipso facto* grindę kilnuomenės valdžią plebėjams, tuomet tokioje XVI a. historiografinių pasakojimų analizėje anokie atributai esti lygiai dėmesio vertu „taikiniu“.

Tokiu būdu rinktinių laikotarpio istorinių koncepcijų narpliojimas turėtų tapti iki šiol nagrinėtų idėjų apie kilmingumą, kilmę, ir valdžią patikrinimu ir atskleisti tų idėjų raiškas. Tokiai užmačiai palankiomis aplinkybėmis dera laikyti keletą su pačiais šaltiniais ir istorijos rašymu susijusių ypatybių. Pirmiausia, pozityvus turėtų būti tokių reiškinių, kaip rašytinė kultūra, istorijos rašymas, kilmingumo įrodymai ir genealoginė savimonė, bendramatiškumas ir saitas su šioje problematikoje kone pagrindiniu mechanizmu – kultūrine atmintimi⁶⁶⁵. Iš to išvestinas tamprus ryšys tarp istorinių pasakojimų ir dabarties įtvirtinimo bei ateities konstravimo per tradicijos ir senaties sukūrimą⁶⁶⁶. Kitas dėmesio vertas aspektas – genealogijos įspaudas istorijos rašyme tiek metodo, tiek naratyvo konstravimo požiūriu, kuomet, operavus genealogija, kaip tam tikra aiškinimo ir suvokimo kliše, imtasi aiškinti socialinės realybės ištakas ar kompleksiskumą⁶⁶⁷.

⁶⁶⁵ Assmann, Jan. *Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2012, p. 34–41.

⁶⁶⁶ Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności“, p. 25. Szymański, Józef. „Fetyszyzm początków w średniowiecznej historiografii“, p. 83. Pollmann, Judith. *Memory in Early Modern Europe*, p. 59–61, 75–79. Assmann, Jan. *Memory and Early Civilization*, p. 53–54. Orzeł, Joanna. *Historia – Tradycja – Mit*, p. 14, 94.

⁶⁶⁷ Spiegel, Gabrielle M. „Genealogy: Form and Function“ p. 46–51. Taip pat: [Pohl, Walter. „Genealogy: A Comparative Perspective from the Early Medieval West“], *Meanings of Community across Medieval Eurasia. Comparative Approaches*, ed. Eirik Hovden, Christina Lutter and Walter Pohl. Leiden, 2016, p. 254: *Rather they [genealogijos – K. Č.] offer ways of structuring the social world and its perception which may lose or gain importance in societies of very different complexity.*

Aiškinimo objektas galėjo varijuoti nuo konkretaus pavienio individo ar šeimos (dinastijos) iki ko narių skaičiumi skaitlingesnio, pavyzdžiui, socialinės grupės, tautos (genties) ar net valstybės. Toks genealoginio mąstymo (genealogikos), besitelkusios ties sinonimiškomis kilmės, pradžios bei ištakų kategorijomis, gajumas konstatuojamas ir „tautų genealogijų“, dažnai susijusių su *origo gentis* pasakojimais, atveju⁶⁶⁸. Tai – savo forma antikinių ištakų naratyvai, galėję būti atskiri, galėję būti kitų kūrinių dalimi ir įprastai skirti didesnės ar mažesnės grupės atsiradimui ir kilmei nušviesti. Imliai inkorporuoti į istoriografinės Viduramžių praktikas, *origo gentis* pasakojimai pasižymėjo autochtoniniais ar, net įprasčiau, alochtoniniais, t.y. atsikėlimo, siužetais. Gerai žinoma, jog Viduramžių ir Ankstyvųjų Naujųjų Laikų Europai būdingi pasakojimai apie romėniškas, trojėniškas, gotiškas ar net skitiškas (pavyzdžiui, škotų!) kilmės teorijas turėjo keletą tikslų⁶⁶⁹. Viena vertus, būtų sunku nuneigti kartais galbūt savitikslių eruduoto smalsumo tenkinimą; antra vertus, pasakojimais ieškota prielaidų dažnai gana heterogeniškų visuomenių bendrystei; trečia vertus, ypač kuomet interpretuojamos iš etnosimbolistinės perspektyvos, tokios „tautų genealogijos“ bylojo apie bendruomenės siekius, naudojantis praeitimi kaip tuščia drobe, ieškoti ar kurti palankius precedentus, grįsti pretenzijas į erdvę ar išskirtinį statusą, visos „genties“ orumą⁶⁷⁰. Čia pat reikiama vienės išlygos, aktualios ir etnosimbolizmo kontekste – įprastai tokie istorizavimai (įtraukiant *origo gentis*) skaityti išorinių bendruomenės perskyrų kontekste (lietuviai-maksvėnai, lietuviai-lenkai etc.), tačiau tai nereiškia, jog tokių istorinių pasakojimų negalima panaudoti aiškinimų apie vidinius (socialinius, luominius, klasinius) konkrečių bendruomenių skirtumus paieškose. Dargi šie kaip tik įsidėmėtini, mat nusakė, kas sudaro „mes“.

Taigi, šiuo skyriumi⁶⁷¹ imsiasi sujungti du laukus – istorijos rašymo ir socialinių santykių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. – esančius

⁶⁶⁸ Dėl „tautų genealogijos“ sąvokos žr. nuorodą nr. 56.

⁶⁶⁹ Bickerman, Elias J. „Origines gentium“, *Classical Philology*, vol. 47, no. 2, April 1952. Chicago, 1952, p. 65–81. Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności“, p. 9–27. Reynolds, Susan. „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm“, p. 375–380. Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 56–65.

⁶⁷⁰ Plg.: Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*, p. 68–70. Taip pat: Knieža, Skirmantas. „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą“, *Literatūra*, t. 65 (3). Vilnius, 2023, p. 35–49.

⁶⁷¹ Kitur ta pačia problematika publikuotas tekstas (Čižauskas, Karolis. „Kilmingieji ir nekilmingieji XVI a. genealoginiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *origo gentis* pasakojimuose“, *Joachimas Lelewelis ir pagalbinių istorijos mokslų praeitis, dabartis, ateitis*, sudarytoja Rūta Čapaitė. Vilnius, 2024, p. 315–349) apima siauresnį

vieno ir to paties objekto – valdžios genealogikos – pusėmis. Pastarasis konceptas šio skyriaus kontekste turėtų atsiskleisti kaip siekis tarpgrupinį pavaldumą pagrįsti besinaudojus genealoginėmis kategorijomis ir instrumentarijumi. Šią mintį geriausiai sutalpina vienas iš pagrindinių šioje dalyje analizuosimais šaltiniams keliamų klausimų: 1) ar/ir kokiomis formomis XVI a. istoriniuose tekstuose aptinkamas suvis aktualizavęsis kilmės, kaip pamatinės perskyros tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų grupių, teigimas ir istorizavimas?; taip pat klaustina: 2) kaip nagrinėsimuose tekstuose nušviesta kilnuomenės ir kilmingumo institutų genezė?; 3) kaip (jeigu) XVI a. istoriografijoje aiškintas valdžios ir pavaldumo santykių tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje užsimezgamas?

Atsakyti į klausimus pasitelkiami pavieniui nagrinėjami istoriniai laikotarpio tekstai, sukurti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ar jos intelektualinėje aplinkoje: 1) Bychovco Kronika (XVI a. 3/4 deš.); 2) Vaclovo Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) traktatas (~1550 m.); 3) Motiejaus Strijkowski veikalas „Apie pradžias“ (1577 m.). Tokią šaltinių selekciją galima argumentuoti keliariopai: viena vertus, nekilmingųjų subordinacija ir šios pagrindimas interpretuoti pirmiausia kaip lokalus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klausimas (šitaip – bent jau dabar – atsišliejama nuo, žinoma, išties svarbių vienalaikių (pirmiausia lenkiškų) istorinių tekstų (pavyzdžiui, Martyno Kromerio ar Bielskių kronikų), tačiau šitaip nesiekama paneigti jų įtakos „lietuviškiesiems“ pasakojimams); antra vertus, manoma, jog šių rinktinių per XVI a. maždaug pusės šimtmečio atstumu pasklidusių tekstų pakaks jų siūlomų atsakymų į suformuluotus klausimus įvairovei, dermei ar nedermei, akcentams etc. atskleisti. Nagrinėjant aptartus tekstus bus telkiamasi tiek į šiuose esančius *origo gentis* pasakojimus, tiek (jeigu esti) ir į tai, kas už jų, neišsitenkant vien mitinės ar legendinės praeities dalyje. Be to, pasirinkti tekstai bus nagrinėjami pavieniui, o ne kaip viena „Palemono mito“ visuma, šitaip išvengiant metodologinės problemos, kuomet vienos kurio nors pasakojimo versijos pagrindu imamasi generalizuoti, šitaip nustojant galimų skirtubių.

klausymą (tik išankstinės kilmės tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų), pritaikytą daugiau šaltinių ir tik pasakojimų *origo gentis* dalims.

3.1 Bychovco Kronika (XVI a. 3/4 deš.)

Bychovco Kronika, t. y. vienas išbaigčiausių⁶⁷² Lietuvos istorijos pasakojimų Lietuvos metraščio (arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Kronikos) sąvadų tarpe, buvo sukurtas veikiausiai XVI a. 3-iojo arba 4-ojo dešimtmečio viduryje (jokiu būdu ne vėliau 1538 m.). Tekstas gana tikrai sietinas su tuomečio Vilniaus vaivados ir kanclerio A. Goštauto asmenybe. Aišku, jokiu būdu jo netapatinant su rašovu ar taip pat visų kūrinyje pasirodančių idėjų autoriumi, dera pripažinti neabejotiną didiko pažiūrų ir veiklų svarbą įvairioms teksto ypatybėms⁶⁷³. Taigi, teksto sociokultūrinė terpė ir žiūros taškas – išskirtinai „kilnuomeniškas“, o turbūt net ir konkrečiau – didikiškas, tuo tarpu, kronikos sukomponavimo laikotarpis buvo ir šiuo darbu aptarinėjamų pokyčių įsibėgėjimo metas. Be to, primintina, jog viso tyrimo problema ir objektas (valdžios genealogika) suformuluoti būtent vieno iš šio istorinio pasakojimo siužetų pagrindu.

Išsamus ir nuoseklus valstybės ir tautos istorijos pasakojimas kronikoje pradėtas pasakojimu apie Atilos žiaurumą, tapusį akstinu romėnų pabėgimui iš Italijos ir atsikėlimui į Lietuvą. Iškart dera klausti, kas sudarė ateivių grupę. Ar galima ką pasakyti apie šios kolonistų grupės socialinę struktūrą, sudėtį ir pan.? Apsvarstyti tokius pasakojimo elementus svarbu, mat šie galėtų byloti idėją, jog kai kurie socialiniai santykiai ar institutai istorinės senaties požiūriu pralenkė net pačią Pabaltiję romėnų sukurtą naują valstybę. Pirmiausia nusakyta, jog iš hunų apgultos Akvilėjos pasitraukė ir vėliau Baltijos jūra išplaukė „kunigaikštis Apolonas“ (sic) su „penkiais šimtais romėnų kilnuomenės šeimų“ ([...] *piat sot semen*⁶⁷⁴ *szlachty Rymskoe* [...]), tarp kurių išskirtos keturios padermės-giminės (*czotyry rożaj*): Dausprungo (Kentautų herbo), Prospero Cezarinio (Stulpų herbo), Julijono (Meškos herbo)

⁶⁷² Savo chronologine apimtimi ir kai kurių pasakojimų detalumu su Bychovco Kronika varžytis galbūt galėtų Račinskių nuorašas, t.y. viena iš Vidurinio sąvado redakcijų (žr. tyrimą ir šaltinio publikaciją bei vertimą: *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, parengė Kęstutis Gudmantas. Vilnius, 2024).

⁶⁷³ Istoriografiniai svarstymai apie kai kurias datavimo galimybes, autorystę ir pan.: Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina*, p. 79–83. R. Jaso svarstymai dėl datavimo: [Jasas, Rimantas. „Bychovco kronika ir jos kilmė“], *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p. 8–38. Kai kurios kitos A. Goštauto įtakos tekstui: Petrauskas, Rimvydas. „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos“, p. 67–68.

⁶⁷⁴ Šį žodį veikiausiai reikia suprasti kaip klaidingai perskaitytą *семеи*. Rusėniškoje vartosenoje *семья, семья, семе* – tai kartu ir šeima, ir palikuoniją, ir sėklą (vyro, augalo) nusakantis terminas (*ГСБМ*, т. 31, p. 207–208).

ir Hektoro (Rožės herbo)⁶⁷⁵. Taigi, aukšta romėnų kilme dvejoti netenka, dargi apčiuoptina jau ir tuo metu romėnų kilnuomenėje esą egzistavusi vidinė hierarchija, kuri importuota ir į naująją tėvynę – tai ne tik tiesiog kilmingieji, tačiau taip pat kunigaikščiai, dalis kurių (suminėtos keturios heraldinės giminės) vėliau pasakojime paverstos konkrečių XVI a. pr. didikų ir kilmingųjų protoplastais⁶⁷⁶. Tačiau ar tai viskas? Ar pasakojimo romėnų kilnuomenė, neskaičiuojant esą kartu paimto astronomo (detalė, turėjusi suponuoti kelionės krypties neatsitiktinumą), buvo vieninteliai, kurie neva išsilaipino Žemaitijoje? Esminis klausimas kyla, kaip interpretuoti tam tikrą nedidelį ateivių sudėties apibūdinimo fragmentą, o būtent, jog Palemono svita kelionėn „išsiruošę su viskuo“ (*zabrawszysia zo wsim*). Lieka numanyti, jog tai turėjo reikšti, jog kunigaikštis Palemonas kelionėn patraukė ne tik su kitais kilmingaisiais, tačiau ir su įvairiausiais pavaldiniais ir aplinka plačiaja prasme⁶⁷⁷. Taip šią vietą, panašu, interpretavo ir J. Jurkiewiczzius, kunigaikščio ir jo svitos nusakymą kronikoje supratęs lyg anuometės (t.y. XVI a.) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės miniatiūrą⁶⁷⁸. Tokiu būdu, dar *ikilietuviška* ne tik kilnuomenė, tačiau ir jai pavaldieji; ar pastarieji – taip pat romėnai, neaišku, tačiau galbūt šįkart ir ne taip svarbu.

Išsilaipinę Žemaitijoje atvykėliai esą terano „[...] vešlius ažuolynus, lūžtančius nuo gausybės visokių žvėrių [...]“ ir „[...] upėse aibę nepaprastų žuvų [...]“⁶⁷⁹. Taigi, įsikurta tarsi tuščioje, niekieno neužimtoje, žemėje. Neminimi kokie nors alochtonų aptikti autochtonai – nei pavergtini pavaldieji, nei – o tai svarbiausia – kokie nors iki romėnų čia jau buvę kiti kilmingieji (taigi, romėniškoji kilnuomenės valdžia – beprecedentė, o alachtoninis pasakojimo pobūdis ir atvykėlių kilmė nuosekliai transformuojasi i autochtoninę). Būtent čia, pagal būdingą biblinį topą, romėnai „[...] įsikūrė ir ėmė daugintis [...]“ (*poselili y poczali rozmnożatysia*)⁶⁸⁰. Tai pirmiausia, žinoma, reiškė valdančiosios Palemono giminės medžio augimą ir šakojimąsi,

⁶⁷⁵ *A kniaża imenem Apolon, ktoroie tež u tom meste było zabrawszysia zo wsim, y pry nem było piat sot semen szlachty Rymskoie, a meży nimi czotyry rożaj na wyspie Rymskoie imenem [...]* (IICP/I, t. 17, p. 474). Dėl galimų šių konkretizuotų asmenų protipų: Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai“, p. 113–138.

⁶⁷⁶ Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, p. 97.

⁶⁷⁷ Plg. Račinskių nuoraše jau detalizuota, jog Palemonas pasiėmė ir žmoną, ir vaikus, ir pavaldinius, ir iždą (*Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas*, p. 153).

⁶⁷⁸ Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina*, p. 61–62.

⁶⁷⁹ *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p. 43.

⁶⁸⁰ IICP/I, t. 17, p. 475. Dėl erdvės, į kurią patenkama ir dėl dauginimosi topo: Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, p. 111 ir kt.

kronikos tekste sukonkretintą legendinėmis atžalomis, tačiau paraleliai nurodė ir romėnų valdžios plitimą erdvėje – Jurbarko, Kauno, Vilkmargės ir kitų pilių (ne miestų!⁶⁸¹; tekste – rusėn. *horod*) kūrimą. Pilies elementas svarbus dėl keleto aplinkybių: pirmiausia, kaip valdžios įrankis ir tinklas, beje, negalėjęs egzistuoti be pavaldžiųjų⁶⁸²; antra, būdingas alochtoniniams *origo gentis* pasakojimams⁶⁸³, miestų ar pilių įkūrinėjimo elementas turėjo byloti apie erdvės su kultūrinimą – tokiu būdu atsiveria papildoma pasakojimo interpretavimo dimensija (romėniškumas – ne tik žmonės, tačiau ir civilizacija)⁶⁸⁴. Kaip bebūtų, plečiantis valdančiajai giminei, nors ir ne visai aišku, iš kur, psirodė kunigaikščio Speros, įsikūrusio ties jo garbei pavadintu ežeru, „valdiniai“ (*poddanyi ieho*)⁶⁸⁵, po pono mirties stabmeldiškai ėmę jam atnašauti aukas. Tai pirmas tiesioginis kokios nors pavaldžiųjų kategorijos paminėjimas. Kita vertus, svarbu, kad rusėn. *подданный* (ar atitinkamai lot. *subditus*) net ir XVI a. pirmos pusės ir vėlesnėje vartosenoje toli gražu nebūtinai reiškė tik kokią nors nekilingą pavaldinį, pavyzdžiui, valstietį⁶⁸⁶. Kas šie romėnų Palemonidų pavaldiniai, bet kuriuo atveju liko neaišku: ar tai galbūt kartu atsigabenti tarnai, o gal vėliau aptikti ir subordinuoti čiabuviai? Antrojo varianto atveju, pasakojime šie liktų nebylūs ir neveiksnūs, kone lyg tie patys Žemaitijos giriose aptikti laukiniai žvėrys.

Kitąkart, kaip galima suprasti, jau būtent nekilingieji paminėti aiškinant Lietuvos vardo radimąsi. Romėniškos kilmės kunigaikštis Kernius „savo itališka kalba“ (*iazykom swoim włoskim*) išrado *Litusbania* pavadinimą, kol, tuo tarpu, „prasti žmonės lotyniškai pavadinti nesugebėjo“ (*prostyi lude ne umeli zwaty po latine*). Jeigu prieš tai aptarti „pavaldiniai“ – ne iki galo preciziška kategorija, tai „prasti žmonės“ (rusėn. *человек простой* arba lot. *homo simplex*) – tokių interpretacinių problemų nekelia, tai jau akivaizdžiai lmingiems romėnams pavaldūs plebėjai. Tai – Kerniaus „žmonės“ (*liudij tyie*

⁶⁸¹ Toks rusėniško termino *городъ* vertimas siūlomas ir: Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas, p. 145.

⁶⁸² Beje, atkreiptinas dėmesys, jog, pavyzdžiui, XVI a. pilis jau nebuvo išskirtinai monarcho teisė (regalija), jomis disponavo įvairūs kilnuomenės sluoksniai: Volungevičius, Vytautas. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015, p. 263 (lentelė).

⁶⁸³ Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 70–72. Apie kolonizavimo (taip pat iki tol neapgyvendintų erdvių) ir miestų (polių) kūrimą antikiniuose *origo gentis* pasakojimuose: Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności“, p. 11–13.

⁶⁸⁴ Plg. *Latinitas*, kaip *translatio imperii, studiorum ir iuris* konceptą: Knieža, Skirmantas. *Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra*, p. 58–116.

⁶⁸⁵ *ИСПЛ*, т. 17, p. 476.

⁶⁸⁶ Taip būdavo pavadinami ir, pavyzdžiui, ponui pavaldūs kilmingieji (*subditus noster nobilis*) arba visi Lietuvos didžiojo kunigaikščio pavaldiniai (ponai ar kunigaikščiai taip pat).

jeho za Welleju oseli), sykiu su kunigaikščiu įsikūrę už Neries. Iš kur jie, nedetalizuota, taigi: arba atvykę kartu, arba čia romėnų rasti autochtonai, arba ir tai, ir tai⁶⁸⁷. Taigi, valdinių kilmė lieka neaiški. Galbūt kažką pasakojime paaiškinti turėjo aplinkybė, jog prasčiokai nemokėjo lotyniškai⁶⁸⁸. Tokia kalbinė valdančiųjų ir valdomųjų, kilmingųjų ir nekilmingųjų perskyra mintis kreipia praeitame skyriuje aptarto „lojimo“ link. Šiuo atveju „neloti“ tai – mokėti lotyniškai. Tokiu būdu ši grupių skirtis, manytusi, galimą interpretuoti dvejopai: viena vertus, kaip skirtingos kilmės, priklausymo skirtingoms gentims, išdava; antra vertus, kalba išnyra kaip klasinės priklausomybės žymuo⁶⁸⁹. Pirmoji interpretacija numatytų šio *origo gentis* elemento skaitymą iš praeities į dabartį, antroji – iš dabarties į praeitį (tad kaip anachronizmą). Bet kuriuo atveju – perskyra patalpinta dar mitinėse Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ištakose, pačioje Lietuvos vardo gimimo akimirkoje („nuo to laiko ėmė vadintis Lietuvos valstybe“)⁶⁹⁰. Taip pat svarbu, jog šiuo atveju kalbinis aspektas dar netapo pačios romėniškos kilmės įrodinėjimo įrankiu⁶⁹¹.

Tad iš kur nekilmingi romėnų pavaldiniai? Remiantis vien kronikos siužete pasirodžiusę kalbine perskyra, daryti išvadą, jog šitaip pasakojimu teigta ir skirtinga grupių kilmė – gali būti kiek per tiesmuka (telioka prisiminti anksčiau aptartą ir gerai žinomą kunigaikštystės visuomenės daugiakalbystę). Jau vien dėl to, kad iš teksto nesužinu, ar iki šiol aptarti kronikoje minėti

⁶⁸⁷ *ИСПЛ*, т. 17, p. 476.

⁶⁸⁸ Nepaisant to, kad Kernius kalbėjo „savo italų kalba“, ši detalė, matyt, neturi didelės reikšmės ir suprastina sinonimiškai lotynų kalbai (plg. Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos“, p. 13).

⁶⁸⁹ Turėtina omeny, jog to meto kilmingųjų lavinimas, o ypač didikų viršūnių tarpe, turėjo numatyti ir lotynų kalbos mokymąsi (ypač turint omenyje, pavyzdžiui, kanclerio pareigų specifiką). Tai gali liudyti tiek išlikę lotyniškai laikotarpio didikų autografa (Mikalojaus II Radvilos, A. Goštauto ir Pauliaus Alšėniškio autografų analizė: Čapaitė, Rūta. „Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinis ketvirtis – XVI a.)“, *Ženklai. Simboliai. Prasmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu*. Vilnius, 2019, p. 203–206), tiek ir pačių didikų (e.g. Mikalojaus II Radvilos sūnų) lotyniškai *manu propria* rašyti laišakai („Ze studiów bolonskich Jana Laskiego“, podał Władysław Pociecha, *Reformacja w Polsce*. Warszawa, 1926, nr. 1–2, p. 146–147), tiek faktas, jog jaunųjų didikų edukacinės kelionės metu tarpusavy kalbėta tik lotynų, italų arba vokiečių kalbomis (Chachaj, Marian. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*. Lublin, 1995, p. 14–15).

⁶⁹⁰ [...] y od toho času poczasia zwaty Panstwo Litowskoie [...] (*ИСПЛ*, т. 17, p. 476).

⁶⁹¹ „Lingvistinis posūkis“, nors ir siejamas su Flavio Biondo (1392–1463), įsibėgėjo kiek vėliau (Dini, Pietro U. *Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)*. Amsterdam – New York, 2014, p. 45–46).

pavaldiniai esą buvo autochtonai, ar alochtonai – tai liko nenušviesta⁶⁹². Net jeigu pavaldiniai atsigabenti, ar šie taip pat būtinai romėnai? Kiek daugiau aiškumo apie (bent jau dalies) nekilingųjų genezę atsiranda kiek vėliau, pasakojimui vystantis: Palemono palikuonims ir Lietuvos valdovams Kerniui ir Gimbutui išžygiavus į Rusiją, jie „[...] ir žmonių daugybę į nelaisvę parsivedė [...]“; tas pats galioja ir žygio į Latgalon atveju: „[...] ir visus su šaknimis išrovė, iškapojo, o kitus į nelaisvę Žemaitijon išvedė [...]“⁶⁹³. Tokiu būdu kilmingųjų ir nekilingųjų genezės Lietuvoje klausimas susidūrė ir su bent jau kiek to meto Didžiąjai Kunigaikštystei būdingo etninio įvairumo, nustojo egzistuoti kartais gana abstrakčioje kilmingumo-nekilmingumo schemeje. Tad bent dalis romėniškosios lietuvių kilnuomenės pavaldinių (ir tad dalis prastuomenės) – tai nelaisvaisias paversti latgaliai ir rusėnai. Po 1514 m. Oršos mūšio ar 1534–1537 m. Starodubo karo (ar, žinoma, ir gerokai iki tol) užvaldyta gausybė maskvėnų belaisvių, o taip pat per visą XVI a. Lietuvos teisėje tebegaliojęs nelaisvojo, kaip karo grobio, statusas – įsidėmėtini⁶⁹⁴. Tai jau, žinoma, teisė valdyti per užkariavimą (ir tad nukariavimo teorija, ar bent jau jos skutai)⁶⁹⁵, ir bent dalis pavaldžių – visai kita padermė nei kilmingi ateiviai; negana to, „pasodinti“ jie valstybės lopšio – tikrosios Lietuvos ir Žemaitijos – teritorijose (tad pasakojime fantominė likusi su romėnais galbūt atsigabenta prasčiokija kilmės aspektu turėjo tik dar labiau genealogiškai tolti).

Galiausiai, kalbant apie kilmės, kilmingumo ir valdžios klausimus, matyt, svarbiausia yra kai kas kita. Taip, pasakojime iš tiesų įmanoma identifikuoti tam tikras apriorinės kilmingųjų ir nekilingųjų perskyros kilme apčiuopas. Kita vertus, net jeigu būti lietuviu netapatu būti kilmingu romėnu, tai būti kilmingu lietuviu vis tiek turėjo reikšti būti romėnu. Dar daugiau, nors

⁶⁹² Plg. K. Gudmanto mintį, jog metraščiuose autochtonai „nedetalizuojami“, operavusią prielaidą, jog autochtonai apskritai yra (Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, p. 111).

⁶⁹³ [...] y Rusi mnoho szkody poczynili, y zemlu ich skazili, y ludej mnozestwo w polon poweli [...]; [...] y wsich wykorenił wystynal, a innych w polon wywel do Żomoytij [...] (IICPJ, t. 17, p. 477).

⁶⁹⁴ Apie mažiau žymių belaisvių išsidalijimą ir pasitelkimą ekonominėms veikloms: Sirutavičius, Marius. *Karo belaisviai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje*. Vilnius, 2002, p. 64–65. Apie nekilingus belaisvius: Petrilionis, Antanas. *Belaisviai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino karuose (XIV–XV amžiai)*. Daktaro disertacija (H 005). Vilnius, 2022, p. 75–82. Dėl teisinio karo belaisvių statuso žr. nuorodą nr. 661.

⁶⁹⁵ Tokiu būdu išvada apie sarmatiškosios nukariavimo teorijos nerealumą, iš dalies padaryta romėniškosios (!) lietuvių kilmės pasakojimo pagrindu, akivaizdžiai koreguotina, žinoma, romėniškojo pasakojimo atžvilgiu (Kruk-Siwiec, Justyna. „Czy chłopi zostali skolonizowani“, p. 10–11).

ir susijusios, kilmingumo ir konkrečios etninės kilmės kategorijos šiame *orgo gentis* pasakojime nebuvo identiškos ir sinonimiškos. Todėl paradoksaliai turbūt svarbiausia tai, jog visiškai nesvarbu, kokia pavaldinių kilmė. Tai dera su praeituose skyriuose aptartu kilmingumo ir kilmės saitų: kilmės nežinojimas gali būti interpretuojamas kaip nekilmės (ir tad nekilmingumo) liudijimas (plg. su nesantuokinių vaikų klausimu). Todėl netgi tam tikra prasme dėsninga, jog prastuomenės pradžia skendėjo migloje, o minėti Latgalos ar Rusios siaubimo ir nelaisvių išsivedimo siužetai, be kita ko, buvo skirti bendram naracijų „judinimui“ ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kūno augimo paaiškinimui. Ir net jeigu dalis valstiečių lietuvių (atkakusių kartu) taip pat buvo romėnai, nekilmingumu jie pažymėti turėjo būti dar iki atvykstant. Tokiu būdu kilmingumas Bychovco Kronikos istorinėje koncepcijoje – kone antlaikiškas ir senesnis už pačią valstybę tiek, kiek Roma buvo senesnė už Lietuvą. Todėl aišku, kad 1413 m. Horodlėje įvykusio heraldinio lietuvių ir lenkų kilmingųjų susibroliavimo aprašyme lietuvių ponų lūpose patalpintas toks šių vangumo priimti bendrus herbus paaiškinimas: „[...] mes esame sena romėnų kilnuomenė, tie mūsų pirmtakai į šias valstybes atvyko su tais savo herbais ir juos naudojo, ir taip dabar mes juos turime ir juos naudojame kaip savo, ir dėl to jokių kitų naujų herbų mums nereikia [...]“. Horodlėje tuopatmet neva buvusiam imperatoriui Zigmantui Liuksemburgiečiui (†1437) beliko imaginacine ištara pritarti ir paraginti: „[...] lenkų herbus ne dėl kilmingumo priimtumėte (nes jūs kilnuomenė pirmarūšė ir senesnė nei lenkai), bet dėl tarpusavio vienybės ir brolybės jų herbus imkite [...]“⁶⁹⁶. Kaip siužeto sukūrimo metu XVI a. pr. kai kurie lietuvių didikai buvo vainikuoti „romėniškais“ titulais (1518 m. Mikalojus II Radvila imperijos kunigaikščiu, o 1529 m. A. Goštautas grafu), taip sukonstruotoje praeityje romėnišką lietuvių kilmingųjų kilmę pripažino pats romėnų karalius⁶⁹⁷. Tokiu būdu, net jeigu abiejų grupių kilmė ir nebuvo eksplicitiškai traktuota kaip etniškai ar rasiškai atsietą iki atsikėlimo (domėn neimant latgalių ir rusėnų), pats kilmingumo instituto pirmapradiskumas numatė, jog jau atsikėlimo metu ir tik ką po jo kilmingieji nuo nekilmingųjų kilme vis tiek turėjo būti atskirti.

⁶⁹⁶ [...] *ale my szlachta staraja Rymskaja, kotoryi predki naszy, z tymi herby swoimi zaszi do tych państw, y ich wzywali, a tak my teper ich majem, y ich wzywajem jako swoich, a czerez nich ne protrebujem zadnych innych herbow nowych [...]; [...] Y Cesar powedył panom Litowskim, my to y sami wedajem, szto wy iest staraja szlachta Rymskaia, ale nie dla toho szto by ieste, herby pryimowali w Lachow zeby dla szlachectwa, bo wy starszaia szlachy y predniaia niż Lachowe, ale herby w nich berete dla odnoctwa y dla bractwa meży wami [...]* (IICP/I, t. 17, p. 527).

⁶⁹⁷ XVI a. titulų susiejimas su romėniškuoju pasakojimu: Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, p. 101.

Todėl ne atsitiktinumas, jog agnatinio pobūdžiu⁶⁹⁸ sukonstruotame kronikos pasakojime ir jau ne kartą minėtuose kertiniuose kunigaikščio Čartoriskio kaltinimuose Žygimantui Kęstutaičiui nekilmingieji – „prasčiokiška šuns kraujo padermė“, nesusijusi su kilmingo kraujo paderme⁶⁹⁹.

Anachronistiška pasakojime ne tik perskyra kilme ir kilmingumo institutas, tačiau ir kilmingųjų valdžia nekilmingiesiems. Istorinėje Bychovco Kronikos koncepcijoje kilmė, kilmingumas ir valdžia tarpusavyje suaugusios, įsiskiepyjusios viena į kitą – atvykėliai romėnai čia kartu su savimi taip pat atsiplukdino prigimtinę tvarką ir valdžios santykius, kuriuos vėliau apversti bandęs Žygimantas Kęstutaitis buvo nugalabytas lyg tironas. Bendrai kronikoje nekilmingieji interpretuoti per druckiečiams priskirtą vėliau pasirodžiusį apibūdinimą kaip mužikų, kurie gyvena be valdovo, ar panašų jotvingių atvejį⁷⁰⁰: vieni patys, niekieno nevaldomi, nekilmingieji egzistuoti negalėjo. Taip pat, žinoma, neįmanoma ir nekilmingųjų valdžia – apie tai byloti turėjo ne tik Žygimanto Kęstutaičio ar per pilies langą išsviesto jo numylėtinio tarno Slavkos baigtis, tačiau ir kai kurie kiti epizodai, panašu, ištikimai besilaikę 1492 m. Aleksandro privilegijos paragrafo *plebei nobilibus non praeferendi*⁷⁰¹ principo jų komponavimui ne tik 1440 m. įvykių aprašyme, tačiau ir kitose vietose. Viena jų – pasakojimas apie Lydos seniūnystės suteikimo Andriui Droždžai kontraversiją: šią pareigybę Aleksandras Jogailaitis esą atėmė iš Jurgio Iljiničiaus (†1526) ir planavo atiduoti A. Droždžai, „paprastam žmogui“ (rusėn. *prostomu czoloweku*). Nuo tokio nederamo poelgio Lietuvos didįjį kunigaikštį sustabdė tik lietuvių ponai, teisėtai A. Droždžai neužleidę pareigybių, mat, „[...]“ atsižvelgė į tai, kas privilegijoje aprašyta, kad niekam neturi būti garbė ir pareigybės atimtos, nebent kartu su herbu [...]“⁷⁰² (herbas ištaroje – metonimija kilmingojo būklei). Abejoti istorinio A. Droždžos kilmingumu daug pagrindo nėra – dar gerokai iki Lydos seniūnystės incidento jis jau ėjo įvairias tų pačių reikalavimų reikalingas pareigas, pavyzdžiui, 1498 m. tapo pataurininkiu, o

⁶⁹⁸ Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 66.

⁶⁹⁹ [...] *weś rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity, a podnesty rożay chłopski psiu krow* [...] (*IICPJI*, t. 17, p. 532–533).

⁷⁰⁰ [...] *iż muzyki meszkaiut bez hospodara, a zowutsia Druczane* [...]; *Y dowiedalsie weliki kniaź Narymont, szto kniazi Jatwezkij zmerli, a ludy ich bez hospodara meszkaiut, y kniaź Narymond poyde na nich, y oni ne protywezysia im poddalisia, y poklonilisia jemu* [...] (*IICPJI*, t. 17, p. 477, 487).

⁷⁰¹ *LM*: Knyga Nr. 25, nr. 2.1, p. 42, §29. Taip pat žr. nuorodas nr. 18–20.

⁷⁰² [...] *y tyi wsi panowe podluh prywilia swojeho zemskoho, szto im korol dal sadeczysia na welikoie kniaženie, y Lidy ne postupili Droždzy prostomu czeloweku, a Ilinicza pry nej zostawili, bo na to bacz yli, iż w prywiley opisano, iż nikomu ne maiet czty y wradu otniaty, tolko z herbom* (*IICPJI*, t. 17, p. 567).

1501 m. Bielicos seniūnu⁷⁰³. Tai – ne vienintelis atvejis, kuomet pasakojimo žinutės vardan vienas veikėjų kronikoje paverstas nekilingu. Galbūt pakaks dar vieno, tačiau labai ryškaus – Jogailos proteguoto neva nekilingo nelaisvojo Vaidilos – atvejo: skandalingas meزالjansas su Jogailos seserimi ir nepritinkamas iškilimas (vėlgi – Lydos seniūnystė!) turėjo paaiškinti galiausiai negarbingą jį ištikusį galą – pakorimą⁷⁰⁴. Taigi, mitinėje kronikos *origo gentis* dalyje glūdėję kilmės, kilmingumo ir valdžios principai buvo nuosekliai išplėtoti ir „naujuosiuose“ istoriniuose siužetuose – valdžia buvo ir turi likti romėnų kraujo kilmingųjų rankose.

Mat Bychovco Kronika siejama su A. Goštautu (o per jį, visgi, veikiau su tam tikra nujaučiama intelektualine terpe), norėtusi kai kuriuos šio kūrinio istorinės vizijos elementus sugretinti su keletu kitų paties didiko aplinkos tekstų. To priežastis – juose apčiuopti gąlimo istorinio mąstymo tapatumas aptiktam ir Bychovco Kronikoje. Šitaip pirmiausia siekiama ne darsk patvirtinti paskirų tekstų intelektualinę bendrystę, o veikiau pratęsti kai kurias kronikoje identifikuotas mintis. Nūnai nagrinėtą istorinį pasakojimą su, pavyzdžiui, žymiuoju 1525 m. memorialu karalienei Bonai ar 1535/1536 m. *Rationes* („Argumentais“; dėl teismų tvarkos Lietuvoje), jungia analoginis (arba sinchroninis) mąstymo būdas. Tai – anachronizmu grįsta istorinio svarstymo ir pasakojimo maniera, kurios šerdyje esti teiginys apie fenomenų nekintamumą. Tuo pačiu principu veikė ano meto dailei būdingas polinkis, pavyzdžiui, biblines istorijas – tiek tiesiogine, tiek ir perkeltine prasmėmis – „aprengti“ viduramžišku kostiumu. Šitaip nesąmoningu anachronizmu arba intencionalia adaptacija grįsta naracija nustojo aiškių ribų tarp praeities, dabarties ir ateities⁷⁰⁵. 1525 m. memorialo karalienei Bonai atveju apie tai byloja sinchroninis kilmės, prigimties ir rango sukabinimas, panaudotas

⁷⁰³ Pietkiewicz, Krzysztof. *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 140–141, 280, 283. Taip pat plg. Aleksandro Jogailaičio sąskaitų knygos nurodant išmokas (1501–1502, 1504 m.) A. Drożdža nuosekliai vadintas dominus (*Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*), parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2007, p. 86, 284, 326).

⁷⁰⁴ *Nechto pan był chołopa u wielikoho kniazia Olghierda, parobok newolny, zwali ieho Woydyłom [...] kniaź wieliki Jagoyło, powede Woydyła welmi u wysokich, y dast za neho sestrų woju rodnuu kniahiniu Marju, szto była za kniazem Dawidom. Kniazu wielikomu Keystutiu welmi wielikuiu nelubow I żalost wczynił, o tuiu bratanku jeho, a jeho sestrų szto za chołopa dał [...] y weleł da obesiat Woydyła [...] (IICP/I, t. 17, p. 502–503). Dėl veikiausiai didikiškos Vaidilos kilmės: Petrauskas, Rimvydas. „Valdovo svainiai ir *satrų* palikuonys“, p. 135.*

⁷⁰⁵ Gurevičius, Aronas. *Viduramžių kultūros kategorijos*, p. 117. Reiškinyb būdingas ne tik Viduramžiams, žr.: Pollmann, Judith. *Memory in Early Modern Europe*, p. 47–72. Dėl anachronizmo ir adaptacijos dilemos: Kempshall, Matthew. *Rhetoric and the Writing of History*, p. 503–504.

aptariant A. Goštauto, jo protėvių nuopelnus iš vienos pusės ir K. Ostrogiškio (ir kitų rusėnų) iš kitos: „[...] jo protėviai niekada nesėdėjo taryboje, nes iš jos būdavo pašalinami. Ir vargu ar jie drįsdavo stovėti ant suoloelio, ant kurio mano protėviai pasidėdavo kojas [...]“ ir t.t.⁷⁰⁶. Tuo tarpu, 1535/1536 m. „Argumentuose“ (*Rationes*) toks sinchroninis mintijimas funkcionavo ne individualios ar giminės prigimties, o papročio ir sociumo sanklodos lygmeniu: „Ne be priežasties karalius Kazimieras niekuomet neleido net būti paminėta koki nors pakeitimą šitoje kunigaikštystėje besirandant, tačiau likti geidė ties senoviniu būdu bei papročiu, kuriame tiek amžių išsilaikydami (būtent nuo karaliaus Atilos laikų), [lietuviai] ne tik savo ribas nuo visų priešų saugojo, bet taip pat jas didino ir plėtė“ (vertimas – K.Č.)⁷⁰⁷. Paprotys (lot. *mos* arba *consuetudo*) – saitas su pradžia (lot. *origo*), o jo laikymasis imperatyvus. Tiek *Rationes*, tiek memorialo (beje, abu adresuoti Bonai Sforzai) atvejais operuota teleologine žiūra – pradžia turėjo nusakyti pabaigą, o pabaiga (arba bendriau, plėtra) – atitikti pradžią: tiek giminystės ir prigimties, tiek socialinių santykių ir valdžios atvejais⁷⁰⁸.

Su tokiu apibendrinimu mąga pabaigai leistas į mažą avantiūrą – bandymą šitokią istorinę viziją reziumuoti bei iliustruoti vienu su A. Goštautu susijusiu išlikusiu artefaktu. Bažnytinio paveldo muziejuje Vilniuje saugomas iki šiandienos išlikęs šv. Eustachijaus relikvijorius, didiko paliktas testamentu giminės koplyčiai Vilniaus katedroje⁷⁰⁹. Impozantiškas ir prabangus krucifiksas susideda iš kelių pagrindinių dalių: XIV a. Italijoje (veikiausiai Venecijoje) sukurto kalnų krištolo kryžiaus su brangakmeniais ir XVI a. 4 deš.

⁷⁰⁶ Seniausias, XVI a. vid., laiško tekstas lotyniškai: [...] *cum tamen iste hostis meus et maiores sui, nunque in consilio sedissent, a quo perpetuo exlusi erant, et vix starent in scabello pedum maiorum meorum* [...] (Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III, p. 143). E. Ulčinaitės vertimas (cituojamas pagr. tekste): „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 37. Labai panaši idėja apie A. Goštauto protėvių ir jo paties nuopelnus, galimai prasitęsiančius į ateitį, įmanoma apčiuopti ir Deodato Septenijaus didikui skirtoje panegirikoje: Lazutka, Stasys; Gudavičius, Edvardas. „Deodato Septenijaus Goštautų „panegirika““, p. 81–89.

⁷⁰⁷ Naujausia (kritinė) lotyniško teksto publikacija: Čižauskas, Karolis. „Pasikliauti Stanislovu Górskiu ar...“, p. 77. E. Ulčinaitės vertimas: „Alberto Goštauto argumentai, kodėl teisėjai Lietuvoje neturi būti skiriami taip kaip Lenkijoje (1536)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 58.

⁷⁰⁸ Plg. prieš tai aptartą „substancijos nekintamumo“ (angl. *immutability of substance*) principą kalbant apie krauju perduodamą tapatybę. Žr. nuorodą nr. 300.

⁷⁰⁹ „Jėga ir grožis jo šventovėje...“ (*Ps 96, 6*). Vilniaus arkivyskupijos sakralinės vertybės Bažnytinio paveldo muziejuje: *ekspozicijos katalogas*, sudarytoja Dalia Vasilūnienė, tekstų autoriai Liudas Jovaiša, Rita Pauliukevičiūtė, Dalia Vasilūnienė. Vilnius, 2013, p. 130–131.

(galimai Vilniuje) ties centru įkomponuotos nukryžiuotojo figūros su auksuotomis dekoracijomis. Dėmesį norisi atkreipti į keletą elementų: pirma, krucifikso centre įtaisytus keturis Romos imperatorių atvaizdus; antra, į vieną ant krikščionio kryžiaus originaliai įstatytą brangakmenį, o būtent – kraujo lašo formos raudonąjį. Žinoma, pastarasis elementas pirmiausias sietinas su pačiu nukryžiuoju ir satisfakcine išganymo teorija (žmonijos išpirkimas Kristaus krauju)⁷¹⁰, tačiau viršuje įsitaęs „romėnai“ žemyn (nelyg taip pat ir iš jų) srūvančiam kraujui suteikia papildomą interpretacinę dimensiją. Galiausiai, tokią vertikalę turėjo užbaigti iki šiandienos, deja, neišlikusi sidabrinė kryžiaus pėda su A. Goštauto heraldika. Be to, pastebėta, jog vienalaikius svarstymus Europoje dėl kraujo svarbos individo tapatybei namaža dalimi skatino teologinės kontraversijos, pavyzdžiui, dėl Kristaus pralieto kraujo prigimties XV a.⁷¹¹. Žinoma, nesiimsima teigti, jog šiame poskyryje nagrinėta istorinė koncepcija suformuluota pagavus įkvėpimui grožintis šiuo dirbiniu ar jog pats relikvijorius perkomponuotas viena akimi dirščiojant į romėniškąją kilnuomenės teoriją. Visgi, šis artefaktas bent jau gali būti dailia metafora pasakojimui apie romėnų kraujo lietuvių kilnuomenę (juo labiau, jog Italijos/Romos – Lietuvos dinamiką tarsi atkartoja ir pati relikvijoriaus komponavimo istorija – kilęs iš Venecijos⁷¹², atsidūręs ir praturtintas (romėniškais motyvais) Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje).

Kaip bebūtų, tenka grįžti prie istorinio Bychovco Kronikos pasakojimo ir jį apibendrinti rūpimais aspektais. Pirmiausia, kalbant apie kilmingųjų ir nekilmingųjų atskyrimą kilme, įmanu jį konstatuoti kaip pasakojime egzistavusį dalinai. Pirmiausia, vieni iš pavaldžiųjų – tai romėnų nukariavimo teise pavergti latgaliai ir rusėnai. Kita vertus, ar visi nekilmingieji esą buvo kitos padermės nei kilmingieji, lieka neaišku, mat pasakojime, kas sudarė atsikėlusią romėnų svitą, neeksplikuota (galbūt atsigabenti ir nedetalizuoti pavaldiniai). Nepaisant to, svarbiausia, jog romėniškasis Bychovco Kronikos pasakojimas apie lietuvių kilnuomenės genezę numatė, jog kilmingumo institutas ir kilmingųjų valdžia nekilmingiesiems – senesnės tradicijos nei pati naujoji romėnų „kolonija“ (tokiu būdu XV–XVI a. susiformavusi luominė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės struktūra anachronistiškai projektuota praeitin, šitaip jai suteikiant papildomo legitimumo, o dabartinis *status quo* tokiu požiūriu –

⁷¹⁰ Ališauskas, Vytautas. *Sakymas ir rašymas*, p. 209–211.

⁷¹¹ [Delille, Gérard. Chapter 6, „The Shed Blood of Christ: From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity“], *Blood & Kinship. A Matter for metaphor*, p. 125–127.

⁷¹² NB: Bychovco Kronikos *origo gentis* dalyje romėnai nuo Atilos iš Akvilėjos pirmiausia pabėgo į Veneciją.

jokia naujovė, tai – „senovė“⁷¹³. Jau pasakojimo pradžioje (ar net iki jos) atskirtos socialinės būklės tokios išliko ir per visą pasakojimą: bet koks nekilmingųjų pasikėsinimas į valdžią ar socialinį avansą – buvo akivaizdžiai nepateisinamas. Svarstant apie kaip hipotezę iškeltą prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursą, galima teigti šį istorinį pasakojimą (o kartu ir kitus A. Goštauto aplinkos tekstus) buvus jo dalimi. Galiausiai, įdomu, jog, net jeigu pati romėniškos kilmės teorija arba paskiri jos elementai kilo arba buvo intensyviau plėtojami dėl konkurencijos su lenkais⁷¹⁴ ir nebuvo sumanyti kaip galį paaiškinti nekilmingųjų subordinaciją, tam tikra prasme šiuos klausimus vis tiek nušvietė: intencionalus ar ne, plebėjų pradžios ignoravimas tarsi teigė: „tai – bekilniai“⁷¹⁵.

3.2 Vaclovo Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) traktatas (~1550 m.)

Nors Bychovco Kronikos naracijoje kilmingus ateivius romėnus nuo nekilmingųjų kalba atskyrė, taip būta ne visų *origo gentis* pasakojimų atveju. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualinę aplinką pasiekęs su Renesansu įsibėgėjęs domėjimasis etnografija ir vietos kalbomis etnogenetinius pasakojimus ėmė versti aukštyne kojomis⁷¹⁶. Tuo laikotarpiu suaktyvėjo kalbos santykio su politija, politine bendruomene ir erdve sąaitas – „kalba“ (vok. *Zunge*) galėjo būti vartojama sinonimiškai „tautai“, tapti priklausymo vienai grupei kriterijumi ar įrodymu ir t.t.⁷¹⁷ Šitaip lietuvių kalba tiesiog negalėjo neturėti jokio poveikio etnogenetiniams to meto svarstymams. Jog ~1550 m. Vaclovo Mikalojaičio (~1490–1560) sukurta ir turbūt originaliai valdovui Žygimantui Augustui skirtame traktate (panašu, tik XVII a. pr. leidėjų pavadiname *De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum*)⁷¹⁸ tai tapo vienu svarbiausių lietuvių itališkumo-romėniškumo

⁷¹³ Be to, „senovės“ argumentas buvo aktualus, suprantamas ir priimtinas visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socio mo sluoksniams: Кром, Михаил. „«Старина» как категория средневекового менталитета“, p. 77–83.

⁷¹⁴ Vasiliauskas, Artūras. „Antika ir Sarmatizmas“, p. 15. Jučas, Mečislovas. *Lietuvos metraščiai*, p. 68. Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina*, p. 83–89.

⁷¹⁵ Todėl nuomonė, jog mito plėtotė, grindusi luominius skirtumus, būdinga tik XVII a., pavyzdžiui, A. Vijūkui-Kojalavičiui (taip teigiama: Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos“, p. 25) validi tik iš dalies.

⁷¹⁶ Dini, Pietro U. *Prelude to Baltic Linguistics*, p. 45–46. Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos*, p. 109–110.

⁷¹⁷ Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism*, p. 104–108.

⁷¹⁸ Toks vėliau suteiktas pavadinimas ir visa jo fragmentų (!) leidybos istorija užmaskuoja originalias autoriaus aspiracijas – parašyti traktatą, raginantį gerinti valstybės valdymą ir piliečių būdą (žr. Ročka, Marcelinas. *Mykolas Lietuvis*. Vilnius, 1988, p. 9, 18, 22–23 ir kt.). Dėl kūrinio autorystės: Ochmański, Jerzy. „Michalon

ženklų, stebinti neturėtų. V. Mikalojaitis, nors ir „A. Goštauto lizdo žmogus“⁷¹⁹, kilme buvo susijęs su smulkiaja kilnuomene ir Aukštaitija bei akivaizdžiai mokėjęs lietuviškai⁷²⁰. Tokiai sociokultūrinei terpei (kaip ir daliai valstietijos) tuo metu lietuvių kalbos vartojimas dar buvo įprastas. Bet kuriuo atveju, kalbinis elementas nebuvo vienintelis svarbus šio autoriaus tekste pateiktos istorinės vizijos komponentas, o atidžiau ties juo sustosima kiek vėliau.

Pirmiausia dėmesį sutelkti dera į traktate įkomponuotą trumpą *origo gentis* siužetą ir koncentruotą po to sekusios istorijos santrauką V-ajame fragmente. Kas tokie, traktato autoriaus požiūriu, atkako į šias vietas ir sukūrė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę? Pateiktos dvi pagrindinės paties atsikėlimo veiksmo motyvacijos versijos: 1) lietuvių genties protoplastai čionai atkako tikslingai – steigti koloniją siekiant sustiprinti imperijos ribas nuo skitų; 2) pakliūta čionai atsitiktinai – dalis Britanijon plaukusio Cezario laivyno buvo išblaškyta audrų ir Baltijos pakrantėse atsidūrė neplanuotai. Kaip galima numanyti, nepaisant alternatyvių kelionės akstino aiškinimų, abiejų vojažų grupė suvokta tapačiai, o ją esą sudarė „[...] mūsų proseniai, Romos piliečiai ir kareiviai [...]“⁷²¹. Taigi, šio *origo gentis* pasakojimo atveju ateivių grupė ir jos socialinė sandara jau gerokai kitokia nei, pavyzdžiui, prieš tai aptartoje Bychovco Kronikoje. *Cives* ir *miles* – gana keblios kategorijos, mat abi galimos suprasti dvejopai. Viena vertus, *civis* – Romos imperijos pilietis, tačiau XVI a. lituanistinėje vartosenoje ši sąvoka taip pat reiškė ir miestietį⁷²²; *miles*, tuo tarpu, įmanytas suprasti kaip „kareivis“, tačiau traktato sukūrimo laikotarpio kontekste šis žodis turėjo keletą papildomų konotacijų: viena vertus, riteriškąją, antra vertus, karo tarnybininko. trečia vertus, dar bendresnę – smulkaus ar vidutinio kilmingojo, neretai, turėjusio poną (bajoro)⁷²³. Bet

Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwiczinów z połowy XVI wieku“, *Kwartalnik Historyczny*, R. 83, nr. 4. Warszawa, 1976, p. 765–783).

⁷¹⁹ *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas*, p. 92 (nuroda nr. 142). Taip pat dėl galimo V. Mikalojaičio indėlio į darbą ties metraščiais: Gudmantas, Kęstutis. „Vilnius ir Krokuvą. Keletas XVI amžiaus pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinio gyvenimo štrichų“, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, p. 296.

⁷²⁰ Ochmański, Jerzy. „Michalon Litwin“, p. 768–769, 777–778

⁷²¹ [...] *maiores nostri, milites et ciues Romani* [...] (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 50 (liet.), p. 24 (faksimilės, lot.)).

⁷²² Atitinkamai *civitas* taip pat reiškė ir miestą. Plg. jau anksčiau minėtą Lietuvos Statutų paragrafą dėl plebėjo (taip pat ir miestiečio) smurto prieš kilmingąjį (PLS III, 14): *Simplex vero plebeus vel ciuis, si scilicet manum in nobilem extenderit et sanguinauerit eum* [...] (PLS, t. II, p. 116–117).

⁷²³ Petrauskas, Rimvydas. „Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė Darius

kuriuo atveju, visos šios prasmės „sukosi“ aplink kilmingojo būklę ir šios ženklus. Galiausiai, *milites*, kaip bendriausiai su karine veikla susijusios grupės, pasirinkimas turėjo būti motyvuotas ir vienos pagrindinių viso kūrinio žinučių – siekio išbudinti tarsi apsnūdusių amžininkų išglebusias karines vertybes ir šaunumą⁷²⁴. Kaip bebūtų, esmingiausia yra tai: V. Mikalojaičio pasakojime į nūnus kraštus atsidanginę romėnai – ne senatoriai, kunigaikščiai ar vardais ir herbais suminėti vėlesnių lietuvių didikų pradininkai. Apskritai atvykėlių apibūdinime jokia su kilmingumu tiesiogiai susijusi sąvoka nepanaudota! Šiais požiūriais *De moribus* naracija esmingai skyrėsi nuo prieš tai nagrinėtos Lietuvos metraščių versijos, mat, nusakant Didžiosios Kunigaikštystės pradžią, neoperuota anachronizmais (bent jau akivaizdžiais), o kilmingumo institutas į pačias valstybės ištakas neprojektuotas.

Kita vertus, nurodyta, jog minėtieji lietuvių pirmtakai su savimi esą turėję „[...] daug belaisvių, tiek vyrų, tiek moterų [...]“⁷²⁵. Tai viena iš nuorodų į galimą pavaldžiųjų grupės egzistavimo paaiškinimą. Kas jie, tiesa, nedetalizuota, tačiau, jeigu V. Mikalojaitis sekė Romos istoriku Lucijumi Floru (74–130), tai turėję būti įvairūs Galijoje nelaisvėn paimti germanai (taigi, neromėnai)⁷²⁶. Tokiu būdu, nors vėlgi išvengus anachronistiškų socialinių kategorijų pasitelkimo, šiame *origo gentis* pasakojime romėnai neva atkako su pavaldžiaisiais ir dargi kitos kilmės nei jie patys. Negana to, vėliau italų-litalų-lietuvių priklausiusių pavaldžiųjų gretos pildėsi pavergtomis-išsivarytomis (lot. *subegerunt*) kaimynų gentimis: „[...] užvaldė gretimas jotvingių, o paskui roksolanų, arba rusėnų, kuriems tuo metu kaip ir maksvėnams viešpatavo Užvalgio totoriai, liaudis (lot. *populos*) [...]“⁷²⁷. Vis norisi grįžti ir pabrėžti traktato autoriaus tendenciją nepasitelkti vienalaikių (bent jau akivaizdžiai) sąvokų, kūrus savąjį istorinį pasakojimą, tačiau, kita vertus, lygiai svarbu, jog vis pakartotinai aptardamas į lietuvių valdžią pakliuvusiuosius, jis pasitelkė *populus* sąvoką⁷²⁷. Būtent taip apibūdinti pavergtieji rusėnai ir tai įsidėmėtina, mat – V. Mikalojaitis pridėjo – jie buvo

Antanavičius, Darius Baronas. Vilnius, 2008, p. 93. Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija*, t. 1, p. 348. Bendrai dėl sąvokos „riteris“ daugiaprasmiškumo historiografijoje ir šaltiniuose žr.: Kiaupienė, Jūratė. „*Mes, Lietuva*“, p. 72–94.

⁷²⁴ Šitaip atšiauriomis sąlygomis palapinėse gyvenę romėnų kariai – pavyzdys XVI a. lietuvių kilmingiesiems, V. Mikalojaičio kaltintiems ne tik prarasta kovine dvasia, tačiau ir girtuoklyste, prabangos siekiu ir t.t.

⁷²⁵ [...] *et captiuis tam viris, quam foeminis onusti* [...] (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 51 (liet.), p. 24 (faksimilės, lot.)).

⁷²⁶ Ročka, Marcelinas. *Mykolas Lietuvis*, p. 86–88.

⁷²⁷ Nors *populus* naudota ir tiesiog tautai nusakyti, turėjo veikiau konstitucinę, pilietybinių prasmės, visgi, šiuo atveju turbūt gana ryški ir kita sąvokos prasmė – „liaudis“ (plg. lenkiškąjį *lud*).

bevaldžiai, o jų pilyse iki tol sėdėjusius „baskakus“ (t.y. totorius) pakeitė lietuviai⁷²⁸. Tokiu būdu, rusėnai šiame aiškinime, nors ir neapibūdinti kaip „prasti žmonės“, „muzikai“ ir pan., tačiau labai primena Bychovco Kronikos jotvingius ar druckiečius; tai – liaudis be ponų. Taigi, aptartojo traktate esančio *origo gentis* siužeto atveju galima konstatuoti keletą dalykų: viena vertus, apčiuopiama valdančiųjų ir valdomųjų perskyra kilme (tiek atsigabentų belaisvių, tiek jau atsikėlus pavergtųjų atveju); antra vertus, vėlgi konstatuotinas valdymo per nukariavimo teisę elementas; trečia vertus, tuo pačiu bent jau iš dalies, galima manyti, paklotas pamatas vėlesnių valdžios santykių aiškinimui (ta pačia nukariavimo teorija); ketvirta vertus, pats istorizavimas nėra tiesmukai teleologinis, pasakojime pasitelkiamos *cives*, *milites*, *populi*, *captivi* kategorijos nesuteikė galimybės jas mechanškai transponuoti į XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės realijas, o kilmingųjų ir nekilmingųjų sąvokos apskritai nepasitelktos.

Tokiu atveju, jeigu autoriaus naudotos iš pažiūros neanachronistinės socialinės kategorijos ryšį su šiandiena (XVI a. vid. tądiena) turėjo nebent anticipuojamą⁷²⁹, tolesnių istorinės *De moribus* koncepcijos apraiškų tenka ieškoti kitur, nebeišsitenkant vien *origo gentis* siužete. Vertingas gali būti kitas klausimas: būtent kieno protėviai – romėnai? Tai padėtų atskleisti grandį tarp pradžios ir *tempores moderni*. Prieš pat leidžiantis į *origo gentis* pasakojimą tame pačiame V-ajame fragmente, pažymėta, kad rusėnų kalba svetima „[...] mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo [...]“⁷³⁰. Taigi, romėnų atsikėlimo istorija buvo lietuvių radimosi istorija, o romėnų palikuonija – ne koks nors socialinės stratifikacijos produktas, o, panašu, tiesiog lietuviai *in corpore*. V. Mikalojaičio supratimu, krauju ir kalba susieti lietuviai, – gentis (lot. *gens*)⁷³¹. Priklausymą šiai grupei (ir tos grupės kontūrus

⁷²⁸ [...] *subegerunt vicinas populos Iacugios, deinde Roxolanos seu Ruthenos, quib(us) tum vt Moscis dominabantur Tartari Zauolhenses [...]. [...] et singulis Ruthenorum arcibus praesidebant ij, qui appellabantur Baskaki, e quibus exacti sunt a parentibus nostris Italici [...]* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 51 (liet.), p. 24 (faksimilės, lot.)).

⁷²⁹ Veikiausiai reikia manyti, jog politinių tikslų turėjęs traktatas nebuvo susaistytas retorinės historiografijos principais (taip pat ir dėl siužetų ar sąvokų adaptacijos) ir tokiu požiūriu artėjo veikiau su Renesansu siejamo „antikvarinio“ istorijos rašymo būdo: Norkus, Zenonas. *Istorika*, p. 19–22.

⁷³⁰ [...] *a nobis Lituanis, hoc est, Italianis, Italico sanguine oriundis [...]* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 49 (liet.), p. 23 (faksimilės, lot.)).

⁷³¹ Kalbant apie lietuvių ir lenkų „genčių“ susijungimą: [...] *quo virtus duarum gentium confinium consociata fortior foret in reprimendo Communi Christiani nominis hoste [...]* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 52 (liet.), p. 25 (faksimilės, lot.)).

V. Mikalojaičio laikais) žymėti turėjo bendra pasitelkta kalba ir bendra kilmė, t.y. kraujas⁷³². Tokiu būdu pasuponuojamos ir dvi pagrindinės tolimesnės analizės šio traktato kontekste reikalingos kategorijos.

Pirmiausia, pradėtina nuo kalbos, kuri (kartu su papročiais) turėjo įrodyti taip pat ir kraujo bendrystę⁷³³. Neperpasakojant žymiojo lietuviškų-lotyniškų žodžių sąrašo, visų, matyt, ir taip nekartt skaityto ir girdėto, dėmesio vertos gali būti keletas kitų smulkmenų. Pirmiausia, galbūt akivaizdus, tačiau žalos nepadarysiantis paaiškinimas – pats V. Mikalojaitis sako, kad ta romėnų palikuonims bendra kalba – tai lietuvių kalba (lot. *sermo lituanus*)⁷³⁴. Antra, šios kalbos pasitelkimas kaip nors konkrečiai geografiškai ar – dar svarbiau – sociotopografiškai nelokaluotas, taigi, nebuvo tai tik kaimo, tik dvaro ar tik miesto kalba. Šiai funkcionavus kaip vienam pagrindinių genealoginio saito su romėnais įrodymų, tai turėjo reikšti – *gens lituanorum* nesutapatintina su kuriuo nors vienu luomu, taigi – romėnų kraujo buvo ir XVI a. lietuviai plebėjai. Atsigrežiant į kraujo kategoriją, konstatuotina, jog ši traktate įvairiuose kontekstuose pasitelkinėta noriai, pavyzdžiui, gyvasčiai („[...] kad kraujas būtų nuplaunamas krauju [...]“, IV fragmentas) arba bendrystei („[...] Kafa yra ne miestas, bet mūsų kraujo bedugnė [...]“, I fragmentas) nusakyti⁷³⁵. Čia kraujas – kertinis giminystės ir vertikalios genealoginės kilmės žymuo, kurio funkcija aptarta ankstesnėse šio darbo dalyse, besąs kertiniu

⁷³² Šiuo atveju iškalbinga, jog pasitelkta būtent ši sąvoka, besiskyrusi nuo *populus*. Ilgoje (dar nuo Vėlyvosios Antikos ir Ankstyvųjų Viduramžių) savo vartosenos tradicijoje *gens* pirmiausia svarstyta (ar įsivaizduota) kaip bendros kilmės ir giminystės saistytą bendruomenę: Geary, Patrick J. *The Myth of Nations. The Medieval origins of Europe*. Princeton and Oxford, 2003, p. 48–50, 52–55. Pohl, Walter. „Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity“, *The Hungarian Historical Review*, 2018, vol. 7. Budapest, 2018, p. 10–12. Dėl kitų lietuviams nusakyti pasitelktų terminų: Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos*, p. 70.

⁷³³ Plg. Pilypo Kalimacho (1437–1496) kilmės paieškų modelį, pagal kurį, genealoginę kilmę galima identifikuoti remiantis taip pat ir elgsenos, būdo, papročių panašumu, šitaip lenkai galbūt kilę iš venedų, nes besą drąsūs, narsūs, turi panašius įstatymus, dažniau prausiasi ir yra girtuokliai (Rudenko, Oleksii. „Don’t Look Back in Anger“, p. 162–163). Apie tokį patį „papročių“ (ar net rūbų) metodą antikinėje istoriografijoje: Bickerman, Elias J. „Origines gentium“, p. 71.

⁷³⁴ [...] *pleraque alie, idem significant Lituano sermone quod et Latino* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, V fragmentas, p. 50 (liet.), p. 24 (faksimilės, lot.)).

⁷³⁵ Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: Et pro homicidio, non iuxta legem diuinam vt sanguis sanguine vindicetur [...]* (IV fragmentas, p. 44 (liet.), p. 19 (faksimilės, lot.)); *Est enim contingens portum freti oportuniorem, situ suo insatiabilis illa & nefanda, no vrbs sed vorago sanguinis nostri [...]* (I fragmentas, p. 36 (liet.), p. 12 (faksimilės, lot.)).

individualumo lėmėjų⁷³⁶. Kita vertus, to atskleista genealoginė perspektyva spiria suformuluoti klausimą, kas esti tarp mitinės praeities „pėdų“ ir šiandienos „galvos“⁷³⁷. Žinoma, užsiimti savomis dedukcijomis neišplėtoto šaltinio pagrindu, toliau ir giliau racionalizuoti ir taip fikcinį pasakojimą gali būti bergždžia ar net pavojinga, tačiau viena *origo gentis* dalyje pasirodžiusi maža detalė yra svarbi – romėnų atsigabentą belaisvių grupę sudarė ir vyrai, ir moterys. Istorinės naracijos logikai moteriškos lyties nelaisvųjų paminėjimas turėjo keletą pasekmių (ar priežasčių toje naracijoje atsirasti): pirma, tai turėjo paaiškinti elementarų romėnų kolonijos, originaliai sudarytos iš vyrų kontingento, tęstinumą; antra, skirtingos kilmės nei romėnai moterys turėjo ir genealoginę implikaciją – kalbėti apie kokį nors absoliutų romėniško kraujo grynumą tokiuose pasakojimu pateiktuose „genealoginiuose parametruose“ – neįmanoma. Kita vertus, prieštaravimo tvirtinimui, jog lietuviai – romėnų kraujo, tai taip pat neturėjo sudaryti⁷³⁸. Kaip bebūtų, tai reiškė, jog kokiam nors radikaliai, padermiškam, XVI a. kilnuomenės ir prastuomenės perskyrimui kilme-krauju šioje koncepcijoje vietos nebuvo.

Turbūt dėsninga – tebus atleista už šį ekskursą⁷³⁹ –, jog ir V. Mikalojaičio sūnaus pažiūros į šiuos klausimus, kiek jas galima generalizuoti vieno šaltinio pagrindu, buvo gana nuoseklios ir darnios tėvo išsakytam istoriniam požiūriui. Turimas omenyje Vaclovas Agripa (†1597), galiausiai užėmęs Minsko ir net Smolensko kaštelionio pareigas, V. Mikalojaičio sūnus⁷⁴⁰. 1553 m. Vitenberge pasirodė jo sukurtas tekstas, skirtas Jono Radvilos (†1553), Mikalojaus Radvilos Juodojo brolio, laidotuvėms⁷⁴¹. Tai, jog tekste, kuriame, laikantis pageidautinų ir privalomų žanro taisyklių, privalėta aptarti minimo asmens kilmę, kartu šitaip siunčiant žinutę ateičiai⁷⁴², atsidūrė nedidelis *origo gentis* segmentas – jokia staigmena. V. Agripas pateiktame siužete – bent jau atsikėlimo į Lietuvą, t. y. pradžios, momentu – lietuviai valstiečiai ir kilmingieji buvo viena ir ta pati padermė (giminė),

⁷³⁶ Žr. poskyrį „1.2 Šaunumo sėklos: prokreacija, prigimtis ir kilmingumas“ (p. 75–80).

⁷³⁷ Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization*, p. 34–35.

⁷³⁸ Žr. ką apie agnatinę kilmę ir kilmingumą V. Mikalojaitis teigia kitur (nuoroda nr. 750–751).

⁷³⁹ Kiek plačiau: Čižauskas, Karolis. „Kilmingieji ir nekilmingieji XVI a. genealoginiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *origo gentis* pasakojimuose“, p. 329–331.

⁷⁴⁰ Rimša, Edmundas. „Venclovas Agripa ir jo giminė (1. Kilmė ir pirmtakai)“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, 1986, t. 1 (94). Vilnius, 1968, p. 63–75.

⁷⁴¹ „Venclovo Agripas lietuvio laidotuvių kalba“, p. 124–136.

⁷⁴² Baczewski, Słomowir. „Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu“, p. 211–213.

neskirta kilmės: bendra garbinga lietuvių kilmė buvo ir bendra apraudotojo Radvilos kilmė, o ši – romėniška⁷⁴³. Ją įrodinėta papročių liekanomis ir barbarų sugadinta (visai kaip ispanų ar prancūzų) lietuvių kalba.

Grįžtant prie *De moribus*, toks grupės nediferencijavimas yra svarbi nuoroda, kad pačiam neponiškų šaknų traktato autoriui, kuriam lietuvių kalba, panašu, buvo gimtoji, socialines hierarchijas racionalizuoti skirtinga grupių prigimtimi, priklausiusia nuo kilmės, nesirodė tikra. Galiausiai, juk ir viena kritiškesnių su numanomais siūlyti turėtais kunigaikštystės pataisymo būdais susijusių V. Mikalojaičio žinučių su priekaištu bylojo VI-ajame fragmente: „O mes laikome amžinoje vergijoje ne įsigytuosius karo keliu arba pirktuosius už pinigus ir ne svetimšalius, o mūsų pačių tautos ir tikėjimo žmones, našlaičius, beturčius, netekusius laisvės dėl santuokos su vergėmis“⁷⁴⁴. Ši pastaba, išsakyta žmogaus, lietuvišką teisę pažinusio ir praktiniu (bylinėjimosi), ir teoriniu (darbo valdovo kanceliarijoje) lygmeniu⁷⁴⁵, iškalbinga bent jau keletu aspektų: pirma, ji teigė bendrą laisvųjų ir nelaisvųjų kilmę; antra, nepaisant to, *gens lituanorum* pasižymėjo vidine valdžios hierarchija, – šie du aspektai bylojo apie padermiškumo ir luomiškumo kategorijų netapatumą (bent jau lietuvių apibrėžtyje); trečia, per ją įmanu pakartotinai sučiuopti krikščionio valdžios krikščioniui problemiškumą, ir šis traktato autoriaus ne siektas kaip nors nutylėti, išspręsti pavaldžių dehumanizacija ar pan., o dargi prikišamai deklaruotas kaip reikalingas visai kitokio pobūdžio sprendinio⁷⁴⁶. Taigi, jeigu svarstomas klausimas, ar *De moribus* traktato istorinėje koncepcijoje pavyktų aptikti kokių nors prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso pėdsakų, derėtų teigti, kad ne, nebent to šėšėlis (kaip ir A. Volano atveju). Vienos žmogaus valdžia kitam žmogui V. Mikalojaičiui buvo ne koks nors iš priešistorės ūkų perduotas ir pakeisti negalimas paprotys ar krauju perduoto pirmuoniško dorybingumo pasekmė, o socialinė realija, be kita ko, paaiškintina ir užkariavimo teise.

Tuometis valdovo sekretorius kilmingumo ir kilnuomenės atsiradimo aiškinimo, tiesa, nesiėmė, tačiau iš viso to, kas ir kaip pasakyta, galima daryti prielaidą, jog šis nebūtų buvęs grįstas amžinos kilnuomenės, kaip prigimtinės

⁷⁴³ [...] in clarissima Lithuanorum gente natus est [...]; Natus est hic Princeps in clarissima Radzivilonum nostrae gentis familia [...] („Venclovo Agripas lietuvių laidotuvių kalba“, p. 131–132).

⁷⁴⁴ [...] at nos nec bello nec pretio acquisitos, nec exteros, sed nostrae gentis et religionis, orphanos, egenos, coniugijs ancillarum erretitos, tenemus in seruitute perpetua [...] (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, VI fragmentas, p. 52 (liet.), p. 26 (faksimilės, lot.)).

⁷⁴⁵ Ochmański, Jerzy. „Michalon Litwin“, p. 773–774.

⁷⁴⁶ Dėl krikščionio valdžios krikščioniui problemos žr. dalį „2.1 Šuns vieta“.

pasaulio tvarkos dalies, idėja⁷⁴⁷. Už tai pasisakytų *nobilitas* sąvokos ir jos vedinių stoka *origo gentis* pasakojime ir pats diachroninis (o ne sinchroninis-analoginis) istorizavimo pobūdis⁷⁴⁸. Gana ryški, tiesa, traktate kilmingumo ir karybos sąsaja. Viena iš lietuvių protoplastų porės, išreikštės dvejais socialiniais tipais, dalių – *miles*, kaip minėta, dėl savo XVI a. riterišku konotacijų galėta interpretuoti ir kilmingojo būklės trajektorijose. Be to, kritiškai, kaip kone obsesyvias, V. Mikalojaitis VII-ajame fragmente kritikavo kilmingųjų įprastai vykdytas tinkamos nuotakos paieškas (grįstas neva tuščiomis turto ir grožio paieškomis); dar daugiau, apie kilmingąsias, kaip sektiną pavyzdį pasirinkdamas senus laikus, jis teigė: „[...] [valdovas] ištekindavo jas ne jų pačių, o savo nuožiūra, už vyrų, ne turtais ar kilme, o dorybe kilnesnių, kurie pasižymėdavo ([„susikilnindavo“] *se nobilitabant*) savo ir priešų kraują liedami. Todėl tokios herojids⁷⁴⁹ būdavo į žmonas duodamos net ir žirgų šėrikams, kurie gerai karo reikaluose pasirodydavo, tokie vadinti Sakais ir Sungailomis [...]” (vertimas – K.Č.)⁷⁵⁰. Galima šioje pozicijoje apčiuoti ir tam tikrą kritiką vienalaikiai kilmingumo instituto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje traktuotei: viena vertus, kvestionuotas vis ryškėjęs kilmingojo būklės agnatiškumas ir ekspansyvėjęs kilmės kriterijus (mat, pagal LS nuostatus, nekilmingas kilmingosios vyras ir jų palikuoniai nesukilninti)⁷⁵¹; antra vertus, kilmingojo būklė susieta su dorybe, šiuo atveju, militaristine. Taigi, *de moribus* kilmingumas – ne tik (tėvo) kilmė ar turtas.

Turbūt tam tikra prasme tokį požiūrį būtų galima laikyti tuo pačiu metu pamažu vykusio kilmingumo slinkimosi nuo bajoriškos tarnybos prie

⁷⁴⁷ Idėja apie kilmingųjų grupę, kaip siekiančią biblinius laikus ar net pasaulio sutvėrimą svarstyta, pavyzdžiui, Bartošo Paprockio (†1614) (Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 2–3. Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, p. 119–120).

⁷⁴⁸ Tuo tarpu, pavyzdžiui, Martynas Kromeris (1512–1589) svarstė kilmingumą buvus istoriniu reiškiniu, atsiradusiu konkrečiomis aplinkybėmis (Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 72).

⁷⁴⁹ Lot. *hic heroidae vxores* – ar tai aluziją į Ovidijų (*Epistulae Heroidum*)?

⁷⁵⁰ [...] *eas nuptui tradebant suo non illarum arbitrio: non opibus, nec genere, sed virtute nobiliorib(us) viris, qui se nobilitabant profundendo in bello et suo et hostium sanguine. Itaque agasonibus etiam, qui se bene in re bellica gesserunt, dabantur hic heroidae vxores: vocati quidam Sakones et Sungailones* (Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, VII fragmentas, p. 55 (liet.), p. 29 (faksimilės, lot.)). E. Gudavičius šį segmentą laikė Vytauto vykdytų įbajorinimų, o taip pat ankstesnio glaudaus ryšio tarp karo tarnų ir kilmingųjų sluoksnių, aidu (Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. I. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, p. 144).

⁷⁵¹ Žr. nurodas nr. 174–175.

paveldimos luominės privilegijos liudijimu. V. Mikalojaičio traktatą galima laikyti socialinių pokyčių išprovokuotu raginimu atsisukti atgal (*ergo* ne tik rūpintasi dėl to, kokie šaunūs kariai anksčiau buvo lietuviai-romėnai, tačiau konstatuotas ir itin teigiamas Vytauto Didžiojo įvaizdis)⁷⁵². Visgi, esminga, jog toks grėžimasis praeitin nebuvo grįstas siekiu jį perkonstruoti, idant paaiškintų ar įtvirtintų dabartį, o veikiau veikė kaip galimas katalizatorius nepasitenkinimą kėlusios šiandienos keitimui⁷⁵³. Toks pamatinis skirtumas nuo prieš tai analizuotos Bychovco Kronikos istorinės koncepcijos, taip pat galimas suformuluoti ir istorinių mąstymų (diachroninis *versus* sinchroninis-analoginis) skirtumu, neatsitiktinai susijęs ir su gana skirtingu rūpimų kilmingumo, kilmės, valdžios tarp socialinių grupių aiškinimu.

XVI a. vid. sukomponuotame traktate pateiktoje istorinėje vizijoje nepavyktų aptikti idėjos, jog čionai atkakę romėnai atsigabeno ir prigimtinę socialinę struktūrą bei valdžios santykius – patys ateiviai nenusakyti kaip kilmingi ar nekilmingi, vadinasi, ir pati perskyra – vėlesnė. Tai, jog romėnai nusakyti kaip *cives et milites* galbūt galima interpretuoti kaip simbolišką pradžią, bylojusią apie genties (taip pat ir XVI a. vid.) neišsitemimą tik viename socialiniame tipe. Tokiu būdu, nors ir pats buvęs kilminguoju, o vėliau net ir turėjęs sau pavaldžių kitų kilmingųjų⁷⁵⁴, V. Mikalojaitis nepašyškstėjo romėniškos kilmės ir lietuvių valstiečiams. Esminga, jog asmuo, kurio socialinis avansas (nors ir ne pati kilmingojo būklė) nemaža dalimi buvo sąlygotas intelektinės veiklos, *nobilitas* interpretavo iš humanistinės dorybės (*virtus*) perspektyvos, tokiu būdu priartėdamas prie anksčiau analizuotos A. Volano pozicijos. Be šio elemento, *De moribus* taip pat pasižymi kiek šmėstelėjusiu barbariškumo motyvu, tiesa, vėlgi konsekventiškai, pirmiausia pritaikytu ne socialinėms vidaus, o išorės perskyroms: barbariškai buvo rusėnai, maskvėnai, totoriai ir skitai, nuo kurių ginti sienas čionai romėnai ir galėjo būti pasiūsti. XVII a. pr. leidėjams įdomiausi pasirodę fragmentai apie kitas tautas pačiam V. Mikalojaičiui pirmiausia turėjo tarnauti kaip pavyzdžiai apie „anų barbarų“ dorybes, tad, buvo retorinė priemonė lietuviams paveikti⁷⁵⁵. Tokiu būdu tiek istoriniai, tiek ir vienalaikiai barbarai turėjo tapti

⁷⁵² Mickūnaitė, Giedrė. *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, p. 206–208.

⁷⁵³ Plg. A. D. Smitho pastebėjimus, jog dažnai etniniai mitai, pasitelkiant praeitį dabarties performavimui, gimsta didelių pokyčių metu, pavyzdžiui, ištęstiniais kariniais konfliktais (plg. nesibaigiančius karus su Maskva) ar kitų įnirtingų socialinių transformacijų metu (Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*, p. 84).

⁷⁵⁴ Rimša, Edmundas. „Venclovas Agripa ir jo giminė (1. Kilmė ir pirmtakai)“, p. 67.

⁷⁵⁵ Dėl antitezės principo taikymo: Ročka, Marcelijus. *Mykolas Lietuvis*, p. 100–111. Ši retorinė technika („kilniojo laukinio“ įvaizdis), beje, mėgta ir barbarus aprašinėjusių Antikos bei Ankstyvųjų Viduramžių autorių (Modzelewski, Karol. *Barbarų Europa*, p. 39).

ir elgsenos (*habitus*) veiksniais, nepriimtinais, šįkart jau turbūt pirmiausia kilmingiems, lotynams lietuviams⁷⁵⁶.

3.3 Motiejaus Strijkowskio „Apie pradžias“ (1577 m.)

Paskutinis pasirinktas aptarti kūrinys – tik rankraščio forma išlikęs, savo laiku neišspausdintas M. Strijkowskio veikalas *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego* etc., sukurtas 1577 m. ir parašytas tai proza, tai eilėmis⁷⁵⁷. Tai už žymiąją „Kroniką“ (1582 m.) ankstesnis kūrinys, be to, turinio požiūriu nemaža dalimi tapęs jos pagrindu⁷⁵⁸. M. Strijkowskio darbų poveikio savo laikui ir vėlesnei (iki pat XIX a.) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografijai (tiek kaip istorinių veikalų, o vėliau jau kaip šaltinių) pervertinti neįmanoma⁷⁵⁹. Dažnu atveju teigiama, jog savo darbais istorikas bandė sujungti ir suderinti dvi koncepcijas – romėnišką lietuvių ir sarmatiškąją lenkų kilmės, tačiau tai ne visai tikslu⁷⁶⁰. Priešingai prieš tai analizuotiems kūriniams, „Apie pradžias“ *origo gentis* visa savo apimtimi ir eksplacitiškai dorotasi su papildoma to meto „mokslinė problema“: kaip ir realybėje, taip ir istoriniame pasakojime – romėnams teko tvarkytis su barbarais. Gotai, gepidai, alanai, roksolanai ir visa kita galybė genčių, į kilmės klausimą įveltų kaimynų autorių, turėjo būti suderinti su pasakojimu apie romėnų atsikėlimą į Lietuvą⁷⁶¹. Spręsdamas šį galvosopį M. Strijkowskis pademonstravo, jeigu ne Saliamono, taip bent jau dialektiko vertus įgūdžius:

⁷⁵⁶ Dėl barbariškumo: Knieža, Skirmantas. *Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra*, p. 34–35, 80 („Analogijomis ir nuorodomis į Antikos veikėjus ar herojus iš esmės formuluojama politinė doktrina, lūkesčiai ir moralinis kodas, kurio turi laikytis kilmingasis“).

⁷⁵⁷ Strijkowski, Maciej, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska. Warszawa, 1978.

⁷⁵⁸ Ypač tai konstatuotina *origo gentis* dalių atveju: Orzel, Joanna. *Historia – Tradycja – Mit*, p. 81.

⁷⁵⁹ [Patiejūnienė, Eglė. „Pratarmė“], in: Strijkowskis, Motiejus. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika*, p. XI–XII.

⁷⁶⁰ „Už“: Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos*, p. 118–120. „Prieš“: Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 336. Taip pat nekorektiška rodytūsi pasitelkti romėniškąją M. Strijkowskio pasakojimą svarstant sarmatiškosios nukariavimo teorijos klausimą (plg. taip daryta: Kruk-Siwiec, Justyna. „Czy chłopi zostali skolonizowani“, p. 10–11).

⁷⁶¹ Tiesa, jau V. Mikalojaičio *origo gentis* siužete minimi ir skitai, ir roksolanai (rusėnų pirmtakai), tačiau šie, palyginti, daug statiškesni nei M. Strijkowskio pasakojime, beje, ir kiekibiškai išaugusiame.

gotiškasis-cimbriškasis etc. (bendrai „barbariškasis“) ir romėniškasis elementai turėjo vienas kitą pildyti ir visą pasakojimą daryti labiau įtikimą, o senovės istorikai, M. Strijkovskio požiūriu, nors patys to ir nežinojo, apie lietuvius rašė, tačiau ši žinią esą tiesiog buvo reikalinga iššifravimo. Be to, kiek įmanoma, teko suderinti lietuvių ir lenkų pozicijas, taikyti magnatus su smulkesniais kilmingaisiais, o galiausiai įsiteikti ir geradariui – Jurgiui Olekaičiui (†1579), kuriam kūrinys ir dedikuotas⁷⁶².

Pasakojimo startas „Apie pradžias“ gerokai ankstyvesnis nei prieš tai analizuotų tekstų (Bychovco Kronika – Atilos epocha V a. pr.; *De moribus* – Julijaus Cezario epocha I a. pr. Kr.) – pradėta nuo Dievo atlikto pasaulio sukūrimo ir ankstyvosios biblinės istorijos. Tai, žinoma, nereikia, jog istorikas ten „atrado“ lietuvius, tačiau Pradžios knygos ir biblinio pasakojimo pasitelkimas svarbus keliais aspektais: viena vertus, kaip bendresnės pastangos įkomponuoti kunigaikštystės istoriją į bendrą žmonijos (jos sukūrimo, nuopolio, atpirkimo ir išganymo) istoriją; antra vertus, kaip visos žmonijos, taigi, ir romėnų, lietuvių bei kitų, genealogijos pradžia su pirmasiais protoplastais (Adomas ir Ieva, o vėliau ir kitais)⁷⁶³. Be to, bibliinių patriarchų istorijų aptarimas galėjo tapti erdve ir pavaldžiųjų genezės paaiškinimui. To užuomazgos aptinkamos M. Strijkowskiui aptariant Kaino ir Abelio istoriją: *A sąd chłopski Kaimów ma naród przywarę. / Tysiąc dwieście czterdzieści dwie lecie tak żyli / Jak bydło, bez porządku w lesiech się mnożyli [...]*. Parašėte esančioje scholijoje patikslinta: *Chłopstwo od Kaima*⁷⁶⁴. Taigi, valstietijos užuomazgos glūdėjo brolžudystės (arba bendresne prasme, nuodėmės) istorijoje. Toks nemoralus prigimtinio ryšio pažeidimas, beje, atitinkamai turėjo paaiškinti ir Kaino „chlopų tautos“ nežmogiškumą ir tvarkos stygių – elementus, lengvai susietinus su ankstesniame skyriuje nagrinėtomis kilmingojo-nekilmingojo elgsenos perskyromis. Tiesa, kokio nors genealoginio ar pasakojimo tęstinumo šis siužetas neturėjo – turbūt jį reikia interpretuoti kaip valstietiškos pavaldžiojo būklės, o ne kontinuitetu esą pasižymėjusios padermės, radimosi nušvietimą.

Kitas aptartintas elementas – Nojaus ir trijų jo sūnų siužetas. Tvaną išgyvenusio, vynuoges auginti pradėjusio ir vynu kiek per daug pasmaguriavusio patriarcho istorija dažnusyk būdavo pasitelkiama kaip dar

⁷⁶² Rudenko, Oleksii. „Don't Look Back in Anger“, p. 172–173. Orzeł, Joanna. *Historia – Tradycja – Mit*, p. 93. Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 351–353.

⁷⁶³ Atkreiptinas dėmesys, jog neretai Viduramžiais, siekiant dekonstruoti kilme grįstą kilmingųjų valdžios nekilmingiesiems argumentą, būdavo pasitelkiama nuoroda į Adomą ir Ievą, kaip visų žmonių protėvius, taigi, galiausiai, pačią skirtį kilme šitaip verčiant absurdu: Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 59–63.

⁷⁶⁴ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 45.

viena valstietijos (ar nelaisvųjų bendrai) atsiradimo priežasčių: tėvo nuogybę išvydęs ir išjuokęs Chamas (ir dalis jo palikuonijos) buvo prakeiktas („Tebūna prakeiktas Kanaanas! Jis bus žemiausias vergas savo broliams“ (Pr. 9, 25)). Sūnaus nuodėmė ir tėvo prakeikimas turėjo paaiškinti dalies žmonijos pajungimą kitų valdžiai, o kartais pasitelkti net ir aiškinant skirtingų rasių, pavyzdžiui, juodųjų vergų, atsiradimą⁷⁶⁵. Atitinkamai kai kuriais atvejais – taip pat ir Abiejų Tautų Respublikos intelektualinėje erdvėje – „ten“ ir „tada“ taip pat lokuota ir kilnuomenės pradžia, o paskiri trys Nojaus sūnūs tapdavo skirtingų luomų protoplastais⁷⁶⁶. M. Strijkowskio „Apie pradžias“ atveju, kiek netikėtai, tenka konstatuoti, jog Nojaus ir jo trijų sūnų istorija visu tuo nepasižymi. Istorikas nepaminiėjo nei apgirtusio ir Chamo išjuokto patriarcho mizanscenos, nei po to sekusio prakeiksmo, tik nurodė, jog iš trijų sūnų kilo trys pasaulio dalys – Europa, Azija ir Afrika, kuriose kiekvienas pradėjo savąsias tautas⁷⁶⁷. „Kronikoje“, priešingai nei „Apie pradžias“, chamiškasis siužetas egzistavo ir su juo – nors nebūtinai kaip etnogenetinė teorija – susieta ir valstietijos genėzė⁷⁶⁸. Tad kas tuomet iš Semo, Chamo ir Jafeto?

M. Strijkowskis iš Jafeto sūnaus Gomero išvedė alanų, gotų ir kimbrų gentis. Kol po pasitraukimo iš Asirijos vienos „broliškos“ gentys įsikūrė ties Bosforu, Taurikoje, Skandinavijoje ir kitur, kitos, ieškomos sau mielesnių ir gersnių vietų, atkako ten, „[...] kur Dnieprą, Volga, Dauguva, Bugas, Dniestrą ir Nemunas [...]“. Ilgainiui pasirodė ir roksolanai. Taigi kompromisiniame M. Strijkowskio pasakojime romėnai turėjo atkakti ne į tuščius ar bevardžių žmonių grupių apsėstus, o konkrečių genčių apgyvendintus, kraštus. Tai tie patys barbarai ir palikuoniai tų, kurie, ieškodami, kur įsikurti, ir kariaudami su romėnais, išmaišė visą žemyną⁷⁶⁹. Tokiu būdu neliko jokių neaiškumų ar dviprasmybių dėl alochtonų romėnų ir jų čionai neva aptiktų autochtonų, kas jie. Nebėra reikalo tuščiai spėlioti, ką ir ar ką nors išvis, be vėliau nukariautų jotvingių ar rusėnų (kaip Bychovco Kronikoje), romėnai rado. Ir nors tiek šie, tiek ir visi M. Strijkowskio pasitelkti

⁷⁶⁵ Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*, p. 86–103 (taip pat ir apie Kainą). Crouch, David. *The Chivalric Turn*, p. 109.

⁷⁶⁶ Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, p. 2. Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, p. 119.

⁷⁶⁷ *Od tzech synów świat na trzy części rozdzielony, / Skąd europejskie, azyjskie i afryckie strony, / W których każdy swój naród osobno zgruntował, / Gdy jeden tam, drugi sam od Babel wędrował [...]* (Strijkowski, Maciej. *O początkach*, p. 45).

⁷⁶⁸ *Tu Sem Ora, Cham labora, Japhet rege et protege!* (Kruk-Siwięc, Justyna. „Czy chłopci zostali skolonizowani“, p. 12–13). Matuszewski, Józef. *Geneza Polskiego chama*, p. 21. Strijkowski, Motiejus. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika*, p. 71.

⁷⁶⁹ Strijkowski, Maciej. *O początkach*, p. 45–47.

barbarai, buvo to paties Adomo, to paties Nojaus ir net, panašu, to paties Jafeto palikuonys, visgi, skirtis kilme konstatuotina ir akivaizdi. Tokiu būdu dalį būsimos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų sutapatindamas su minėtomis gentimis, istorikas paruošė dirvą dualistiniam (kilmės požiūriu) sociumo modeliui⁷⁷⁰. Be to, nors ir girtini už drąsą, o taip pat tapę kitų garbingų tautų (pavyzdžiui, švedų ar ispanų) protėviais⁷⁷¹, barbarai liko barbarais, tad opozicija su civilizacija itin ryški net ir pradinėje pasakojimo fazėje, o barbariškumo elementas neišvengiamai funkcionavo ne tik išorinėse mes-jie perskyrose.

Aptardamas galimas romėnų kelionės į Lietuvą motyvacijas, M. Strijkowskis itin išsamus ir atviras – pateikė jų net šešias, grįstas skirtingais šaltiniais ir skirtingais „senovės“ autoriais: badas, Nerono tironija, Atilos kampanija Italijoje, Pompėjaus pralaimėjimas Julijui Cezariui, kilmingų romėnų tremtis, užkariavimas⁷⁷². Kaip bebūtų, neneigiant simbolinės pasakojimo pradžios ar motyvacijos svarbos (juo labiau mąstant apie tautos ideologinės kilmės perspektyvą)⁷⁷³, opcijos liko atviros, o savo pasakojimą istorikas toliau tęsė „užkariavimo“⁷⁷⁴ galimybės pagrindu. Taigi, kas sudarė atsikėlėlių grupę? Iš pagrindinio rimuoto teksto bei scholijų parašėse sužinoma, jog ši romėnų legioną sudarė 500 romėnų kilmingųjų (šlėktų), vestų etmono Palemono, sprendžiant iš vardo, – teigė istorikas – akivaizdžiai italo. Atkakusios kilnuomenės tarpe išskirti penki atskiri „namai“ su savais romėniškais herbais: be jau ir ankstesniems tekstams būdingų Dausprungo, Prospero Cezarinio, Julijono, pasirodė Kompanas (Rožės herbas); negana to, atskirai paminėti ir Goštautai (teksto sudarymo metu jau išmirę). Taigi, be to, jog alchtonus nuo autochtonų skyrė kilmė, skyrė ir kilmingumas – romėnai su savimi į Lietuvą atsigabeno ir jį. Šias perskyras kaip mat papildė ir dar viena – perskyra valdžia, išaugusi tiesiai iš dviejų pirmųjų. Vietiniai gotai romėnų buvo paversti pavaldiniais, nerusėnų valstiečių protoplastais: [...] *Snadnie z prostaków Gotów poczynili knieci. / Jak Niemcy przez miecz Łotwę srogo*

⁷⁷⁰ Vasiliauskas, Artūras. „Antika ir Sarmatizmas“, p. 23.

⁷⁷¹ Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 340, 344–345.

⁷⁷² Strykowski, Maciej. *O poczynkach*, p. 56–90. Rudenko, Oleksii. „Don't Look Back in Anger“, p. 171.

⁷⁷³ Plg. mintį, kaip neva tirono Žygimanto Kęstutaičio nužudymas siejasi su pasakojimu apie romėnų atvykimą bėgant nuo tirono Nerono (Rowell, Stephen C. „Bears and Traitors“, p. 50). Dėl pradžios ir dabaties sąsajų: Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, p. 81–82. Dėl ideologinės kilmės sąvokos: Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*, p. 71.

⁷⁷⁴ Kabutės šiuo atveju panaudotos užkariavimo sąlyginumui nurodyti; apie tai – kiek toliau.

zniewolili, / Tak Włoszy układnością chytrą tych zmamili. Vėliau tokia skirtinga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstietijos ir kilmingųjų genealogija dar kartą aiškiai ir pabrėžtinai pakartojama: *Litewska tedy szlachta z rzymskiej wywód mając, / Zawždy mężnie czyniła przodków nie wydając. / A lud prosty, co dziś jest, ten tu był z lat dawnych / W Łotwi, w Litwie, w Kurlandach, w Prusiech z Gotów sławnych, / Którzy tu dawno w puszcach gęstych się tulali / Jak satyrowie leśni, bez sprawy mieszkali. / Tak że dziś ze Szwecyją żywot wiodą Lopi / Z tych też w Litwie są różni od szlachciców chłopi*⁷⁷⁵.

Taigi, net ir lietuvių valstiečiai – barbarų palikuonys, pavergti jau nuo bene neatmenamų laikų, o kilmingieji – romėnai, valdžią nekilmingiesiems įgiję ne XV ar XVI a., o dar tada, kai gyvavo Roma. Pastabūs vertos ir pasakotojo pasitelktos sąvokos-socialinės kategorijos: ne tik Palemonas anachronistiškai paverstas etmonu, o romėnai „šlėkta“, disponavusia heraldiniais ženklais, tačiau ir pavaldieji gotai apibūdinti ne šiaip pavaldžiaisiais ar nukariautais nelaisvaisiais, o vienalaikėmis feodalinėmis sąvokomis ir valstiečių kategorijomis (*kmeici* ir *chłopi*)⁷⁷⁶. Šia itin ryškia ir akcentuota kilmės ir valdžios sampyna M. Strijkowskis buvo išskirtinis ir naujoviškas, o palemoniškasis pasakojimas pasiekė epogėjų (tapati išvada padaroma ir kituose M. Strijkowskio veikaluose bei, žinoma, A. Gvaninio)⁷⁷⁷. Net jeigu ir tik dėl to, kad suformuluotas eksplicitiškai, šiame *origo gentis* pasakojime (proto)rasiškumo-padermiškumo elementas pastebimas ir turbūt ryškiausias iš visų prieš tai analizuotų istorinių naracijų⁷⁷⁸.

Kita vertus, tokia situacija kelia ir papildomų klausimų. Pirmiausia, o kaip dėl lietuvių kalbos, kaip romėniškos kilmės įrodymo? Kai čiabūviai esą išvydo aukštyrą Nemuną pamažu paulusius romėnų laivus, iki tol neregėti įrenginiai privertė šiuos bėgti miškan – romėnams beliko bergždžiai pavymui lotyniškai šaukti *restate!* Susikalbėti sudėtinga, mat *[a]no lud gruby, leśny, po polach się błąka, / Trudno się s nimi zmówić, Ka, kur, keip, kuo jąka [...]*⁷⁷⁹. Taigi, gepidai, gotų palikuoniai, gyvenę Žemaitijoje, kalbėjo lietuviškai. Jeigu įprastai būtent lingvistinis aspektas tapdavo vienu pagrindinių kriterijų kalbėti

⁷⁷⁵ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 88–89.

⁷⁷⁶ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. X. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976, p. 422–424.

⁷⁷⁷ Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie”, p. 335. Joanna Orzeł, *Historia – tradycja – mit*, p. 78–81.

⁷⁷⁸ Turint omenyje labai konkretų nurodymą, jog prastuomenė iš gotų, kol, tuo tarpu, Bychovco Kronikoje ta perskyra, nors ryški už *origo gentis* siužeto ribų, veikiau nujaučiama ar dedukuotina.

⁷⁷⁹ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 62.

apie tokią etnogenetinę teoriją, šįkart jis tam nepasitelktas. Dar daugiau, tas pats aspektas neretu atveju kilnuomenę nuo prastuomenės ne atskirdavo, o šias suartindavo⁷⁸⁰. „Apie pradžias“ šis klausimas nebuvo apeitas ar ignoruotas, tačiau išspręstas gana originaliai: istorikas pasiūlė alternatyvų aiškinimą, kodėl lietuvių kalboje pasitaiko lotynizmų – tai „suvėnyrai“ iš genties klajonių, kurių buvo ir kitokių, pavyzdžiui, vokiškų – *kunigos*⁷⁸¹. M. Strijkowskio pateiktame *origo gentis* pasakojime kalbinis argumentas, kitiems autoriams leidęs įrodyti romėnišką kilmę, taip pat ją priskirti net ir valstiečiams, tapo nebeįmanomas, kalbinis skirtumas luominę perskyrą tik sustiprino. Tokiu būdu kilni lotynų kalba tapo išskirtinai susieta su kilniais ir kilmingais romėnais, o prasčiokams liko, jeigu ir ne lojimas, tai bent jau mikčiojimas (lenk. *jąkać*) barbariška kalba ir būdu⁷⁸². Kilmingųjų-nekilmingųjų opozicija šiuo elementu neužsibaigė. Galbūt ir dėl retorinių M. Strijkowskio sumanymų ir užmojų⁷⁸³, tačiau šiame *origo gentis* pasakojime (ne)kilmingumo diskursas pasipildė apčiuopiamu pejoratyviniu akcentu: kilmingųjų akimis, valstiečių protėviai buvo grubūs, netašyti, su miško žvėrimis lygintini vietiniai, o išvystas technikos stebuklas – laivas – sukėlė siaubą, privertusį bėgti. Šitaip ir skirtingos luomų pradžios buvo susietos su atitinkama elgsena, galima transponuoti ir į dabartį (juoba pats retorinis šio teksto pobūdis ir istorinė koncepcija tam erdvės palieka) bei, manytina, apčiuopta praeitame šio darbo skyriuje. Svarbu atkreipti dėmesį, jog nekart tekste minėtus, o M. Strijkowskio amžininkų mielai kartotus Horacijaus žodžius, kad „[n]arsieji ir gerieji gimdo narsius. Jautukuose bei kumeliukuose išlieka geros tėvų savybės, o narsieji ereliai neišperi baikštaus karvelio“⁷⁸⁴ savo kūrinyje *Goniec cnoty* (1574) parafrazavo ir pats Žemaitijos

⁷⁸⁰ Dini, Pietro U. *Prelude to Baltic Linguistics*, p. 56.

⁷⁸¹ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 89 – pateiktas ištisas įvairiausių lietuvių kalbos žodžių sąrašas, skirtas ne įrodyti kalbos tapatumą ar kilmę iš lotynų, o atvirkščiai; o, jeigu kurie žodžiai ir panašūs, tai dėl to, jog tiesiog buvo perimti genties klajonių metu.

⁷⁸² Dėl „sukilninančios“ lotynų kalbos: Knieža, Skirmantas. *Lotynų kalba ir kultūra*, p. 117–129. Dėl kalbėsenos svarbos grupiniam *habitus* žr. nuorodą nr. 618.

⁷⁸³ Plg. su V. Mikalojaičio traktato užmoju, giriant „barbarus“ kaimynus totorius ir maskvėnus, sujaudinti lietuvius. Šįkart, nors objektai apkeisti vietomis (peiktini valstiečiai, girtini kilmingieji), retorinis antitezės principas panašus.

⁷⁸⁴ Kaip dažnai pasitelkiamą argumentą savo išskirtinumui įrodyti šias eilutes (Quintus Horatius Flaccus, odžių knyga „Giesmės“, Carmina, IV knyga, 4 odė) nurodė: Volanas, Andrius. „Apie politinę, arba pilietinę laisvę“ // „De libertate politica sive civili“, p. 68–69, p. 134. Apie nuolatinį ištarnos pasitelkimą siejant su kilmingumu ir kitur: Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei*, p. 24, 108.

vyskupijos kanauninkas: žuvėdra negali į pasaulį išleisti gulbės, gulbė varno, o strazdas kuosas⁷⁸⁵.

Nors lyginant su ankstesniaisiais tekstais, „dosnumas“ kilmingumu ne tik didikams, tačiau ir smulkesniems kilmingiesiems „Apie pradžias“ išaugo⁷⁸⁶ (luomo konsolidavimasis), tačiau ši *origo gentis* pasakojimą tenka vertinti kaip tam tikra prasme radikaliausią valstiečių atžvilgiu, o tai dera tuo metu jau besibaiginėjusiu ir vis nuodugnesniu baudžiavos aiškinimu (luomų tarpusavio atsiribojimas)⁷⁸⁷. Kita vertus, tuo viskas nesibaigė, o M. Strijkowskio toliau (*origo gentis* ir kitose dalyse) plėtotą istorinę koncepciją, visgi, nebuvo tokia tiesmuka ir bekompromisė. Pirmiausia, reikia atsižvelgti ne tik į tai, jog tarp atvykėlių ir čiabuvių susidarė pavaldumo ryšiai, tačiau ir į tai, kaip jie susidarė: *Lud prosty, co tu mieszkał, widząc sprawnych gości, / Podal się im, przestawszy żwierzęcej grubości. / Tak się Włoszy z Alany, z Gepidy zbracili, / A obyczajów składnych prostaków ćwiczyl*⁷⁸⁸. Taigi, barbarai romėnams tiesiog pasidavė. Tokiu būdu kalbėti apie nukariavimo teoriją M. Strijkowskio pasakojimo griežtąja prasme negalima. Priešingai nei vokiečiai Livonijoje, čiabuvių romėnai-italai užvaldė ne kalaviju, o „gudriu meilikavimu“⁷⁸⁹. Kuo ir kodėl tai svarbu? Pirmiausia, tai, tiesa, per drąsos, bailumo, pasirengimo priešintis prizmę daryti turėjo pabrėžti skirtingas grupių prigimtis: kol gotai prasčiokai pasidavinėjo, „[...] lietuvių tad kilnuomenė, kilusi iš Romos, / visad drąsiai elgės, bočių neišdavus“ (vertimas K.Č.)⁷⁹⁰. Antra, nepaisant to, savanoriškas pasidavimas turėjo sušvelninti susidariusių ryšių vaizdinį. Mąga tai sugretinti su Bychovco Kronikos pasakojimu apie žemaičių sukilimą prieš Kazimierio Jogailaičio valdžią 1441 m.; tuomet Jonas Goštautas dar jaunam valdovui esą patarė: „[...] menka šlovė, pasitelkus kariuomenę, sumušti savo valdinius“⁷⁹¹. Nors pasakojime gotai – dar ne valdiniai, tačiau tokiu būdu užmegztas pavaldumo ryšys – visai kitokios

⁷⁸⁵ Strykowski, Maciej. *Goniec cnoty*, p. 505.

⁷⁸⁶ Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, p. 100.

⁷⁸⁷ Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. (1. Bajorų luomo susidarymas XV a.)“, p. 142–154. Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. (2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų)“, p. 155–167.

⁷⁸⁸ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 88.

⁷⁸⁹ *Tak Włoszy układnością chytrą tych zmamili [...]* (Maciej Strykowski, *O początkach*, p. 88). Plg. kaip tokia idėja vėliau išplėtotą pagrindinio M. Strijkowskio tradicijos puoselėtojo: Vijūkas-Kojalavičius, Albertas. *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė K. Valkūnas. Vilnius, 1980, p. 61.

⁷⁹⁰ *Litewska tedy szlachta z rzymskiej wywód mając, / Zawždy mężnie czyniła przodków nie wydając* (Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 89).

⁷⁹¹ *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, p. 130–131.

prigimties nei karo grobio teise valdomo nelaisvojo ir suponavo bent kažkokį ryšio abipusiškumą ir horizontalumą⁷⁹². Galiausiai juk ir patys realūs XV ar XVI a. ponai savo valstiečių neįgijo kalaviju, kol, tuo tarpu, pasidavimo atvejų būta⁷⁹³. Dar daugiau, apie tokį „švelnų užvaldymą“ teigiama – „susibroliavo“ (lenk. *zbracili*). Šiuo atveju santykių horizontalumą ir priklausymą tai pačiai hierarchinei pakopai nurodyti galinti giminytės sąvoka⁷⁹⁴, beje, panaudota ir tiesiogine – susigiminiavimo – prasme. Kilmingieji romėnai, pasak būsimojo Varnių kanauninko, čionai atvyko be vaikų ir žmonių. Taigi, giminiuotasi su vietiniais. Visgi, agnatiškai paveldimumą supratusiai ir kilmingumą apibrėžusiai visuomenei tai reiškė ne itin daug: nors leido „autochtonizuoti“ ateivius romėnus bei pačią tautą (platesne, ne tik kilmingųjų imties prasme) paversti „lydiniu“, – pačios kilmės perskyros ir iš jos gimusio pavaldumo tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų tai nenaikino⁷⁹⁵. Kaip įtakoti tai negalėjo ir socialinių bei politinių struktūrų, šitiap turinčių, nors ir blunkantį, pirminio gentiškumo atspalvį. Kilmingumą perdavus per vyrą, valstiečiai ir kilmingieji net galėjo dalintis bendru tolimiausiu žinomu pirmtaku (vok. *Spitzenahn*), tačiau valstiečių nekilmingumui įtakos tai nedarė⁷⁹⁶; kitaip tariant, kai kurie kilmingieji galėjo būti ir ne iš romėnų, tačiau iš romėnų valstiečių – ne.

Patekimas iš prastuomenės į kilnuomenės tarpą šiame ir kituose M. Strijkowskio pasakojimuose, visgi, buvo įmanomas. Nors, kaip matoma, pradžioje šios dvi socialinės grupės buvo radikaliai atskirtos, autoriaus polinkis kilmingumą suprasti ir aiškinti ne tik kilmės, tačiau ir dorybės (lenk. *cnota*, lot. *virtus*) kategorija, vėrė kvazimeritokratinės landas į šią privilegijuotąją grupę. Juo labiau, mat pati istorija suvokta kaip dorybingumo

⁷⁹² Žr. 1441 m. Kazimiero privilegijos Medininkams ir 1492 m. Aleksandro privilegijos Žemaitijai pirmus punktus, jų palyginimą ir genezės analizę: Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas*, p. 129, 131.

⁷⁹³ Kaip vieną pagrindinių galimų žmonių pavaldumo kitiems aiškinimų, pasidavimą nurodė ir eilė XVI–XVII a. „publicistų“ (A. Volanas, M. Smigleckis, A. Olizarovijus): [Lukšaitė, Ingė. „Lietuvos publicistų pažiūrų valstiečių klausimu reikšmė“], in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu*, p. 95.

⁷⁹⁴ Žr. nuorodą nr. 194.

⁷⁹⁵ Dėl *origo gentis* pasakojimams įprasto atvykėlių vyrų ir vietinių moterų siužeto: Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności“, p. 21: *Był to jednak, zważywszy na pozycję kobiet w starożytności, autochtonizm „gorszej próby“*.

⁷⁹⁶ Kita vertus, toks vedybinis „genčių“ aspektas galbūt turėjo paaiškinti, kodėl, jeigu kilmingieji romėnai – lotynakalbiai, M. Strijkowskis ėmėsi apeliuoti į prarastos lietuvių kalbos susigrąžinimą: nors kilmingumu nesidalinama, kalbas giminiavimasis paveikti gali: *Bo was w swej litewszczyźnie – widzę – już wstyd ćwiczyć, / Którąście porzucili z starych prodków sprawą, / Też tracicie, co oni szablą wzięli krwawą. / Dobrze było, gdy język u was własny plużył, / Bo Tatarzyn, Moskwicin czapce waszej służył* (Strijkowski, Maciej. *O początkach*, p. 89).

mokytoja, tokios elgsenos pavyzdžiai o dargi kurie neliktų neapdovanoti, buvo reikalingi. Todėl pasakojimuose vis pasirodydavo įvairių plebėjų, „paprastų žmonių“ ar „tamsuomenės“ (lenk. *czerni*) atstovų, dėl savo šaunių darbų ir dorybės priimtų kilnuomenės tarpan⁷⁹⁷. Juo labiau svarbu, jog, kaip aptarta ankstesnėje šio darbo dalyje, dorybės ir kilmingumo susiejimas buvo charakteringas ir kitiems amžininkams (A. Volanui, o taip pat ir V. Mikalojaičiui), o kai kuriais atvejais realizuodavosi net ir praktiniu – nobilitacijos – lygmeniu. „Apie pradžias“ atveju šikart pasitenkinsima vienu atveju – Radvilų ir Astikų pirmtako Lizdeikos istorija. Nors ir išaiškino Gediminui jo sapną, Lizdeika buvo kaimietiškos kilmės. Nepaisant to, aukštą socialinę būklę Lizdeika pasiekė dėl savo gabumų ir proto, ir todėl, „[...]“ jog jų protėvis dėl savo paties dorybės iškilo [...]“, vėlesni jo palikuonys Radvilos ir Astikai turį jam būti dėkingi, jog savo trijų trimitų herbą naudoja⁷⁹⁸. Lizdeikos, kaip „paprasto žmogaus“, naracija įdomi tuo, jog gali byloti apie „atvirkščio snobizmo“ genealoginės savimonės topą – nekilmingų šaknų protėvio (o kartu savęs), užtarnavusio naują statusą, aukštinimą⁷⁹⁹ –, šiuo atveju grįstą sakraliniu genealoginės savimonės aspektu (Lizdeika – „pagonių Vilniaus vyskupas“ (*Tak Lizdejko w pogaństwie biskupem wileńskim* [...]) ir žynys)⁸⁰⁰. Taigi, kelias į kilnuomenę nevaizduotas kaip visiškai užvertas kilmės barikadomis.

Kas dar M. Strijkowskio pasakojime sudarė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų visumą? Svarbia dalimi šikart tapo ir rusėniškasis elementas. Rusėnų pirmtakai – roksolanai – istorinėje vizijoje pirmiausiai pasirodė dar pačioje pradžioje, kuomet kartu su kitais barbarais, t.y. gotais, gepidais, cimbrais ir alanais, atsikėlė į tą patį arealą, apibrėžtą Dniepro, Volgos, Daugubos, Bugo, Dniestro ir Nemuno upių baseinų⁸⁰¹. Tokiu būdu, žinoma, jie – kaip ir kitos gentys, tapusios prasčiokių protoplastėmis – buvo

⁷⁹⁷ Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė*, p. 16, 22–26. „Kronikoje“ (1582) M. Strijkowskis gotišką kilmę priskyrė ir daliai kilnuomenės, būtent, jo atstovų, pasižymėjusių dorybe ir riteriškais darbais, pagrindu (Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 342).

⁷⁹⁸ *Tak, iż i on Lizdejko, co był wieszczakiem sławnym, / Radziwiłowskim syna przezwiał mianem dawnym. [...] On Lizdejko z mądrości przyszedł na wielki stan, / A iż radził na Wilno, Radziwiłem nazwan. [...] Stąd, iż ich przodek urósł z swojej własnej cnoty, / Tak oni też dzielnością zdobią swe klejnoty* (Strijkowski, Maciej. *O początkach*, p. 179, 238).

⁷⁹⁹ S. Risinskis rašė, jog Lizdeikos istorija buvo „skoningai ir meniškai“ atvaizduota Trakų kašteliono Jono Jurgio Radvilos (1588–1625) rūmų Nesvyžiuje kesonuose (Risinskis, Saliamonas. „Veikalas apie Radvilų giminės kilmę“ = „De origine gentis Radiviliae syntagma“, p. 133).

⁸⁰⁰ Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma*, p. 114–123.

⁸⁰¹ Žr. nuorodą nr. 769.

atskirti nuo romėnų ateivių. Kita vertus, „Apie pradžias“ istorinėje koncepcijoje rusėnų giminėms nebuvo pašykštėta tiek pirmumo, tiek senumo, tiek kilmingumo pripažinimo⁸⁰². Galiausiai, apie tai liudijo Drucko kunigaikščiams, taip pat kunigaikščiams Ostrogiškiams ir Zaslavskiems priskirta kilmė iš Kijevo valdovų dinastijos⁸⁰³. Be to, rusėnų kilmingumo ir kilmės klausimas įgavo papildomą dimensiją – dalis neva rusėnų kilmingųjų iš tiesų turėjo būti lietuviai ir romėnai. Pavyzdžiu tapo Chodkevičiai, kurių protėvis – drąsa ir dorybe pasižymėjęs puikus karys žemaičių bajoras Boreika⁸⁰⁴. „Todėl žinok, skaitytojai, kad Chodkevičiai nuo seno yra lietuviška giminė. Nelaikyk jų pagal graikų tikyba rusėnais [...]. Toj tikyboj turėjo likti ir Bareikos palikuonys. Todėl valdant Vytautui pagal senas privilegijas Bareika buvo statomas į rusėnų kunigaikščių vietą Smolenske ir kartu su Vytautu vedė į mūsų Smolensko pulkus“ (vertė Genutė Kirkienė)⁸⁰⁵.

Toks siekis – tebus atleista už dar vieną ekskursą – integruoti bent dalį rusėniškosios kilnuomenės primena vos metais anksčiau (1576 m.) sukurtą A. Rotundo laišką, dedikuotą Steponui Batorui ir pridėtą prie lotyniškojo ALS vertimo. Laiške romėniškosios kilmės teorija, kaip tam tikras abstrahuotinas diskursas, įgavo naują posūkį. A. Rotundas, pristatydamas atskirą valdovui skirtą genealoginį pasakojimą, užsiminė, jog jame atskleisima „[...] taip pat kai kuriuos rusėnų kilmingiausiuosius tuos pačius pradininkus (lot. *origines*) su jais [lietuviais – K.Č.] turint [...]“⁸⁰⁶. Kitaip tariant, dalis neva rusėniškų giminių iš tiesų – lietuviai, „prigimtą ir savą“ kalbą pametę, nes „nelaimingai klysdami“ „panoro būti graikų tikėjimo“. Tokia žinutė apie bendrą lietuviško ir dalies rusėniško elitų kilmę nuskambėjo kaip tik tuomet, kai tarpusavio

⁸⁰² Taip pat ir kituose to paties autoriaus veikaluose: Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie“, p. 343.

⁸⁰³ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 167–168.

⁸⁰⁴ Boreikos iškilimo ir dvikovos su totoriu scena: Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 239–243.

⁸⁰⁵ Kirkienė, Genutė. *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2008, p. 71–72. Fragmentas Genutės Kirkienės išverstas iš: Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 243.

⁸⁰⁶ *Russorum etiam nobilissimos quosque easdem cum eis origines habere, ex huius propagationis descriptione apparebit* („Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano Dei gratia Poloniae Regi, Magno Duci Litvuaniae, Russiae, Prussiae, Samagithiae, Masouiae, Liunioniae, Volhiniae, Podlachiae etc. Transilvaniae Principo, Domino clementissimo“), *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7. Kraków, 1900, p. XIX. Lietuviškas Rasos Jurgelėnaitės vertimas: Rotundas, Augustinas. „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 276–285.

integracijos procesai vis stipriau žengė pirmyn⁸⁰⁷. Viena laikės kai kurių rusėniškų giminių genealoginės savimonės mutacijos, ieškant protoplastų tarp *gens lituanorum* (o per juos ir romėnų), laikytinos to paties vyksmo išraiška. Jeigu Chodkevičių atveju fiksuotinas siekis kildintis iš minėto Boreikos, tai Sapiegų atveju geistas protoplastas buvo XIV a. pab. – XV a. pr. lietuvis didikas Sungaila, o vėliau net ir neva Gedimino sūnus Narimantas⁸⁰⁸. Šitoks posūkis romėniškosios kilmės mite atlieptų S. Reynolds pastebėjimą, skirtą Viduramžiams, jog dažnųsyk *origo gentis* siužetai pagyvėdavo tada ir ten (tokiuose politiniuose dariniuose), kada ir kur apie bendrą kilmę kalbos vargiai galėjo būti⁸⁰⁹. Šitaip susigiminiavimą dabartyje lydėjo mėnamas susigiminiavimas praeityje. Aptartą integracinę A. Rotundo užmačią pratęsė kalbos sąsaja su tikėjimu: lotynų kalba, būtent prie kurios godota sugrįžti ir „[...] kuri lietuviams buvo gimtoji ir pirmagimė [...]“, esą buvo viena iš trijų kalbų, kurias pats Kristus nusprendė buvus vertas jo šlovinimui⁸¹⁰. Kas gi tai, jeigu ne kvietimas taip pat „grįžti“ ir į katalikų tikėjimą⁸¹¹?

Prieš tai nagrinėta kūrinyje pasirodžiusi mintis, jog paskiri individai galėjo būti kooptuoti į valdantįjį elitą, nereiškę išsūkio tokiai (kilme grįstai) kilnuomenės formai ar juo labiau pačiam egzistavimui. Kaip nekvestionuota kilnuomenė (nors ir susidėjusi iš skirtingų elementų), taip juo labiau nekvestionuota ir jų valdžia ir atsiskyrimas nuo pavaldžiųjų. M. Strijkowskiui anachronistiškai aiškinus, kaip neva jau XIII a. pr., kuomet po sėkmingų užkariavimų paskiros valdos buvo išdalintos Grumbiui, Eikšiui ir Graužiui (daugelio giminių protoplastams), radosi pirmieji pavietai, taip pat nušviesti kai kurie kilmingojo (bajoro) ir jo valdžios bei funkcijų aspektai. Istorijos dainius sueiliavo šitaip: *Acz przezwiska ślachestwa natenczas nie znali, /*

⁸⁰⁷ Plg. rusėnų giminių veikimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje apžvalgą kai kuriais aspektais: Liedke, Marzena. „Rody ruskie w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku“, *Spoleczeństwo staropolskie, Seria nowa*, t. 1, *Spoleczeństwo a polityka*. Warszawa, 2008, p. 137–164.

⁸⁰⁸ Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija*, p. 79, 133–134. Kirkienė, Genutė. *LDK politikos elito galingieji*, p. 58–74.

⁸⁰⁹ Reynolds, Susan. „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm“, p. 378–381.

⁸¹⁰ Rotundas Augustinas. „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, p. 281: „[...] ta kalba, kuri lietuviams yra įgimta ir pirmoji, viena iš tų trijų, kurias mūsų Dievas Kristus paskelbė esant vertomis jo vardą šlovinti [...]“; [„Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano“], p. XVIII: [...] *ut ea lingua, quae natiua et primigenia Lituanorum fuit, vna ex tribus, quas Christus Deus noster dignas suo titulo ornando iudicauit, Lituanis restituatur* [...].

⁸¹¹ *Cur igitur non gloriosus ac laudabilis esse ducent, eorum linguam ad se, ut ante dictum est, postlimio reuocare ac fidem etiam imitari, a quibus oriundos se ipsimet gloriantur* [...] ([„Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano“], p. XIX–XX).

Bowiem się bojarami z męźnych bojów zwali. / Co skutkiem twierdząc zawždy rycerskiej zabawy / Używali, nie z roli – z wojny patrząc strawy. / Za wstyd to mieli orać, przeto do sąsiadów. Taigi, kilmingojo (bajoro)⁸¹² rolė – ne žemės ar mechaniniai darbai, o riterystė. Tokiu būdu, viena vertus, paaiškintas bajorystės, kaip karo tarnybos, radimasis; antra vertus, tuo argumentuota socialinė sankloda ir luominiai skirtumai; trečia vertus, nušviesta žemėvaldinė kilnuomenės prerogatyva. Ir nors vėliau žemės dirbimu neva susidomėta, tačiau: *I to niewolnikami, których wojnę brali, / Robili, budowali i ziemię orali. / A sami ustawicznie na koni siedzieli [...]*⁸¹³. Šitaip gotiškoji „švelnaus užvaldymo“ teorija, be to, pasipildė ir prieš tai aptartiems pasakojimams būdingu nekilmingųjų pavaldinių šaltiniu – karo belaisviais, ir šitaip iš dalies įgavo nukariavimo teorijos atspalvį⁸¹⁴. Tokiu būdu XV–XVI a. susiformavę kilmingųjų ir nekilmingųjų (pirmiausia, įvairių kategorijų valstiečių) socialiniai santykiai projektuoti bent dvejais šimtmečiais anksčiau, o, atsižvelgus į *origo gentis* pasakojimą, net ir toliau – į pačią Didžiosios Kunigaikštystės pradžią. Kaip ir Bychovco Kronikos istorinės koncepcijos atveju, tokio *status quo* pažeidimas – ir ką tai reikštų – iliustruotas pasakojimu apie Žygimanto Kęstutaičio galą. Kad pagrindiniai siužeto akcentai abiejuose istoriniuose veikaluose sutampa, stebėtis nėra ko – M. Strijkowskis Lietuvos Metraščiais naudojo⁸¹⁵. „Apie pradžias“ naracija, tiesa, pasižymėjo tiesmuku ir nekart pakartotu įvardijimu, jog tuometis Lietuvos didysis kunigaikštis – „tironas“. Kėsinimasis į kilnuomenės laisves ir valdžią nulėmė, jog didikai „[...] susimokė, / iš tirono rankų tėvynę išvaduoti“. Kaip ir Bychovco Kronikos atveju, pagrindinis to motyvas – Kęstutaičio siekis „išgalabyt kilminguosius, o jų vieton pasodint / prasčiokus [...]“⁸¹⁶.

Taigi bendresniame (šiamе skyriuje aptartų) *origo gentis* naracijų kontekste Varnių kanauninko „Apie pradžias“⁸¹⁷ vertintinas kaip išaugęs ir kiekviškai, ir kokybiškai. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos

⁸¹² NB *origo gentis* ir vėlesnėse dalyse pasitelktų sąvokų nenuoseklumą.

⁸¹³ Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 177–178.

⁸¹⁴ Taip pat kaip numanomos prastuomenės dalį reikėtų laikyti nelaisvėn pakliuvusius latgalių belaisvius (Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 94).

⁸¹⁵ Dėl itin radiklios tezės, jog Bychovco Kronikos siužetas apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą tėra M. Strijkowskio pasakojimo pagrindu sukurta Teodoro Narburto klastotė: Nikodem, Jarosław. „Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17. 2002, p. 5–33.

⁸¹⁶ *Wybić ślachtę, a chłopcy na ich miesca znowu / Wystawić [...]. [...] się znowu, / By ojczyznę z tyrańskiej ręki wyzwolili* (Strykowski, Maciej. *O początkach*, p. 420).

⁸¹⁷ Numanu, kad lenkų kalba parašytas kūrinio pavadinimas dalinai buvo modeliuojamas atsižvelgiant į tiesioginį ir tradicinį lotynišką pavadinimą *de originibus*, vartotą gausybės istorikų dar iki M. Strijkowskio ir nusakančią tokių tekstų esmę bei *origo gentis* pasakojimų tradiciją.

kronikoje“ likę tušti pasakojimo „lapai“ smalsaus skaitytojo M. Strijkowskio buvo užpildyti, o kiti „pataisyti“ sumaniu ir kruopščiu istoriko darbu. Turėjo galutinai paaiškėjo, iš kur radosi kunigaikščio Speros valdiniai, kokie ir kas buvo aptikti čiabuviai ir t.t. Nepaisant to, kad dėl tarpusavio vedybų (atvykę romėnai tik vyrai) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės populiacija, kaip „genčių“ visuma, gal dalinai ir tapo jų lydiniu, tačiau pirminis luominio skirtumo impulsas tūnojo abiejų socialinių grupių protėvių atskirume. Tokiu būdu padermiškumo ir luomiškumo koreliaciją galimą konstatuoti ir šiame veikale. Be to, istorinė naracija taip pat praturtėjo kilmingųjų ir nekilmingųjų opozicijos konstravime, skirtumas – ne tik kilmė ar valdžia, tačiau ir dar labiau išryškintas prasčiokų (ar jų protėvių) barbariškumas, šie – miškuose klaidžioję ir žvėris priminę laukiniai, ne tik negebėję komunikuoti kilnia lotynų kalba, tačiau ir nepasižymėję jokia socialine ar hierachine struktūra. Be to, turbūt nebūtų perdėta teigti, jog galima užčiuopti ir tam tikrą istorinės teisybės (ar ironijos) elementą – Romą sužlugdę barbarai galiausiai vis tiek buvo Romos pergalėti. Tokiu būdu romėniškasis (ir visai ne sarmatiškasis!) M. Strijkowskio pasakojimas liudijo ne tik *translatio imperii*, tačiau ir civilizacijos pradžią Lietuvoje apskritai. Kita vertus, nėra visai nesvarbu tai, jog šiame pasakojime, nors ir smarkiai anonimizuota ir pavaizduota gana pejoratyviai, nekilmingųjų pirmtakija vis dėlto figūravo ir išniro, taigi, pradžią ir kilmę įgavo ne tik kilnuomenė. Visgi, būtent kilmė tapo valdžios ir pavaldumo pamatu, o peržengti ribą įgalinusi dorybė charakterizavo veikiau kilnuomenę, o nekilmingųjų tarpe pasirodė tik ekstraordiais atvejais. Kilmingieji ir nekilmingieji, valdantieji ir valdomieji, ponai ir jų valstiečiai – ne „naujovė“, o Romos gyvavimą siekusi „senovė“.

Skrybiaus apibendrinimas

Taigi, aptarti trys XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualinėje aplinkoje sukurti ir savomis istorinėmis vizijomis pasižymėję tekstai, susidėję tiek iš *origo gentis* dalių, tiek ir iš vėlesnė istoriją pasakojusių ar bendresnių istorinių svarstymų. Analizuoti tekstai pateikė skirtingus kilmingųjų ir nekilmingųjų genezės ir vienų valdžios kitiems aiškinimus. Varijuota nuo grupių perskyrimo ir kilme, ir *a priori* kilmingumu iki dalinimosi kilme ir skirties (ne)kilmingumu neegzistavimo arba bent jau tokių skirtumų neeksplikavimo. *Origo gentis* pasakojimai veikė tiek kaip etnogenetiniai (visos genties, net ir tautos kilmę aiškinantys), tiek kaip ir išskirtinai kilmingųjų genezės aiškinimai. Svarbu tai, jog XV–XVI a. įsitvirtinusi perskyra, teisinusi vienos socialinės grupės valdžią kitai kilme, apskritai atsidadė istoriniuose pasakojimuose. Kita vertus, turint omenyje gajų

ikimodernios istoriografijos polinkį į anachronizmus, precedentų kūrimą ir pasakojimo teleologiškumą, toks faktas buvo lauktinas. Ir ne tik kalbant apie lietuvių–lenkų ar lietuvių–maskvėnų istorinį santykių (taigi, sociumo išorės) permodeliavimą, tačiau ir vidaus, XVI a. pavaldžiųjų, atžvilgiu. Kai kuriais atvejais kilmingumo ir (etninės) kilmės sąvokos itin suartėdavo (kilmingus atėjūnus atskyrus nuo neva nekilmingų užvaldytų vietinių), o kitais ne. Savo ruožtu, V. Mikalojaičio pateikta tautos genealogija nepašyktėjo romėniška kilme pasidalinti su valstietija, o M. Strijkowskio „Apie pradžias“ atveju – dalimi rusėnų kilmingųjų. Svarstant apie bendresnius parametrus, galėjusius lemti vieną ar kitą istorinių pasakojimų konfigūraciją ir išvadas, reikia manyti, jog tai susiję su XVI a. visuotinai išaugusiu susidomėjimu bendrinėmis kalbomis bei, numanu, individualiais tekstų autorių požiūriais į to meto visuomenės situaciją (plg. kritišką kai kurių socialinių santykių ar valdžios aspektų vertinimą, lietuvių kalbos pasitelkimą ir t.t.). Kita vertus, genealoginė kilmingųjų ir (lietuviškos) valstietijos bendrystė pastarųjų nuo nekilmingojo statuso nesaugojo. Kai kuriais atvejais šio nekvestionavimas buvo „eksportuotas“ į mitinį pradžios laiką: kilmingieji ir pavaldumas jiems egzistavo dar iki valstybės ar įsteigtas jos sukūrimo momentu (Bychovco Kronika). Be to, svarbu atkreipti dėmesį, kad, nors tikrai ne visuose nagrinėtuose istorizuojančiuose pasakojimuose kilmingųjų ir nekilmingųjų perskyros buvo aktualiausias iš klausimų, tačiau juose paliktos užuominos vis tiek suteikė tam tikras prielaidas vėlesniems interpretatoriams tokį pasakojimą plėtoti⁸¹⁸. Kartu aptartuose tekstuose aptinkami skirtingi požiūriai į kilmingųjų ir nekilmingųjų radimąsi gali padėti įsisąmoninti, kaip dabar, taip ir tuomet egzistavusių diskursų nevienalytiškumą (ir kartu atliepti ypač pirmajame skyriuje aptartą pažiūrą į tai, kas yra kilmingumas, įvairovę). Dažnukart Viduramžių istorikams Vakaruose nukariautieji jau nebuvo įdomūs⁸¹⁹, o čionykštės Europos dalies ir konkrečiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju bent jau dalinai konstatuotinas kitoks reiškiny – juk valstietiškos šaknys vis dar galėjo kainuoti daug⁸²⁰. Be to, paskirų luomų genealogijų paieškos atveria bendresnį ir dar sudėtingesnį – lietuvių sąvokos – klausimą, belansavusį tarp *gens* ir *populus*, *nobilis* ir *ignobilis (plebeius)* ir kitų

⁸¹⁸ Plg. itin taiklų pastebėjimą apie galimą per didelio konkretumo trikdį tolesnei mito plėtočiai: Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos“, p. 24.

⁸¹⁹ Reynolds, Susan. „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm“, p. 108.

⁸²⁰ Telioka prisiminti XVII a. visoje Respublikoje netikrus ir apsimetėlius kilminguosius registravusį Valerijoną Nekandą Trepką ir jo „Plebėjų katalogą“. Plg. vien įvadinę dalį ir nurodytus būdus, kaip atpažinti netikrą kilmingąjį: Nekanda Trepka, Walerian. *Liber generationis plebeanorum*, p. 45–60.

kategorijų sankirtų. Bet kuriuo atveju patys XVI a. amžininkai, nenuostabu, šiandienos aiškinimo ieškojo ar jį nukeldavo į visa apimančią – ir ištakas, ir sukūrimą kartu susiejusią – ir taip dalyko prigimtį apibrėžusią Pradžią.

IŠVADOS

Šio tyrimo ašimi tapo Bychovco Kronikos siužeto apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą pagrindu suformuluota problema, apibūdintinta šitaip: „valdžia per kilmingumą, apspręstą kilmės“. Šitaip siekta nusakyti XV a. pab. – XVII a. pr. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susiformavusių socialinių ir valdžios santykių esmę, o būtent: kilmingųjų valdžią nekilmingiesiems, kurios raiška apčiuoptina tiek privačioje (pono ir jo pavaldinių), tiek ir viešojoje (pavyzdžiui, pareigybių suteikimo) sferose. Bychovco Kronikos siužete priklausymą grupei ir vienos grupės viršenybei kitai nusakyti pasitelkta kraujo (kilmingųjų ir „šuniško“ prasčiokų) kategorija įgalino į tokį subordinacijos ir kilmingumo kategorijų derinį įvesdinti ir genealoginės kilmės elementą. Tokiu būdu tas pats principas buvo suformuluotas ir abstraktesne bei talpesne „valdžios genealogikos“ koncepcija, kuria siekta išryškinti genealogijos, kaip bendresnio formuojančio principo, svarbą valdžios santykiams. Viena vertus, valdžios genealogika suvoktina kaip pagrindinė tyrimo problema, antra vertus, gali būti pamastoma ir kaip pagrindinis – bendresnis ar apibendrintas viso tyrimo – objektas. Kartu tai tapo fundamentu šio tyrimo hipotezei apie nuo XVI a. pr. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje besiformavusį prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursą. Tuo turima omenyje įsitikinimą nekilmingųjų atžvilgiu egzistavusiu kilmingųjų pranašumu, kurio priežastis – skirtingos kilmės, atsakingos už skirtingas (geresnę ar blogesnę) prigimtis, o tai, savo ruožtu, turėjo paaiškinti ir pagrįsti vienos grupės valdžią kitai.

Manant, jog viena pagrindinių prielaidų postuluotam prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursui turėjo kilme grįsta narystė kilmingųjų korporacijoje, pirmiausia leistasi į kilmingumo ir kilmės tarpusavio sąveikų paieškas, kurios susietos su kilmingųjų luomo problematika ir narystės šioje grupėje klausimu. Nors ir nevienalytė, nagrinėjamu laikotarpiu uždaru luomu virtusi, kilmingųjų bendrija pasižymėjo itin glaudžiu vertikalios, kilme grįstos, giminystės ir narystės luome ryšiu. Tai konstatuota keletu lygmenų. Pirmiausia, 1522 m. Vilniaus seime paskelbtų kilmingumo įrodymų, kiek pakitusiomis formomis pakliuvusių ir į visus Lietuvos Statutus (1529, 1566 ir 1588 m.), taigi, teisiniu, lygmeniu: įrodinėjęs savo kilmingumą, įrodyti jį turėjo pirmtakų kilmingumu, *ergo* savo kilme. Tokia – savo principu tautologinė – kilmingumo samprata aptikta taip pat ir pačių į kilmingumą apeliavusių ar kieno kito užginčyti siekusių individų vartosenoje, o taip pat ir nesantuokinių palikuonių („suterštos“ kilmės individų) problemoje. Galiausiai, būtina susieti paraleliai tokiam kilmingumo sampratos virsmui (iš grįstos bajoriška tarnyba valdovui į grįstą kilme) vykusią giminės struktūrų

mutaciją (iš veikiau atviros ir linkusios į horizontalumą į vis labiau pasižymėjusią agnatinį principu ir vertikalia kilmę). Tai reiškė, abiem atvejais priklausymo grupei mechanizmas buvo tapatus – *ex genere*.

Tokia koincidencija – itin didelės svarbos, mat paaiškina giminystės sferos sampratų prasiskverbimą į kilmingumo idėjų orbitą, o būtent ir svarbiausia – kaip gali rasti kilmingumo, ne tik kaip paveldimos socialinės būklės (privilegijos), tačiau ir kaip filiacijos būdu perduodamos kitoniškos, kilmingos, prigimties, idėja. Luomiškumui stipriai koreliavus su giminiškumu konstatuotas kitoniškos prigimties atributavimo ir skirtingoms socialinėms grupėms galimybė. Keletas pagrindinių tokiai grupinei perskyrai nusakyti, o kartu ir prigimčių (individualumo) skirtingumą paaiškinti, pasitelktų metaforų buvo gamtos bendrai, gyvūnijos, augalijos ir kūno konkrečiai. Jomis, viena vertus, iliustruotas ne tik grupių kitoniškumą (ereliai ereliais, o šunys šunimis), tačiau ir *neva* paaiškintas jų prigimčių skirtingumas – pati gamta (ir prigimtis) taip lemia. Tokia luominės prigimties idėja tiek pavienio individo, tiek ir grupiniu lygiu taip pat galėjo būti pagrįsta vienalaikinio mokslinio (gamtos filosofijos) ir medicinos (humorų teorijos) diskursų, raktine individualumą nusakančia substancija kuriuose buvo kraujas. Vienumet ir simboliniame, ir fiziologiniame registruose funkcionavusi kraujo kategorija, tad, jungė giminystės ir kilmingumo dimensijas – nusakė ir paaiškino narystę grupėje, tapatumą ir kitoniškumą.

Galiausiai, tokių postuluotajam prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursui priskirtinų idėjų egzistavimą apčiuopti pavyko ir kitu būdu – per egzistavusią tokio mąstymo kritiką, pirmiausia ir daugiausia įpavyzdintą A. Volano idėjomis iš XVI a. pab. – XVII a. pr. tekstų. Konfliktuojančių pažiūrų susidūrimo epicentras buvo klausimas dėl dorybės svarbos nusakant kilmingąjį, o taip pat sąvokos *nobilitas* ekvivokacija (tai – ne tik grupė ar statusas, tačiau ir kilnumas – dorybė (lot. *virtus*, lenk. *cnota*, rusėn. *чнота*)). Tokiu požiūriu, kilmingasis ir kilmingumas pirmiausia turėjo būti nusakomas individo dorybės, o ne kilmės; vien pati kilmė esą niekaip negalėjo laiduoti dorybės. Tokiu būdu nesutarta ne tik dėl kilmingumo apibrėžimo, tačiau ir dėl pačios „prigimties“ sąvokos. Itin svarbu, jog, kita vertus, abu požiūriai kilmingumą su dorybe susiejo, tačiau nesutarė dėl dorybės perdavimo būdų (paveldima ar išmokstama). Toks dalinis konsensusas paliko erdvės kilmingumą pripažinti ir nekilmingos kilmės, tačiau dorybingiems plebėjams (nobilitacija). Atsižvelgus į kilmingųjų korporacijos narystei ir savivaizdžiui (net ir kritikų akimis) kertines kilmės ir kilnumo kategorijas, grupę pasiūlyta pavadinti lietuvišku „kilnuomenės“ neologizmu.

Grįžtant prie tyrimo išeities tašku tapusio Bychovco Kronikos siužeto apie tironiškojo Žygimanto Kęstutaičio nugalabijimą, atkreiptas dėmesys, jog

kilmingųjų ir nekilmingųjų grupės pasakojime pasižymėjo ne tik hierarchine ir kilmės perskyra, tačiau ir tuo, jog nekilmingųjų apibūdinimas nurodė potencialią šios grupės dehumanizaciją-animalizaciją (abu apibūdinimai suprastini kaip dvi to paties veiksmo pusės ir vienas jų turėjo implikuoti kitą). Alberto Goštauto aplinkoje XVI a. 3/4 deš. sudarytame istoriniame pasakojime išaukštimui netinkami nekilmingieji tai – „šuniškas praščiokų kraujas“. Toks šuninimas pirmiausia interpretuotas kaip besiformavusio luominio atskirumo ir uždaro pasekmė ir rodiklis: jeigu kraujas (o kartu ir pirmasis tyrimo skyrius) bylojo apie narystės grupėje kriterijus, tai šuo (ir antrasis tyrimo skyrius) turėjo *per negationem* byloti apie grupės nariui tinkamas ir netinkamas elgsenas. Tokiu būdu šuo ir šuniškumas suvoktini kaip tam tikra emblemą, *habitus* nusakiusi kilmingojo antitezė. Interpretuojamas per kilmingumą nusakyti turėjusios dorybės prizmę, šuninimas tarsi specifikavo (ne)kilmingajam (ne)priderančias (ne)dorybes.

Nors šuniškos prigimties priskyrimas nekilmingąjį ribotu mastu ir darė sava, tačiau numatė tiek rangų, tiek ir reputacija menkiausią ir hierarchiškai žemiausią rolę. Tokia nekilmingiesiems priskirta gyvūniška rolė, be to, turėjo pagrįsti jam neva būdingą tuėjusią būti pavaldžiojo būklę (kaip Biblijoje žmogui Dievas pavedė gyvūniją), o taip pat ir nelygybę žemiškųjų gėrybių dalybose (pavyzdžiui, taip pat ir raciono atžvilgiu).

Nuo pat Antikos iki Ankstyvųjų Naujųjų Laikų ar net iš dalies šiems laikams būdingu suvokimu, tiek šuo konkrečiai, tiek ir bet koks gyvūnas apskritai pirmiausia charakterizuotas proto, gebėjimo racionaliai mintyti, intelekto (*ratio*, *розумъ*, *rozum*) trūkumu. Savo ruožtu tai turėjo ginčyti tokio sutvėrimo veiksnumą (*agency*) ir tokiu būdu šuninamąjį nekilmingąjį atitinkamai sutapatinti su kitomis riboto veiksnumo grupėmis (intelektinę negalią turinčiaisiais, vaikais ar, žinoma, gyvūnais), o taip pat teigti globos ir pavaldumo būtinybę.

Dėl tokio gebėjimo protauti ginčijimo ir bendro biblinės pradžios pasakojimo gyvūnai (ir, tad, nekilmingieji) „buvo“ galimi ir reikalingi domestikuoti (prijaukinti). Šitaip esą gaivališkumu ir neprognozuojamumu pasižymėję, grėsmę kėlę žvėrys – kaip nepririšti prašaliečius puolą šunys, kurie ne tik sutramdytini, tačiau *motu proprio* taip pat suproduktyvinami ir sukulturnami. Tinkamas šuns (medžioklei) ar darbinio gyvulio (žemės ūkiui) pasitelkimas turėjo nešti naudą ne tik šeiminkui, bet ir pavaldžiajam, tapusiam nelyg *instrumentum animatum*. Toks santykis numatė ne tik tapimą pono valios įgyvendinimo įrankiu (kaip šuo medžioklėje ar rašiklis rašovo rankoje), tačiau taip pat aprėpė ir vartimą šeiminko nuosavybe.

Krikščioniškojoje doktrinoje žvėrims būdinga *ratio* stoka reiškė ir laisvos valios stygių, neva užkardžiusį bet kokią galimybę sąmoningam gėrio

pasirinkimui ir (taip pat ir dėl sielos neturėjimo) išganymui. Tokiu būdu šuninimas vėrė erdvę nekilingųjų, kaip tikėjimo neišmanančių ar net apskritai tikratikystei priešiškų netikėlių, vaizdiniui.

Turbūt taip pat ir dėl krikščioniškai vaizdinijai būdingo šuns, kaip apostato, įvaizdžio, galima konstatuoti šuniškumo projektavimu priskiriamą visada galimai išduosiančiojo rolę. Visuomenėje, kurioje ištikimybė buvo itin svarbi, toks horizontalių ar vertikalinių (pono-pavaldinio) ryšių nutraukimas turėjo itin neigiamas konotacijas. Kita vertus, paradoksalu tai, jog išdavystė visada numatė ir tik ką minėtą ištikimybę, tad tuopatsmet šuo sietas ir su ištikimybės dorybe. Tačiau įsidėmėtina, jog ši – nagrinėjame šuns įvaizdyje bene vienintelė teigiama savybė – tarpo vienos grupės valdžią kitai aiškinusiame diskurse, todėl žinoma, kad ištikimybė – lauktina, o ir šuns be šeimininko būti negali.

Kilmingojo ir nekilingojo opoziciją įkūnyti pasitelktas šuns palyginimas pasižymėjo ir kalbiniu elementu. Jį išreiškė žmogiškos kalbos ir šuniško lojimo distinkcija. Ji galima interpretuoti tiek kaip potenciali kalbinė elito ir neelito perskyra (pavyzdžiui, lotynakalbiai kilmingieji ir barbarakalbiai lojikai prasčiokai), tačiau tiek ir kaip nuoroda į deramą ir nederamą šnekėjimo manierą ar net melą.

Nekilingiesiems priskirtas šuns įvaizdis taip pat siejosi su netinkamos (nesantuokinės) kilmės, arba pavainikystės, problema. Kol tokia „nekilmė“ kardė kilmingojo statusą net ir kilmingųjų palikuoniams, tol puikiai tiko nusakyti ir kilmingumu nepasižymėjusius, galbūt ir gerokai mažiau išlavinta (jei apskritai kažkokia) genealogine savimone disponavusius nekilinguosius. Šitaip šuns vaizdinys funkcionavo ir kaip seksualinio nesusivaldymo bei dėl to šaknų neva neturėjusių prasčiokių simbolis („šuniškas kraujas“). Be to, bendra nekilingųjų animalizacija turėjo paaiškinti ir pagrįsti klasinės endogamijos praktikas.

Galiausiai nekilingiesiems priskirta šuniška prigimtis turėjo paaiškinti, kodėl tokios kilmės individai (ar visa grupė) negalėjo pretenduoti į jokią hierarchiškai aukštesnę poziciją ar valdžią apskritai (o ypač, jeigu ji plėtojama kilmingųjų atžvilgiu). Šuns ar bet kokio kito gyvūno valdžia galėjo būti įmanoma nebent kaip tokios padėties nenormalumą išryškinti turėjęs absurdas, o ne įprasta (prigimtinė, protu ir Dievo tvarka grįsta) padėtis.

Visos tokios aptartos šuniui ir gyvūnui priskirtos savybės, viena vertus, interpretuotinos kaip kilmingųjų nekilingiesiems priskirti siekti neigiami bruožai, antra vertus, *per negationem* bylojo apie tai, kuo kilmingasis esą nėra ir neturėtų būti, trečia vertus, jos *in corpore* turėjo pagrįsti vieno valdžią kitiems. Apskritai, toks šuninimu išryškintas luomos charakterizuoti turėjęs *habitus* galėjo būti interpretuotas tiek kaip prigimtinio kilmingųjų

išskirtinumo diskurso tąsa (tokia dviejų priešpastatomų grupių prigimtis), tiek ir iš kontrdiskurso žiūros taško (tai – ne prigimtos ir pakeisti negalimos, o išmokstamos ir, tad, išvengti gailimos elgsenos).

Tarp kilmingųjų ir nekilmingųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystėje XV a. pab. – XVI a. susiformavę socialiniai ir valdžios santykiai pamažu ėmė įgauti senaties dėmenį: protėvių tradicija galėjo lygiai pagrįsti ir kilmingumą, ir valstietišką būklę. Šitaip prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursas charakterizuotinas potencialia ekspansija į šiandienai gretimas – praeities ir ateities – dimensijas: jeigu iš erelių – ereliai, o iš šunų – šunys, vadinasi, taip turėjo būti ir prieš tai, ir taip turėtų būti ir paskiau (visados). Tokiu būdu atsiveria istorinis tokio diskurso horizontas. Pastarasis neapibūdinamas kaip istoriškas, mat pasižymėjo sinchroniniu, precedentu ir atsikartojamumu, o ne diachroniškumu ir kismu grįstu, istorinio laiko supratimu. Toks mintijimas turėjo pasižymėti idėja, jog XVI a. viena nuo kitos tolusios kilmingųjų ir nekilmingųjų grupės, esą apskritai negalėjo turėti vienos pradžios, o atskira kilmė, kaip kartinė perskyra, turėjo tvirti ir rasti, jeigu ne amžinai, taip bent jau nenusakomai seniai ir ilgai. Kita vertus, tuo pačiu metu egzistavus ir alternatyviam požiūriui į tai, kas yra kilmingumas, galėjo būti lauktinis ir kitokios istorinės vizijos.

Problemos analizei buvo pasirinkti trys *origo gentis* siužetais bei apskritai istorine argumentacija pasižymėję XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualinėje aplinkoje gimę tekstai: 1) XVI a. 3/4 deš. sukomponuota Bychovco Kronika; 2) ~1550 m. valdovo sekretoriaus Vaclovo Mikalojaičio (Mykolo Lietuvio) sukurtas traktatas „Apie totorių, maskvėnų ir lietuvių papročius“; 3) 1577 m. užbaigtas Motiejaus Strijowskio istorinis veikalas „Apie pradžias“. Konstatuotina, jog šių veikalų analizė atskleidė skirtingus požiūrius į rūpimus kilmingumo instituto, valdžios nekilmingiesiems bei (ne)galimos bendros šių grupių kilmės klausimus.

Bychovco Kronikos istorinė koncepcija pasižymėjo: a) anachronistine kilnuomenės ir pavaldžiųjų egzistavimo bei grupių pavaldumo projekcija į mitinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpį; b) nors ir pabrėžtinai nesuformuluotu, tačiau galimu sučiuopti kilmingųjų ir nekilmingųjų padermišką (skirtingos kilmės) – nekilmingieji neva buvo arba romėnų nukariauti autochtonai (rusėnai, jotvingiai etc.), arba jau atsigabenti bekilmiai nekilmingieji; c) *origo gentis* neapsiribojęs kronikos pasakojimas bylojo apie niekaip pakeisti negalimą kilmingųjų valdžią nekilmingiesiems, o bet koks nekilmingojo pasikėsinimas iškilti – baustinas ir smerktinas (idėjos kulminacija – nekilminguosius iškelti siekusio Žygimanto Kęstutaičio tironžudystė). Tokiu būdu šis istorinis pasakojimas (kaip ir visas su A.

Goštauto aplinka sietinas tekstinis palikimas) gali būti priskirtas prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskursui.

V. Mikalojaičio traktato *De moribus* istorinės vizijos atveju konstatuoti kitokie akcentai: a) lietuvių protėviai romėnai nebuvo anachronistiškai apibūdinti kaip jau kilmingi ir patį kilmingumą į būsimą Lietuvą atgabenę ateiviai; b) romėnai – tiek kilmingų lietuvių, tiek nekilmingų lietuvių pirmtakai (tad ir išankstinės perskyros kilme nebuvo, nors ji egzistavo kitų nekilmingųjų pavaldinių, pavyzdžiui, nukariavimo teise valdytų rusėnų (roksolanų), atveju); c) nors kilmingumo instituto (arba nekilmingumo, ir, tad, šių grupių pavaldumo taip pat) genezė neeksplikuota, *nobilitas* suprasta ne tik tautologine kilmingos kilmės (kilmingumo suponuoto kilmingumo), tačiau ir dorybės (*virtus*, pirmiausia militarinės) prasme. Tokiu būdu V. Mikalojaičio vizija tolo nuo prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso ir veikiau artėjo priešingų, pavyzdžiui, Andriaus Volano, pažiūrų link.

1577 m. M. Strijkowskio kūrinys „Apie pradžias“ pasižymėjo labiausiai išplėtotu istoriniu pasakojimu, apėmusiu ir romėnų atsikėlimo *origo gentis* naraciją, ir vėlesnę Lietuvos istoriją. Varnių kanauninko istorinė koncepcija rūpimais klausimais teigė: a) eksplikuotą ir radikalų lietuvių kilmingųjų ir visų kitų nekilmingų pavaldinių perskyrimą kilme (kilmingieji – romėnai, nekilmingieji – įvairiausi barbarai (gotų, cimbrų, alanų, roksolanų etc. gentys)); b) Lietuvos valstybę sukūrę romėnai *a priori* kilmingi, o jų „švelnumu pavergti“ pavaldiniai – valstiečiai nuo pat valstybės pradžios; c) kilmingųjų valdžia nekilmingiesiems – nekeičiama tvarka, pasikėsinimas į kurią baustinas (vėlgi, Žygimantas Kęstutaitis nužudytas ir dėl to); d) visgi, pati kilnuomenė naujiems ir nekilmingų šaknų žmonėms neturėjo būti visiškai užverta – pasižymėję dorybe ir išskirtiniais gabumais galėjo tapti šios korporacijos nariais (plg. Lizdeikos palikuoniją). M. Strijkowskio istorinę viziją derėtų laikyti kompromisu tarp dviejų numanomų ekstremumų: radikaliai padermiško prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso ir meritokratiško kilmingumo, kaip dorybės, traktavimo (kontrdiskurso). Nors kilmingųjų ir nekilmingųjų perskyra kilme buvo radikali-padermiška ir prisodrinta pejoratyviniais nekilmingųjų barbariškumo elementais, o patys socialiniai ir valdžios santykiai projektuoti praeitin, kilmingojo būklė taip pat susieta su dorybe, o prastuomenei palikta kooptacijos elitan galimybė.

Apskritai, kalbant apie nagrinėtų istorinių pasakojimų analizę, pritiktų pažymėti, jog konstatuotas naracijų įvairumas neturėtų būti suvoktinas kaip kliuvinys postuluotai diskurso hipotezei, o veikiau priešingai – geras ženklas, leidžiantis įsisamoninti diskurso ar nuomonių įvairovę net ir tokiais centriniais anai visuomenei klausimais, kaip kilmingumas XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Apibendrinant, būtų galima atsispirti nuo tik ką išsakytos minties apie diskurso įvairovę: kol vieni svarstė apie kone amžius trukti turėjusią išskirtinumo tradiciją, kitiems teko, nors ir neprimygtinai, vis priminti, kad „[...] buvo vienas ir tas pats žmonių giminės tėvas Adomas [...]“⁸²¹. Tikėtis, jog tai, kas postuliuota tyrimo pradžioje apie numanomą prigimtinio kilmingųjų išskirtinumo diskurso egzistavimą XVI a. pr. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, sudarys vieną nuoseklią, vienoje vietoje (vienoje šaltinių grupėje, geriausiai, mokyto autoriaus traktate) sutalpintą visumą, būtų buvę viltinga, tačiau kiek naivu. Tenka konstatuoti, jog diskursas – išbyrėjęs, reikalingas surankioti iš paskirų dalių įvairiais suformuluojamais klausimais, skirtais itin margam šaltinynui. Dargi, nors turbūt tikrai dar ne visi įmanomi liudijimai ir jų tipai buvo panaudoti šiame tyrime, numanu, jog pačio diskurso egzistavimą sučiuopti ir pademonstruoti pavyko, o tai, kas liko už rašytinių šaltinių ir tuo metu sudarė svarbią gyvo diskurso dalį, jau liks nepasiekiamas amžinai. Tokią, žinoma, elito tarpe ir elito poreikiams sugeneruotą idėją turbūt reikia laikyti dėsninga aptartos valdžios genealogikos, būdingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenei bent jau nuo XVI a. pr., atvaša – susiklostę socialiniai santykiai (kilnuomenės luomo susiformavimas, valstybės virtimas luomine monarchija, rudimentinė miestų plėtra, baudžiavos įsigalėjimas, taip pat teisiškai sankcionuota kilnuomenės valdžia) sudarė terpę, kurioje tokią valdžią racionalizavusi idėja nepasirodyti tiesiog negalėjo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju, tiesa, tokia viešpatavimo apologija pasižymėjo savitu – padermišku ir (proto)tautinę bendruomenę skaldžiusiu – radikalumu.

⁸²¹ Risinskis, Saliamonas. „Veikalas apie Radvilų giminės kilmę“ = „De origine gentis Radiviliae syntagma“, p. 128.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

1. *Acta Tomiciana, tomus septimus* (XVI a. rankraštinė knyga): Biblioteka Jagiellońska, Rękopis 6551 III. Priega: <https://polona.pl/item/acta-tomiciana-t-7,MTMwMjU1NTg1>
2. Jono Radvilos raštas dėl Motiejaus Srebrovskio paskirimo Rajgardo Bžozovo valdos vaitu, 1532.01.01, Markovas: LMAVB RS, f. 1 – 109.
3. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 23*. Mikrofilmas: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 389, b. 23.
4. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 223*. Mikrofilmas: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 389, b. 223.
5. Žygimanto Augusto raštas, pakėliantis į kilminguosius tarną Teodorą Milenskį, atpažinusį asmenį, grąsinusį nužudyti valdovą, ir suteikiantis jo giminei valdą. 1561.08.06, Vilnius, LMAVB RS, f. 2 – 14.
6. Žygimanto Senojo sprendimas Goniondzo žemionims dėl pavaldumo Mikalojui II Radvilai 1513 m. (1529 m. transumptas): LMAVB RS, f. 1 – 96.

Publikuoti šaltiniai

1. *1413 m. Horodlės aktai. Dokumentai ir tyrinėjimai = Akty Horodelskie z 1413 roku. Dokumenty i studia (Lietuvos užsienio politikos dokumentai (XIII–XVIII a.))*, sudarė / pod redakcją Juratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius – Kraków, 2013.
2. *1588 metų Lietuvos Statutas, t. II – tekstas* (J. Lappo) = *Литовскиѹ Статутъ 1588 года, Т. II – текстъ* (И. И. Лаппо). Kaunas, 1938.
3. *Acta Tomiciana*, t. 7. Posnaniae, 1857.
4. *Acta Tomiciana*, t. 11. Posnaniae, 1901.
5. *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański, Maria Łowmiańska, Stanisław Kościółkowski. Poznań, 2006.
6. „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš

- Radvilus“, *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5. Vilnius, p. 31–54.
7. Alberto Goštauto argumentai, kodėl teisėjai Lietuvoje neturi būti skiriami taip kaip Lenkijoje (1536)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5. Vilnius, 2000, p. 55–58.
 8. „Apie valdžią Kipro karaliui“ (De regno ad regem Cypri), in: Tomas Akvinietis, *Filosofijos traktatų rinktinė*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis. Vilnius, 2009, p. 51–102.
 9. *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7. Kraków, 1900.
 10. Aurelijus Augustinas. *Dialogai. Apie Sielos didybę. Apie sielos nemirtingumą*, iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė. Vlnius, 2001.
 11. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1996.
 12. Bazilijus Hiacintijus iš Vilniaus. *Panegirika Polocko sugriovimo proga (1580) = Panegyricus in excidium Polocense (1580)*, parengė Darius Antanavičius, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius, Sigitas Narbutas. Vilnius, 2021.
 13. *Biernata z Lublina Ezop*, wydał Ign. Chrzanowski (*Biblioteka pisarzów polskich nr. 55*). Kraków, 1910.
 14. Birkenmajer, Ludwik. „Zapiski historyczne wśród starych almanachów Biblioteki Jagiellońskiej, II”, *Kwartalnik Historyczny*, rocznik 17. Lwów, 1903, p. 405–421.
 15. Bokačas, Džovanis. *Dekameronas*, iš italų kalbos vertė Edvardas Viskanta. Vilnius, 1987.
 16. *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003.
 17. *Codex Diplomaticus Prussicus*, t. 4, hrsg. von Johannes Voigt. Königsberg, 1853.
 18. *Codex Epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430, collectus opera Antonii Prochaska*. Cracoviae, 1882.
 19. „De Magne Strage a. 1410“, wydał dr. Wojciech Kętrzyński, in: *Monumenta Poloniae Historica*, IV. Lwów, 1884, p. 44–48.
 20. *Decisiones Petri Royzii Mavrei Alcagnicen(sis) Regii Ivreconsvlti de rebvs in sacro avditorio Litvanico ex appellatione iudicatis ad Sigismvndvm Avgustum Poloniae Regem Pricipem optimum maximum etc.* Cracoviae, [1563].
 21. Dubonis, Artūras. „Idomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus: bajorystės atsisakymas, gavimas ir gynimas (XV–XVI a. pirma pusė)“, *Lietuvos Istorijos Metraštis*, 1998. Vilnius, 1999, p. 173–186.

22. *Elementa ad fontium editiones*, LII, edidit Carolina Lanckorońska. Romae, 1981.
23. Jonas iš Komorovo. „Mažesniųjų brolių ordino kronika. Fragmentas“, iš lotynų kalbos vertė Karolis Čižauskas, *Naujasis Židinys – Aidai*, 2020, nr. 3. Vilnius, 2020, p. 39–45.
24. Kojalavičius-Vijūkas, Albertas. *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas. Vilnius, 2015.
25. *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, część ostatnia: czasy podługoszowskie obejmujące (1480-1535)*, wydał Dr. J. Szujski. Kraków, 1874.
26. Lazutka, Stasys; Gudavičius, Edvardas. „Deodato Septenijaus Goštautų „panegirika““, *Lietuvos Istorijos Metraštis, 1976 metai*. Vilnius, 1977, p. 81–89.
27. „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, *Šešioliktojo amžiaus raštija. Senoji Lietuvos literatūra*, 5. Vilnius, 2000, p. 115–275.
28. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2007.
29. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus. Vilnius, 2001.
30. *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, parengė Kęstutis Gudmantas. Vilnius, 2024.
31. *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, parengė Rimantas Jasas. Vilnius, 1971.
32. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius, J. Karpavičienė, S. Viskantaitė. Vilnius, 1997.
33. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius. Vilnius, 2011.
34. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė. Vilnius, 1995.
35. *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, parengė Inga Ilarienė, Laimontas Karalius, Darius Antanavičius, Vilnius, 2011.

36. *Lietuvos Metrika. 10-oji Teismų bylų knyga (1540–1541)*, parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Saulė Viskantaitė-Saviščevienė. Vilnius, 2003.
37. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. Vilnius, 2001.
38. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius. Vilnius, 2008.
39. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1529–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė Artūras Dubonis. Vilnius, 2002.
40. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius. Vilnius, 2015.
41. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė Darius Vilimas. Vilnius, 2009.
42. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 24 (1540–1544). Užrašymų knyga 24*, parengė Artūras Dubonis, Darius Antanavičius. Vilnius, 2023.
43. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis. Vilnius, 1998.
44. *Lietuvos Metrika. 27-oji Užrašymų knyga (1541–1542)*, parengė Irena Valikonytė, Tomas Čelkis, Lirija Steponavičienė. Vilnius, 2016.
45. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37*, parengė Darius Baronas. Vilnius, 2011.
46. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 253 (1559–1562). 39-oji Teismų bylų knyga (Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšiejaus teismo knyga)*, parengė Raimonda Ragauskienė. Vilnius, 2021.
47. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 271 (1568–1574). 57-oji Teismų bylų knyga*, parengė Dmytro Vashchuk, Andrej Ryčkov. Vilnius, 2024.
48. Mączyński, Jan. „Do króla Zygmunta Augusta”, in: *Leksykon łacińskiego polski Jana Mączyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie*. Lublin, 1996, p. 136–152.
49. Mączyński, Jan. „Do księcia Albrechta i książąt Radziwiłłów”, *Leksykon łacińskiego polski Jana Mączyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie*. Lublin, 1996, p. 152–157.
50. „Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Ioanne de Komorowo Compliatum“, wydali Xawery Liske i Antoni Lorkiewicz, in: *Monumenta Poloniae Historica*, t. V. Lwów, 1888, p. 1–406.
51. *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2005.
52. Mykolas Lietuvis. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė I. Jonynas. Vilnius, 1966.

53. Nekanda Trepka, Walerian. *Liber generationis plebeanorum („Liber chamorum“)*, wydanie II, opracował Rafał Leszczyński. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1995.
54. „*Nowiny Lubelskie*“ z Marca 1569 roku. *Źródło do dziejów sejmu Unii Lubelskiej*, opracowali i wydali Piotr Dymmel i Henryk Gmiterek. Lublin, 2009.
55. *Pergamentų katalogas*, sudarė R. Jasas. Vilnius, 1980.
56. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius. Vilnius, 2001
57. *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. II, 1 d. (tekstai senąja baltarusių, lotynų ir lenkų kalbomis), Vilnius, 1991.
58. *Politikos veidrodis. Kaip atpažinti gerą ir blogą politiką = Speculum politicum. Sive discrimen inter politicos bonos et malos*, parengė Darius Baronas ir Alvydas Jokubaitis, į lietuvių kalbą vertė Mantas Adomėnas, į anglų kalbą vertė S. C. Rowell. Vilnius, 2016.
59. *Proverbiorvm Polonicorvm a Solomone Rysinio Collectorvm Centvriae Decem et Octo*. Lubecae ad Chronvm, MDCXII.
60. Risinskas, Saliamonas. „Veikalas apie Radvilų giminės kilmę“ = „De origine gentis Radiviliae syntagma“, in: Risinskas, Saliamonas. *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus ir praturtinę parašė Sigitas Narbutas. Vilnius, 2000, p. 127–180, 197–233.
61. Ryčkov, Andrej. „„Ни на кого надеи не маю, толко на милосердного Бога да на вашу милость““. Lietuvos kilmingųjų laišakai, adresuoti valdovo raštininkui Jonui Bogdanaičiui Sapiegai, [1507]–[1515]“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42. Vilnius, 2018, p. 105–128.
62. Roizijus, Petras. *Lietuvos sprendimai (1563 m.)*, sudarytojas Vytautas Andriulis, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė. Vilnius, 2007.
63. Roizijus, Petras. *Rinktiniai eilėraščiai = Carmina selecta*, sudarė, praturtinę parašė Sigitas Narbutas, iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitytė, Eglė Patiejūnienė, Eugenija Ulčinaitytė. Vilnius, 2008.
64. Rotundas, Augustinas. „Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*. Senoji Lietuvos literatūra, 5. Vilnius, 2000, p. 276–285.
65. Rotundas, Augustinas. „Sveikinimas Sluckiečiams“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*. Senoji Lietuvos literatūra, 5. Vilnius, 2000, p. 306–307.

66. Sapiega, Leonas. „Visiems luomams visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: Koženiauskienė, Regina. *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius, 1990, p. 104–106.
67. Sapiega, Leonas. „Šviesiausiajam viešpačiui, valdovui Zigmantui III“, in: Koženiauskienė, Regina. *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius, 1990, p. 101–103.
68. [„Serenissimo Principi ac Domino, Domino Stephano Dei gratia Poloniae Regi, Magno Duci Litvuaniae, Russiae, Prussiae, Samagitiae, Masouiae, Liuoniae, Volhiniae, Podlachiae etc. Transilvaniae Principo, Domino clementissimo“], *Archiwum komisji prawniczej*, t. 7. Kraków, 1900, p. XV–XXII.
69. Strijkovskis, Motiejus. *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika. Pirmas tomas (I – XI knygos)*, iš lenkų, lotynų, rusėnų kalbų vertė ir parengė Eglė Patiejūnienė, bendradarbiaujant Kęstučiui Gudmantui ir kitiem. Vilnius, 2024.
70. Strykowski, Maciej. „Goniec cnoty“, in *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, wydanie nowe przez Mikołaja Malinowskiego oraz Daniłowicza, t. II. Warszawa, 1846, p. 467–563.
71. Strykowski, Maciej. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, wydanie nowe przez Mikołaja Malinowskiego oraz Daniłowicza, t. I–II. Warszawa, 1846.
72. Strykowski Maciej. *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska. Warszawa, 1978.
73. *Trečiasis Lietuvos Statutas*, iš rusėnų kalbos vertė Ričardas Jaramičius, Jevgenij Machovenko. Vilnius, 2023.
74. Trimonienė, Rita. „Vakarų Europos valdovų rekomendaciniai raštai Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvariškiui. Aleksandro Soltano politinės veiklos štrichai“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3. Vilnius, 1996, p. 101–119.
75. „Venclovo Agripas lietuvio laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“ (publikacija, parengė ir išvertė Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė), *Literatūra*, 2009, 51 (3). Vilnius, p. 124–136.
76. *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002-2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sudarė Raimonda Ragauskienė. Vilnius, 2006.

77. Volanas, Andrius. „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ / „De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai* sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 50–181.
78. Volanas, Andrius. „Didžiai garsaus vyro ir įžymaus oratoriaus Andriaus Volano kalba, sakytą šviesiausiems ponams Rygos miesto komisarams apie pragaištingą, mirtimi nebaudžiamos žmogžudystės lenkų įstatymą“ (iš lotynų kalbos išvertė Morkus Svirkas) / „Oratio ad Illustrissimos Dominos Commissarios civicatis Rigensis habita a viro clarissimo Andrea Volano oratore eximio. De lege Polonorum homicidii non capitali impia“, in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a.–XVII a.*, spaudai parengė Ingė Lukšaitė (*Acta historica lituanica*, XII). Vilnius, 1976, p. 117–129, 130–142.
79. Volanas, Andrius. „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą“ / „Oratio ad Senatum Regni Poloniae Magnique Ducatus Lituaniae qua boni principis in Republica constituendi modus onstenditur“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 182–197.
80. Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Joną Abramavičių“ / „Oratio funebris in laudem Generosi et Magnifici Domini Ioannis Abramovicii, Palatini Smolenscensis, Capitanei Lidensis, ac Vendensis“ in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 292–308.
81. Volanas, Andrius. „Laidotuvių kalba pagerbiant Mikalojų Radvilą“ / „Oratio funebris in laudem illustrissimi Principis Nicolai Radivili Ducis in Dubinki ac Birze, Palatini Vilnensis et exercituum Magni Ducatus Lituaniae supremi Praefecti, Vilnae defuncti 27 die Aprilis, anno 1584“ in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 276–291.
82. Volanas, Andrius. „Panegirika šviesiausiajam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Trakų vaivada, Myro ir Šydloveco grafui, ir t.t. ir t.t.“ / „Panegyricus Illustrissimo Principi, Domino D[omino] Nicolao Christophoro Radivillo Duci in Olika ac Nieswiez Palatino Trocensi, Comiti in Mir et Szydlowiec, etc. etc.“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 241–275.
83. Vijūkas-Kojalavičius, Albertas. *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė K. Valkūnas. Vilnius, 1980.

84. Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė Rimantas Jasas. Vilnius, 1999.
85. „Ze studiów bolonskich Jana Laskiego“, podał Władysław Pociecha, *Reformacja w Polsce*. Warszawa, 1926, p. 144–152.
86. *Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею*, т. XVIII. Вильна, 1891.
87. *Полное собрание русских летописей*, т. 17, *Западнорусскія летописи*. С. Петербургъ, 1907.
88. *Русская историческая библиотека*, т. 20, *Литовская метрика*, т. 1. Петербург, 1903.
89. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, аўтары Т. І. Дойнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо. Мінск, 2003.

Literatūra

1. *A Cultural History of Childhood and Family in the Middle Ages*, edited by Louise J. Wilkinson. London – New Delhi – New York – Sydney, 2010.
2. *A Cultural History of the Human Body*, vol. 2, *in the Medieval Age*, edited by Linda Kalof. London – New Delhi – New York – Sydney, 2014.
3. *A History of the Family. Volume 1: Distant Worlds, Ancient Worlds*, edited by André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen & Françoise Zonabend. Cambridge, Oxford, 1996.
4. Ališauskas, Vytautas. *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2009.
5. Andriulis, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius, 2003.
6. Asadauskienė, Nelė. *Kiškų giminė LDK XV–XVII a. Genealoginis tyrimas*. Vilnius, 2003.
7. Asadauskienė, Nelė. „LDK diduomenės genealoginės sampratos atsiradimas“, *Istorija*, XXXV. Vilnius, 1997, p. 78–87.
8. Assmann, Jan. *Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2012.
9. Augustyniak, Urszula. „Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002 m., 1. Vilnius, 2013, p. 49–76.
10. Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius, 1994.

11. Baczewski, Sławomir. „Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu z XVII wieku w świetle kazań pogrzebowych“, *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku*, pod redakcją Henryka Suchojady. Warszawa, 2001, p. 203–216.
12. Baczewski, Sławomir. *Szlachectwo. Studium z dziejów idei w piśmiennictwie polskim. Druga połowa XVI wieku – XVII wiek*. Lublin, 2009.
13. Baranowski, Ignacy Tadeusz. „Z dziejów feudalizmu na Podlasiu. Rajgrodzko-Goniądzkie „państwo“ Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku“, *Przegląd historyczny*, t. IV. Warszawa, 1907, p. 62–74; 158–169.
14. Bardach, Juliusz. „Adopcja w prawie Litewskim XV i XIV w.“, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.* Warszawa, 1970, p. 191–259.
15. Baronas, Darius. „Demonų grimasos lietuvių pagonybėje“, *Naujasis Židinyš – Aidai*, 2005, nr. 5. Vilnius, 2005, p. 167–170.
16. Baronas, Darius; Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė; Zujienė, Gitana; Stankevič, Adam; Kiaupienė, Jūratė; Sliesoriūnas, Gintautas. *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinkty*. Vilnius, 2022.
17. Baronas, Darius; Rowell, Stephen C. *The Conversion of Lithuania. From Pagal Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius, 2015.
18. Bierastavy, Hlieb. „Rytuał a przywileje dla stanów i grup terytorialnych w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XV do połowy XVI wieku“, *Czasopismo prawno-historyczne*, t. LXXVI – 2024 – Zeszyt 1. Poznań, 2024, p. 7–36.
19. Bildhauer, Bettina. „Medieval European conceptions of blood: truth and human integrity“, *The Journal of the Royal Anthropological Institute. Blood will out: essays on liquid transfers and flows* (2013), p. S57–S67.
20. Biller, Peter. „Proto-racial thought in medieval science“, *The Origins of Racism in the West*, edited by Miriam Eliav-Feldon, Benjamin Isaac, and Joseph Ziegler. Cambridge, 2009, p. 157–180.
21. Bisson, Thomas N. „Medieval lordship“, *Speculum*, vol. 70, No. 4. (Oct, 1995), p. 743–759.
22. Bickerman, Elias J. „Origines gentium“, *Classical Philology*, vol. 47, no. 2, April 1952. Chicago, 1952, p. 65–81.
23. Błaszczyk, Grzegorz. *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*. Poznań, 2002.

24. Błaziak, Maria. „De magna strage“ kazaniem bernardyńskim czy uniwersyteckim?“, *Studia Źródłoznawcze*, XXXVI. Warszawa, 1997, p. 65–71.
25. *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, edited by Christopher H. Johnson, Bernhard Jussen, David Warren Sabean, Simon Teuscher. New York – Oxford, 2013.
26. Bogucka, Maria. *Lost world of “Sarmatians”: Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times*. Warsaw, 1996.
27. Brock, Peter. „Slave and Master in the Congregation of God: a Debate over Serfdom among Antitrinitarians in the Grand Duchy of Lithuania, 1568“, *The Polish Review*, vol. XLIII (1998, no. 1). Chicago, 1998, p. 79–100.
28. Brzeziński, Szymon. „Tyran i tyrania w staropolskim języku politycznym (XVI–XVII w.)“, *Spółeczeństwo a polityka. Spółeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 1, red. Andrzej Karpiński. Warszawa, 2008, p. 283–391.
29. Buivydienė, Rūta. „Bendroji lietuvių kalbos vedybų giminystės leksikos charakteristika“, *Baltistica*, XXIX (1). Vilnius, 1994, p. 20–28.
30. Burckhardt, Jakub. *Kultura Odrodzenia we Włoszech. Próba ujęcia*, przełożyła Maria Kreczowska. Warszawa, 1961 (orig. *Die Cultur a der Renaissance in Italien*, 1860).
31. Butrimas, Adomas; Žulkus, Vladas; Nikžentaitis, Alvydas; Vaivada, Vacys; Aleksandravičius, Egidijus. *Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997.
32. Campbell Hutchison, Jane. *Albrecht Dürer. A Guide to Research*. New York and London, 2000.
33. Chachaj, Marian. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*. Lublin, 1995.
34. Clason, Christopher R. „Animals, Birds, and Fish in the Middle Ages“, *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*, edited by Albrecht Classen, Vol. 1. Berlin – Boston, 2015, p. 18–54.
35. Crouch, David. *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900–1300*. London and New York, 2005.
36. Crouch, David. *The Chivalric Turn. Conduct and Hegemony in Europe before 1300*. Oxford, 2019.
37. Chodynicki, Kazimierz. „Geneza i rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza“, *Ateneum Wileńskie*, Rok V, Zeszyt 15. Wilno, 1928, p. 79–103.

38. *Cultural History of the Human Body in the Medieval Age*, edited by Linda Kalof, London–New Delhi–New York–Sydney, 2014.
39. Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages* (translated from the German by Willard R. Trask). Princeton and Oxford, 2013 (pirmas leidimas 1953 m.).
40. Cusack, Carole M. „Self-Murder, Sin, and Crime“, *Journal of Religion and Violence*, vol. 6, No. 2 (2018). Bowling Green, OH, 2018, p. 206–224.
41. Čapaitė, Rūta. „Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinis ketvirtis – XVI a.)“, *Ženkla. Simboliai. Prasmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu*. Vilnius, 2019, p. 185–239.
42. Čižauskas, Karolis. „Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6. Vilnius, 2018, p. 143–171.
43. Čižauskas, Karolis. „In speculo. Respublikos šlėkta ir jos idealas. Rec.: Urszula Świdarska-Włodarczyk, *Homo nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2017“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42. Vilnius, 2018, p. 129–135.
44. Čižauskas, Karolis. „Kilmingieji ir nekilmingieji XVI a. genealoginiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės origo gentis pasakojimuose“, *Joachimas Lelewelis ir pagalbinių istorijos mokslų praeitis, dabartis, ateitis*, sudarytoja Rūta Čapaitė. Vilnius, 2024, p. 315–349.
45. Čižauskas, Karolis. „Kilmingumo sampratos trajektorijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kilmė ir dorybė“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 54. Vilnius, 2024, p. 8–24.
46. Čižauskas, Karolis. „Pasikliauti Stanislovu Górskiu ar... Stanislovu Górskiu? Alberto Goštauto ir Jono Chojeńskio diskusijos dėl teismų tvarkos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (1535–1536) teksto evoliucijos ir datavimų ryšys“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 8, sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2024, p. 45–98.
47. Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 169–190.

48. Dambrauskaitė, Neringa. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių kasdienio gyvenimo detalės XVI amžiuje–XVII amžiaus pirmoje pusėje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 46. Vilnius, 2020, p. 25–42.
49. Daugirdas, Kęstutis. *Andrius Volanas ir reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Monografija*, iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindžiūnaitė. Vilnius, 2024.
50. Davis, Adam Jeffrey. „Tyrants and Tyrannicide“, *Dictionary of the Middle Ages*, Supplement 1, ed. William Chester Jordan. New York – Detroit – San Diego etc., 2004, p. 616–618.
51. de Miramon, Charles. „Noble dogs, noble blood: the invention of the concept of race in the late Middle Ages“, *Origins of Racism in the West*, edited by Miriam Eliav-Feldon, Benjamin Isaac, and Joseph Ziegler. Cambridge, 2009, p. 200–216.
52. Dewald, Jonathan. *The European Nobility 1400–1800*. Cambridge, 2004.
53. Dikavičius, Povilas. *Honor among Nobles in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania*. A dissertation in History. Budapest and Vienna, 2022.
54. Dini, Pietro U. *Prelude to Baltic Linguistics. Earliest Theories about Baltic Languages (16th century)*. Amsterdam – New York, 2014.
55. Drungilas, Jonas. „Bilevičių genealoginė kronika (XV–XVII a. pirmoji pusė)“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 7, sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2021, p. 157–206.
56. Drungilas, Jonas. *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*. Vilnius, 2019.
57. Drungilas, Jonas. „Sutuoktinės giminės fama vyro heraldikoje: Mykolo Juozapo Gorskio ir Marijonos Reginos Vainaitės vedybų atvejis (XVIII amžiaus antra pusė)“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 396–424.
58. Dubonis, Artūras. „Giminė ir tarnyba Lietuvoje XVI a. pradžioje“, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*. Vilnius, 2001, p. 228–236.
59. Dubonis, Artūras. „Kodėl Lietuvos valstiečiai nekalbėjo rusėniškai XVI amžiuje?“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016 metai, 2. Vilnius, 2017, p. 27–50.

60. Duczmal, Małgorzata. *Jogailaičiai*, iš lenkų kalbos vertė Vyturys Jarutis, Birutė Mikalonienė. Vilnius, 2012.
61. Džermantas, Aliaksejus. „Kaip galima būti lietuviu Baltarusijoje?“, *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 3, p. 41–53.
62. Eberle, Patricia J. „Mirror of princes“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 8, ed. Joseph R. Strayer. New York, 1987, p. 434–436.
63. Evergates, Theodore. „Nobility and Nobles“, *Dictionary of the Middle Ages*, editor in chief Joseph R. Strayer, vol. 9. New York, 1987, p. 147–152.
64. Ferber, Michael. *Literatūros simbolių žodynas*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius, 2004.
65. Ferragud, Carmel. „Unfamiliar Faces: The Identification of Corpses in Late Medieval Valencia“, *The Body of Evidence. Corpses and Proofs in Early Modern European Medicine*, edited by Francesco Paolo de Ceglia (*Medieval and Early Modern Philosophy and Science*, vol. 30). Leiden and Boston, 2020, p. 53–70.
66. Fischer, Stefan. *Hieronymus Bosch. The Complete Works*. Köln, 2020 (pakartotinis leidimas).
67. Flannery, Kent; Marcus, Joyce. *The Creation of Inequality. How Our Prehistoric Ancestors Set the Stage for Monarchy, Slavery and Empire*. Cambridge – London, 2012.
68. Fossier, Robert. *The Axe and the Oath. Ordinary Life in the Middle Ages*, translated by Lydia G. Cochrane. Princeton, 2010 (orig. *Ces gens du Moyen Âge*, 2007).
69. Freedman, Paul. *Images of the Medieval Peasant*. Stanford, 1999.
70. Frick, David. *Artimieji, giminės, kaimynai. Bendruomenės ir konfesijos XVII a. Vilniuje*, iš anglų kalbos vertė Arvydas Sabonis, Irena Katilienė. Vilnius, 2024 (orig.: *Kith, kin, and neighbors: communities and confessions in Seventeenth-century Wilno*, 2013).
71. Fricke, Beate. „A liquid history: Blood and animation in late medieval art“, *RES: Anthropology and Aesthetics*. Spring/Autumn 2013, No. 63–64. Chicago, p. 53–69.
72. Frost, Robert. *The Oxford History of Poland-Lithuania. Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385-1569*. Oxford, 2015.
73. Geary, Patrick J. *The Myth of Nations. The Medieval origins of Europe*. Princeton and Oxford, 2003.

74. Geltner, Guy. „Nature“, *Dictionary of the Middle Ages*, Supplement 1, ed. William Chester Jordan. New York – Detroit – San Diego etc., 2004, p. 420–422.
75. Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, translated by John and Anne Tedeschi. Baltimore, 1980 (orig. *Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500*, 1976).
76. Golden Robison, Elaine. „Michael Scot“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 8, editor in chief Joseph. R. Strayer. New York, 1987, p. 305.
77. Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija, t. 1, Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.
78. Gudavičius Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, *Lietuvos Europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2002, p. 142–154.
79. Gudavičius, Edvardas. „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, *Lietuvos Europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2002, p. 155–167.
80. Gudavičius, Edvardas. „Valdovas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 734–752.
81. Gudmantas, Kęstutis. „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, *Knygotyra*. 2003, t. 41. Vilnius, 2003, p. 9–24.
82. Gudmantas, Kęstutis. „Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos“, *Saeculo primo. Romos imperijos pasaulis peržengus „Naujosios eros“ slenkstį*, sudarė ir parengė Darius Alekna. Vilnius, 2008, p. 373–386.
83. Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, *Darbai ir Dienos*, 2005, 44. Kaunas, 2005, p. 105–124.
84. Gudmantas, Kęstutis. „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „Romėnai““, *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 knyga. Vilnius, 2004, p. 113–138.
85. Gudmantas, Kęstutis. „Vilnius ir Krokua. Keletas XVI amžiaus pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinio gyvenimo štrichų“, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 284–300.

86. Gurevičius, Aronas. *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų k. vertė Vanda Nekrašienė. Vilnius, 1989 (orig. *Категории средневековой культуры*, 1972).
87. Hartnell, Jack. *Medieval Bodies: Life, Death and Art in the Middle Ages*. London, 2019.
88. Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge, New York, Melbourne, New Delhi, Singapore, 2012.
89. Hoffmann, Richard C. „Outsiders by Birth and Blood: Racist Ideologies and Realities around the Periphery of Medieval European Culture“, *The Medieval Frontiers of Latin Christendom. Expansion, Contraction, Continuity*, edited by James Muldoon and Felipe Fernandez-Armest. London, 2008, p. 149–171.
90. Holbrook, Richard Thayer. *Dante and the Animal Kingdom*. New York, 1902.
91. Jablonskis, Konstantinas. „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka“, in: Jablonskis, Konstantinas. *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973, p. 353–357.
92. Jablonskis, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė Vytautas Merkys. Vilnius, 1979.
93. Jakulis, Martynas. „„Našlaičiams vaikams reikalinga pagalba“: pamestinukų žindyvės Vilniuje XVIII amžiaus antrojoje pusėje“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 356–374.
94. Jakulis, Martynas. „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“, *Lietuvos Istorijos Metraštis. 2012 metai*, 2. Vilnius, 2013, p. 41–57.
95. Janicki, Marek A. „Wolność i równość w języku prawno-politycznym oraz ideologii szlachty polskiej (od XIV do początku XVII wieku)“, *Łacina jako język elit*, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer. Warszawa, 2004, p. 73–107.
96. Jankauskas, Vytas. *Kunigaikščiai Svirskiai XIV–XVI a.: nuo gentinės aristokratijos iki LDK politinės tautos*. Kaunas, 2016.
97. Janonienė, Rūta. *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*. Vilnius, 2010.
98. Jaritz, Gerhard. „Daily life“, *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Condition of the European Middle Ages*,

- edited by Albrecht Classen, Vol. 1. Berlin – Boston, 2015, p. 301–313.
99. Jaritz, Gerhard. „Dogs in Church“, *Animaltown: Beasts in Medieval Urban Spaces*, edited by Alice M. Choyke, Gerhard Jaritz, *BAR International Series* 2858. Oxford, 2017, p. 43–51.
100. Jasiūnienė, Gabrielė. „Genealoginiai ryšiai Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniuose XVI a. antroje pusėje – XVIII a.“, *Bibliotheca Litwana*, t. VI: *Genealogija ir lokalinė istorija*. Vilnius, 2019, p. 148–166.
101. „Jėga ir grožis jo šventovėje...“ (Ps 96, 6). *Vilniaus arkivyskupijos sakralinės vertybės Bažnytinio paveldo muziejuje: ekspozicijos katalogas*, sudarytoja Dalia Vasiliūnienė, tekstų autoriai Liudas Jovaiša, Rita Pauliukevičiūtė, Dalia Vasiliūnienė. Vilnius, 2013.
102. Jonaitytė, Ugnė. „*Adoptarunt et levarunt*: nesantuokinių vaikų krikštavėliai XVIII amžiaus Vilniaus dekanato parapijose“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 53. Vilnius, 2024, p. 19–37.
103. Jonaitytė, Ugnė. „Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė“, *XVIII amžiaus studijos*, t. 7. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupotė*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, 2021, p. 225–245.
104. Jorgensen, Marianne; Phillips, Louise J. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London – Thousand Oaks – New Delhi, 2002.
105. Jovaiša, Liudas. „Žemaičių katedros kapitulos konstitucijos: raidė, dvasia, gyvenimas“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 302–355.
106. Jučas, Mečislovas. *Lietuvos metraščiai*. Vilnius, 1968.
107. Jurginis, Juozas. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*. Vilnius, 1962.
108. Jurkiewicz, Jan. „Goci – Cymbrowie w koncepcji litewskich pradziejów Macieja Strykowskiego“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojai Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša. Vilnius, 2016, p. 112–129.
109. Jurkiewicz, Jan. *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytnie wyobrażenia o początkach Litwy. Część I. W kręgu latopisów litewskich*. Poznań, 2013.

110. Kempshall, Matthew. *Rhetoric and the Writing of History, 400–1500*. Manchester and New York, 2013.
111. Karalius, Laimontas. „Testamentai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 714–723.
112. Kiaupienė, Jūratė. „Mes, Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*. Vilnius, 2003.
113. Kiaupienė, Jūratė. *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius. XV a. antroji pusė – XVII a. pirmoji pusė*. Vilnius, 2016.
114. Kiaupienė, Jūratė; Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija, t. V. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Vilnius, 2013.
115. Kiaupienė, Jūratė; Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos Istorija, t. IV. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.* Vilnius, 2009.
116. Kicińska, Urszula. „Oracja pogrzebowa jako upamiętnienie zmarłego”, *Nie wszystkie umrę. Pamięć o zmarłych w kulturze staropolskiej*, studia pod redakcją Aleksandra Jankowskiego i Andrzeja Klondera. Bydgoszcz, 2015, p. 189–199.
117. Kirkienė, Genutė. *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2008.
118. Kruk-Siwiec, Justyna. „Czy chłopci zostali skolonizowani przez Sarmatów? O genezie i uporczywym trwaniu pewnego mitu historiograficznego“, *Wielogłos*, 3 (51). Kraków, 2022, p. 1–28.
119. Klapisch-Zuber, Christiane. „The Genesis of the Family Tree”, *I Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 4, 1991, p. 105–129.
120. Klimecka, Grażyna. „Model społeczeństwa w retorykach uniwersyteckich”, *Společenstvo Polski średniowiecznej*, t. VIII, pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego. Warszawa, 1999, p. 255–268.
121. Klovas, Mindaugas. *Ad perpetuam rei memoriam*. Privatūs dokumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Vilnius, 2021.
122. Knieža, Skirmantas. „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą”, *Literatūra*, t. 65 (3). Vilnius, 2023, p. 35–49.

123. Knieža, Skirmantas. *Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatumo veiksnys*. Daktaro disertacija (H 004). Vilnius, 2025.
124. Knieža, Skirmantas. „Tarp tropų ir pragmatikos: *Pasikalbėjimo lenko su lietuviu retorinis aspektas*“, *Literatūra*, 2019, t. 61 (3). Vilnius, 2019, p. 86–97.
125. Koczerska, Maria. „Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych“, *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, pod redakcją Jacka Hertla. Toruń, 1982, p. 27–47.
126. Kolendo, Jerzy. „Mity etnogenetyczne w starożytności a kształtowanie się pojęć autochtonizmu a allochtonizmu“, *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, pod redakcją M. Salamona i J. Strzelczyka. Kraków, 2004, p. 9–27.
127. Korczak, Lidia. *Litewska rada wielkksiążęca w XV wieku*. Kraków, 1998.
128. Kuolys, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje (renesansas ir barokas)*. Vilnius, 1992.
129. Kuolys, Darius. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Pirmoji knyga: respublikos steigimas*. Vilnius, 2009.
130. Laberschek, Jacek. „Najstarsze nobilitacje w Polsce na przykładzie Mikołaja wójta lelowskiego i Jana Służki z Mirowa“, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Poznań, 1997, p. 159–170.
131. Lawler, Traugott. „Encyclopedias, European“, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 4, editor in chief Joseph R. Strayer. New York, 1984, p. 447–450.
132. Lawlor, F. X. „Apostasy“, *New Catholic Encyclopedia* (2nd edition), vol. 1. Detroit, New York, San Diego et al., 2003, p. 570.
133. Le Goff, Jacques. *The Birth of Europe: 400–1500*. Malden – Oxford – Victoria, 2007.
134. Le Goff, Jacques; Truong, Nicolas. *Historia ciała w średniowieczu*, przeł. Ireneusz Kania. Warszawa, 2018 (orig. *Une histoire de corps au Moyen Âge*, Paris, 2006).
135. Leonavičiūtė-Gecevičienė, Rasa. *Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2021.

136. Liedke, Marzena. „Rody ruskie w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku“, *Společenstvo staropolskie, Seria nowa*, t. 1, *Společenstvo a polytika*. Warszawa, 2008, p. 137–164.
137. Logan, Donald F. *The Vikings in history* (third edition). New York, London, 2005.
138. Lukšaitė, Ingė. „Andrius Volanas XVI – XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“, in: Volanas, Andrius. *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė. Vilnius, 1996, p. 27–48.
139. Lukšaitė, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
140. Lynch, Katherine A. *Individuals, Families, and Communities in Europe, 1200–1800*. Cambridge, 2003, p. 70–73.
141. Maroszek, Józef. *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwą*. Białystok, 2000.
142. Maroszek, Józef. „Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku”, *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga I*, komitet redakcyjny: Marian Mikołajczyk, Józef Ciągwa, Piotr Fiedorczyk, Anna Stawarska-Rippe, Tomasz Adamczyk, Andrzej Drogoń, Wojciech Organiściak, Karol Kuźmich. Białystok – Katowice, 2010, p. 327–336.
143. Matuszewski, Józef. *Geneza Polskiego chama (Studium semajzologiczne)*. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica* 1982/11. Łódź, 1982.
144. Mänd, Anu. „Animals as Presents in Late-Medieval Livonia“, *Animaltown: Beasts in Medieval Urban Spaces*, edited by Alice M. Choyke, Gerhard Jaritz (BAR International Series 2858). Oxford, 2017, p. 59–65.
145. McCall, Andrew. *The Medieval Underworld*. New York, 1979.
146. *Meanings of Community across Medieval Eurasia. Comparative Approaches*, ed. Eirik Hovden, Christina Lutter and Walter Pohl. Leiden, 2016.
147. *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Erika Kuijpers, Judith Pollmann, Johannes Müller, Jasper van der Stee. Leiden, 2013.

148. Metzler, Irina. *Fools and idiots? Intellectual disability in the Middle ages*. Manchester, 2016.
149. Mickūnaitė, Giedrė. „Didžiojo kunigaikščio medžioklė: pasakojimas, vaizdas, alegorijos”, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 55. Vilnius, 2009, p. 7–22.
150. Mickūnaitė, Giedrė. *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*. Vilnius, 2008.
151. Modzelewski, Karol. *Barbarų Europa*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys. Vilnius, 2007 (orig. *Barbarzyńska Europa*, 2004).
152. Newhauser, Richard G. „The Senses, the Medieval Sensorium, and Sensing (in) the Middle Ages“, *Handbook of Medieval Culture. Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages*, edited by Albrecht Classen, vol. 3. Berlin – Boston, 2015, p. 1559–1575.
153. Nikodem, Jarosław. „Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17. 2002, p. 5–33.
154. Norkus, Zenonas. *Istorika. Istorinis įvadas*. Vilnius, 1996.
155. Ochmański, Jerzy. „Michalon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskvicinów z połowy XVI wieku“, *Kwartalnik Historyczny*, R. 83, nr. 4. Warszawa, 1976, p. 765–783.
156. Orzeł, Joanna. *Historia – tradycja – mit w pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Warszawa, 2016.
157. Pobłocki, Kacper. *Chamstwo*. Wołowiec, 2021.
158. Petrauskas, Rimvydas. „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos ir užuomazgos Lietuvoje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 49–77.
159. Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*. Vilnius, 2016.
160. Petrauskas, Rimvydas. „Gedimainiai, Algirdaičiai, Jogailaičiai – stirps regia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 179–201.
161. Petrauskas, Rimvydas. „Giminystė“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 183–196.
162. Petrauskas, Rimvydas. „Jei bajoras iš pono dvarą išsitarnautų“: feodalinės teisės apraiškos LDK“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*.

- Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 381–400.
163. Petrauskas, Rimvydas. „Laisvi valstiečiai, laisvi bajorai, laisvas valdovas: laisvės sąvoka ankstyvuosiuose LDK šaltiniuose“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 103–126.
 164. Petrauskas, Rimvydas. „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija: socialiniai ir istoriografiniai aspektai“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017.
 165. Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*. Vilnius, 2003.
 166. Petrauskas, Rimvydas. „Luomai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 320–328.
 167. Petrauskas, Rimvydas. „Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė Darius Antanavičius, Darius Baronas. Vilnius, 2008, p. 91–113.
 168. Petrauskas, Rimvydas. „Valdovo svainiai ir satrapų palikuonys: Lietuvos diduomenė krikšto išvakarėse“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojai Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša. Vilnius, 2016, p. 132–141.
 169. Petrauskas, Rimvydas. „Vienas karalius ir du bandymai: karalystės projektai Viduramžių Lietuvoje“, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 129–145.
 170. Petrauskas, Rimvydas. „Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku“, *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, pod redakcją Waldemara Bukowskiego i Tomasza Jurka. Kraków, 2012, p. 479–496.
 171. Petrauskas, Rimvydas. „Žmonos, dukterys ir seserys: kilmingos moterys Viduramžių Lietuvoje (XIII–XV amžiai)“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius, 2024, p. 48–63.

172. Petrilionis, Antanas. *Belaisviai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino karuose (XIV–XV amžiai)*. Daktaro disertacija (H 005). Vilnius, 2022.
173. Pieniądz, Anna. *Fraternal Bonds in the Early Middle Ages*, translated by Anna Kijak. Leeds, 2023.
174. Pietkiewicz, Krzysztof. *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*. Oświęcim, 2014.
175. Pietrzyk-Reeves, Dorota. *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*, translated by Teresa Bałuk-Ulewiczowa. Cambridge, 2020.
176. Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Šunys Lietuvoje XIII–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2023.
177. Pink, Thomas. „Freedom of the Will“, *The Oxford Handbook of Medieval Philosophy*, ed. John Marenbon. Oxford, 2021, p. 569–587.
178. Pociecha, Władysław. *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 3. Poznań, 1958.
179. Pociūtė, Dainora. „Prigimties pančiai ar įstatymų laisvė: kai kurie Mikalojaus Daukšos *Postilės* „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ aspektai protestantų minties kontekste“, *Literatūra*, 38 (1). Vilnius, 2000, p. 23–31.
180. Pohl, Walter. „Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity“, *The Hungarian Historical Review*, 2018, vol. 7. Budapest, 2018.
181. Polinkevičiūtė, Andželika. „Teisėta santuoka pasaulietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI amžiuje: terminai ir realijos“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XLI. Klaipėda, 2020, p. 125–143.
182. Pollmann, Judith. *Memory in Early Modern Europe, 1500–1800*. Oxford, 2017.
183. Rackevičius, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas*. Vilnius, 2012.
184. Ragauskienė, Raimonda. „„Cave canem“: žmogus ir šuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.“, *Istorija*, 2010, Nr. 80, p. 21–41.
185. Ragauskienė, Raimonda. *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*. Vilnius, 2015, p. 108.
186. Ragauskienė, Raimonda. *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga–XVII a.)*. Vilnius, 2017.

187. Ragauskienė, Raimonda. „Naujoji LDK didikų vedybinė politika ar paprasčiausias išnykimas?“, *Naujasis Židinys – Aidai*, 2016, 7. Vilnius, 2016, p. 35–39.
188. Ragauskienė, Raimonda. „Šunys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dvare (XIII a. vidurys–pirmoji XVII a. pusė)“, *Lietuvos pilys*, 6 (2010). Vilnius, 2011, p. 164–181.
189. Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2020.
190. Ramonaitė, Monika. „Vakarų Europos medicinos paslaugų teikimo modelis ir jo pritaikymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38. Vilnius, 2016, p. 9–31.
191. Rawcliffe, Carole. „Town Tykes and Butchers’ Hounds“, *Medieval Prosopography*, vol. 33 (Special Issue: *Those who worked, those who fought, and those who prayed: in honor of Joel T. Rosenthal*). Kalamazoo, 2018, p. 45–62.
192. Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300* (second edition). Oxford, 2002.
193. Reynolds, Susan. „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm“, *History*, t. 68, nr. 224 (1983), 1983, p. 375–390.
194. Rigby, Stephen H. „Justifying Inequality: Peasants in Medieval Ideology“, *Peasants and Lords in the Medieval English Economy. Essays in Honour of Bruce M. S. Campbell*, ed. Maryanne Kowaleski, John Langdon, and Phillipp R. Schofield (*The Medieval Countryside*, vol. 16). Turnhout, 2015, p. 173–197.
195. Rimša, Edmundas. „Venclovas Agripa ir jo giminė (1. Kilmė ir pirmtakai)“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, 1986, t. 1 (94). Vilnius, 1968, p. 63–75.
196. Ryier, Yanina. „The Self and the Other, or Christian Knights and Pagan Lithuanians in the Chronicles of the Teutonic Order from the Fourteenth Century“, *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, t. XX, 2023 (No. 2). Lublin, 2023, p. 23–40.
197. Ryčkov, Andrej. *Judo bučinyš: valdovo išdavystės samprata Lietuvoje (XIII a. pabaiga – XVI a. vidurys)*. Vilnius, 2018.
198. Robert-Nicoud, Vincent. *The World Upside Down in 16th-Century French Literature and Visual Culture*. Leiden, 2018.
199. Ročka, Marcelinas. *Mykolas Lietuvis*. Vilnius, 1988.

200. Rogulski, Jakub. „‘Gutullae sanguinis Iagellonici’. Jagiellonian identity among the Princes of Poland-Lithuania in the Early Modern Period“, *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 52 (2018). Leiden, 2018, p. 345–368.
201. Rok, Bogdan. „Druki żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.”, *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, pod redakcją Henryka Suchojada. Warszawa, 2001, p. 187–201.
202. Rouse, Richard H.; Rouse, Mary A., „The Doctrine of Tyrannicide“, *Speculum*, Oct. 1967, Vol. 42, No. 4, p. 693–709.
203. Rowell, Stephen C. „Amžinos pretenzijos, arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, *Seminarai*, red. A. Jokubaitis ir A. Kulakauskas, Vilnius, 1998, p. 7–29.
204. Rowell, Stephen C., „Bears and Traitors, or: Political Tensions in the Grand Duchy, ca. 1440–1481”, *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 2. Vilnius, 1997, p. 28–55.
205. Rudenko, Oleksii. „Don’t Look Back in Anger“. The Classics, Early Modern Authors, and Making Polish-Lithuanian Origin Accounts“, *Genealogisches Wissen in Mittelalter und Früher Neuzeit. Konstruktion – Darstellung – Rezeption*, Herausgegeben von Giuseppe Cusa und Thomas Dorfner (Cultures and Practices of Knowledge in History, vol. 16). De Gruyter, 2023, p. 159–182.
206. Rzewuski, Paweł. *Monarchia mixta czyli poszukiwanie suwerena. Studium koncepcji władzy w I Rzeczypospolitej w latach 1505–1609*. Warszawa, 2022.
207. Sabaitytė, Giedrė. „Pabėgusių iš dvarų valstiečių „užribiškumo“ problema XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje“, *Istorija*, LXXVIII. Kaunas, 2010, p. 15–24.
208. Saczyńska-Vercamer, Monika. „O naprawianiu urodzenia, czyli supliki *de defectu natalium* z metropolii gnieźnieńskiej do Penitencjarii Apostolskiej w XV w.”, *Studia historica Gedanensia*, t. XXV, część 1: *Bastard, bękart, wylęganiec. Obyczajowe i prawne aspekty losu dzieci nieślubnych w dziejach*, pod redakcją Aleksandry Girzstowt-Biskup i Julii Możdżeń. Gdańsk, 2024, p. 44–56.
209. Salisbury, Joyce E. *The beast within: animals in the Middle Ages*. New York, 1994.
210. Saviščevas, Eugenijus. „Palemonidai, Gediminaičiai ir žemaičiai: kelios pastabos apie lituanistiką „Lietuvos Didžiosios

- Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikoje““, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 48. Vilnius, 2021, p. 8–32.
211. Saviščevas, Eugenijus. „Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a.–XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojai Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša. Vilnius, 2016, p. 112–129.
 212. Saviščevas, Eugenijus. „Tarnybininkai XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bajorų (didikų) dvaro socialinėje organizacijoje“, *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai. Konferencijos "Esminiai Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai"*, įvykusios 2008 m. spalio 3 d. Plungėje, medžiaga. Vilnius, 2010. (Skaitmeninė knyga, ISBN 978-9955-9468-8-5, prieiga internetu: http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show9af9.html).
 213. Saviščevas, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
 214. Schildgen, Brenda Deen. „Animals, Poetry, Philosophy, and Dante’s Commedia“, *Modern Philology*, vol. 108, no. 1 (August 2010). Chicago, 2010, p. 20–44.
 215. Seredyka, Jan. *Kunigaikštystė ir plikbajoris: Zofija Radvilaitė-Dorohostaiska ir Stanisławas Tyminskis*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys). Vilnius, 2010 (orig. *Książniczka i chudopacholek: Zofia z Radziwillów Dorohostajska - Stanisław Tyminski*, 1995).
 216. Sipavičiūtė, Justina. „Herbai Lietuvos Metrikoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 53. Vilnius, 2024, p. 8–18.
 217. Sirutavičius, Marius. *Karo belaisviai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje*. Vilnius, 2002.
 218. Sirutavičius Marius. „LDK ponų taryba ir Masvkos bajorai: formalieji paralelinės diplomatijos aspektai 1492–1569 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2. Vilnius, 2011, p. 5–28.
 219. Skiepan, Anastasija; Skiepan, Nina. „Drogi kształtowania pamięci historycznej rodów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku – początkach XVII wieku“, *Tradycja – metody przekazywania i formy upamiętnienia w państwie polsko-litewskim, XV – pierwsza połowa XIX wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak. Warszawa, 2011, p. 47–68.

220. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. III. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1968.
221. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. X. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976.
222. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. XXXV. Warszawa, 2011.
223. Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999.
224. Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Malden – Oxford – Victoria, 1988.
225. Smith, Steven B. „Goodness, Nobility & Virtue in Aristotle’s Political Science“, *Polity*, Autumn, 1986, vol. 18. Chicago, 1986, p. 5–26.
226. Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego = Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*. Wilno, 2007.
227. Smoleński, Władysław. „Szlachta w świetle własnych opinii“, *Wybór pism*, red. Celina Bobińska. Warszawa, 1954, p. 1–26.
228. Spiegel, Gabrielle M. „Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative“, *History and Theory*, vol. 22, No. 1 (Feb., 1983). 1983, p. 43–53.
229. Sreenivasan, Govind P. „Social Origins of the Peasants’ War of 1525 in Upper Swabia“, *Past & Present*, No. 171 (May, 2001). Oxford, 2001, p. 30–65.
230. Steel, Karl. *How to make a Human: Animals and Violence in the Middle Ages*. Columbus, 2011.
231. Steinbrecher, Aline. „Dogs as domestic animals“, *The Routledge History of the Domestic Sphere in Europe 16th to 19th Century*, edited by Joachim Eibach and Margareth Lanzinger. London and New York, 2020, p. 495–508.
232. Strayer, Joseph S. „Apostasy“, *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer, vol. 1. New York, 1982, p. 349.
233. Strauss, Leo. *Prigimtinė teisė ir istorija*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė. Vilnius, 2017 (orig. *Natural Right and History*, 1953).
234. Szombathy, Zoltán. „Genealogy in Medieval Muslim Societies“, *Studia Islamica*, 2002, Nr. 95. 2002, p. 5–35.
235. Szymański, Joseph. „Fetysyzm początków w średniowiecznej historiografii“, *Opera minora selecta Josephi Szymański*, redakcja i opracowanie Tomisław Giergiel i Barbara Trelińska. Warszawa, 2009, p. 81–88.

236. Syzmański, Joseph. „Indygenat czy nobilitacja“, *Opera minora selecta Josephi Szymański*, redakcja i opracowanie Tomisław Giergel i Barbara Trelińska. Warszawa, 2008, p. 210–215.
237. Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii (wydanie szóste)*. Warszawa, 2012.
238. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*. Vilnius, 2009.
239. Švedas, Aurimas. *Istoriko teritorija*. Vilnius, 2020.
240. Śnieżko, Dariusz. „Corpus nobile“, *Spółeczeństwo Staropolskie. Seria nowa, Tom V. Spółeczeństwo a elity*. Warszawa, 2018, p. 117–126.
241. Świdarska-Włodarczyk, Urszula. *Homo nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku*. Warszawa, 2017.
242. Terleckienė, Eleonora. *Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) kultūrinė aplinka ir katalikiškojo atsinaujinimo procesas LDK*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2023.
243. *The History of the European Family*, vol 1.: *Family Life in Early Modern Times, 1500–1789*, edited by David I. Kertzer and Marzio Barbagli. New Haven and London, 2001.
244. Tyszkowski, Kazimierz. „Abramowicz Jan“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1. Kraków, 1935, p. 13.
245. Valikonytė, Irena. *Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.* Vilnius, 2023.
246. Vasiliauskas, Artūras. „Antika ir Sarmatizmas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 13–31.
247. Wiesiołowski, Jacek. „Kultura szlachecka“, *Kultura polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka. Warszawa, 1997, p. 170–188.
248. *Vilniaus istorija, I tomas: XIII a.–1795 m.*, redaktorius Gintautas Sliesoriūnas. Vilnius, 2023.
249. *Vilniaus kokliai XV–XVI a. amžiuje*, sudarytojas Kęstutis Katalynas. Vilnius, 2015.
250. Volungevičius, Vytautas. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015.
251. Wisner, Henryk. *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku*. Warszawa, 1978.

252. Wittig, Claudia. *Learning to Be Noble in the Middle Ages. Moral Education in North-Western Europe (Disputatio, vol. 33)*. Turnhout, 2022.
253. Wołoszyn, Adam Jan. „Sprawa pewnego meزالiansu w Wielkim Księstwie Litewskim. Rzec o sporze Jana Kazimierza Kaczanowskiego z Krzysztofem Zawiszą w latach 1701–1702 i jego kreacji w pamiętnikarskiej narracji wojewody mińskiego”, *Komunikacja w epoce staropolskiej*, pod redakcją Aleksandry Ziober. Łódź, 2018, p. 157–173.
254. Wroniszewski, Jan. „Wywody szlachectwa w Małopolsce XIV i XV wieku. Kwestia autentyczności najstarszego wywodu z 1335 r.“, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Poznań, 1997, p. 159–170.
255. Wyrozumski, Jerzy. „Zagadnienie niewoli w późnym średniowieczu Polskim“, *Spółceństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. II, pod redakcją Stefana K. Kuczyńskiego. Warszawa, 1982, p. 125–159.
256. Zakrzewski, Andrzej. „Prawo oporu w Wielkim Księstwie Litewskim od wieku XIV do XVIII”, *Król a prawo stanów do oporu*, pod redakcją Mariusza Markiewicza, Edwarda Opalińskiego i Ryszarda Skowrona. Kraków, 2010, p. 27–35.
257. Zakrzewski, Andrzej B. „Przemiany szlachectwa litewskiego, XVI–XVIII wiek. Prawo a praktyka“, *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках = Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*. Vilnius, 2015, p. 24–35.
258. Zakrzewski, Andrzej. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*. Warszawa, 2013.
259. Zarankaitė-Margienė, Toma. *Medžioklės fenomenas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI a. (1572 m.): socioekonominis, sociopolitinis, mentalinis aspektai. Daktaro disertacija*. Vilnius, 2018.
260. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 5. Мінск, 1986.
261. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 15. Мінск, 1996.
262. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 16. Мінск, 1997.
263. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 28. Мінск, 2008.
264. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 30. Мінск, 2010.
265. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 31. Мінск, 2011.
266. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 32. Мінск, 2012.
267. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 35. Мінск, 2015.

268. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, т. 36. Мінск, 2016.
269. Дзермант, Аляксей. „Як можна быць літвінам у Беларусі?“, *Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве = Беларусь у еўрапейскім кантэксте: актуальныя дыскусіі пра нацыябудаўніцтва*. Вільнюс, 2014, р. 112–141.
270. Кром, Михаил. „«Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.“, *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*, т. III. Київ, 1994, р. 68–85.
271. Любавский, Матвей Кузьмич. *Очеркъ истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915.
272. Любавский, Матвей Кузьмич. *Литовско-русскій сеймъ. Опытъ по исторіи учрежденія въ связи с внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*. Москва, 1900.
273. Рычков, Андрей; Каралюс, Лаймонтас. „О принадлежности списков книг и других списков имущества 1510–1511 гг. будущему канцлеру Великого княжества Литовского и виленскому воеводе Ольбрахту (Альберту) Гаштольд“, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, N1(87), март 2022 г. Москва, 2022, р. 66–88.
274. Собчук, Володимир. *Від коріння до корони. Дослідження з історії князівських и шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* Кременець, 2014, р. 166–172.
275. Яковенко, Наталя. „Про два ментальні стереотипи української шляхти: «чоловік добрий» і «чоловік злий»“, in: Яковенко, Наталя. *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ, 2002, р. 106–147.

SUMMARY

This thesis starts with a rather close examination of a particular story in the so-called Bychowiec Chronicle from the first third of the 16th century, namely the narrative about the tyrannicide of Sigismund Kęstutaitis in 1440. It states that the main reason for such an act on behalf of the nobles of the Grand Duchy of Lithuania was the Grand Duke's alleged plan to exterminate all of the nobles whilst exalting the commoners (or as it was put in the text – “the villainous blood of dogs”). Bearing in mind that murdering a ruler was no ordinary act and required a significant argument, this particular theme of inverted social order seems to be the most important of Sigismund's alleged tyrannical deeds, since in the course of the story it was repeated thrice (last instance being just before the deadly blow was struck). Bearing this in mind, it is no exaggeration to suggest that in the eyes of 16th-century Lithuanian nobility (with whom this chronicle is associated) such an encroachment upon the prerogatives of noble authority in the state seemed like something that could rightfully merit the ruler's demise. At the center of attention is an antithesis constantly repeated throughout the plot, namely that of nobles and commoners. An opposition and distinction between these two groups was constructed in three principal dimensions of hierarchy (authority and lordship), status (noble and non-noble), and lineage (blood and race). The story is to be understood as a sort of warning and a center-piece of contemporary political culture, and is therefore worth a further analysis in a broader social and cultural context of the Grand Duchy of Lithuania, with two processes being of utmost importance: the formation of nobility as a legally defined and dominant community on the one hand, and the gradual introduction and spread of serfdom in the Grand Duchy of Lithuania on the other.

Thus, the main research problem could be described as “lordship through lineage-based nobility.” Such a formula intends to describe the essence of the social relations which have developed in the Grand Duchy of Lithuania in the late 15th and early 17th centuries, namely the lordship of the nobility over the non-nobles, which was expressed in both the private sphere (the lord and his subordinates) and the public sphere (e.g., the granting of offices). The category of blood (the noble or the villainous canine) used in the plot of the Bychowiec Chronicle to describe membership in a group and the supremacy of one group over the other made it possible to introduce the element of genealogical descent (or lineage) into equation together with categories of lordship and nobility. The same principle was formulated in a

more abstract concept of “genealogics of lordship,” and it sought to highlight the importance of genealogy as a more general formative principle in the questions of subordination and lordship. At the same time, this principle laid the foundation for the hypothesis of this research – namely the discourse on the natural excellence of the nobility that had been developing in the Grand Duchy of Lithuania since the beginning of the 16th century. What is meant by this is a belief in the superiority of the nobility over the non-nobles, the reason for this being the different lineages of the two respective groups, which in turn also explained their allegedly different natures. Such a discourse aside, another important sphere of this study were the actual social and hierarchical relations between nobles and commoners in the Grand Duchy of Lithuania.

Chronology-wise the research focuses on a time period roughly starting with the year 1492 and ending within the first decades of the 17th century. The initial date is based on a certain paragraph found in a general privilege issued to the whole realm by Grand Duke Alexander, stating that a commoner (Latin *plebes*) must not be preferred over a noble. The interpretation of such an imperative can be three-fold: it might have to do with the grand duke’s right to grant offices, it might have to do with a social hierarchy in general, and it might mean both. However it might be, chronology-wise this paragraph is significant not only because it was incorporated into the previously analyzed narration of tyrannicide of Sigismund Kęstutaitis, but also because it became a sort of constitutional principle granting nobility its dominating role in the realm. Regarding the end of the proposed period, a few circumstances should be taken into account. First, it is defined by the chronology of the evidence used; second, there is an argument to be made that it concludes the formation of the aforementioned discourse on the nobility’s supposed natural excellence – since then it was in full force.

Considering the evidence (historical sources) upon which this thesis rests, few things should be noted. Minding the relatively wide scope of the research, an accordingly broad or rich (even eclectic) base of sources had to be in place. The first of these can be broadly categorized as historical narratives, meaning various historical writings of the time. The Bychowiec Chronicle (dated to the first third of the 16th century) or various writings by Maciej Strykowski from the second half of the 16th century (mostly *O początkach* (1577)) could be seen as the most typical narrative sources. However, these were not the only type of historical writings used in the research, since other genres can be characterized by historiographical “aspirations” as well. Therefore, evidence like political tracts (see Michalo Lituanus, *De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum*, circa 1555) or

even eulogies (see Andreas Volanus's speech from 1602 dedicated to passing of his dear friend Jan Abramowicz) could be of use in terms of their historicizing approach. Also, it is not unusual to find fragments dedicated to the topic of *origo gentis* in such texts, raising the question of whether and how, for example, differences between nobles and commoners were explained in historical terms. Another relatively different group of sources could be defined as the political writings of the time, the best and most frequently used examples being *De libertate politica sive civili* (1572) by Andreas Volanus and *Rozmowa Polaka z Litwinem* (1564) by an anonymous author (probably Augustus Rotundus). This type of material is useful in terms of presenting a vision and conceptualization of various social relations of the time, raising questions about what is and what should constitute nobility, as well as providing a rich contemporary political and philosophical vocabulary of the issues discussed. However, evidence like this should always be interpreted within a broader social, cultural, and legal framework of the time. Therefore, this study used various legal sources as well. First of all, an erudite and scholarly legal tract by Pedro Ruiz de Moros, titled *Decisiones* (1563) and focused on various aspects of the law in the Grand Duchy of Lithuania, should be mentioned. In addition, all of the three main legal codices of the time – the First Statute of Lithuania (1529), the Second Statute of Lithuania (1566), and the Third Statute of Lithuania (1588) – were analyzed and provided rich insights into the legal definition of nobility, the prerequisites for membership in the corporation of nobles, how noble status relates to illegitimate birth, and many other topics. A subsequent category of evidence is also legal in a sense, albeit in a different manner – various litigation data constitute an example of law in action and proved to be a tremendously rich and rewarding avenue of research. Of particularly great importance were the lawsuits regarding the status of a noble, providing a valuable depiction of the way historical actors themselves thought what being a noble meant. Two main tasks put forward in regard to all of the written evidence could be outlined as, firstly, to shed some light on the prevailing social relations of the time and, secondly, to function as a source for discourse analysis.

A summary of conclusions and main insights may now be presented. Considering that one of the main prerequisites for the aforementioned discourse on the natural excellence of the nobility was lineage-based nobility, the first step was to look for interactions between the categories of nobility and descent. These were linked to the issue of nobility and the question of membership in this group. Albeit heterogeneous, the nobility of the time was in the process of becoming an exclusive corporation and was characterized by a close relationship between lineage and noble status. Such a link has been

established on several levels. First of all, in the sense of the proofs of noble status that were proclaimed at the Vilnius Diet in 1522, and which in turn, albeit in slightly modified forms, were also included in all the Statutes of Lithuania (1529, 1566, and 1588). This close relationship foresaw that whoever wished to prove their nobility had to do it through the nobility of his predecessors, *ergo* demonstrate his own noble lineage. A concept of nobility like this was tautological in principle, and it was detected in the discourse of individuals appealing to their own nobility as well as in the issue of illegitimate offspring. Regarding this, one must bear in mind the contemporary changes in kinship structure (the vertical dimension becoming ever more important) that were simultaneous to the transformation of the concept of nobility (from one based on boyar service due to the grand duke to one based on lineage). This meant that in both cases, the mechanism of group membership was identical – *ex genere*.

Such a coincidence is of the utmost importance, because it explains the penetration of the concepts from the sphere of kinship into the sphere of ideas about nobility. Most notable was the way the concept of nobility came to signify not only an inheritable social condition (privilege), but also as an idea of a different, noble nature, which could be transmitted by means of filiation. A strong correlation between the mechanism of membership in the nobility and kinship made an attribution of a distinct nature to different social groups possible. Some of the main metaphors used to explain the differences of collective natures were those of flora (tree), fauna (all sorts of birds), and body (including blood). On the one hand, they illustrated the disparity of the groups (“eagles descend from eagles, and dogs descend from dogs”), but also supposedly explained the origin of these different natures – nature itself presupposed them. This idea of a distinctive nature (both at the individual and group levels) may have also been based on the contemporary scientific discourses of natural philosophy and medicine (i.e. the humoral theory), in which the key substance determining individuality was blood. The category of blood, which functioned in both symbolic and physiological spheres, thus combined the dimensions of kinship and nobility – it defined and explained group membership, identity, and distinctiveness.

Finally, the existence of such a postulated discourse on the natural excellence of the nobility could be grasped in another way – through the existing critique of such thinking. First and foremost it was exemplified by Andreas Volanus and his ideas present in texts from the late 16th to early 17th centuries. The epicenter of the conflicting views lay at the question of the importance of virtue in defining nobility as well as the equivocation of the term *nobilitas* (which was supposed to signify a group or status, as well as a

virtue (Latin *virtus*, Polish *cnota*, Ruthenian *цнота*)). Thus, a noble individual and the nobility as a group were to be primarily defined by virtue rather than lineage. The argument would have it that lineage alone could in no way guarantee virtue. As a result, a disagreement not only on the definition of nobility, but also on the concept of “nature” itself emerged. On the other hand, both intellectual positions acknowledged the importance of virtue in defining nobility, although disagreeing on the means of transmission of virtue (whether it was hereditary *via* blood or something to be learned). This partial consensus left some room to recognize nobility in plebeians of non-noble origins who have shown themselves to be virtuous.

Returning to the starting point of this thesis (the narrative from the Bychowiec Chronicle about the tyrannicide of Sigismund Kęstutaitis), it has to be pointed out that the differences between the nobility and commoners in the story were not only of hierarchy and lineage. An overtone of dehumanization (or alternatively, animalization), directed toward the non-nobles, can be identified. In this chronicle, composed in the 1520s or the 1530s, in the milieu of the all-powerful Lord Albertas Goštautas, commoners unworthy of exaltation were referred to as the “villainous blood of dogs.” Such a slur (an indignity of being called a dog) was primarily interpreted as a consequence, and indicator, of the emerging disparity between the nobles and commoners. If blood (as demonstrated in the first chapter of this study) was an indicative criteria for group membership, then the dog (and, consequently, the second chapter of this study) was supposed indicate a range of behaviors appropriate and inappropriate for a noble. Therefore, the image of the dog *per negationem* has to be interpreted as a kind of antithesis to how a nobleman should conduct himself. This led the study to the question of *habitus* and the image of the dog, which, when analyzed through the lens of the virtue that should define nobility, seemed to yield virtues that were considered acceptable and misconducts that were not.

Although the attribution of dog-like nature to a limited extent made the commoners an integral part of the human collective, it envisaged a hierarchically lowest status, a role inferior in both rank and reputation. Such an animalistic role, moreover, was supposed to justify the supposedly inherent subordinate status of the plebeians (just like God had entrusted animals to man in the Bible) as well as the societal inequality in the distribution of earthly goods. Starting with Antiquity, throughout the Early Modern Period and up until this day (to some extent), both the dog in particular and any animal in general were – above anything else – to be characterized by a lack of reason, lack of ability to think rationally, and lack of intellect (*ratio*, *розумь*, *rozum*) in general. This, in turn, was supposed to challenge the agency of such a being

and thus places the dog-like commoners among other groups of limited agency (the intellectually disabled, children, or, of course, animals). It also meant the necessity of guardianship and the presence of a master. Such objection to a person's ability to reason combined with the biblical narrative of animal subordination made it possible and necessary for animals (and, therefore, the non-nobles) to be domesticated. Threatening and unpredictable beasts characterized by their ferocity could be likened to non-restrained dogs that attack passersby without reason. Such animals were not only to be tamed but *motu proprio* also domesticated and cultured. The proper use of a dog (for hunting) or a draught animal (for agriculture) was to benefit not only the master, but also the subordinate, who themselves becomes an *instrumentum animatum*. A relation like this not only implied becoming an instrument to accomplish the master's will (like a dog on a hunt or a pen in the hand of a scribe), but also transforming into the master's property.

In Christian doctrine, the lack of *ratio* characterizing a beast also meant a lack of free will. This supposedly prevented any possibility of conscious choice between good and evil and made salvation (due to the lack of a soul) impossible. Thus, the indignity of being called a dog made possible the idea that commoners were at the very least ignorant in the matters of faith, or worse – even hostile to the true religion. The close association of apostasy and the image of a dog, which is a characteristic of Christian theology, meant that a connotation of betrayal was always in place. In a society where loyalty was of the utmost importance, such a break in horizontal or vertical (master-subordinate) ties had extremely negative meanings. Paradoxically, on the other hand, betrayal always presupposed loyalty, and that is why the dog was simultaneously linked to the virtue of loyalty. However, it is noteworthy that this (in the case of the image of the dog) is perhaps the only positive quality in the discourse, which set out to explain and rationalize the lordship of one group over another. In other words, one could always expect a dog to be capable of loyalty – however, it also meant that there could be no dog without a master.

The parable of the dog, used to embody the opposition between the noble and the non-noble, also had a linguistic element. It was expressed by the gap between human speech and dog barking. It can be interpreted both as a potential linguistic distinction between the elite and non-elite (e.g. the Latin-speaking noblemen and plebeians mumbling in some barbaric tongue). Besides that, dog barking could also be understood as a reference to inappropriate manners of speech or as a synonym for lying. The image of a dog, attributed to commoners, could also be interpreted as, and linked to, the problem of illegitimate birth (identifying the status of a bastard). As long as

illegitimate birth challenged the status of a nobleman even when he descended from a noble male, it remained a perfect description for anyone who was not noble or may have possessed a much less developed (if any) genealogical identity. In this way, the image of the dog also functioned as a symbol of sexual intemperance and suggested that plebeians lacked any noteworthy lineage (hence the “blood of a dog”). Moreover, the general animalization of the commoner was also meant to explain and justify the practices of class endogamy. Finally, the supposed canine nature of the commoner was meant to explain why individuals (or the group as a whole) of such origins could claim no hierarchically superior position or authority in general (even more so when in relation to a noble subject). The authority or lordship of a dog or any other animal could only be possible as an absurdity destined to highlight the abnormality of such a condition rather than function as a normal (natural, reasonable, and God-ordained) situation.

All these qualities attributed to the dog and the animal, on the one hand, could be interpreted as negative traits attributed by the nobles to the non-nobles; on the other hand, they were *per negationem* indicative of what the noble was not and should not be; and finally, *in corpore* all such traits had to justify the lordship of some people over others. Overall, the alleged canine nature of commoners could be interpreted as a continuation of the discourse on the nobility’s natural excellence (this is the nature of the two groups being contrasted); moreover, it can be seen from a diametrically opposite point of view, meaning that such characterizations of plebeians were meant not as inherently natural but rather comprising a set of learnable qualities, having to do with manners and conduct, not corrupted nature.

The social and hierarchical relations between the nobles and the non-nobles in the Grand Duchy of Lithuania that developed in the late 15th and 16th centuries gradually began to take on the appearance of antiquity: lineage could imply both status of a noble or a peasant. Thus, the discourse on the natural excellence of the nobility can be characterized by a potential to expand into the dimensions of the past and the future. If eagles beget eagles and dogs beget dogs, then it must have been the case before as it must be the case afterwards (and always). Here, the historical horizon of such a discourse opens up. The hypothesized discourse, however, cannot be described as historical *sensu stricto*, since it was characterized by a synchronic, precedent-based and repetitive, rather than diachronic and change-based, understanding of historical time. The discourse on the alleged natural excellence of the nobles was supposed to be characterized by the idea that the nobles and commoners could not at all have any shared or common origins, and there must have been some sort of fundamental, almost species-like distinction between the nobility

and lower classes. Such a disparity in collective lineages must have existed, if not for ever, at least since time immemorial. However, with the simultaneous coexistence of an alternative view of what constitutes nobility, altering historical visions had to be expected as well.

For the analysis of this question, three historicizing texts from the period were chosen. All of them were characterized by their *origo gentis* plots and inclination to use historical arguments in general. Besides that, all three were the fruits of the intellectual environment of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th century. These texts were the Bychowiec Chronicle, composed in the first third of the 16th century, the tract *De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum* (circa 1555) by Michalo Lituanis, and, finally, *O początkach* etc. (1577) by Maciej Strykowski. An analysis of these works revealed different approaches to questions concerning the genesis of the institution of nobility, its lordship over commoners, and the possibility of their common lineage.

The historical vision of the Bychowiec Chronicle was characterized by: a) an anachronistic projection of the existence of nobility and the subordination of commoners into the mythical origins of the Grand Duchy of Lithuania; b) the possibly, albeit explicitly not stated, distinct lineages of nobility and commoners (with some of them being descendants of subjugated Ruthenian or Yotvingian tribes and possibly other nameless autochthons); c) the narrative of the chronicle, not limited to the *origo gentis* fragment, which repeatedly underlined the lordship that nobles yielded over commoners and presented it in a way that made it look like something which cannot be changed, and that any attempt by the non-nobles to usurp any form of authority was punishable and reprehensible (the culmination of the idea was the tyrannicide of Sigismund Kęstutaitis). Thus, the historical narrative of the Bychowiec Chronicle (as well as the entire textual legacy associated with the milieu of Albertas Goštautas) can be qualified as pertaining to the discourse of the natural excellence of the nobility.

In the case of the historical vision found in the tract by Michalo Lituanus (*De moribus*), different accents can be noted: a) the Romans, poised as the ancestors of the Lithuanians, were not anachronistically described as already noble or the ones who imported the institution of nobility into Lithuania; b) the Romans were the predecessors of both noble and non-noble Lithuanians (hence, there was no prior distinction of lineage, although it did exist in the case of other non-noble subjects, such as the Ruthenians (Roxolani), who were subjugated by the right of conquest); c) albeit the genesis of the institution of nobility or that of the authority of the nobility was left unexplained, *nobilitas* was understood not only in the tautological sense

of noble descent (nobility presupposed by nobility), but also in the sense of virtue (*virtus*, above all, in a military sense). In this way, Michalo Lituanus's vision could not be identified with the discourse of the alleged natural excellence of the nobility and could be rather identified with the opposite views of, for example, Andreas Volanus.

O początkach (1577) by Maciej Strykowski had the most developed historical narrative, covering both the narrative of supposed Roman settlement of Lithuania as well as the subsequent Lithuanian history. The historical vision presented by the canon of the Samogitian chapter was characterized by the following aspects: a) an explicitly stated radical disparity of Lithuanian nobles and all other non-noble subjects when it comes to the question of lineage (nobles were of Roman origin, whilst commoners came from various barbarians (Goths, Cimbri, Alani, Roxolani, etc.)); b) the Romans, who created the Grand Duchy of Lithuanian, were *a priori* noble, while their peasant subjects were *a priori* plebeians; c) the nobility's lordship over commoners was an unalterable fact, any encroachment upon which must be punished (again, Sigismundus Kęstutaitis was murdered because of just that); d) however, the nobility was not to be completely closed off to *homines novi* of plebeian origins – commoners displaying exceptional virtue could become members of the noble corporation (e.g. the offspring of Lizdeika). The historical vision put forward by Maciej Strykowski should be seen as a compromise between two supposed extremes: the radical discourse of the natural exclusivity of the nobility on the one hand, and the meritocratic treatment of nobility as a virtue (counter-discourse) on the other. However, whilst the opposition between the nobles and non-nobles was almost radically species-like and saturated with pejorative elements alluding to the barbarity of the commoners, and contemporary social relations were projected into the mythical past, the definition of nobility was also linked to virtue, and the possibility of co-optation was still viable.

In general, regarding the analysis of historical narratives, it should be noted that the diversity of narratives should not be perceived as a hindrance to the hypothesized discourse on the natural excellence of nobility, but on the contrary is a good sign, testifying to the diversity of opinions in the Grand Duchy of Lithuania, even on such central issues to the society of the time as nobility.

Concluding remarks may proceed from the point made just above about the diversity of the discourse: while some were advocating a tradition of an allegedly centuries-long disparity between nobles and commoners, others were keen to subtly remind their readers that "[...] there was one and the same father for all humanity – Adam [...]" (Salomon Rysiński, early 17th

century). To expect that the probable existence of a discourse on the natural excellence of the nobility in the Grand Duchy of Lithuania from the early 16th century, stated at the beginning of this text, would make up a coherent whole, contained in a single place (best be found in a tract by a learned intellectual), would have been hopeful, if not somewhat naïve. The discourse analyzed here is a scattered one; it needs to be assembled from various parts by formulating differing questions addressed to very eclectic samples of evidence. Although not all possible written material might have been called upon in this particular research, one can suppose that the very existence of such a discourse has been grasped, demonstrated, and proven. Everything that has remained outside the written sources and constituted an important part of discourse at the time will remain inaccessible forever. The emergence of a discourse like this, generated among the elite and serving the needs of the elite, should probably be regarded as a natural part of the genealogics of lordship, characteristic of the society of the Grand Duchy of Lithuania at least since the beginning of the 16th century. Its social relations (the formation of the nobility, the state's transformation into a monarchy dominated by the nobility, the rudimentary development of towns, the rise of serfdom, and the legally sanctioned rule of the nobility) created an environment in which the idea to rationalize authority was bound to appear. In the case of the Grand Duchy of Lithuania, it is true that such an apologia for noble rule was characterized by a peculiar and radical division of the (proto)national community.

CURRICULUM VITAE

Išsilavinimas:

2013–2017 m. – Bakalauro studijos: Istorija, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas.

2017–2019 m. – Magistro studijos: Istorija, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas; 2018–2019 m. m. rudens semestras – Varšuvos universitetas, Istorijos institutas (*Erasmus*).

2019–2024 m. – Doktorantūros studijos: Istorija ir archeologija, Vilniaus universitetas-Lietuvos istorijos institutas; 2022 m. rugsėjo–spalio mėn. – stažuotė Varšuvos universitete, Istorijos padalinyje (lenk. *Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego*).

Darbas:

2019–2020 m. – Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra, projekto ekspertas (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vartai, Nr. 02.3.1-CPVA-V-526-01-0001);

nuo 2022 m. – Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra, jaunesnysis asistentas;

nuo 2023 m. – Lietuvos istorijos institutas, Archeografijos skyrius, specialistas-archeografas.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Čižauskas, Karolis. „Pirmojo Lietuvos Statuto kūnai“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, p. 169–190. <https://doi.org/10.15388/MPIS.2024.7>
2. Čižauskas, Karolis. „Kilmingumo sampratos trajektorijos XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kilmė ir dorybė“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 54. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, p. 8–24. <https://doi.org/10.15388/LIS.2024.54.1>
3. Čižauskas, Karolis. „Kilmingieji ir nekilmingieji XVI a. genealoginiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *origo gentis* pasakojimuose“, *Joachimas Lelewelis ir pagalbinių istorijos mokslų praeitis, dabartis, ateitis*, sudarytoja Rūta Čapaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024, p. 315–349. ISBN 978-609-8314-58-8

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
www.bookshop.vu.lt, www.journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.